

www.alibapir.com

اُیسلام دہ ولہ تدارپی

1 2 3 4

اَلْقُرْآنُ

عَلِیْبَیْر

ISLAM AND THE STATE

له ژوره کومه لايه نيمه کن له کمپلنډين
Stay in touch on social media
 نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ډاگه ياندي مېکنه بې ماموستا علي بابير

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net

English = عربي = کوردی

علي بابير AliBapir

علي بابير AliBapir

کوتايي
 ډاگه ياندي مېکنه بې ماموستا علي بابير

تیسلام و
دہولہ تداریی

ئىسلام و دەولەتدارىيى

بەرگى يەكەم

تەوھرى يەكەم

قەوارەى سياسىيى لەئىسلامدا: بەلگەكانى پىويستبوونى،
چۆنىەتى بنیاتنانى، سروشى و بناغى فیکرىي، پیناسەى
چەند وشەو زاراوەیەك

عەلى باپىر

تیسلام و دهولہ تداریی

نوسین	علی بابیر
بلاؤکردنہوہی	نوسینگہی تہفسیر بو بلاؤکردنہوہو راگہ یاندن/ ھہولیر
خ ت	نہوزاد کوئی
نہخشہ سازی بہرگ :	امین مخلص
نہخشہ سازی ناومروک :	جمعہ صدیق کاکہ
نورہ و سالی چاپ :	یہکم ۱۴۳۵ھ - ۲۰۱۴ز
تیراژ :	۱۵۰۰ دانہ

لہ بہرپوہ بہرایہ تی گشتی کتب خانہ گشتیہ کان ژمارہی
سپیاردنہی (2612) سالی 2013 پیدراوہ

مافی لہ چاپدانہوہی پاریزراوہ

نوسینگہی تہفسیر
بو بلاؤکردنہوہو راگہ یاندن
ھہولیر - شہقامی دادکا - ژیر نوٹیلی شیرین پلاص
Mob: +964 750 460 51 22
Tel: +964 750 818 08 66
www.tafseer-pub.com
tafseerooffice@yahoo.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ﴾ الحديد

له نوره كومەڵەيەيەکان لەکەڵان
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

AliBapir/عەلى بابير

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

www.alibapir.net

English - عربي - گۆردی

AliBapir/عەلى بابير

کەتەبە

AliBapir/عەلى بابير

AliBapir/عەلى بابير

له ژوره كومه لايه نښيځان لاسكولائين
Stay in touch on social media
ننن همك سر موافق انځورول انجمناسي

ډاگه يانديني مهكته بي ماموستا علي بابير

علي بابير/ AliBapir

archive.org/details/@alibapir

علي بابير/ AliBapir

www.alibapir.net

English - عربي - گوردي

Alibapir

Google Play

App Store

کهرالي

ډاگه يانديني مهكته بي ماموستا علي بابير

6

پىشكەش بى

بەھەموو ئەوانەى ھىندە لەئىسلام تىگەشتوون، كە دىنابن بەبى ھەبوونى دەستەلات ۋە ھەوارىيەكى سىياسىي، ناگونجى ۋەك بەرنامەى گشتگىرى ژيان ۋە گوزدرانى تاك ۋە كۆمەل جىبەجى بگرىۋ، ھەتا بالا دەست نەگرى، بۆى نالوى، ۋەك درەختىكى پىر سىپەرى بەپىت ۋە ھەر، سەر جەم پىكھاتەكانى كۆمەلگا لەبن سىپەرى خۆى بگرىۋ، بەرو ميوەى تەبايى ۋە ئازادىي ۋە يەكسانىي ۋە دادگەرىي ۋە، بەختەودىرى دىناو سەرفرازىي قىامەتەيان بۆ بگرى.

لا ئۆزە كۆمەلەرىيەكىن ئەكەلەن
Stay in touch on social media
ئەن مەكەم بىر مۇلاقەت ئالماق

پاڭەپاندنى مەكەتەبى مامۇستە ئەلى بابىر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play App Store

www.alibapir.net

English - عربي - كوردى

پاڭەپاندنى مەكەتەبى مامۇستە ئەلى بابىر

عەلى بابىر/ AliBapir

عەلى بابىر/ AliBapir

كەتەبى
پاڭەپاندنى مەكەتەبى مامۇستە ئەلى بابىر

پاڭەپاندنى مەكەتەبى مامۇستە ئەلى بابىر

له ژږه كومه لايه نيونكې لاسكولائين
Stay in touch on social media
ننن همك مېر موافق انونول انجونكې

ډاگه ياندينې مه كنه بې مامونسا عهلي بابېر

علي بابېر/ AliBapir

archive.org/details/@alibapir

علي بابېر/ AliBapir

www.alibapir.net

English - عربي - گوردي

Alibapir

Google Play

App Store

كه رايي
ډاگه ياندينې مه كنه بې مامونسا عهلي بابېر

QR codes for social media and app downloads

ډاگه ياندينې مه كنه بې مامونسا عهلي بابېر

پېنسىيە ئىسمى كىتابى

خۇشخەلەر بەرپىز!

ئەم كىتابى بەھەر چوار بەرگەگەيەۋە گۆي پەنجاۋ شەش (۵۶) ئالغەي:
(بەرنامەي سەرنج) ە كە لە كەنالى ئاسمانىي پەيام ۋە لىماۋەي سالانى:
(۲۰۱۰ ۋە ۲۰۱۱ ز) دا ھەفتانە پەخش دەكرا، كە ديارە پاش ھىترانە سەر كاغەزو
تايپ گرانىان، ئەۋ پەنجاۋ شەش وتارە، خۇيان لەدوۋ تويى ئەم كىتابىدا
بىنيۋەتەۋە.

شايانى باسشە ئەم كىتابى بەگشتى بۇ چوار تەۋەرى سەرمەكىي دابە

دەي:

**تەۋەرى يەكەم: قەۋارەي سىياسىي ئەئىسلامدا: بەلگەكانى پىۋىستىۋونى،
چۆنىەتتى بىناتنانى، سىروشت ۋە بناغەي فېكرىي، پېنسىيە چەند
ۋەشەۋ زاراۋەيەك.**

كە ديارە ئەم تەۋەرى يەكەمە ۋەك رى خۇشكرىن ۋايە بۇ سەرجەم
باس ۋە بابەتەكانى دېكەي ئەم كىتابى، كە لەسە تەۋەرمەكەي دېكەدا
دېن.

تەۋەرى دوۋەم: بىنەماكانى سىستەمى ھۆكەمرانىي ئەئىسلامدا:

شايانى باسشە ئەم تەۋەرمەيە گىرنگىرىن ۋە گەۋرەترىن تەۋەرى ئەم
كىتابىيەۋ زۆرتىرىن پانتايى بەرگەۋتەۋە، كە تىيدا بەدرىژىي قسە لە

دە (۱۰) بىنەمەي گەۋرەۋ گىرنگى سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي
(أسس نظام الحكم الإسلامي) كراۋە.

تەۋەرى سىيەم ۱ سى دەستەلاتەكانى: ياسادانان، جىبەجىكرەن، دادۋەرى لى
قەۋارەمەكى سىياسىي ئىسلامىيەدە:

لەم تەۋەرى سىيەمەدا تىشك دەخەينە سەر ھەرسىك پىكەينەرە
سەرەككەيەكە دەۋلەت ۋە قەۋارە سىياسىي:

۱- دەستەلاتى ياسادانان (السلطة التشريعية).

۲- دەستەلاتى جىبەجىكرەن (السلطة التنفيذية).

۳- دەستەلاتى دادۋەرى (السلطة القضائية).

تەۋەرى چۈرەم: نامسۇلمانان لە كۆمەلگەۋ دەۋلەتى ئىسلامىيەدە:

لەم تەۋەرى چۈرەم كۆتايى ئەم كىتبەدە، لەبارە چۈنەيتى
مامەلەكرەنى كۆمەلگەۋ قەۋارە ئىسلامىيەۋە لەگەل نامسۇلمانىك
كە لەژىر سايەياندا دەژىن ۋە ھاۋۋلاتيان، دەۋىين.

ھەرلىرىشەۋە بەپىۋىستى دەزانەم سۈپاس ۋە پىزانىنى پىر بەدلى خۇم
پىشكەشى سەرچەم ئەۋ برا دىسۆزانەم بىكەم، كە ئەرك ۋە ماندوۋبۈۋنى زۇريان
بەم كىتبە كىشاۋە، خوا بە باشترىن ۋە چاگترىن شىۋە پاداشتىان بداتەۋەۋە
نەۋنەيان زۇر بىكات، بەتايبەت:

۱- **كاك (ھىۋا ھاجى نەجەم الدىن)،** كە مشۈۋر خۇرىكى باش بوۋ بۇ
سەرپەرشتىكرەنى كاروبارى ھىترانە سەر كاغەزۋ تايپ كرانى
بەرنامەگان.

۲- **كاك (يەقۇب كاگل)** كە زۇربەي ئەركى تايپكرانى بەرنامەگانى خستە
سەرشانى خۇي.

۳- كاك (مەلا بىلال قەلەزىيى)، كە ئەركى پىداچوونەۋى سەرجه بەرنامەكانى پاش تاپىكرانىانى بەئەستۋە گرت و كارئاسانىيەكى باشى بۇ كردم.

۴- كاك (جىلر مظفر)، كە پاش پىداچوونەۋى خۇم، ئەركى ھەلە راستكردنەۋى سەرجهم بەرنامەكانى كىشا. سەرچاۋەكانى ئەم كىتەبەشم بەھەرچوار تەۋەرەكەيەۋە، پاش قورئان و سوننەت و سىرە ۋىيانى پىقەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ئەو كىتەبەن كە ھەۋلەۋە ھەرشتىكەم لىۋە ھىنابىن ئاماژمىان پىبەكەم و ئەپەرراۋىزدا دەياننوسىن.

لە كۆتايى پىناسەى ئەم كىتەبەشدا دەئىم:
ئەم كىتەبە بەرھەمى چەند سائىك تىفكرىن و مۇتالو لىكۆلئىنەۋىيە،
ھىۋادارم بەۋوردىيىش بخوئندىرئىتەۋە فام بكرئ و بەھەرى لىۋەربگرئو،
ھەروھە بابەتەيەنەش لىكۆلئىنەۋى لەسەر بكرئو، بەھەموۋلايەكەش ھەۋلى
پراكىزە كردن و جىبەجىكردنى نىۋەپۆكەكەى بدرئ.

ئاشكراشە كە بابەتى دەۋلەتدارىيە ۋە ھۆكۈمەرانىيە، گرنگەرتىن ۋە ھەستىيارەرتىن
بابەتە لەۋىيانى مەۋقۇدا بەگشتىيە، كارىگەرىيە لەسەر تىكرەى لايەنەكانى
دىكەى ۋىيان و گوزەرانى تاك و كۆمەل ھەيە، جولاۋەرتىن و زىندوۋەرتىن
بابەتەشە، زۆرتەرتىن گۇرەن و نۆبەۋەنەۋى بەسەردادى، بۇيە پىۋىستە
ھەموۋلايەكەمان بەتەۋاۋىيە چاۋ و گۆئى عەقلى ۋە دىلمان ئەتەك ئەو بابەتە
گرنگە ۋە ھەستىيارەدا بىكەينەۋە، چۈنكە ئەگەر ۋانەكەين و ۋانەبىن، ھەرچى
زىاتەر دىنمان لەۋىنمان بەجى دەمىن!

ماومتەھود بلىيم:

ھەرچەندە ناوونىشانى زنجىرە وتارەكەى بەرنامەى (سەرنج) برىتىيى بوو
لە: {ئىسلام و دھولەتدارىيى و ھۆكۈمرانىيى} بەلام ناو و نىشانى كىتەبەكەمان
بەمەبەستى كورتكردنەو بەمچۆرە لىكرد: ((ئىسلام و دھولەتدارىيى)).
خوایە! بەم كىتەبە خوینەرانى بەرپىز بەھرمەندو بەرچاوپروون بکەو، تا
تەرازووی خىرو چاکەكانى بەندەشى لەقىامەتدا پى قورس بکە، ئامىن

۲۳/ رەجەبى/ ۱۴۳۴ كۆچى

۲/ حوزمىرانى/ ۲۰۱۳ زایىنى

ھەولپىر

الْحَمْدُ لِلّٰهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا،
وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللّٰهُ فَلَا ضَلٰلَ لَّهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ،
وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ ۖ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ ﴿١٠٢﴾ آل عمران

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا
وِنِسَاءً ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ ۖ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ ﴿١﴾ النساء

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ ﴿٧٠﴾ ﴿يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ ﴿٧١﴾ الأحزاب

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصَدَقَ الْحَدِيثِ كَلَامُ اللَّهِ وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ (صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بِذَعَةٍ، وَكُلُّ بِذَعَةٍ ضَلَالَةٌ،
وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ!

خوینہری بہر پڑو سہنگین!

ہم رکھس بہئل و بی میڑووی بہشہر ٹاشنابی، دھزانی کہ ہیج کاتیک
"لہوہتہی مروف لہسہر پرووی زہوی ژیاوہ" ژیانہی لہکیشمہ کیٹش و تیگگیران و
شہرو ہہرا خالی نہبووہ، جا چ بہہوکارو پالٹہری سیاسی، یان ٹابووری، یان

۱- تہوہ پی دمگوتری: (خطبة الحاجة) کہ پیغہمبہر ﷺ ہاوہلانی بہر پڑی فیہر دمگورڈ پیش
ہمہر قسہہ کی گرنگ بیلین، وک و تاروی جومعہو داخوازیگردن (خطبة) و .. ہتد، وہ تہم
وتارد ہمہر کام لہ: الترمذی: (۱۱۰۵)، والنسائی: (۱۱۰۴)، وابن ماجہ: (۱۸۹۲) وأحمد: (۳۷۲۰)،
وطبرانی: (۲۴۱۴) ہیٹاویانہو (مسلم) پش بہشیکی ہیٹاوہ.

الحديد

هه‌لێهه‌ شتیکی ئاشکراشه که چه‌سپاندنی دادگهریی "که ئامانج و مه‌به‌ستی تیکرای پیغه‌مه‌رانی خوايه (عليهم الصلاة والسلام والبرکات)" له‌هه‌موو بوارو لایه‌نه‌کانی ژيان و گوزهراند: نه‌ته‌ومی، سیاسیی، ئابووری، کۆمه‌لایه‌تی، "چونکه‌ خوا به‌گشتیی باسی دادگهریی (قسط)ی کردوه‌و نه‌یه‌ستۆته‌وه‌ به‌لایه‌نیک یان چه‌ند لایه‌نیکوه‌"، به‌ئێ چه‌سپاندنی دادگهریی

گشتگىر و ھەمەلايەنە، بەبى ھەبوونى دەستەلات و قەوارىيەكى سىياسىي نايەتەدى، ھەربۇيەش خىل بەرزو مەزىن پاش خستە پروى ئامانچ و مەبەستى رەوانەكرانى پيغەمبەرەن "**عليهم الصلاة والسلام**" يەكسەر فەرموويەتى: ﴿... وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ...﴾ **الحديد**، واتە: ... وئاسنىشمان دابەزاندو ھىزىكى زۆرى تىدايە، و سودو كەلگى زۆر بۇ خەلک...

كە پيغەمبەرەن يەنە ﴿... فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ﴾ ئامازىيە بە ھەركام نە: تەكئۇلۇزىي سەربازىي و مەدەنىي. كەواتە:

بەبى ھەبوونى ھىزو دەستەلات ناگونجى دادگەرىي بچەسپىو، ديارە ھىزو دەستەلاتىش پەكى لەسەر قەوارىيەكى سىياسىي دەستۇرۇشتو و گوئ بۇ گىراو و فەرمانبەرىي بۇ گراو، كەوتو. ئىنجا رەنگە يەكەك لىرەدا بېرسى:

ئەدى مادام تىكرى پيغەمبەرەن بۇ چەسپاندنى دادگەرىي نىرراون و ئەوئىش بەبى دەستەلات و قەوارىي سىياسىي نايەتە دى، بۇچى لەمىژوودا نابىنن ھەموو پيغەمبەرەن (**عليهم الصلاة والسلام**) دەستەلات و قەوارىي سىياسىي بىيات بىنن؟!

وئەلامەكەشى ئەوئىيە كە بىگومان پيغەمبەرەننى پايدەبەرزى خوا (**صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) ھەولئى ھىنانەدى قەوارىي سىياسىي داو، بەلام ديارە زۆربەيان بۇيان نەلواو قەوارىي سىياسىي دروست بكەن، چونكە بىگومان دروستبوونى قەوارىي سىياسىي "وہك لەباسىكى تەومرى يەكەمى ئەم كىتبەدا دىخەينەروو" پەكى لەسەر بىياتنانى بىكەى جەماومەرىي كەوتو، ئەوئىش پاش ئىقناكرەنى خەلگىك كە ئەو ئەركەيان پى ئەنجام بىرى، چونكە بىگومان شەرعىيەتى

خوایی و ئاسمانىي "گەھەموو پېغەمبەرەن ھەيانبوو" بەس نىھ بۇ دروستبوونى قەوارەى سياسىي، بەئكو پېويستە شەرىعیەتى زەمینىی و خەئکیش ھەبى، گە دیارە زۆربەى پېغەمبەرەن "عليهم السلام" ئەوہى دووہمیان بۇ دەستەبەر نەگراوہ، بۆيەش سەرەنجام قەوارەى سياسىيان بۇ بنیات نەنراوہ، لەسۇنگەى ئەوہشەوہ دادگەرىي (عدل - قسط)یان بۇ نەچەسپینراوہ.

بەلام ئایا ئەوہ مانای وایە گە نیررانى زۆربەى پېغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام والبركات) بى ئاکام و ئەنجام بووہ؟
بىگومان نەخیر، چونکە:

خوای بەرزو مەزن "عزوجل" گە باسى حیکمەت و ئامانجى رەوانەکرانە پېغەمبەرەنى خوۋى کردوہ، دووشتى کردوونە حیکمەت و ئامانجى رەوانەکرانیان:

یەگەم: بەنسبەت پەيوەندىي مرؤفەکانەوہ لەگەل خوادا، ھەموو پېغەمبەرەن ھاتوون گە مرؤفەکان خوا بە یەگگرو تەنیا خوا پەرست (مۇحەد) بن، وەك خوای زاناو شارمزا فەرموویەتى: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (الأنبياء، واتە: وە لەپیش تۆدا "ئەى موحەممەد!" ھىچ رەوانەگراوێکمان نەناردوہ، مەگەر پیمان پراگەیانندوہ گە جگە لەمن ھىچ پەرستراوین، دەجا بەس من بپەرستن.

دووہم: بەنسبەت پەيوەندىي مرؤفەکانەوہ لەنيو خۆياندا، وەك پيشتر گوتمان، تیکرای ئەو زاتە بەرزو بەرپزانە بۇ ئەوہ نیرراون، گە خەئکی وادار بکەن لەنيو خۆيان دادگەرىي بچەسپین.

ئەنجا ئاشکراشە گە یەکتاپەرستىي (توحید) و تەنیا بەندەى خوا بوونى مرؤفەکان، بناغەيەکی یەگجار پتەو و مەحکەمى تەبایى و پیکەوہ برابوون و

سەرەنجام بەدادگەرىيى بەرپۈمچۈننىيەنە، ۋەلە پراستىيدا پىكەۋە تەبابوۋنى مەرۋفەكان ۋە پاشان بەدادگەرىيى بەرپۈمچۈننىيەنە، ھۆكارو ئامپرازى سازانلىنى زەمىنە ۋە كەش ۋە ھەۋا ۋە ئىنگەي ئامانجى گەۋرە ۋە گرنگى ھاتنى پىغەمبەرەنە، كە يەكتاپەرستو خوا بەيەگەر (موحد) كەردنى مەرۋفەكانە.

لەسۈنگەي ئەۋمەۋە كە مەرۋفەكان لەۋزىر سايەي قەۋارمىيەكى پىادەگەرى دادگەرىيدا، ئازادانە ۋە سەرەستەنە دەتۈن تاقىكەردنەۋەي ئىيانى دىنپايى خۇيان بىدەن ۋە، ئىمان بەخۋا بىنن ۋە بەندايەتتى بۇ بىكەن، يان بى ئىمان بىن ۋە بەندايەتتى بۇ خۋا نەكەن، ۋەك فەرموۋىيەتى: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ...﴾ (الكهف، ۲۹) ۋاتە: ۋەبلى ھەق لە پەرۋەردگار تەنەۋمىيە، جا كى ھەزەكات با ئىمان بىنن ۋە، كىش ھەزەكات با بىپروابى...

بەلئ خۇيەنەرى سەنگىن!

ئەۋمى گۈتەن بىناغەي فىكەرىي دەۋلەت ۋە قەۋارمى سىياسىيە لەئىسلامدا، بەلام لىرەدا يەكەك بۇي ھەيە بىرسى: ئەدى كۋا شىۋمە فۇرۇم ۋە چۈرچىۋم ھىلە گشتىيەكان ۋە بىنەما سەرەكىيەكانى دەۋلەتدارىيى ۋە ھۆكەمپرانىي لەئىسلامدا چىيە ۋە چۈن ۋە چەندىن؟! لەۋەلامدا دەللىين:

ۋەلامى ئەۋ پەرسىيارەنە ھەۋىرىكى ئاۋ خۋازمە، لەپراستىيدا كۇي باس ۋە بابەتەكانى ئەم كىتەبە بەھەر چۈر تەۋەرە سەرەكىيەگەيەۋە، بۇ ئەۋە خەنە رۈۋ كە ۋەلامگۇي ئەۋ پەرسىيارەنە ۋە پەرسىيار گەلئىكى دىكەي ھۈشپۇمىيان بىن، بەلام لىرەدا ھەر بەگۈرتىيى ۋە گۈشراۋىي دەللىين:

لەسۈنگەي ئەۋمەۋە كە بابەتە دەۋلەتدارىيى ۋە ھۆكەم سىياسەت بەگشتىي لەبازنەي عادەت ۋە ھەلئە ۋە گەۋتەكاندايەۋ، لەبۈۋارى عادەت ۋە ھەلئە ۋە

كەۋتەكانىشدا چۈنكى عەقلىۋ تۈنۈي ئەسپى خۇتاۋدان ۋە قسەكردنى ھەيە، خۈي كاربەجى بەدانانى چۈرچىۈمىيەكى فراۋان ۋە چەند ھىلىكى گىشتىي ۋە بىنەمايەكى سەرمكىي ۋازى لىھىناۋە، بۇشايىيەكى زۆرى لىھ ۋە بۈارەدا بەجىھىشتۈ، چۈنكى زانىۋىيەتى كە عەقلىۋ دەتۈنۈ بەگۈيرەي پىداۋىستى كۆمەلگاكەن لىھۋژگارە جۇراۋجۇرمەكاندا، پرى بىكانەۋە.

ھەلبەتتە ھەربىيەش زانىيانى قوۋلۇۋەۋە لىھۋبارەۋە بىنجىنەيەكىيان دانائە بۇ ھەركام لىھۋا پەرسىتىيەكان (العبادات) ۋە ھەئس ۋە كەۋتەكان (العبادات - المعاملات) كە دەئى:

(الأصل في العبادات الحظر، إلا ما ورد عن الشارع تشريع، والأصل في العادات الإباحة إلا ما ورد عن الشارع تحريمه).^۱

ۋاتە: بىناغە لىھۋا پەرسىتىيەكاندا قەدەغەبۈۋنە، مەگەر ئەۋەي شەرىعدانەر داپىئابى دەنا رەۋا نىيە، بەللام بىناغە لىھۋادەت ۋە ھەئس ۋە كەۋتەكاندا رەۋايى ۋە پىداۋىرە، مەگەر ئەۋەي شەرىعدانەر قەدەغەي كىردى، ئەگەرنا قەدەغەنىيە.

شايانى باسشە كە زانىيانى قوۋلۇۋەۋە ئىسلام ھەر زۈۋ ھەستىيان بەۋ راسىتىيە كىردۈ "كە لىھۋارى دەۋلەتدارىيى ۋە ھۈكۈم ۋە سىياسەتدا دەقەكانى شەرىعەت كە مەن ۋە بۇشايى زۆر بۇ عەقلىۋ ئىجتىھاد بەجىھىلراۋە"، بۇ تەۋۋنە:

۱- (إمام الحرمين الجويني) كە لىھىۋان سائەكانى: (٤٧٨-٤١٩)ى كۆچىيدا ژىاۋە لىھىكىيى: {غياث الأمم في التياث الظلم (الغياثي)} دا لىھۋبارەۋە گۈتۈۋىيەتى:

(ولا مطمع في وجدان نصرٍ من كتاب الله تعالى في تفاصيل الإمامة

^۱ - بىروانە: أصول الفقه المهمة، للعلامة عبدالرحمن بن ناصر السعدي: ص ۱۰۶، ۱۰۵، ھىروەھا بىروانە: القواعد الفقهية التورانية، لشيخ الإسلام ابن تيمية، ص ۱۱۲، كە ھەمان بىنجىنەيە بە بىژمىيەكى دىكەي دىژھىناۋەۋە دۋاتر بەتەۋاۋىي دىمىھىنن.

وَالْخَبَرُ الْمَتَوَاتِرُ مَعْرُوفٌ أَيْضاً، فَمَالَ الطَّلَبُ فِي تَصْحِيحِ الْمَذْهَبِ إِلَى الْإِجْمَاعِ...^١، واتە: ۋەھىچ ئۆمىدلىك نىيە بۇ دۆزىنەۋە پەيدا كىردى دەق نە كىتەبى خىۋاي بەرزدا ئەسەر وردەكارىيەگانى پەيشەۋايەتەيى (ھۆكەرمانىيە)، ھەروەھا ھەرمۇدەي مۇتەۋەتتەرىش ئەۋبارەۋە ھەرىجىنگ ناكەۋى، بۇيە ناچارىن ئەۋبارەۋە پەنا بەرىنەبەر كۆدەنگىي..

۲- (ابن قيم الجوزية) ئەمىش كە ئەنىۋان سائەگانى: (۶۹۱- ۷۵۱)ى كۆچىيدا ژىاۋە، ئەۋبارەۋە ئەكتىبە ناۋدارەكەى خۇي (إعلام الموقعين عن رب العالمين)دا ئەۋبارەۋە گوتۇۋىيەتى: □

(الرأي في العمل بالسياسة: وَجَرَتْ فِي ذَلِكَ مَنَازِلَةٌ بَيْنَ أَبِي الْوَفَاءِ ابْنِ عَقِيلٍ وَبَيْنَ بَعْضِ الْفُقَهَاءِ، فَقَالَ ابْنُ عَقِيلٍ: الْعَمَلُ بِالسِّيَاسَةِ هُوَ الْحَرَمُ وَلَا يَخْلُو مِنْهُ إِمَامٌ، وَقَالَ الْآخَرُ: لَاسِيَّاسَةَ إِلَّا مَا وَافَقَ الشَّرْعَ، فَقَالَ ابْنُ عَقِيلٍ: السِّيَاسَةُ مَا كَانَ مِنَ الْأَفْعَالِ بِحَيْثُ يَكُونُ النَّاسُ مَعَهُ أَقْرَبَ إِلَى الصَّلَاحِ وَأَبْعَدَ عَنِ الْفَسَادِ، وَإِنْ لَمْ يُشْرَعْهُ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَزَلَ بِهِ وَحْيٌ، فَإِنْ أُرِدْتَ بِقَوْلِكَ: لَاسِيَّاسَةَ إِلَّا مَا وَافَقَ الشَّرْعَ، أَيْ: لَمْ يَخَالَفْ مَا نَطَقَ بِهِ الشَّرْعُ، فَصَحِيحٌ، وَإِنْ أُرِدْتَ: مَا نَطَقَ بِهِ الشَّرْعُ، فَغَلَطٌ وَتَغْلِيظٌ لِلصَّحَابَةِ...)^۲.

۱- واتە: بۇچوۋن ئەبارەي كار كىردىن بەسىياسەتەۋە:

ئەۋبارەۋە وتۇيۇڭ ئەنىۋان (أبي الوفاء ابن عقيل) ۋەيەكەيك ئەشەرەزناندا بوۋ، (ابن عقيل) گوتى: كار كىردىن بەسىياسەت (مەبەستىيان

^۱ - أعوز الشيء فهو مغرور: عزّ فلم يوجد، المعجم الوسيط، ص ۶۳۶.

^۲ - الغياثي، ص ۱۰۰.

^۳ - ج ۴، ص ۴۶۱، ۴۶۰.

پى ئەقلى ۋە ئەزموون بىلەن (پاى پاستو بەجىيە، ۋەھىچ ھۆكۈمرانىيەك ئەبىۋە ئەۋەى ئەبىۋەى).

زانايەكى دىكەش گوتى: ھىچ سىياسەتلىك رەۋانىيە مەگەر بەپىي شەرىع بى.

(ابن عقىل) ىش گوتى: سىياسەت (ۋاتە: سىياسەتى شەرىعى پاست) ھەر رەفتارىكە كە خەلك بەھۋىيە ۋە ئەچاگسازىي ۋە بەرژەۋەندىي نىزىكترو ئەخراپە ۋە زىان دۈۈرتىن، ھەرچەندە پىغەمبەرىش (ﷺ) دايەنەنابى ۋە ھىشى پى ئەھاتىيە خوار، ئىچا ئەگەر مەبەستت ئەۋە كە دەلىي: (ھىچ سىياسەتلىك رەۋانىيە مەگەر بەپىي شەرىع بى) ۋاتە: دژ ئەبى ئەگەل ئەۋەى شەرىع گوتۈۋىيەتى ۋە تىكنەگىرى، ئەۋە پاستە، بەلام ئەگەر مەبەستت ئەۋەى كە دەبى شەرىع گوتىيىتى ۋە دەقى ئەسەربى، ئەۋە ھەلەيە ۋە سەردەكىشى بۇ بەھەلەدانانى ھاۋەلانىش.

پاشان (ابن القىم) باسى مەسەلەيەكى زۆر گىرگ دەكات كە پوختەكەى بىرىتيە ئە: كەمتەرخەم بۈۈنى زۆرىك ئەزانايان بۇ ھەلەئىچانى ياساى تازە، دۆزىنەۋەى مىكانىزىمى ھاۋچەرخ ۋە گونچاۋ بۇ چارمەرى گىرگت ۋە كىشەگانى كۆمەلگا بەپىي شەرىعەت، خۇناچار بىنىي ھۆكۈمرانان، كە بەپى گەرەنەۋە بۇ زانايانى شەرىعزان، ھەلسن بەدانانى كۆمەللىك ياساۋ بىپارى سىياسىي ۋە ئىدارىي، بۇ بەرپۈۋەردىنى كاروبارى كۆمەلگا.. ئەمەش دەقى قسەگانى ئەۋە كەلە زانايەن:

(قلت: هذا موضع مزلة أقدام ومضلة أفهام، وهو مقام ضلك في معترك صعب، فرط فيه طائفة، فعطّلوا الحدود وضيّعوا الحقوق وجربوا أهل الفجور على الفساد، وجعلوا الشريعة قاصرة لا تقوم بمصالح العباد، وسدّوا على أنفسهم طرقاً صحيحة من الطرق التي يُعرفُ بها المحقُّ من

المبطل وعطلوها مع علمهم وعلم الناس بها أنها أدلة حق، ظناً منهم منافاتها لقواعد الشرع، والذي أوجب لهم ذلك نوع تقصير في معرفة حقيقة الشريعة والتطبيق بين الواقع وبينها، فلما رأى ولاية الأمر ذلك، وأن الناس لا يستقيم أمرهم إلا بشيء زائد على ما فهمه هؤلاء من الشريعة، فأحدثوا لهم قوانين سياسية ينتظم بها مصالح العالم، فتولّد من تقصير أولئك في الشريعة، وإحداث هؤلاء ما أحدثوه من أوضاعهم السياسية، شرٌّ طويلٌ وفساد عريض وتفاقم الأمر وتعذر استدراكه^١ واته:

گوتم: ئەم مەسەلەىە شوینیکە بێیەکانی لى دەخلىسکین و عەقلەکانی تیدا بەهەلەدا دەچن، وە ئەم مەسەلەىە وەك وەستەنە لەشوینیکی تەنگەبەر، لەرووبەر و بوونەومیهکی سەختدا، کە هەندیک تیدا تووشی بەزایەدان و کەمتەرخەمیی بوون و، بەوھۆیەشەو سزایەکانیان پەگخستوم مافەکانیان زایەکردو، وە خراپەکارانیان بو خراپە کاریی هانداد، وەشەریەتیان وا خستۆتە بەرجا و کە توانای هێنانەدی بەرژووندییەکانی خەلکی نیە، وەچەندان رێی راستیان کە بابای خاوەن هەق و بابای ناھەقیان پێ ئەیەك جیا دەکریتەو، لەسەر خۆیان بەستوون و پەکیان خستوون، هەرچەندە خۆشیان و خەلگیش دەزانن کە بەلگەى هەق و راستن، چونکە گومانیان وابوو کە پێچەوانەى بنچینەکانی شەریعەتن، ئنجا ھۆکاری ئەو ھەلوپەستەشیان بریتىە لە کەم شارەزاییان لەناسینی حەقیقەتى شەریعەتدا و جیبەجیكرنى بەسەر واقعیەدا، ئنجا کاتیك ھوگمراڤ و کاربەدەستانیش ئەوھیان بینیو، وەزانىویانە کە کاروباری خەلک رێك نابى و بەرپۆھەناجى مەگەر بەشیکی

^١ - إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٤، ص٤٦١.

زىياتر لەۋەى كە ئەو شەرعزانانە لەشەرىيەتتەيان قاميوتەۋە، ھەئساۋن بەدانانى چەند ياسايەكى سىياسىي كە بەرژمەۋەندىيەكانى خەلگيان پى دابىن بىكەن ۋە كاروبارىيانان پى رېك بىخەن.

ۋەسەرەنجام بەھۆى كەمتەرخەمىي ئەو زانايانەۋە ئەتىگەشتى شەرىيەت ۋە داھىنانى ئەو ھۆكۈمران ۋە كاربەدەستەنەۋە بۇ ياسا سىياسىيەكان، خراپەيەكى بەردېرېژ ۋە زەرەر ۋە زىيانكى بەرفراۋان پەيداۋوۋە، رەۋشەكە زۆر تېگچۈۋە ۋە چاگكردنەۋەى زۆر قورس بوۋە.

ۋەك دەيىن:

(ابن القيم) نىزىكەى ھەوت سەد (۷۰۰) سال لەمەۋبەر دەرگى بە ۋە راستىيە كىردە، كە بەبى چاۋى عەقلى ۋە دلى خۆكردنەۋەى زاناۋ شەرعزانان لەبۋارى سىياسەتى شەرىيى ۋە بابەتى ھۆكۈمرانىيدا، دىن لەژىن بەجى دەمىنى ۋە ھۆكۈمران ۋە كاربەدەستان ناچار دەين، يان بەلەى كەمەۋە بەھانەيان چىگ دەكەۋى، كە بۇ چارەسەرى گەلىك كىشە ۋە گىرىتى تازە كە بەرۋكى كۆمەلگا دەگىرن، رېكخستى گەلىك كاروبار كە لەگەل گۆرانكارىيەكانى رۆژگاردا سەرھەلدەدەن، پەنا بەرنە بەر خواستەۋەى يان داھىنانى گەلىك ياساۋ بىرپار بەبى گەرانەۋە بۇ شەرىيەت ۋە پىرسكردن بەشارەزايانى شەرىيەت!

ھەلبەتە ئىستاش لەھەندىك ئەو قەۋارە ۋە ھۆۋنەمانەدا كە خۆيشيان بە پابەند بەشەرىيەتەۋە دەزانن، ئەو ھالەتەى بەجىمانى دىن لەژىن بەزەقى ديارە، بۇ ۋىتە: قەۋارەى ۋە ھەيە كە شەرعزان لەدنياۋ ژىن بى خەبەرەكانى بەناۋى ئىسلامەۋە: ھەلبۇاردن، ھەبۋونى خىزب ۋە پىكخراۋى سىياسىي ۋە مەدەنىي، خۆپىشانان (الظاهرة)، پىپىۋان (المسيرة)، بەستى كۆرۋ سىمىنارى سىياسىي، مانگرتن.. گەلىك شتى دىكەش، بەقەدەغە دادەنن، ھەر بەبىانۋى ئەۋەى گۋايە ئەو شتانە لەرۆژگارى پىغەمبەر (ﷺ) ۋە چۋار خەلىفە راشىدەكانى ۋە پىشىنەى چاك (السلف الصالح) دا نەبۋون! بىخەبەر لەۋە

(فَإِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَ رَسُولَهُ وَأَنْزَلَ كُتُبَهُ لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ، وَهُوَ الْعَدْلُ الَّذِي قَامَتْ بِهِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ، فَإِذَا ظَهَرَ الْحَقُّ وَقَامَتِ أَدْلَةُ الْعَقْلِ.

واته: بېگومان خوا پېغه مېهرانی خوځی ناردووه کتیبه گانی خوځی دابه زاندوه ناکو خه لک به دادگه ریی بهر پوه بچن، نهو دادگه ریی به که ناسمانه گان و زمو پيوه و مستاون، جا هه رگات نیشانه گانی حه ق دمرکه وتن و، به لگه گانی عه ق ل ئاشکرا بون، و مېه هر رپیه ک بی بهر مېه یانه که ی دمرکه وت، نهو د شهر ع و ئایین و پرمزانه ندیی و فهرمانی خوا له وپیه... و مناشلین: سیاستی دادگه رانه پیچه وانه ی شهر یعتی تیروته و اوه، به لکو به شیکه له به شه گانی و دمر وازه مېه که له دمر وازه گانی، وه ناو نرانی به سیاست شتیکی زار او مپیه، نه گهر نا مادام دادگه رانه ی، به شیکه له شهر یعت..

^١ - إعلام الوقّعين عن رب العالمين، ج٤، ص٤٦١، ٤٦٢.

ئىنجا خويىنەرى بەرپىز!

لەبەر پۇشنىي ئەۋەدا گە رابرد، دەئىم:

يەكەم: مادام دەقەگانى شەرىعت لەبۋارى ھەئس و گەۋت و عادەتەكاندا بەگشتىي و سىياسەت و ھوگمپرانىيدا بەتايبەت، گەم و سنووردارىن و، شەرىعت بەدانانى چۈرچىۋەى فراۋان و كۆمەئىك ھىلى گشتىي و بىنەماي سەرمكىي لەبۋاردا ۋازى ھىنابىي و، بۇشايى (فراغ) زۇرى بۇ ەقلى و ئىجتىھادى بەشەر ھىشتىبىتەۋە، تاكو بەگۈپىرەى گۇپرانى پۇژگارو بەرمۈپىشچوۋنى كۆمەلگاۋ پىداۋىستىيەگانى خۇي پىرى بىكاتەۋە.

دوۋوم: ۋە مادام سەنگى مەھكەك و تەرازوۋى بۋارى ھەئس و گەۋتەكان بەھوگم و سىياسەتىشەۋە، بىرىتى بى ئە چەسپاندىنى دادگەرىي و ھىنانەدى بەرژمەندىي.

بەئى مادام حال بەھوجۇرمەي:

ھەم ناچارىن و ھەم پىۋىستىشە گە ئىمەى مسوئلمان لەم سەدەى پازدىمەى كۆچىي و بىست و يەكەمى زايىنىدا، پاش لەبەرچاۋگرتنى ئەو چۈرچىۋە فراۋانەى شەرىعت دايىناۋە، ئەو ھىلە گشتىي و بىنەما سەرمەكىيانەى دىارىيىكردوۋن لەبۋارى دەۋلەتدارىي و ھوگمپرانىيدا، بەماناى وشە:

ئازادانە ۋ ئازايانە چاۋ و گۈي ەقلى و دلمان بەتەۋاۋىي بىكەينەۋە سەرنجى ۋاقىع و ھەل و مەرجى خۇمان بىدىن و، پاشان لەئەزمۈۋىنگەلى بەشەرۋە لەبۋارى ھوگمپرانىيدا رابمىنن و، كۇشش (اجتھاد) بىكەين بۇ گەشىتن بەباشترىن ئەو ياساۋ بىپارو مىكانىزىمانە پىۋىست بۇ بەرپۇمبىرنى كۆمەلگاگانمان، ئەھەموۋ بۋارمەگانى سىياسىي و ئىدارىي و ئابۋورىي و . ەتتدا.

شاينى باسىشە من لەم كىتەبەمدا ھەۋلەداۋە لەسەر ئەو بىنەمايە گە ئامازەم پىدا، باسى چۈننىيەتى دەۋلەتدارىي و ھوگمپرانىي بىكەم لەكۆمەلگايەكى

ئىسلامىيەت "چ ئەھرىمى كوردستان ۋە ئىراق ۋە چ ئەھرىم ۋىلايىتى دىكەدا" كە ئە سەدەي پازدەيەمى كۆچىي ۋە بىست ۋە يەكەمى زايىندا دەۋى.
كۆتا قەشەشەم ئەم پېشەكەيەدا "كە تۆزىك درىژ بۆۋە، بەلام بەپىۋىستەم زانى چۈنكە بۇ كۆي بابەتەكانى ئەم كىتەبە بەھەر چوار تەۋەرمەكەيەۋە نووسراۋە" ئەۋەيە كە:

دەپ ئىمەي مەسۇلمان دان بەۋ دوو راستىيە تالە دابىيىن كە:
يەك: ئىمەي ئەھلى ئىسلام ئەبۋارى فىقھو كەلەپۋورى سىياسەت ۋە ھۆكۈمىيەت زۆر كەم تفاق ۋە ئەدارىن، ئەچاۋ مەزنىي ۋە بەرزىي ئىسلام ۋە پەيما مەۋقايەتتەكەي ۋە ئامانجە بالايەكانى، ئەمىژە زۆربەي زانايانى ئىسلام ئەبۋارى ھۆكۈم ۋە سىياسەتدا خىزىراۋەنە پەراۋىزى كۆمەلگەۋە، بەناچارىي ھەر سەرگەرمى فىقھى تاكىي ۋە خىزىرايى ۋە كۆمەلەيەتتى ۋە سەۋدا ۋە مامەلەۋە بازىرگانىي بوۋە.
ھەر بۆتمۈنە:

ئەگەر بەراۋردىكى نىۋان شوۋراۋ دىموكراسىيى بىكەين، كە يەكەمىيان شىۋاز ۋە مىكانىزىمى ھۆكۈمىيەت ئىسلامىي، ئەۋى دىكەشيان شىۋاز ۋە مىكانىزىمى ھۆكۈمىيەت رۇژئاۋايە، جىۋازىيەكى گەۋرە دەبىنن، ھۆكۈمەتەش ئەۋەيە كە دىموكراسىيى بۋارى پىدرا گەشە بىكات، ئەسەر ئەرزى ۋە قىيە پىدەبىي، كۆمەلەك رېساۋ ياساۋ مىكانىزىم كە پەكى ئەسەريان كەۋتەۋ، بۆى دەستەبەر بىكىن ۋە دابىيىنن، بەلام ھۆكۈمى مەراتىي ۋە بىنەمالەي ۋە خۇسەپىنەرانەي ئومەۋىي ۋە عەبباسىي ۋە عوسمانىيەكان، كە پاش چوار خەلىفە پاشىدەكان خا لىيان پازى بى دەستى پىكىرد، پراۋىژ (شۋرى) ئىسلامىي "كەلە ئەسەلدا زۆر ئە دىموكراسىيى رۇژئاۋايى فراۋانتر ۋە رەھەندترە" پەكخست ۋە نەيھىشت پۇلى خۇي ئەبۋارى ھۆكۈمىيەت بىگىر، ھەرچەندە ئەبۋارەكانى دىكەدا

بەتايىبەت زانىستو فيكرو فەتوا، لەسەر پۇلگىپرانى خۇي ھەر بەردەوام بوو.

دوو: واقىيى سىياسىي ئىستاي دۆلەتەنى دىنيا زۆر زۆر جىاوازه، لەو واقىيەى كە دۆلەتى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ۋە چوار خەلىفە راشىدەكانى "خوا لىيان پازى بى" تىيدا بون، بگرە واقىيى سىياسىي ئىستاي دۆلەتان، زۆر لەواقىيى پۇژگارى ئومەوىي ۋە عەباسىي ۋە عوسمانىيەكانىش جىاوازا.

ۋە لەراستىيدا دۆلەتەنى ئىستاي دىنيا بەتايىبەت جىهانى پۇژئاۋاۋ زۇرىك لە ۋلاتانى نا مسولمانى دىكە، بەرمو پىشچوونىكى گرنگيان لەبۋارى دۆلەتدارىيى ۋە حوكمپرانىيدا بەخۇۋە بىنيۋە، ھەرچەندە بىگومان لە ھەلەۋ پەلەى زل زلىش خالى نىن.

بۇيە پىۋىستە لەپىگەى باۋەرو متمانە بەخۇبۋون، بەدۋاي ھەق ۋە راستىي ۋە چاكەدا عەۋدال بوون، چەسپاندى دادگەرىي، دەستەبەرگىرنى بەرژەۋەندىي پى پىۋەرو سەنگ مەھەك بوۋنەۋە، بەبى ھىچ جۇرە ھەستىارىي (حساسىة) يەكەۋە، تەماشاي ئەزمۋونى دۆلەتدارىي ۋە حوكمپرانىي دۆلەتەنى پىشكەۋتۋوى دىنيا بىكەين، ۋەك جىبەجىكردنى فەرمانى خوا:

﴿...فَبَشِّرْ عِبَادَ ﴿١٧﴾ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿١٨﴾﴾ الزمر، واتە: دەجا مۇژدە بدە بەۋ بەندانەم، كە گۈى بۇ ھەموو قەسەيەك دەگىرن، پاشان شوپىن باشتىرنى دەكەون، ئا ئەۋانە كەسانىكىن خوا رىنمايى كردوون، ۋەھەر ئەۋانەن خاۋەن عەقلان.

بەلئ با ۋەك جىبەجىكردنى ئەۋ فەرمانەى خواۋ، كارگىردن بە: ﴿الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَعَيْنُهَا وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا﴾، ھەۋلبدەين جى چاك ۋە كەلگەۋ بەرژەۋەندىيەكانمان دىنئەدى، بىخۋازىنەۋەۋ عەقل ۋە ئەزمۋونى خۇمان

بەھى خەلگ دەولەتمەند بگەين، ئەمەشدا بېگومان چاۋ ئە پېغەمبەرى خوا
 (ﷺ) ۋ چوار جېنشېنە سەر راستەگانی دەگەين، گە
 لەچوار چىۋەى فراۋانى شەرىعتدا، بۇ پەرەپىدان ۋ فراۋانکردو بەھىزو
 پېزترکردنى دەولەتەگەيان، زۆر ئاسايانە ئە گەلەپوورو بەرھەم ۋ ئەزموونى
 دەولەتەنى رۇزگارى خۇيان "بەتايبەت رۆم ۋ فارس" سوودمەندبوون، پاشان
 مسوئلماننېش ئەو بەرھەم ۋ گەلەپوورو ئەزموونەيان، پاش تېگەلگەردنى
 ھەۋىتى ئىسلام ۋ رۇحى ئيمان ۋ تام ۋ بۇى بەھا بەرزو جوانەگانی شەرىعت،
 زۆر فراۋانتر دەولەنتر کردو ھەموو بەشەرىيەتيان پى بەھرمەندو
 دەولەتمەند کردو، بەردى بناغەى دستوورو ياسا (شەرىعت) سەرۋەربوون،
 حوگم ۋ دەستەلات بەدەست خەلگ بوونيان دارشتو، زەنگى گۇتايى پېھتەنى
 بە پەرستراۋ دانانى حوگمپان (تأليه الحاكم) ۋ حوگمپان بەپىرۋزدانان (تقدیس
 الحاكم) يان بەگۈى خەلگى دنيادا دا.

ھيوادارم ئەم بەرھەمە ئەو ئامانجانەى گە بۇيان نووسراۋە، بيانھېتتەدى،
 ھەرگەسېگىش بەتېبېنىي ۋ سەرنج ۋ ئامۇژگارىي ۋ پەخنەى دئسۋزانەى
 بەھرمەندم بکات، با دئتيابى سوپاسگوزارو مەتبارم دەگات، ئاشکراشە گە
 ھەرىگە بەسەھوو ناچى ۋ ھەلە ناکات "سبحانه و تعالی".

سبحان ربك رب العزة عما يصفون، و سلام على المرسلين
 والحمد لله رب العالمين

۲۴ / رەجەبى / ۱۴۳۴ ھى گۇچى
 ۳ ھوزميرانى / ۲۰۱۳ زايىنى
 ھەۋلىر

تەۋھىرى يەكەم

قەۋارەى سىياسىيى لەئىسلامدا

بەلگەكانى پىۋىستىبۇونى،
چۆنىيەتى بىناتقاننى،
سروشتو بىناغەى فىكرى،
پىناسەى چەند وشەو زاراۋايەك

ئېشىكى ئىم تەۋقۇرىيە

خويىنەرى سەنگىن ۋە شىرىن !

لەم تەۋمەرى يەكەمى ئىم كىتەبە (ئىسلام ۋە دۆلەتدارىيى) دا كە ۋەك زەمىنە
خۇشكەر ۋە پى ئاچۇۋىگەر ۋە بۇ سى تەۋمەرىگە دىكە ۋە باس ۋە بابەتە جۇراۋ
جۇرەكانىيان، ھەۋمانداۋە لەچۋار بەشاندا ۋەلامى سى پىرسىيىرى گىرىگ
بەمىنەۋە پىناسەى چەند ۋە ۋە زاراۋمەكىش بىكەين:

بەشى يەكەم ! ئاىا ئىسلام پىۋىستى بە دۆلەت ۋە قەۋارەى سىياسى ھەمە،
تاكو بەتەۋاۋى جىبەجىبىرى؟ ۋە ئاىا سىروشتى ئىسلام ۋەك ئاىپىنىكى
ئاسمانىي ۋە بەرنامەمەكى خۋاىي، ھەۋۋىنى قەۋارەى سىياسى دىخۋازى؟
ئەگەر، بەلى، ئاىا بەلگەكانى ئىسپاتكەرى ئەۋ (بەلى) يە جى ۋە چىن؟
دىارە ئىمە شەش جۇرە بەلگەمان لەۋبارەۋە خىستۋنە ۋە.

بەشى دوۋم ! ئاىا بەپىي ئىسلام، چۈن دۆلەت ۋە قەۋارەى سىياسى بىنات
دەنرى ۋە شىۋاز ۋە پىبازۋىمىكانىزەكانى جى ۋە چىن؟
ئىجا ئىمە بۇ ۋەلامدانەۋەى ئەۋ پىرسىارە پاش چاۋپىداخشاندنىكى
بىرۋراى تەۋۋم ۋە لايەنە ئىسلامىيە ھاۋچەرخەكان، لەمە چۈنىيەتى
گۈزىنى كۆمەلگاۋ بىناتنانى قەۋارمەكى ئىسلامىي، لەدوۋ بىرگەدا باسى
ئەزمۋىنى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگىشتى ۋە پىغەمبەرى
كۆتايى بەتايبەتمان كىردە، بۇ چۈنىيەتى پاكسازى ۋە چاكسازى
تىداكىرنى كۆمەلگاۋ، بەرقەراركىرنى ئاىپىنى خۋاۋ پىيادەكىرنى
شەرىيەتى خۋا.

بەشى سىيەم ! سىروشت ۋە پىكەتەۋ بىناغەى فىكىرى دۆلەتى ئىسلامىي
چىيەۋ چۈنە؟

دىيارە بۇ ۋەلەمەنەۋەي ئەم پىرسىيارەنەش باسى ھەركام لە: (بووناسىي ئىسلامىي) ۋە (پىرو پرواى ئىسلامىي) مان كىردە كە چاۋگى لىۋە ھەلقوللىن ۋە بناغەي فېكرى قەۋارە دۆلەتى ئىسلامىي.

بەشى چۈرەم: پىناسەي چەند وشە زاراۋمىەك: دۆلەت، حكومەت، دەستور، ياسا، سىستەمى ھوكمىرانىي، قۇرۇم ۋە شىۋەي سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي..

شاينى باسىشە كە ھەندىك لەو باس ۋە بابەتەنەي لەم تەۋەرىي يەكەمدا بەكورتىي لەۋبارەيانەۋە دەۋىيىن، لەتەۋەرىگانى دىكەدا، بەتايىبەت تەۋەرى دوۋەم سىيەم، بەدرىژىي لەۋبارەيانەۋە دەۋىيىن ۋە، ھەندىك جارىش ھەندىك باس ۋە بابەت بەۋنەي جۇراۋ جۇرەۋە دوۋبارە دەبنەۋە.

لە ئۆزە كۆمەلەنەيىمەن ئەكەلەنەش
بىش ھەم بىر مۇلاھىزەلەنەش

ھەل باپىر AliBapir

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

ھەل باپىر AliBapir

كەتەلەي
ۋەلەمەنەۋەي مەكتەپى مەمۇرىيەت ھەل باپىر

ۋەلەمەنەۋەي مەكتەپى مەمۇرىيەت ھەل باپىر

به‌شش یه‌کهم

ئایا ئیسلام پیویستی به‌ده‌وله‌ت و قه‌واره‌ی ساسیی هه‌یه؟!

خوينەرى بەرپىز! خوا يارىيى ئەم بەشە تەرخان دىگەين بۇ ۋەلامى يە
 پرسىيار كە زۆر جار دىگىرى، ئەۋىش ئەۋىيە كە دىگوتىرى: ئايا ئىسلام دىۋلەت
 دىخۋازى؟ ۋە ئايا ئىسلام پەكى لەسەر قەۋارە ۋ دىۋلەت كەۋتە؟ يان: ئايا
 دىگۈنچىت ئىسلام بەرپۈە بىرى بە بى ھەۋۋى دىستەلاتى سىياسىي ۋ بە بى
 ھەۋۋى قەۋارىيەكى سىياسىي! بۇ دىستىپكى ئەم بابەتەش ۋەگۈ پىشەكىيەك
 دىمەۋى ئامازە بە مەسەلەيەكى گىرگ بىدەم، ئەۋىش ئەۋىيە: بە دىرئايى
 مېژۋى ئىسلام، ۋاتە لەۋ كاتەۋە كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ)
 بەردى بناغەى دىۋلەتى ئىسلامىي دانا لە مەدىنە لە سالى چۋاردەمەمى
 پىغەمبەرايەتتىدا، ۋاتە ھەر ئەۋ سالى كە كۈچى كىر بۇ مەدىنە، لەۋكاتەۋە
 ھەتا سالى (۱۹۲۴)ز، پىم شك نايەت لە نىۋان شەرىزانان ۋ زانىيانى ئىسلام دا
 مشتومر ھەۋۋ بى دىربارى پىۋىست بۋى دىۋلەت ۋ قەۋارى سىياسىي بۇ
 ئىسلام، ھەرگىز ئەم باسە نەۋرۋىزىنراۋە، ئەدى كەى ئەم باسە ۋرۋىزىنرا؟
 بەۋردى سالىك يان كەمتر دۋاى ۋوۋخانى دىۋلەتى عوسمانىي كە دۋاىين
 ئالغەى دىۋلەتى ئىسلامىي بۋو، لەگەل كەم ۋ كۋپى ۋ نەخۋشىي ۋ دىردى
 زۆرىشدا كە پىيانەۋە گىرۋدە بۋوبۋو، ۋئەۋكاتە ناۋيان لە دىۋلەتى عوسمانىي
 نابۋو: پىاۋە نەخۋشەكە، چۈنكە گىرئارىي ۋ دىردى زۆرى تۋوش بۋوبۋون،
 بەلام ئەم مەسەلەيە كە ئايا ئىسلام دىۋلەتى دىۋى يان نا؟ يان ئەۋەى كە
 ئىستا بانگەشەى بۇ دىگىرى، كە داۋاگرىنى جىاگرىنەۋەى دىن لە دىۋلەتە، ئەۋ
 باسە كە ئىستا بازارى گەرمە، پىشتر دىنگ ۋ سەداى نەبىستىرابۋو ۋ سەرتاگەى
 لەۋ كاتەۋە دىۋست بۋو، ۋاتە: لە سالى (۱۹۲۵)زدا، ۋە بۇ زانىارىيتان ھەر لەۋ
 سالىشدا بۋو كە يەگەمىن كىتب لەۋ بارەۋە لە لاىەن نۋوسەرىكى ئەزەرىيەۋە
 كە قازىيەكى شەرىعى بۋو، بەناۋى (علی عبدالرازق)، يەگەمىن كىتبى خۋى

نووسى، وه ئهوه كتيبه بوو بهسهرمقايهك بو دىستېيكردىنى ئهوه تهوژمه كه
 دىنى دىن و ژين له يهك جيا بن (يان ئىسلام و دىنلار له يهكجيا بن).
 به ئى (علي عبدالرازق) له سالى (۱۹۲۵) دا كه كتيبي: (الاسلام و اصول
 الحكم) ي نووسى، وه ههر دوابه دوای نووسىنى كتيبه كه، زانايانى ئىسلام، هى
 زانكوى ئهزههر و غهبرى و يش، به تايبهتى له (مصر) كتيبي زورىان لهسهر
 نووسى، يهكيك لهوانه: (شيخ يوسف الدجوي) كتيبيكى نووسى بهناوى:
 (الاسلام و اصول الحكم والرّد عليه)، يهكيكى ديكه لهو زانايانه: (شيخ محمد
 الخضر حسين) كتيبي (نقض كتاب الاسلام و اصول الحكم)، كهدياره ئهوانه
 هه موويان زاناي ناودار بوون، به تايبهت (شيخ محمد الخضر) سهردهميك شيخي
 ئهزههر بوو، ههرومها (د. محمد البهي) كتيبيكى نووسى بهناوى: (حقيقة
 الاسلام و اصول الحكم)، ههرومها موفتى ئهوكاتهى مصر (الشيخ محمد بخيت
 المطيعي) كه موفتى مصر بوو، ئهويش كتيبيكى نووسى بهناوى (حقيقة
 الاسلام و اصول الحكم)، يهكيكى ديكه لهو زانايانه كه ئىستاش له ژيان دا ماوه:
 (د. محمد عمارة) يه كه كتيبيكى نووسى به ناوى: (معركة الاسلام و اصول
 الحكم)، ههرومها (محمد الطاهر بن عاشور) بهناو و نيشانى: (نقد علمي لكتاب:
 الاسلام و اصول الحكم) نووسى، ههرومها زور له زانايانى ديكهيش، بو وينه:
 (ديوسف القرضاوي) چ كتيبي سهر بهخويان لهسهر نووسى بى، وه چ باس و
 بابتهتى تايبهت، وه بو زانايارىيتان ئهوه (علي عبدالرازق) كه قازيهكى
 شهريى و زانايكى ئهزههرى بوو، زانايانى ئهوكاته به يهكدهنگى برپارى
 (خلع اللباس) ياندا، واته: بهرگى زانايهتيان لى دارنى، وه له سهر كارىش لايان
 برد.

رابردوودا:

يېموايه ئەو ھەلۋىستەيان دوو ھۆكاری سەرھكى ھەبوون:

هۆكاری یهكهم: یهكك لهو هۆكارانه بریتیه له نهشارمازی به ئیسلام، بهلگهشم لهو بارم وهه ئویستی یهكك له نووسهرانی ناوداری جیهانی ئیسلامیه كه ئهویش (خالد محمد خالد)، ناوبراو میژوونوو سیکی ناودارمو گتییی زۆری ههن، له سالی (۱۹۵۰) دا گتیبیکی نووسی به ناوونیشانی: (من هنا نبدا) {لیرموه دهست پی دهگهین} لهو گتیبهدا وهك چۆن (علي عبدالرازق) دهلی: ئیسلام تهنیا پهيامیکی پوحيیهو هیچ پهیومندیی به حکوومهت و سیاسهتهوه نیه، وه پیغهمبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سهروکی دهولت نهبووهو حکومرانیی نهکردوه، بهلکو پهيامی پووحیی خوای به خهك راگهیانده، به ههمان شیوه (خالد محمد خالد) یش لهو گتیبهدا ئهوه دهلیت، بهلام ئهو (خالد محمد خالد)، دواپی بهراستی ههئویستیکی جوامیرانه تۆمار دهگاتو له کوئای تهمهئیدا گتیبیک دهنوو سی بهناوی: (الدولة في الإسلام) وه لهو گتیبهدا زۆر به پوونیی دان بههلهی خویدا دینیت، وه هۆکاری بههلهداچوونهگهیشی دهخاته روو.

بۆيە دەللىين: ھۆكۈرى سەرھى ئەو ھالەتە برىتتە لە بى ئاگىي لە ئىسلام، ئەوانەي كە دەللىن ئىسلام سىياسەتى تىدا نيەو، ئىسلام دەولەتى ناۋۋ پەكى لەسەر دەسلەلاتى سىياسى نەكەوتەو بۇ جىيە چىكرنى

بەرنامەگە، ئە ئىسلام نەشارەزاو بى ئاگان، (خالد محمد خالد) دەلى: مەن ھۆى بەھەلەدا چوونم ئەو بوو كە دەرلەتى دىنىي ۋە دەرلەتى ئىسلامىيەم تىكەلگەردىبون، دەرلەتى دىنىي كە ئە ئەرۇپا ھەبوو (ئىۋكپاسىي)، دەلى: مەن ئە ئەنجامى ئەو دا كە مېژوۋى ئەو روپام زۆر خويندېۋە، تەماشام دەرگە خەلگى رۇژئاۋا بە دەست ھوگمى دىنىيەو زۆر گەرتار بوو بوون ۋە لەيەن قەشە ۋە پاپاكانەو سەمىيان لىدەرگا، ۋە ئىسلامىيەم قىياس كەردىبوو سەر نەصرانىيەت ۋە جىھانى ئىسلامىيەم قىياس كەردىبوو سەر جىھانى رۇژئاۋا، ھۆى بەھەلەدا چوونەكەم ئەو بوو، بەلام دىۋايى ھەلەكەى خۆى راست دەرگەتەو.

ھۆكەرى دووھ: برىتيە ئە پىلانگىرپى پىلانگىرپان ئەسەر ئىسلام، پىم ۋايە ئەو كىتەبەى (علي عبدالرازق) كە زۆر ئە مېژوۋ نووسان دەلىن: مەرگ نىە ھەموۋى ھى خۆى بوو بىت ۋە ۋا پىدەرچىت ھەندىك ئە خەلگى رۇژئاۋايى ئە ئىنگىلىز ۋە فەرەنسىيە... ھەتە، دەستيان تىپدا بووبىت، بۇچى؟ چوونە سالىك دىۋا رووخانى دەرلەتى عوسمانىي ئەو كىتەبە دەرگەۋىتە بازارپەو، بۇ ئەوۋى مەسۇلمانان دىۋا ئەوۋى كە دىۋا دەرلەتىيان يان دىۋا ئالغەى زىجىرەى دەرلەتەگانىان نەما، كە دەرلەتى عوسمانىي بوو، جارىكى دىكە بىر ئە دەرلەت نەكەنەو، پازى بىن بەوۋى كە دىتەكەيان سىياسەت ۋە ھوگمى لى دابىرەى، ۋە پازى بىن بەوۋى كە ئەو مەدەۋا ئە ژىر سايەى ھوگمى دىنەكەى خۇياندا نەژىن، بۇيە بۇ بىرەۋىپىدان (تروىچ) ئەو بىرۋكەيەو ئەو تەۋژمە، ئەو كىتەبە كرايە دەستەچىلەو دەستپىك، ۋە مەن بۇ خۇم پىمۋايە ھەلۋىستى نەرىنىي ۋە نەيارانەى زۆر ئە نووسەرەن ۋە رۇشنىرەنى سەردەمى خۇشمان بەرانبەر بەئىسلام، زۆرىكى دەرگەپىتەو بۇ نەشارەزايى بى ئاگان، ئەئىسلام.

بەللام بىگومان بىرەۋىيىدە ئۇ بىر ۈگەيە پىلاننىكىشە بۇ ئەۋەى مسۇلمانان نەزانن و بى ئاگانن ئەۋە گە لەسەريان پىۋىستە لە ژىر سايەى قەۋارمىە ئىسلامىيدا بىژىن، ھەروەگو كاتى خۇى زۇر باسى جەنگ و جىھادى ئىسلامىى كراۋە، گە ئىسلام بە زەبرى شمشىرو بە چەك بلاۋبۇتەۋە! بۇ ئەۋەى مسۇلمانان بۇ دوورخستەۋەى ئەۋە تۇمەتە لە خۇيان و ئايىنەگەيان، بىر لە بەرھەلىستى كىردن و جەنگ و جىھاد و فىداكارىى نەگەنەۋە، گە ئەۋەش جۇرىكە لە فىل و پىلان و نابى مسۇلمانان پىى بە سەھوۋ بچن.

جىاۋازىى بىنەرەتىى نىۋان حوكمى ئىسلامىى و تىۋكراسىى

خالى جەۋھەرىى جىاۋازىى نىۋان حوكمەتى ئىسلامىى و حوكمەتىى دىنىى يۇكراسىى) ئەۋەىە گە دەۋلەتى ئىسلامىى يان حوكمى ئىسلامىى بە دەستى خەلگەۋەىە واتە: حوكومەتىكى مەدەنىيە، بەللى لە سەر بناغەى ئىسلام بىنات دەنرى، بەللام بە دەستى خەلگەۋەىە، واتە شەرىعىيەت لە خەلگەۋەىە ۋەردەگىرى، خەلگەۋەىە دەستان دىارىى دەكات، ۋە پاشان خەلگەۋەىە دەستان دەخاتە ژىر چاۋدىرىيەۋە، ۋە خەلگەۋەىە دەتۋاننى گەۋەدەستەگان، لە سەرۋەىەۋەىە ھەتا دۋايان لايەرى، واتە ئىمە لە ئىسلام دا چىنىكى دىارى كراۋمان نىە، بۇ حوكمىرانىى و شەرىعىيەت پىدانىى، ۋەگو لە پۇژاۋا ھەبۋە، ئەۋەى چىنى (ئەگلىۋس)، {پىاۋانى دىنىى} ھەبۋە، ھەر ئەۋان بۇيان ھەبۋە باسى دىن بىكەن، ۋە ئەۋانىش بۇيان ھەبۋە شەرىعىيەت بىدن بەۋ گەسانەى گە حوكم دەگىرن، پادىشاىەگان دەۋە پاپا دىارىيان بىكات، بەللام لە ئىسلام دا ھىچ كەس نۋىنەرى خوا نىە، ۋە لە ئىسلام دا ۋىلايەت و حوكمىرانىى بە دەست خەلگەۋەىە، نەك بەدەست گەسىكەۋەىە بەناۋى (الولى الفقىيە)يان تۋىژىكەۋەىە بەناۋى: ئەگلىۋس، پىاۋانى ئايىنى! بەلگەۋەىە تەنىا خەلگەۋەىە حوكمىران و

اربەدەستان ديارى دەگەن، ھەئەتە ئەو جىاوازىيە جەۋھەرىيە و وردەگارىي دىكەشى ھەن گە ئە باسەگانى داھاتوودا دەيانخەينەپروو.

بۇچى ئىسلام دەبى دموکراتىيە ھەبى؟

ئەو بارەۋە شەش جۇر بەلگە دەخەينە پروو:

- ۱- (عەقلى و واقع) ناچارمان دەگەن گە بلىين: ئىسلام پىۋىستى بە دموکراتىيە.
- ۲- دەقەگانى قورپان و سوننەت ناچارمان دەگەن، بلىين: ئىسلام خوازىارى قەۋارەى سياسىيە.
- ۳- سروشتى ئىسلام دموکراتىيە دەخوازى.
- ۴- مېژوۋى ئىسلام و مسولمانان، بەلگەيە لەسەر ئەۋەى گە ئىسلام بە بى دموکراتىيە بەرپۋە نابرى.
- ۵- ئاگادارگەنەۋەى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ ئۆمەتەگەى گە دەبىت ئە خۇيان وريا بن دىنەگەيان حوگم و سياسەتى لى دانەرنى.
- ۶- زانايانى ئىسلام و يەگەنگىيان لەۋبارەۋە گە ئىسلام دەبى دموکراتىيە ھەبى، بە درىژايى رۇژگار ھەتا ئەمرو .

ئىستاش دىينە سەر خستە پروو بەلگەگان:

- ۱- (عەقلى و واقع) ھەبۋونى دەسەلاتى سياسى و دموکراتىيە بۇ ئىسلام پىۋىست دەگەن:

عوسمان (خو لى پازى يىت) خەلىفەى سىيەمى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قسەيەكى ھەيە گە (ابن كثر) ئە (البدایة والنهاية) دا نەقلى كەردوۋ

لە زۆرىيەى كىتەبەكاندا ئاماژەى بۇ كراۋە دەئىت: (إِنَّ اللَّهَ يَزَعُ بِالْسلطان ما لا يَزَعُ بالقرآن)۱ واتە: بىگومان خوا ئەۋەى بە دەستەلەت قەدەغەى دەكات ۋە دەگىرپەتەۋە، بەھۋى قورئانەۋە ناگىرپەتەۋە، واتە: دەستەلەت دەپتە ھۋى ئەۋە كە خەلگ ۋاز ئە ستەم ۋ خراپە بىنن، زىاتر لەۋەى كە قورئان ئەۋە كارىگەرپەيەى ھەيە، ئنجا يەكەك ئە شاعىرەكان كە شىعەرىكى زۆر باۋە ئە سەردەمى نەقامىيدا ديارە گوتوۋپەتەى: دەئى:

لا يصلح الناس فوضى لا سراة لهم

ولا يصلحون إذا شرارهم سادوا

ۋاتە: خەلگ چاك نابىن كە كاروبارىيان بى سەرو بەرىى بىت ۋ ھىچ مشوور خۆرو سەركردەيان نەبن، ۋە باشىش نابىن ئەگەر خراپەكارەكانىيان بىكەنە كاربەدەستىيان.

ۋە (ابن تيمية) پەھمەتى خۋاى لى بىت ئە كىتەبى (السياسة الشرعية)دا كە كىتەبىكى ناۋدارى خۋپەتەى ۋە (ابن عثيمين) پەھمەتى خۋاى لى بى شەرحىكى لەسەر كەردەۋە، دەئى: (فإن بني آدم لا تتم مصلحتهم الا بالاجتماع حاجة بعض الى بعض، ولا بُدَّ لهم عند الاجتماع من رأس) واتە: ئادەمىزادەكان بەرژەۋەندىيان ناپەتە دى، مەگەر بەۋە كە پىكەۋە كۆبىنەۋەۋە كۆمەلگا دروست بىكەن، چونكە ھەندىكىيان پىۋىستىيان بە ھەندىكىانە، ۋە كاتىكىش كۆ دەپنەۋە دەبىت سەرىكىيان ھەبى.

كە ديارە ئەۋە قەسەيەى (ابن تيمية) بەلگە ھىنانەۋمەيەكى عەقلىيە.

ئنجا زانايانى ئىسلام پاش يەك دەنگىۋونىيان ئەۋ بارەۋە كە پىۋىستەۋ ھەر دەپنە مسۇلمانان دەۋلەتەيان ھەبىۋ، پىشەۋاۋ مشوور خۆرو سەركردەيان ھەبى كاروبارىيان بۇ بەرپۆۋە ببات، ئەۋبارەۋە مشتو مېرو پاجىيايان ھەيە كە ئايا:

بہ عقل پیوستہ، یاں بہ عقل؟ ہندیکیان دہلین بہ بہ لگہی عقلی و ہکو دیارہ، وہ ہندیکیان دہلین بہ بہ لگہی نہ عقلی، منیش لیرمدا دہمہوی شتیک بلیم: نیمہی مسوئمان پیوستیمان بہ وہ نہ کہ ہمیشہ فہرماشتیکی خواو پیغمبر (صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم) بہنینہوہ، کہ نایا تہو گارہ پیوستہ بیکہین یاں نا؟ چونکہ وہ کہ رابر دوودا باسماں کرد، نہ ہواری ہلکوتہکان دا بناغہ دستکراومیہو بہرژہوندی پیومرو سہنگی مہہگہ، ننجہ بہرژہوندی (مصلحہ) بریتہ لہ چی؟ بریتہ لہ و ہدہستختنی سوودہکان و دوورخستہوہی زیانہکان، (جلب النافع و دفع المضر) تۆ چوں قازانجہکان بہدہست بخہی و زیانہکان لہ خوت دووربخہیتہوہ، دیارہ عقل پیٹ دہل واکہ، و مہقلیش بناغہی تہکلیفہو لہزور نایہتیشدا خوای کاربہجی فہرمانی کردوہ بہ بہکارہینانی عقل بۆ تیگہیشتن و پہند و ہرگرتن، بۆ نمونہ:

﴿لَقَدْ كَانَتْ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ...﴾ یوسف، واتہ: بیگومان لہبہسہرہاتی پیغمبران دا پہند ہہیہ بۆ خاومن عقلان، وہ فہرموویہتی:

﴿...فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾ الحشر، واتہ: پہند و ہر بگرن تہی خاومن عقلہکان، و فہرموویہتی:

﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ ءَايَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ البقرہ، کہ واتہ: بہ بی بہکارہینانی عقل لہ نہقلیش تی ناگہین، و مہر شتیک کہ عقلی سہلیم داخوازی بکات، مانای وایہ دینی راستیش داخوازی دہکات، چونکہ دین لہسہر بناغہی عقل فام دہکری و و مردہگیری، وہ لہ راستیدا وہک زانیان گوتوویانہ: (العقل أساس التكليف)

عقل بناغہی تہرکخرانہسہری مرقفہ لہ لایہن خوای بہرژہوہ، ہہربویہش شیت و مندال تہکلیفی شہرعیان لہسہر نیہ، وہک پیغمبر (صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم) فہرموویہتی: {رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثٍ: عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ

الصَّغِيرِ حَتَّى يَكْبُرَ، وَعَنْ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَغْلِلَ أَوْ يُفِيقَ^۱، واتە: ئەو سى كەسە قەلەمىيان لەسەر ھەلگىراۋە ئەوانىش: نووستو ھەتا بەخەبەر دى، ۋە مىندال ھەتا بالىغ دەپىۋ، ۋە شىت ھەتا چاك دەپىتەۋە، چونكە ھىچ كامىيان عەقلىيان لەۋكاتەدا ئامادە نابىت.

كەۋاتە: يەكەمىن بەلگەى پىۋىستىبۋونى دىۋلەت لەئىسلامدا، بىرىتە لەعەقلى ۋە زىمۋون ۋە ۋاقىع، چونكە شتىكى ئاشكراۋ پرونى بەعەقلى سەلىم زانراۋە، كە ناگونجى كۆمەلگا بەپى قەۋارەۋ دەستەلاتىكى سىياسى پەرىۋىۋىچى.

۲- دەقەكانى قورئان و سوننەت:

ئەگەر تەماشاي دەقەكانى قورئان و سوننەت بىكەين، دەپىنن چەندان ئايەت و چەندان فەرمايشتى پىقەمبەر (ﷺ) دەخۋازن كە مىسۋلمانان دىۋلەت و قەۋارەى سىياسىيان ھەپىت، بۇ تىۋونە: ئايەتى ژمارە (۳) لى سۋورەتى (المائدة): ﴿...أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...﴾ (۲) المائدة، واتە: ئەمىرۋ بەرنامەكەتەنم بۇ تەۋاۋ كىرن، ۋەچاكەى خۇم بەتەۋاۋىي لەگەل كىرن، ۋە رازىش بووم كە ئىسلام بەرنامەتان بىت .

بەللى خوا دەفەرەمۋى: دىنى مىن تەۋاۋە، ئىنجا مادام خوا بىفەرەمۋى: دىنم بۇ تەۋاۋ كىردوون، ئەدى نابىت قەۋارىيەك و دەسەلاتىكىمان ھەپىت كە ئەۋ بەرنامە و دىنە تەۋاۋەى پى پىيادە بىكەين؟، ئاخىر ئەۋ دىنە چۆن پىيادە دىكرى ئەگەر دەسەلاتىكت نەپىت! بەشىك لەۋ دىنە پەيۋەندىي ھەپە بە پاراستى دىن و ژىنى خەللىك و نامووس و سامانى خەللىك، دىارە ئەۋەش تەنبا كاتىك دەپى

^۱ زۋادە احمد برقم: (۱۳۶۲) عن علي رضي الله عنه، وأبو داود برقم: (۴۳۹۸)، والسنائي برقم: (۶۵۶)، وابن ماجه برقم: (۲۰۴۱)، وابن حبان برقم: (۱۴۲)، وصححة الألباني في (صحيح سنن ابن ماجه) رقم: (۱۱۶۰) عن عائشة رضي الله عنها.

كە سزاي ھەر كەس بدرى، دەستدرىژىيى بىكاته سەر دىن و ژىن و ناموس و سامانى خەلگ، كەواتە: ئەو دىنە تەواو، پىۋىستىيى بە دەسلەتلىك ھەيە كە بەرپىۋەبەرى، وە ئەو دىنە تەواو، پىۋىستە مىكانىزىمى جىيە جىكرەنىشى ھەر لە خۇيدا بى، كە ئايا ئەو دەسلەتە سىياسىيە چۆن مامەلە لەگەل كۆمەلگادا بىكات، چۆن شەرىعت پىيادە بىكات؟

يەككىكى دىكە لەو ئايەتەنە كە خۇاي زانا ئامازەيان پىدەكەت كە مسوئلمانان دەبىت دەلەتەيان ھەبىت، ئەو ھەيە كە بە پىغەمبەر دەفەرمۇي: ﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (۱۸) **الجاثية**، واتە: دواتر تۆمان دانا لە سەر رېبازىك لە دىنى خوا (دىيارە پىشتر باسى جوولەكە و نەصرانىيەگان دەكەت) دەجا تۆ شوپىنى بىكەو، وە شوپىن ئارەزووى ئەوانە مەكەو، كە نازان، كەواتە: ئۆمەتى پىغەمبەر شەرىعتىكىيان بۆ نىردراو، كە دەبى پىۋى پابەند بن و شوپىنى بىكەون، ئنجا چۆن دەتوانن ئەو شەرىعتە پىيادە بىكەن و پىراكتىزە بىكەن، ئەگەر دەسلەتەيان نەبىت لە خالىكدا كە ئەو شەرىعتە تايبەت نىە بە لايەنلىك و دوولايەنى ژيانەو، بەلگە ھەموولايەنەگانى ژيان دەگرىتە خۇي، بىگومان بەرنامەيەكى ئاوا بەبى ھەبوونى قەوارىيەكى سىياسىي، ناگونجى جىبەجى بىكرى و لەدنىاي واقعدا بىچەسپىنرى.

دەقىكى دىكە لەو بارمە ھەردووك ئايەتى ژمارە: (۵۸ و ۵۹) سوورەتى (النساء) ن كە خۇاي بى ھاوتە لەو دوو ئايەتەدا رۆو لە ھەركام لە جەماومرو ھوكمەرانانى مسوئلمان دەكەت، لە ئايەتى (۵۸) دەفەرمۇي: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ﴾ **النساء**، ئەم دواندن و خىتابە سەرھەتا رۆوى لە

كۆمەلگايە دەفەرمۇي: خوا فەرمانتان پى دەكات كە سپاردەكان بگىپرنەو ۋە بۇ خاۋەنەكانيان، پاشان پرو ۋە حوكمپرانى سپاردەى حوكمپرانى پى سپىردراۋ دەكاۋ دەفەرمۇي: ۋەھەرگات دادومرپىتان كىرد لە نىۋان خەلگدا بەدداگەرىي بىكەن، ئەمە باشتىن شتىكە كە خوا ئىۋەى پى ئامۇژگارىي دەكات، بىگومان خوا بىسەرى بىنەرە، لىرەدا خواى كاربەجى فەرمان دەكات بە كۆمەلگا كە سپاردەكان بگىپرنەو ۋە بۇ كەسانى خۇيان، واتە: كارو بارەكان كە ئەمانەتن بەخەلگى شايستەى خۇيان بسپىرن، ۋە بە بەرپىرسانىش دەفەرمۇي: كە بەدداگەرىي دادومرپى بكەن، ۋە لە ئايەتى (۵۹)دا پرو لە برۋاداران بەگشتىي دەكاۋ دەفەرمۇي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهٗ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ

تَأْوِيلًا﴾ (۵۹) النساء، واتە: ئەى ئەۋانەى برۋاتان ھىناۋە! فەرمانبەرىي خواۋ فەرمانبەرىي پىغەمبەر، ۋە ھى كاربەدەستانىك كە لە خۇتانت، بكەن، واتە: لە ئايەتى يەكەم (۵۸)دا فەرمان بە كۆمەلگاۋ حوكمپرانان دەكات كە كاروبارەكانيان بە خەلگى شايستەى خۇيان بسپىرن، ۋە دادومرەنە رەفتار ۋە مامەلە بكەن لەگەل خەلگدا، ئنجا لە ئايەتى دوۋەمدا فەرمان بە كۆمەلگاۋ خەلگ دەكات ۋە دەفەرمۇي: فەرمانبەرىي خواۋ فەرمانبەرىي پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە كاربەدەستانىك كە لە خۇتانت بكەن، شايانى باسشە كە (ابن تيمية) رەحمەتى خواى لى بى، ئەۋ دوۋ ئايەتەى كىردوۋن بە ھەۋىن ۋە بناغەى كىتبەكەى خۇي: (السياسة الشرعية في اصلاح الراعي والرعية) ۋە گەلنىك چەمك ۋە مەبەستى گەۋرەۋ گىرنگى لەۋبارەۋ لى ھەلەنجاون.

كەۋاتە: ئەۋ دوۋ ئايەتەى ژمارە (۵۸ ۋە ۵۹)ش زۆر بەۋۋونى ئەۋەيان لى دەفامىتەۋە، كە دەبى ئەھلى ئىسلام قەۋارەى سىياسىيان ھەبىۋ لەنىۋ خۇياندا حوكمپران ۋە بەرپىرسىيان ھەلەبىرن ۋە ئەرك ۋە كارەكانيان پى

بىسپىرنو، ئەوانىش بەدادگەرىيى حومكپرانىيى بىكەن، پاشان كۆمەلگى
مسولمانانىش وپراي پابەندىيى بەقورئان و سونئەتەو و فەرمانبەرييان بۇ خوا و
پېغەمبەرەكەي (ﷺ) فەرمانبەرىيى مشوور خۆرو حومكپرانانى
خۆشيان بىكەن.

ئىنجا با لەويارەو تەماشاي دوو فەرمايشتى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) يىش بىكەين: يەككىيان ئەو فەرمايشتەيە: { مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ، مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً }^۱. واتە: ھەركەسك بمریت و بەئىن و پەيمانى حومكپرانىكى
لە ئەستۇدا نەبىت، بەشۆوھىيەكى نەفامانە مردو!!، واتە: ھەك چۆن سەردەمى
نەفامىيى حومكپرانىيان نەبوو و بى سەرەو بەرە بوون، ئەو كەسەش ھەك
عادەتى نەفامەگان مردو، واتە: عادەتى مسولمانان ئەوھىيە كە دەبى ھەمىشە
حومكپرانىيان ھەبى و پىك و پىك بن و دەستەلاتيان ھەبى و قەوارمىيان ھەبى،
ديارە قەوارمىيەك كە لەسەر بناغەي بەئىن و بەيغەتپىدرا نە لايەن خەلگەو
دروست بووبى و ئەو دەستەلاتە سىياسىيەش بە كەسانىكى شايستە سپىررابى.

لە فەرمايشتىكى دىكەدا، پېغەمبەرى خوا (ﷺ) دەفەرموى:
{ لِيَنْقُضَنَّ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةً عُرْوَةً فَكُلَّمَا انْقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَّثَ النَّاسُ بِأَلْتِي تَلِيهَا وَأَوَّلَهُنَّ تَقْضَا الْحُكْمِ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ }^۲. واتە: ئىسلام گرى گرى يان
قولقە قولقە ھەلدمەشپىرئەو، ھەر كە گرىيەكى ئىھەلومشايەو خەلگى
دەست بەوھى دوايەو دەگرن، وە يەكەمىن قولقەو گرى كە لە ئىسلام (واتە:
لە سىستەمى ئىسلام) ھەلدمەشپىرئەو، برىتيە لە حومكپرانىي، وە
كۆتايەكەيشى برىتيە لە نوپز، كە بىگومان ھەرواش بوو، چونكە ھەر لە

^۱ رواد مسليم برقم: (۴۸۹۹) عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما.

^۲ رواد أحمد برقم: (۲۳۲۴)، وابن حبان برقم: (۶۷۱۵)، والطبراني برقم: (۷۴۸۶)، والحاكم برقم: (۷۰۲۲) وقال: صحيح، والبيهقي في شعب الإيمان برقم: (۵۲۷۷)، وصححة الألباني في (صحيح الترغيب والترهيب) رقم: (۵۷۲).

سەرەتاۋە حۆكۈمى ئىسلامىي لادانى تېدا پەيدا بوو لە شوراىيەۋە گرا بە مېراتىي ۋە دىكتاتورىي، ئنجا ئەۋەبۈۋو كە لەسەردەمى حۆكۈمى مېراتىي ۋە بىنەمالەيشدا كەم ۋ زۆر پابەندىي بە شەرىعەتەۋە ھەر دىگرا، ھەرچەندە لە شىۋازى دانانى حۆكۈمپاناندا لادان دروست بوو بوو، بەلام بەشىۋمىيەكى گشتى پابەندىي بەشەرىعەتەۋە ھەر دىگرا، ھەتا لە سالى (۱۹۲۴)دا ئەۋەش كۆتايى پى ھات.

كەۋاتە: كاتىك مسوئلمانان نوپۇيان نامىنى، ماناي وايە ھىچ دىنيان نەماۋە، دوايىن سەنگەرى مسوئلمانان ۋ دوايىن قۇناغى دىندارىيان بىرىتە لە نوپۇ، كەۋاتە: كە تەنيا نوپۇرمان دەمىنىت، با زۆر دلمان بەخۇمان خۇش نەبى، ۋە با بزانين، كە ئەۋە كۆتا سەنگەرە لىمان دەگىرئو، ئەگەر ئەۋىش گىرا ئەۋە ماناي وايە ئىدى تەۋاۋ مسوئلمانەتتى بوونى نىە.

۳ - سىروشتى ئىسلام:

ئەگەر سەرنجى سىروشتى ئىسلام بىدەين، زۆر بە پوون ۋ راشكاۋىي بۇمان دەرەكەۋى، كە بەراستىي ناگونجى ئىسلام بى دەرەتەۋ بى دەرەلەتى سىياسىي بىت، ئنجا مە ئەمە لە ھەۋت خالاندا دەرەمە پو:

يەكەم: ئەگەر تەماشاي قورئانى مەككىي ۋ مەدەنىي بىكەين، جىاۋازىيەكى زۆر پوون ۋ ئاشكرا دىيىن، چونكە قورئان لەو پوۋمەۋە كە لە كۆى ھاتۋەتە خوار؟ دىبىتە دوۋبەش: زۆربەي ھەرەزۋرى كە (۳/۲)يەتى، لە مەككە ھاتۋەتە خوار، ۋە بەشى كەمترىشى كە (۳/۱)يەتى، لە مەدەنىي ھاتۋەتە خوار، ئنجا ئەۋ (۳/۲)يەي كە لە مەككە ھاتۋەتە خوارو پى دەرەتەۋى: قورئانى مەككىي، قورئانى مەككىي چ تەماشاي نىۋەرۋكەكەي بىكەين، چ تەماشاي ئەۋانەي كە قورئانىيان ئاراستە گراۋە بىكەين، واتە: دۋىنراۋەگان (مخاطبين) جىاۋازىي ھەيە لە قورئانى

مەدەنىي، چۇن؟ ئەگەر سەرھەتتا تەماشاي نىۋەپۈڭگەگەي بىكەين، قورئانى مەككىي بە زۆرىي لە سى سۈرگەدا دەسۈرپىتەۋە: باسى خاۋابەيەگگرتن (التوحيد) و باسى پىغەمبەرايەتتى (النبوۋة) باسى رۇزى دوايى (اليوم الآخر) يە، ديارە بەسەرھەتتى پىغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) ھەموۋى دەجىتەۋە چۈرچىۋەي ئەۋ سى سۈرگەيە، بەلام قورئانى مەدەنىي، وپراي ھىنانەۋە پىشى ئەۋ سى بابەتە: خوا بەيەگگرتن و پىغەمبەرايەتتى و رۇزى دوايى، باسى ياسا گەلىكى زۇرو ھەلال و ھەرامىشى تىدايە، لە ھەموۋ رۈۋەگانى: خىزانىي، كۆمەلەيتى، سياسىي، جەنگ و ئاشتىي، ئابۋورىي، مامەلەۋە بازىرگانىي، پەيۋەندىي نىۋان دەۋلەتان، قورئانى مەدەنىي ھەموۋ ئەۋ ياسايانەي تىدايە، چۈنكە كاتىك كە مسوئلمانان نەياتۋانىۋە ياساگان جىبەجى بىكەن، خۋاي كارىبەجى موكەللەفى نەكردۈۋەن دۋاي ئەۋەي كە چۈۋەن بۇ مەدىنەۋە قەۋارەي سياسىيان بۇ پەيدا بوۋە سەرزەمىنىكىيان بۇ پەيدا بوۋە دەستەلات و كۆمەلگايەكيان ھەبوۋە، ئەۋكاتەدا ئەۋ ياسا و دەستۈورانەي بۇ ناردۈۋەنەتە خۋار.

بۇ نەۋەنە: ئەگەر تەماشاي سۈرپەتەگانى (الإخلاص) و (الفرقان) و (المؤمنون) و (الأنعام) و (الأعراف) بىكەين، كە ھەموۋيان مەككىين، دەبىنن ئەۋ سى بابەتەنەيان تىدايە، بەلام ئەگەر تەماشاي سۈرپەتەگانى: (البقرة) و (النساء) و (المائدة) و (الأحزاب) و (التوبة) بىكەين، كە ھەموۋيان مەدەنىين، ئەۋ ياسايانەيان تىدايە، كە لە قۇناغى مەدىنەدا مسوئلمانان يى موكەللەف كراۋن.

ئىجا ئەگەر تەماشاي ناۋونىشان بىكەين، واتە: ناۋونىشانى كەسانىك كە ئايەتەگانان ئاراستەكراۋن، دەبىنن ئەۋ قورئانى مەككى دا (يُنَافِثُهَا

الْإِنْسُنُ) هاتوه: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسُنُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ (٦) ﴿الإنفطار،
 ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسُنُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ (٦) ﴿الإنشقاق، یان
 ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ﴾: وهك ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي
 وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ...﴾ (٣٢) ﴿لقمان، ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ
 السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ الحج، یان وهكو ﴿يَبْنِيْ عَادَمَ﴾ وهك: ﴿يَبْنِيْ عَادَمَ
 خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...﴾ (٣١) ﴿الأعراف، ﴿يَبْنِيْ عَادَمَ لَا يَفْنَىٰكُمْ
 الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ آبَاكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ...﴾ (٢٧) ﴿الأعراف، به لَام له قورثانی
 مهدهنیدا زیاتر ناوونیشانى دویئراوان ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا...﴾ یه،
 وهك: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ...﴾ (١٨٣) ﴿البقرة،
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ الَّتِي كُنْتُمْ تَكْسِبُْنَ أَصْغَفًا مُّضَاعَفَةً...﴾ (١٣٠) ﴿آل
 عمران، ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُضِيَتْ فَكَاةٌ فَانْتَبِسُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ
 كَثِيرًا...﴾ (٤٥) ﴿الأنفال، بۆجی؟ چونكه له مهككه دا خیتاب له گهل
 هه موو خه لك دا بوووه خیتاب له گهل مروؤفدا بووه، كه بى ئیمان
 بیتى، وه بانگهوازی خوا وهربگری، به لَام له مهدينه كه كۆمه لگایهكى
 ئیسلامی دروست بووه، خواى زانا دهیان دویئى كه شه ريعه تی خوا
 پیاده بکهن، بۆیه به نازناوى ئیمان دهیان دویئیت.

دووهم: ئیسلام بهرنامهیهكى گشتگیره وهك نه صرپانییهت نیه، نه وه
 نه صرپانییهتهی كه له چوار ئینجیلهكان دا بهرجهستهیه، كه تهه
 ئاراسته گردنی پرووحیی و لایهنی ئه خلاقیی بیئت، به لكو ئیسلام
 په یوهندی نیوان تاك و خواى پهرومردگار، كه له ئیمان و عه قیده و

خوپەرستى تايىبەت دا بەرجەستەيە، وە پەيوەندىي نىۋان تاگەكانى خىزان: ژن و مىرد، باب و دايك ئەگەل ئەگەل مەندالەكانيان، وە پەيوەندىي نىۋان خىزان و خىزانەكان (سىلەي پەرحەم) و خىزانەتەي و دراوسىيەتەي، وە پەيوەندىي نىۋان كۆمەلگا و حوكمپان و ارىبەدەستان، پىك دەخات و ھەر كام لە كۆمەلگا و خەلك لەلەيەك، وە بەرپەرس و حوكمپانان لەلەيەك دىكەو، خىوان بى ھاوتە قەسە ئەگەل دا كەردوون و ئەركى پى سپاردوون، ديارە بەرنامەيەكى ئاواش بەيى قەوارەي سىياسى بەرپەو نەبى.

سىيەم: ئەسەر مەسئۇلمانان و كۆمەلگەي ئىسلامىي فەرز كراو، كە (دىن و ژىن و ئاسايىش و ھەجە و ھەقل و كەپامەت و سامانى تاك تاكى ئەوانەي كە ئە كۆمەلگەي ئىسلامىيەدا دەبن، بە مەسئۇلمانان نامەسئۇلمانەو) پارىزراو بىت، چۇن؟

۱- دەر بارەي پارىزراو دىن خىوان كەربەجى دەفەرموى: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾ (البقرة، ۲۵۶) واتە: تەبىزىي كەردن نىيە لە دىن دا، نەبىت زۆر لە ھىچ كەسەك بىكەي كە واز لە دىنى خىوان بىت، نە كەفر زۆر لە مەسئۇلمان بىكەت، نە مەسئۇلمان زۆر لە كەفر بىكەت، ئەم ئايەتەش بەو بۇنەو ھاتتە خىوان كە ھەندىك لە مەسئۇلمانان دىوان ئەو كە مەسئۇلمان بوون، كاتى خىوان كەپەكانيان نەزر كەردىو كە بىانكەنە جىوئەكە و نەسپەنىي، دىوانى گوتيان: با بىانكەنەو مەسئۇلمان، خىوان دادگەرىش فەرموى: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ...﴾ (البقرة، ۲۵۶)، تەبىزىي كەردن لە دىن دا نىيە و نەبىت بە زۆر بىانكەو بە مەسئۇلمان.

۲- ۋە دەربارەى پاراستنى (ژىن) خوا دەفەرموى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ...﴾ (البقرة، ۱۷۸) واتە: ئەى بىرۋادارىنە! تۆلەتان لەسەر فەرز كراۋە، واتە: ھەر كەسكىك كەسىكى كۈشت، پىۋىستە تۆلەى لى بىسىنرىتەۋە.

ئىنجا ئايا دىن چۈن سەلامەت دەبى، ئەگەر دەسەلاتىك نەبى كە رېگر بى لە خەلك كە تەعدا لە يەكدى نەكەن؟ ۋە ژىن چۈن سەلامەت دەبى ئەگەر دەسەلاتىك نەبى كە ئەگەر كەسىك كەسىكى كۈشت بىكوزرىتەۋە، بۇ ئەۋەى خەلك بېرىنگىتەۋە ئەۋەى كە دەست بۇ خويىنى يەكدى درىژ نەكەن؟

۳- ۋە دەربارەى پاراستنى ھېمىنى ۋە ئاسايش، خوا لە سوورمى (المائدة) ئايەتى ۳۳ دا دەفەرموى: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِّنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ...﴾ (۲۳)، واتە بىگومان سزى ئەۋانەى كە دژايەتى خوا ۋە پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) دىمەن ۋە پەشۋى لە زەۋىيدا بلاۋ دىمەنەۋە ۋە ھېمىنى ۋە ئاسايش تىك دەدەن، ئەۋەىە كە بىكوزرىن يان ھەئبوسرىن، يان دەست ۋە پىۋى راست ۋە چەپيان بېردى، يان دەربىكرىن ۋە دوور بىخرىنەۋە.

دىارە ھەركامىك ئەۋ سزايانە، بە پىۋى ئەۋ تاۋانە كە تاۋانبارەكە كىرۋىتەتى، ئەۋىش دىارە بەدەسەلاتى سىاسى نەبى جىيەجى ناگرى.

۴- ۋە بۇ سزى داۋىتپىسى خوا فەرموۋىتەتى: ﴿الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ...﴾ (النور، ۲) واتە: كەسىك كە دەستىررىزى

دەگاتە سەر نامووسى خەلگ و لەسەرى ئىسپات دەبى، دەبى بەو جوۆرە سزا بدرى، چ نىر بى، چ مى، گە ئىدانى سەد قەمچىيە، گە بىگومان ئەومش بە دەسلەلاتى سىياسى نەبى ناچەسپى، چونكە ھەيە زىنايش دەگات و كەسەش ناتوانى پىي بلى: پىشتى چاو برۆيە، ئەگەر دەسلەلات و قەوارەيەكى سىياسى نەبىت.

۵- ئىنجا رېگرتن لە فرۆشتن و بەرگاھىنانى شەراب و قومار، وەك خوای بەرزو مەزن دەفەرموى: ﴿...إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَمُ رَجَسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ...﴾ المائدة، كەواتە دەبى دەسلەلاتىك ھەبى رېگا بگرى لە بازرگانىي كردن بە مادە ھۆشبەرەكانەو، وە رېگري لە بەكارھىنانىيان بكا، وە سەرەنجام خەلگ ئەو عەقلەى پىي لە ئاژەل جيا دەبىتەو، رېي نەدرى كە بە دەستى خوۋى و بە پارەى خوۋى ئەو عەقلە لە خویدا نەھىلى! دەبى دەسلەلاتىك ھەبى كە رېگا لەو بگرى.

۶- وە كەسانىك كە تۆمەتى داوینپىسىي بۆ خەلگ ھەلدەبەستن، بۆ پىاوان و ئافرمتانى داوینپاك، دەبى سزا بدرىن، وەك لە سوورمى (النور) لە ئايەتى (۴) دا دەفەرموى: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾، واتە: ئەوانەى كە ئافرمتانى داوینپاك تۆمەتبار دەكەن بە داوینپىسىي، وە دوايش چوار شاھىدان ناھىتن، يەكى ھەشتا قەمچىيان لى بدن، وە ھەرگىز شاھىدىشيان لى وەرمەگرن، وە ئەوانەن فاسقان.

ئىنجا ئايا چۆن سوممە ۋە گەرامەتى خەلگ پارىزراۋ دەبىت، ئەگەر دەسلەپكى سىياسىي نەبى، ھەركەسىگ بە ناھەق كەسى تۆمەتبار بگا، پياۋىك يان ئافرىتىك، سزاي بدا ۋ ھەشتا قامچى لىبىدات، ئىنجا لىرەدا كە خىۋاي كاربەجى دەفەرمۇي: ﴿الْمُحْصَنَاتِ﴾ ۋاتە: ئافرىتىنى داۋىنپاك، يەككى بۆي ھەيە بلى: ئەدى كوا پياۋەكان؟ ئە ۋەلامدا دەگوتى: بە زۆرىي ۋايە ئافرىتان ئە ۋ تۆمەتەيان بۇ ھەلدەبەستى، ئەگەرنا بۇ پياۋانىش ھەروايە ۋ ئەگەر كەسىگ پياۋىكىش تۆمەتبار بكات، بەھەمان شىۋە سزايەكەي بەسەردا دەجەسپىت.

۷- ئىنجا دەربارەي پاراستنى مال ۋ سامانى خەلگ، ئە ئايەتى (۳۸)ى سورەي (المائدة) خوا دەفەرمۇي: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا تَكْلًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾، ۳۸ ۋاتە: ۋە پياۋى دز ۋ ئافرىتى دز دەستيان بېر، ئەۋە پرىنگانەۋەيەكە ئە لايەن خواۋە ۋە خوا كاربەجىي زائە، ئىنجا ئايا ئەگەر دەستەلات ۋ قەۋارەيەكى سىياسىي نەبىت، چۆن مال ۋ سامانى خەلگ سەلامەت ۋ پارىزراۋ دەبى؟!

چۈرەم: فەرمان بە چاكە ۋ رېگىرى ئە خراپە، بەبى دەستەلات بەرپۈە ناچى، مەسۇلمانان لەسەريان پىۋىستە، ۋەك چۆن ئە ۋ شتانەي پىشۋويان لەسەر پىۋىست بوو، لەسەريان پىۋىست بوو كە دىنى خەلگ ۋ ژىنى خەلگ ۋ نەسل ۋ ۋەچەي خەلگ، ئابروو ۋ گەرامەتيان، عەقلىان، مال ۋ سامانىان، ئەمەن ۋ ئاسايشيان بپارىز، بەھەمان شىۋەش لەسەريان فەرزە، كە فەرمان بە چاكە بكەن ۋ رېگىرى ئە خراپە بكەن، ۋاتە: ھەرچى چاكەيە فەرمانى پى بكەن، ۋە ھەرچى خراپەيە رېگىي لى بگرن، كە ديارە ئەمەيش بە تەكىد بەبى

دەسلەپتىكى سىياسى نايەتتەدى، بۇيەش خىل زاناو شارمزا
فەرەمۇيىتى: ﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا
الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَاللَّهُ عَلَيْكُمْ

﴿٤١﴾ **الحج**، واتە: ئەوانەى كاتىك دىيانكەينە دەسلەپتە ئۆزىگە،
نۆپۇز بەرپا دەگەن و زەكات دەدەن و فەرمان بەچاگە دەگەن و رېگىرى
لە خراپە دەگەن. كەواتە: بەبى دەسلەپتە ئۆزىگە (تەكلىپ) لە زەبىدا،
فەرمان بەچاگە و نەھى لە خراپە ناكىرى، چۈنكە فەرمان بەچاگە و
رېگىرى لە خراپە، تەنبا ئەو نەھى كەسەك نەزەر نەگا، يان درۇ
نەگا، يان غەيبەت نەگا، بەلكى كەسەك كە گەندەلىي دەكات، دىيى
دەكات، تەزۈر دەكات لەھەللىزەندەگان دا، يان ھېمىيى و ئاسايىشى
خەلك تەكلىمات، ئەوانە ھەمۇيان (مەنكر)، جا ئايا بەبى دەسلەپتە
سىياسى چۈن رېيان ئۆزىگە؟.

پەنچەم: چەسپاندنى دادگەرىي لەسەر مەسۇلمانان فەرەزە و ئەۋىش بەبى
لەبىردنى سەم نايەتتەدى، ديارە ئەمەش بەبى دەسلەپتە سىياسى نابى،
خو **(عز وجل)** دەفەرەمۇي: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ
الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۚ وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ
وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ... ﴿٢٥﴾ **الحديد**، واتە: ھەمۇ پەغەمبەرەمان بەبەلگە
پروونەگانەھە ناردوون، ۋە كەتب و تەرازووشمان پەدا ناردوون، تاگو
خەلگى بە دادگەرىي بەرپوۋە بچى، ۋە ئاسنىشمان ناردۆتە خواري، كە
ھېزىكى زۆرى تەدبىر، واتە بەبى ھەمۇنى ئاسن كە پالەشتى داد بى،
دادگەرىي ناچەسپى و سەمكاران ناھىلن بچەسپى، ھەروھە خەلگى
سوورەتى (البقرة) دا دەفەرەمۇي: ﴿لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ﴾ واتە:

نابىت نە سىتەم بىكەن ۋە نەقبوۋلى زولمىش بىكەن، ديارە كۆمەلگايەك مولۇزمە بىت بەۋە كە رىگا نە زولم بىگرى، دەبى دەسلەتلى ھەبى، ۋە كۆمەلگايەك مولۇزمە بىت بەۋە كە دادگەرى بىچەسىپىنەت، دەبى دەسلەتلى ھەبى، ئەگەرنا بۇى ناكىرى.

شەشەم: دادومرى لەنىۋان خەلگدا دەبى بەپى شەرىعتى خۋاى دادگەر ئەنجام بدرى، ۋەك خۋا دەفەرمۇى: ﴿إِنَّا أَرْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَبَكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا﴾ (النساء، ۱۰۵) ۋاتە: ئىمە كىتىمان بەحق بۇ تۆ ناردۋە، تاكو لە نىۋان خەلگ دا بەۋ پىيە كە خۋا پىشانەت دەدا دادومرى بىكەى. ئىجا ئايا چۆن پىغەمبەرى خۋا (صلى الله عليه وسلم) ۋە جىنشىنانى پىغەمبەرى خۋا (صلى الله عليه وسلم) دەتۋان بە پى شەرىعتى خۋا دادومرى بىكەن لەنىۋان خەلگدا، ئەگەر دەسلەتلىان نەبى؟ ۱۹.

خەۋتەم: ھىنانەدى ئامانجى ھاتنى ئىسلام: ئامانجى ھاتنى ئىسلام جىيە؟ خۋا فەرمۇيەتى ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾ (۲۸)، ئەم ئايەتە لە سوۋرەتى (الفتح/۲۸) دا ۋە لە سوۋرەتى (التوبة/۲۳) دا ھاتۋە، ھەرۋەھا لە سوۋرەتى (الصف/۹) یش دا ھاتۋە، لەگەل كەمىك جىاۋازىيدا، ۋاتە: خۋا ئەۋ كەسەيە كە كە پىغەمبەرى خۋى بە ھىدايەتەۋە ۋ بە بەرنامەى راستەۋە ناردۋە، تاكو بەسەر ھەموو بەرنامەكاندا زالى بىكات، ۋاتە: ئىسلام ھاتۋە ھاكىم بى ۋ سايە ۋ سىبەر بى، بەئى ئىسلام ھاتۋە كە دەسلەتلى ھەبى ۋ ھۆمپرانى بىكات، جا ئىسلام چۆن ھۆمپرانى بۇ دەگرى، ئەگەر دەسلەتلى نەبى ۋ ھەۋارەيەكى سىياسىي نەبى، پاشا

ئەو قىسەيەى (ربىعى بن عامر) كە بە قەرماندەى سوپاى فارسەكانى دەلى، زۆر جىيى سەرنجە، كاتىك رۆستەم قەرماندەى سوپاى فارسەكان لىي دىپرسىت: بۇچى ھاتوون؟ دەلى: (ان الله ابتعثنا لنخرج الناس من عبادة العباد الى عبادة الله وحده، ومن ضيق الدنيا الى سعتها، ومن جور الأديان الى عدل الإسلام).^(۱) واتە: خوا ئىمەى ناردوۋەك ئۆممەتى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تاكو خەلك پزگار بىكەين لە كۆيلايەتىي بۇ مروۋقەكان، بۇ بەندايەتىي بۇ خىۋاى تەنيا، ۋە لە تەنگ ۋ تروسكى ژيانى دنيا بۇ فراۋانى دنيا، (چونكە ئىسلام ۋەختىك دەسلەتتى دەبىي ۋەزە بۇ خەلك فراۋان دەبىي ۋ كاتىك دىكتاتورەكان حوكمرانىي دەكەن، دنيا لە خەلك تەنگ دەكەنەۋە ۋ دىنبايان لى دەكەنە چەرمى چۆلەكە، بەلام كاتىك ئىسلام^۲ دەسلەتتى دەبىي، ژيان بۇ خەلك فراۋان دەبىي) ۋە لە ستەمى رىچكەكان بۇ دادگەرىي ئىسلام، كەۋاتە: ئامانجى ھاتنى ئىسلام كە چەسپاندنى دادگەرىيەۋ دەربازكردنى بەندەكانە لە كۆيلايەتىي بۇ مروۋق ۋ، لە دنياى تەسك ۋ ژيانى تەنگ بۇ بەندايەتىي بۇ خىۋاى تاك ۋ ژيانى فراۋانى دنيا، ديارە ئەمانە بە دەسلەتتى سىياسى نەبى ناچەسپن، بۇيە لە بەر ھەموۋ ئەۋ ھۆكارانە پىۋىستە كە ئىسلام دەۋلەتى ھەبى ۋە قەۋارەى سىياسى ھەبى.

^۱ تارىخ الأمم والملوك للطبري، ج ۲ ص ۴۰۱.

^۲ - كەۋاتە: ھەركات قەۋارەيەكى سىياسىي بەناۋى ئىسلامەۋەد حوكمى كردو خەلكى سەغلتەۋ تەنگەتاۋ كرد، ئەۋە با بزانرى كە ھەر بەناۋ ئىسلامىيەۋ، با ھىچكەس بەۋ ھۆيەۋە ئىسلامىي لەبەرچاۋ نەكەۋى.

۴ - مېژوۋى ئىسلام و مىسولمانان بەلگىيە لەسەر ئەو كە ئىسلام بەبى دىنلەر بەرپۇە ناچى:

بەللى مېژوۋى ئىسلام و مىسولمانانىش بەلگىيەكى دىكەيە لەسەر ئەو كە ئىسلام پىۋىستىي بە قەۋارەى سىياسىي ھەيە و پەكى لەسەر دىنلەر كەۋتە، بۇ ئەۋەى كە بەتەۋاۋىي پىيادە بىرى و بەرپۇە بىرى، واتە: ھەم ئەو بەشەى كە پەيۋەندىي بە تاكەكانەۋە ھەيە ھەم ئەۋەش كە پەيۋەندىي بە خىزان و بە كۆمەلگا و بە دىنلەر تەشەۋە ھەيە، ئەگەرنا بىگومان بەشەك لە ئىسلامەتىي بە بى دىنلەتەش پىيادە دىگىرى و بەرپۇە دىبىرى، ئەۋەى كە پەيۋەندىي بە مەۋقەۋە ھەيە ۋەك خۇي، بەلام بە تەكىد ئەۋەش بە تىر و تەسەلىي و تەۋاۋىي بەرپۇە نابىرى، بۇ ۋىنە: زەكات و نۇز و رۇزۋو و ھەج، چۈر كە درۋشەكەى ئىسلامن و ھەموو تاكىكى مىسولمان دىبى جى بەجىيان بەكات، لەكاتى ھەل و مەرج بۇ رەخسانىدا، بە تەيەتى زەكات و ھەج، بەلام ئايا زەكات كە يەكەكە لە چۈر درۋشەكەى ئىسلام، چ كاتىك باش پىيادە دىگىرى؟ بىگومان كاتىك كە دىنلەتەكى ئىسلامىي ھەيە، چۈنكە ھەر خۇدى زەكات و مەگرانەكە بەھۇى دىنلەر تەۋە دىبى، ۋە سەرفەكرانىشى ھەر بەھۇى دىنلەر تەۋە دىبى، ۋەك خۇي بالادەست بە پىغەمبەرى خۇا (ﷺ) دىفەر موى: ﴿حُذِّمْنَ أَمْوَالُهُمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا...﴾ (التوبة). واتە: لە مال و سامانەكانىيان سەدەقە و مەگرە كە بەھۇيەۋە پاكىيان بەكەيتەۋە تەزكەيەيان بەكەى، كەۋاتە: و مەگرەتى زەكات بۇ خۇى ئەركى دىنلەر تە، ھەر بۇيە ئەۋە بەگىرى سىددىق (رەزى خۇي لى بىت)، يەكەمىن جىنشىنى پىغەمبەرى خۇا (ﷺ) لەسەر نەدانى زەكات جەنگى لەگەل زەكات نەدەران دا بەرپاكرد، ۋەكاتىك عومەر (رەزى خۇي لى بىت) پىي گوت: چۈن لە سەر نەدانى زەكات شەريان لەگەلدا دىكەى، لە كاتىك دا كە ئەۋانە خۇيان بە

مسوئلمان دەزانن؟ گوتى: سوئند بە خوا جەنگ لەدژى ھەر كەسك دەگەم كە نوپژ و زمكات لە يەك جيا بكتەو، چونكە خوا (عزرجل) بە يەگەوە باسى كر دوون، ئەگەر نوپژ ھەقى خوايە، زمكاتيش ھەقى خەلكە^۱.

ئەنجا ديسان دابەشكردى زمكات بەسەر ئەو ھەشت جۆرە كەسانەدا كە ديارى كراون لە لايەن دۆلەتەو دەبى، كە يەكك ئەو ھەشت جۆرانەش برىتيە لە كۆكەرەوانى زمكات: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا...﴾ (التوبة)، واتە بىگومان زمكاتەكان بۆ ھەژاران و نەداران و كاربەدەستانى بۆ تەرخانكرائى و... ھتە، بەئى يەكك ئەو ھەشت جۆرانەى كە زمكاتيان پى دەدرى، ئەوانەن كە كۆيدەكەنەو، ئەنجا ئايا كى پىيان دەدات؟ ھەلبەتە دۆلەت پىيان دەدات.

ھەروھا حەجىش بە ھەمان شىو كاتىك وەك پىويست بەرپۆد دەبرى و ھەقى خۆى دەدرىتى كە دۆلەتەكى ئىسلامى و قەوارىيەكى ئىسلامى تەبەننى بكات، وە بگرە نوپژ و رۆژووش بەھەمان شىو، تەماشائى كاتى جەژنەكان بكە، لە ئەنجامى ئەوودا كە مسوئلمانان قەوارىيەكى سياسىيان نيە، زۆر جار لەسەر جياوازيى كاتى ھەلھاتن و ونبوونى مانگ و، سەرى مانگ و كۆتايى مانگ، كيشە و مشتومريان دەبى، كە ئەگەر دۆلەتەكى ئىسلامى ھەبى، ئەو شتانە زۆر بە ئاسانىي رىك دەخات، بە تايبەتى دواى بەرەو پىشچوونى زانست و تەكنۆلۆژيا لە بوارى گەردووناسييدا . ھەروھا نوپژى ھەينى، وە نوپژى جەژنەكان، ديارد كاتىك ئەو دروشمانە ھەقى خۆيان دەدرىتى، كە مسوئلمانان قەوارىيەكيان ھەبى.

^۱ - تفسير القرآن الحكيم، محمد رشيد رضا، ج ۶، ص ۳۶، كە بەم شىوئىيە قسەكەى (ابو بكر) ھىناو: (... لا والله لا أفرق بين شيء جمع الله بينه، ولو منعوا عقاباً مما فرض الله ورسوله لقاتلهم عليه) أخرجه رواية التفسير المأثور عن قتادة واللفظ لابن جرير.

بەئى ئىمە ئەگەر تەماشاي مېژوۋى ئىسلام بىكەين، ھىچ كاتىك نابىينىن
 مسولمانان بى دۆلەت بوو بن، واتە ئەو رۇژدەو كە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) **عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** بەردى بناغەى دۆلەتى ئىسلامىي لە مەدىنە دانا، دۆلەتى
 ئىسلامىي درىژەى ھەبوو، ديارە لەسەردەمى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) **عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ئەو پېغەمبەرى خوا (ﷺ) **عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** بوو، وە دوايى دۆلەتى چوار
 جىنشىنەگان، پاشان دۆلەتى ئومەوىي ۋە عەبباسىي ۋە عوسمانىي، تاكو لە سالى
 ۱۹۲۴ دا لەسەر دەستى كەمال ئەتاتۇركى عەلانىي، وە بە دەسىسە ۋە
 دەستلەپشتدانى زەھىزان، دوايىن ئالغەى دۆلەتى ئىسلامىي بە نەخۇشىي ۋە
 لەرزۇكى كۇتايى پېھات.

تەماشى دەكەين پېغەمبەرى خوا (ﷺ) **عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** دواى ئەوۋى كە
 كۆمەئىكى مسولمان پەرورەدە دەكات ۋە پى دەگەيەنى، دەكەۋىتە مشورخوارەنى
 پەيداكرەنى زەمىنەيەك ۋە بىكەيەكى جەماۋەرىي بۇ راگەيانلەنى قەۋارەى
 ئىسلامىي، بۇچى؟ چونكە زانىۋىەتى كە خۋاى پەرورەدگار تەنھا بەۋەندە
 ئاراستانەى كە لە قۇناغى مەككە دا بۇى ناردوون، بەس(اكفاء) ناكات ۋە ئەو
 دىنە كاملە قۇناغىكى دىكەشى ھەيە كە دەبى دۆلەتى ھەبى ۋە كيان قەۋارەى
 ھەبى، بۇ ئەۋەى كە سەرچەم ئەو ياساۋ دەستوورانەى كە بە كۆمەئە
 مسولمانىكى بى كيان ۋەۋارە جى بەجى ناكرىن، لە قۇناغى دۆلەتدارىيىدا
 جى بەجىيان بىكەن.

با لەو بارەۋە تەماشاي ئەم دەقە بىكەين: {عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ يَتَّبِعُ النَّاسَ

فِي مَنَازِلِهِمْ بِعُكَاظٍ وَمَجَنَّةٍ، وَفِي الْمَوَاسِمِ بِمَنَى، يَقُولُ: مَنْ يُؤْوِيَنِي، مَنْ
يَنْصُرُنِي حَتَّى أُبَلِّغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ^۱

واته: جابری گوری عہدوللا، کہ یہ کیسے کہ مسوئلانہ نہ نصاریہ کان،
دہلیت: پیغمبرہری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (دہ) سالان لہ مہککہ مایہ وہ،
(مہبہستی ٹہوہیہ دواۓ ٹہو دہ سالہ) لہ بازارپی عوگاز و بازارپی مہجہنہ وہ
لہ کاتی حج دا لہ مینا بہسہر خہلک و بہسہر تیرہکانہ وہ دہگہرا، چی
دہفہرموو؟ دہیفہرموو: (مَنْ يُؤْوِيَنِي مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أُبَلِّغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ
الْجَنَّةُ؟) واتہ: کی من دہگریٹہ خوۓ، کی پشتگرییم لی دہکات تاکو پہیامی
خوا بگہیہنم، وہ لہ بہرانہردا بہہہشتی ہہبی؟، لیردا مہبہستی پیغمبرہری
خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ٹہو نہبووہ کی ٹیمان دینیت، چونکہ ٹہوہ
خہلکیکی ٹیماندار ہہیہ، ٹیمانیاں پی ہیٹاوہ، چونکہ فہرمووہتی: (من
يُؤْوِيَنِي مَنْ يَنْصُرُنِي) کہواتہ: ٹہگہر ٹیمانیش نہہینن و شوینیشی نہکہون،
بہلام گرنگ ٹہوہیہ ہشتی بگرن و یارمہتی بدن، واتہ: کی بوم دہبیتہ بنکہی
جہماوہری، کی بوم دہبیتہ ہشت و پہنا، تاکو قہوارہی سیاسی دروست بکہم؟
ٹنجا پیغمبرہری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لہو ہہولانہی بہردہوام بوو، وہک
لہ داہاتوودا باسی دہکہین، تاکو ری لہ یہسریبیہکان کہوت وہ بہ ہاوکاری
وان قہوارہیہکی ٹیسلامی لہ مہدینہدا بنیات نا۔

ٹنجا دیارہ بو ٹیمہ پیش ہہموو گہس پیغمبرہری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
سہرمہشقہ، ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (۲۱) ﴿الْأَحْزَابِ﴾
ٹیمہ بو دینداری و دنیا داری و مسوئلانہ تیمان، پیش ہہموو گہس چاو لہ
کی دہکہین؟ بیگومان لہ پیغمبرہری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چونکہ لہ خوڈا

^۱ رواہ أحمد برقم: (۱۴۹۶)، تعليق شعيب الأرناؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم، و نسخة
الألباني في (السلسلة الصحيحة) رقم: (۶۲).

بەر جەستەگەرى قورئان بوو، خوای بەرز دەفەرموئ: بېگومان لە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بۆ ئیوھ سەرمەشقییەکی باش ھەییە، واتە: با ئەو سەرمەشقتان بى و جېگای تەماشاو سەرنجتان و چاولیکردنتان بى ئە ھەموو پرووھەگەوھ، ئنجا ئایا ئە دواى ئەو کى سەرمەشقى ئیمەییە؟ ھاوھلانی بەرپز، کە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زۆر مەدحى کردوون، وە ئە پېش پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا خوای گەوھە مەدحى کردوون، ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ...﴾ (١٨) الفتح/ ١٨. بۆچى خوا زۆر مەدحى ھاوھلانی بەرپزى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ى کردوھ؟ چونکە ئە ھەموو جیل و وەجەکانى مسوئلمانان باشتر و زیاتر ئە دین تیگەشتوون، وە پېشیوھە پابەند بوون، ئنجا ئایا ھاوھلانی بەرپزى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەربارەى دەولەتدارىی، ھەلوئىستیان چى بووھ؟ شتىكى ئاشکرایە ئە مېژووی ئىسلام دا، بۆ تموونە (ابن کثیر) ھیناویەتى^(١): کە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەو پوژە کە وەفات دەفەرموئ، ھاوھلانی بەرپزى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەگەونە مشوورخواردن بۆ دانانى حوکمرانیکی جینشین، ئە پېش دا پشتیوانەکان ئە ژیر کەپرێک دا بە ناوی (سقیفة بني ساعدة) گۆدەبنەوھ، دواى ئەبوبەکر و عومەر و ئەبو عوبەیدە (خوا لییان رازی بیئت) دەچن، وە پاش وتووێژ و مشتومر و سەرنجام ئەوھ دەبیئت کە ئەبوبەکر (خوا لیبى رازی بیئت) دەبیئتە یەگەمین جینشینى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، واتە: ھیشتا پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە خاک نەسپێردراوھ، ئەوان چوون ئەو گرافتەیان چارسەر کرد، ئەوھ چى دەگەینەئى؟ ئەوھ دەگەینەئى کە مەسەلەى ھەبوونى قەوارەى سیاسى

^١ البداية والنهاية، ج ٩ ص ٣٠١.

شېئىكى زۆر گەورمىيە لە ئىسلام دا، ھاوولانى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) جارى ئە جەنازەى موبارەكى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گەپاون، ئەوئ داپۆشراو و بەخاكيان نەسپاردو، ئەگەل ئەوئش دا كە دەبئ جەنازە زوو بە خاك بسپێردرئ، ئەوئش جەنازەى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، كەچى جارى دەچن چى دەكەن؟ كەسێك ديارى دەكەن بۆ ئەو كە سەرپەرشتى دین و ژينيان بكات، بۆ ئەوئ كە ئەو دۆلەت و قەوارە سياسىيەيان بۆ بەرپۆە بەرئ، جارى سەرۆكێك ديارى دەكەن، كەواتە: بەراستى ئەو بەلگەيەكى زۆر زۆر بەهيزە لەسەر ئەو كە يەكەم: ھاوولانى بەرپۆە يەكەنگبون لەسەر ئەو كە پيوستە سەرۆكێكيان هەبێت، ئەگەرنا نەدەچوون پيش ئەوئ پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە خاك بسپێرن، بکەونە مشتومر و كەسێك بکەنە سەرۆك و برا گەورمىيان؟!، ديارە يەكەنگبون لە سەر ئەو كە ئەو ئە پرووى دينىيەو، ئەركيىكى زۆر گەورمىيەو لەسەريان پيوستە دەست و بردى لئ بکەن، دووم: وە ئەوئش دەگەيەنئ كە بەراستى دانانى كار بە دەستان و دانانى سەرۆك و مشورخۆر لە ئىسلام دا مافى سەر جەم مسوئلمانانە، وە هيچ دەقيكى لەسەر نيە كە دەبئ فلان كەس بێت، واتە: وەصيهت بۆ كەس نەگراو (وەك شيعە دەئين)، بەلكو ئەو كارى مسوئلمانانە و كارى مسوئلمانانيش خوا ميكانيزمەكەى بۆ ديارى كردو و فەرموويەتى: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ﴾ الشورى / ۳۸. واتە: كاروباريان - بروداران - بە راويژە، هەر بۆيەش مسوئلمانان پاش كۆچى دوايى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) راويژيان كرد و ئەبوبەكريان دانا، ئەگەرنا دانانى ئەبوبەكر وەنەبئ كە ئايەت و فەرموودەى لەسەر بئ، كە دەبئ هەر ئەو دابترئ، هەر بۆيەش ھاوولان كەوتنە مشتومر و پشتيوانان دەيانگوت: دەبئت حوكمران لە ئيمە بئ، وە كۆچكەرانيش دەيانگوت: دەبئ لە ئيمە بئ،

ۋە ھەندىك لى بەنى ھاشمىش دەيانگوت دەبى لى ئىمە بى، بەلام سەرھىجام زۆرىنەى مسوئلمانان لەسەر ئەبوبەكر يەكەدەنگ بوون، پاشان ھاۋەلان (خرا لىيان رازى بىت) ئەو دۆلەتەيان پارىزگارىي لى كرد ھەتا تەسلىمى نەۋەكانى دواى خۇيانيان كرد، ۋە ئالقه بە ئالقه ھات، ۋەك گوتە ھەتا سالى (۱۹۲۴) كە دوايىن ئالقهى ئەو دۆلەتە ئىسلامىيە بە نەخۇشىي ۋ لەرزۇكىي كۇتايى پى ھات.

ۋە ئەو دۆلەتە كە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بنىاتى نا، بە بەراورد لەگەل ھەموو ئەو قەۋارە سياسىيانەى كە لەسەردەمى ئەۋدا ھەبوون، لە ھەموويان پىشكەوتووتر ۋ بوو: با بزائىن چۆن؟

يەك: پىغەمبەرى خوا (ﷺ) قەۋارە سياسىيەكەى لەسەر بناغەى بەيغەت دانا، دواى ئەۋەى پەيمانى يەكەم ۋ دوۋەى عەقەبەى پىدرا لە لاىەن خەلگى مەدىنەۋە، كەۋاتە بناغەى دۆلەتى پىغەمبەر، گرپەستىك بوو لە نيۋانى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ۋ ئەو كۆمەلگاپەۋە كە ئامادىبوون باۋەشى بۇ بگەنەۋە ۋ پەيام ۋ بەرنامەكەى لە باۋەش بگرن ۋ ئەۋىش بە سەرۆكى خۇيان قىۋول بگەن.

دوۋ: پىغەمبەرى خوا (ﷺ) صەحىفەيەكى نوۋسى كە لە (۴۶) ماددە پىكەتابو، ۋاتە: دۆلەتى ئىسلامىي يەكەمىن دۆلەتە كە دەستوورىكى نوۋسراۋى بوو، ۋەك دوايى باسى دەكەين.

سى: دۆلەتى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دۆلەتىكى فرە لاىەن بوو (plural-متعدد)، جوۋلەكەى تىدا بوو، موشرىك ۋ مونافىقى تىدا بوون، جگە لە مسوئلمانان، ۋە بەراستى ئەگەر بەراوردى ئەو قەۋارە سياسىيەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بگەين بە پىۋدانگى ئەۋكاتە (چونكە ناگرى بە ھى ئىستا بەراوردى بگەى، ھەرچەندە ئەگەر

ئەگەر ئۇ ئىستائىش دا بەرئوردى بىكەن ئە راستىدا ئە ھەموويان پاقى ترە، بەلام ئە پووى ئىومرۇكەو، ئەك ئە پووى فۇرم و شىۋىيە، بۇ وىنە: ئەگەر پىكھاتەئى ئىستائى كۆمەلگكان حىزبەكان، ھى ئەوكانە تىرە و ھۆزەكان بوون، ئايا دەگونجا پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بىفەرمۇئ وەرن حىزب دروست بىكەن! بۇ ئەوئى فرمىي (تەئندى) حىزبى ھەبى؟!

۵- ھەوالدانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە ئە يەكترانى قورئان و سولتان:

وئەك ئە دوو فەرمائىشتى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا ھاتو، ديارە چەند فەرموودىيەك ھەن ئەو بارەو، كە يەككىيان پىشتەر باسمان كىرد و، لىرە بەس دەقەكەى دووبارە دەكەينەو: {لَيُنْقِضَنَّ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةُ عُرْوَةٍ فَكُلَّمَا انْتَقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَّهَتِ النَّاسُ بِالتِّي تَلِيهَا، وَأَوَّلُهُنَّ نَقْضُ الْحُكْمِ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ} كە پىشتەر مانامان كىردو.

فەرمودەى دوووم كە مەن زىاتر ھەئوئەستەى ئەبەردەم دا دەكەم، فەرمائىشتىكى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە (طېرانى) ئە (مەئاذ) ھە گىپراۋىيەتەو، ھە ھەروھە (ابو نەيم) ئە كىتبى (الھلىيە) دا گىپراۋىيەتەو، كە ئەمە دەقەكەيەتى:

{أَلَا إِنَّ رَحَى الْإِسْلَامِ دَائِرَةٌ، فَدُورُوا مَعَ الْكِتَابِ حَيْثُ دَارَ، أَلَا إِنَّ الْكِتَابَ وَالسُّلْطَانَ سَيَفْتَرِقَانِ فَلَا تُفَارِقُوا الْكِتَابَ، أَلَا إِنَّهُ سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ يَقْضُونَ لَأَنْفُسِهِمْ مَا لَا يَقْضُونَ لَكُمْ، إِنْ عَصَيْتُمُوهُمْ قَتَلُوكُمْ، وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ أَضَلُّوكُمْ،

^۱ زوئاد ئامەد بىرقەم: (۲۲۲۴)، وانىن حىيان بىرقەم: (۶۷۱۵)، والطېرانى بىرقەم: (۷۴۸۶)، والھاكىم بىرقەم: (۷۰۲۲) وقال: صحيح، والبيهقي في شعب الإيمان بىرقەم: (۵۲۷۷)، وضححة الألباني في (صحيح الترغيب والترهيب) بىرقەم: (۵۷۲).

قالوا: يا رسول الله! كيف نصنع؟ قال: كما صنع أصحاب عيسى بن مريم عليه السلام، نُشِرُوا بالناشير، وحُمِلُوا على الخشب، موت في طاعة الله خير من حياة في معصية الله.}

ئەم فەرمايشتەى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ھۆشدارىيە بە ئىمە، ۋە ھەۋالەتتە بە ۋە كە كاتىك دى كە ئىسلام ھۆكۈم و سىياسەتى لى دادىر نى، قورئان سولتانى لى دوور دەخىتتە ۋە، كە ئە ۋە ھالەتتىكى ئاساسىيە. كە ۋاتە: ھالەتتى ئاساسى ئەم ئىسلامەتتى و مەسولمانەتتىيە، ئە ۋە ۋە كە ئىسلام ھۆكۈم و سىياسەتى بە دەستە ۋە بىت، ۋە قورئان لەگەل سولتانى بە ۋە كە ۋە بن، ۋاتە: دەستە لائى سىياسى.

فەرمايشتە كە دەفەر مەۋى: ((أَلَا إِنَّ رَحَى الْإِسْلَامِ دَائِرَةٌ، فَدُورُوا مَعَ الْكِتَابِ حَيْثُ دَارَ)) ۋاتە: ئاگادار بن بەرداشى ئىسلام لە گەپان دايە، يان: پەرۋەر ۋە ئىسلام لە بزاۋتن دا دەبى، دەجا ئىۋە لەگەل ئىسلام دا پەرۋەر ۋە ھەر شۇئىك چو، (ۋاتە: لە ئىسلامى بەرجەستە لە قورئان و سوننەت دا جىامەنە ۋە)، ((أَلَا إِنَّ الْكِتَابَ وَالسُّلْطَانَ سَيَفْتَرِقَانِ فَلَا تُفَارِقُوا الْكِتَابَ)) ئاگادار بن! قورئان و دەستە لائى پەرۋەر دىت لە يەكدى جىا بېنە ۋە. (دىارە لە سەر دەمى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) پىكە ۋە بوون، ۋە لە سەر دەمى خەلىفە راشىدەگان دا پىكە ۋە بوون، بە لائى ھەۋالى داۋە كە كاتىك دى لە يەك دەترازىن، ديارە لە سەر دەمى (بنى أمية) ۋە قورئان دوور خرايە ۋە لە سولتانى، بە لائى بە تەۋاۋەتتى لى دانەپرا، لە شىۋە دانرانى بەرپرس و ھۆكۈمرانان و لە گەللىك بواری كارگردنيان دا ئىسلام پابەندى پىۋە نەدەگرا، بە لائى لە زور روۋى دىكە ۋە شەرىعت ھەر ھۆكۈم بوو، بە لائى دوايى كە سىستەمى غەلانىي دامەزرا و لە سەر بناغەى بىدئىنايەتتى قەۋارە سىياسىيەگان دامەزرا، ئە ۋە كاتە بە يەكجارىي قورئان و ئىسلام و فەرماۋش گران).

جا دوایی دمهفرموی: (فلا تُفارقوا الكتاب) له قورئان جیا مهبنه وه، (واته: رهگهل دمهسلاتیک مهکهون که لهگهل قورئان دا نیه، همر لهگهل قورئان و دینی خوادا بن و بهدهم دمهسلاتی ناشهرعییه وه مهچن)، (ألا إِنَّهُ سَيَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرًا يَقْضُونَ أَنْفُسَهُمْ مَا لَا يَقْضُونَ لَكُمْ) ئاگادار بن لهمه وه دوا دمهسلاتدارانیك دین، ئهوهی که بۆ خویان برپاری لهسهر دمهدن ئاوا بوئان برپار نادن، (واته: ههموو شتیك بۆ خویان قورخ دهکهن و ئیوهی لی بی بهش دهکهن، ههموو شتیك بۆ خویان به رهوا دهمزانن، بهلام وا دهمزانن ئیوه سوالکهرن، شتیكتان که دهمنی، بهو چاوهوه سهیرتان دهکهن، ههرچهنده رهوی خوتانه لهسهری خوتانی دهمنه وه !!).

تهماشابکهن! پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چۆن ههوالیداوه به هوگمپانی خو سهپین و بهزهبرو زۆر، ئهوهی که بۆ خووی به رهوای دهبینی، بۆ تووی رهوا نابینی، که له ئهسل دا ئهو هوگمپانه دمبی نوینهری مسوئلمانان و دهکیلی مسوئلمانان بی، بۆ ئهوهی شهریعهتیان بهسهردا پیاده بکات، وه دمبی له خزمهتی خهلك دا بی، کهچی به چاوی خزمهتکار تهماشای خهلك دهکات!!

ئنجا دمهفرموی: (إِنْ عَصَيْتُمْهُمْ قَتَلُوكُمْ، وَإِنْ أَطَعْتُمْهُمْ أَضَلُّوكُمْ) ئهگهر سه رهپیچییان لی بکهن دهتانهکوژن، وه ئهگهر به قسهشیان بکهن گوهرپاتان دهکهن، (قالوا) هاوهلان گوتیان (یا رسول الله! كيف نضع؟) ئهی پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چی بکهین لهو رهۆدها؟ واته: ئهو مسوئلمانانهی لهو رهۆزگارهدان چی بکهن؟ (قال: كما صنع أصحاب عيسى بن مريم عليه السلام)، هاوهلانی عیسای گوپی مهريهم چییان کرد، ئیوهش ئهوه بکهن، واته: چاو لهوان بکهن، چاو له پیشیننه چاکهکان بکهن، شوینکه وتووانی پیغه مبههران سهلامی خویان لی بی، (نُشِرُوا بِالْمَنَاشِيرِ ، وَحُمِلُوا عَلَى الْخَشَبِ) ئهوان به مشار

شەرقىيەن كىرىن، وه لىە خاچ و دارىيان دان، واتىە لىە سىدارمىيان دان، بەلام
هەئىنەگەرپانەوه، ئىيوش واپكەن.

دوایی دەفەر موئى: (موتٌ في طاعةِ الله خيرٌ من حياةٍ في معصيةِ الله)، چەند
تەبىرىكى جوانە!! مردنىك لىە فەرمانبەرى خوادا، باشترە لىە ژيانىك كە لىە
سەرىچى خوادا بى، واتىە: ئەگەر بمرى، بەلام بەفەرمانى خوادا بىكەى، باشترە
لەوى كە بژى، بەلام سەرىچى لىە فەرمانى خوادا بىكەى. كەواتىە: ئەمەش
بەلگەيە لەسەر ئەوه كە حالەتى ئاسايى كۆمەلگەيەكى مسوئمان و مىللەتلىكى
مسوئمان ئەوهيە كە قورئان و سولئانەكەى بەيەكەوه بن، ئەوهيە كە سولئان لىە
خزمەت قورئان دا بىت، دەسلەتلى سىياسى لىە خزمەتى شەرىعەتدا بى، بەلام
حالەتى ئاسايان ئەوهيە كە لىە يەك دىترازىن .

٦- يەكەدەنگىي زانايان لەسەر پىويستبوونى دىولەت:

بەلگەيەكى دىكە لەسەر ئەوه كە قەوارەى سىياسى پىويستە بو ئىسلام، وه
ئىسلام بە بى دەسلەتلى سىياسى و بەبى دىولەت نايكرى، برىتىە لىە
يەكەدەنگىي زانايان، زانايان هەموويان لەسەر ئەوه يەكەدەنگى .

ئىستاش با قسەى چەند زانايەكى پىشەين لەو بارەوه بىنەوه.

١- يەكەك ئەوانە (ابن حزم الأندلسى) كە لىە كىتبى (الملل والنحل)دا دەلى:

"اتفق جميع أهل سنة، وجميع المرجنة وجميع الشيعة، وجميع الخوارج على
وجوب الإمامة . وأن الأمة واجب عليها الانقياد لإمام عادل، يقيم فيهم
أحكام الله، ويسوسهم بأحكام الشريعة التي أتى بها رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم، حاشاً النجداث من الخوارج"^(١)، واتىە: سەرجهم ئەهلى
سوننەت، وه تىكرەى مورجىئەگان، وه تىكرەى شىعە و سەرجهم

^١ النظم السياسية: الدولة والحكومة، للدكتور محمد كامل ليلة، ص ٤٣٦.

خەوارىچ، (دىيارە مەسۇلمانان لەو سەردەمەدا بۆ ئەم چوارە دابەشبوون) ھەموو ئەوانە ئەسەر ئەووە يەكدەنگن كە دەبى مەسۇلمانان پېشەوا و سەرۆكيان ھەبى، وە ئەسەر ئەووە يەكدەنگن كە ئوممەتى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) وە كۆمەلگای مەسۇلمان لەسەريان پېيويستە ملەكەچ بکەن بۆ پېشەواو سەرۆككى دادگەر كە ياساكانى ئىسلام بەسەر تاگەكان دا جېبەجى بکات، وە بە پىي ياساكانى شەرىعەت سەرپەرشتىيان بکات، ئەو شەرىعەتەى كە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەموو ئەوانە ئەسەر ئەووە يەكدەنگن) جگە ئە بەشەك (ﷺ) ھەموو ئەوانە ئەسەر ئەووە يەكدەنگن) جگە ئە بەشەك ئە گرووبى خەوارىچ كە ناويان (نجدات) بوو، كەواتە: (ابن حزم) لىرەدا لەسەردەمى خۆيدا يەكدەنگى ھەموو زانايانى ئىسلام و سەرچەم مەسۇلمانان نەقل دەكات.

۲- يەككى دىكە ئەو زانايانە (أبو حامد الغزالي) يە پەحمەتى خواى لى بى، لە كىتبى (إحياء علوم الدين) دا گوتويەتى: "إن الدنيا مزرعة الآخرة، ولا يتم الدين إلا بالدنيا. والمُلْكُ والدين توأمان، فالدين أصل والسلطان حارس، وما لا أصل له فمهدوم، وما لا حارس له فضائع، ولا يتم المُلْكُ والضبط إلا بالسلطان".^(۱)، واتە: دىنيا كىلگەى دوا پۆژە، (واتە: دەبى ئە دىيادا كرد و كۆش بکەى بۆ ئەووەى ئە دوا پۆژدا بەرھەمەكەى وەربگریتەو)، وە دىن تەواو نابى مەگەر بە دىنيا، (واتە: دىن بەرپۆە ناچى ئەگەر دىنيات بەدەستەو نەبى)، وە مۆلك (واتە: سىياسەت و ھۆكمرانىي) و دىن دووانەن و پىكەو، (ناگونجى لىك جيا بکرىنەو)، دىن بناغەيە و دەسلەتەى سىياسىيش پاسەوانە، وە ھەرشتىك بناغەى نەبى پوخواو، و ھەرشتىكىش پاسەوانى نەبى فەوتاو، (كەواتە:

دۆلەت تەداری ئەگەر دین نەبىتە بناغەگەى و بەها بەرزمگانى ئىسلام نەبنە ھەوین و ھەناوى، ئەو ھەرواھە، چونكە پىر دەبى ئە ستم و خراپە، ھەرواھە دینیش ئەگەر بىت و دەسلەتسى سىياسى لەگەل نەبى فەوتاو، وەك چۆن گىلگەيەك، باخىك ئەگەر پاسەوانىكى نەبى، دز و جەردە ھەرواھە تۆ دەگەن و ئاژەللى بەرەللا زىانى پى دەگەيەن، بەللى دین كاتىك دەسلەتسى سىياسى ئە پشەو نامىنى، دەگەوینە ژىر ھەم و چەگەمى زۆردارنەو، دواتر دەللى: ھۆكمرانى و گۆنەرۆلگەردنیش تەنها بە دەسلەت دەبى، واتە: دەبى كەسەك ھەبى وە لایەنەك ھەبى كە سەرپەرشتى كاروبار بكات.

۳- (المآوردی) یش یەكەكە لە زانایانى مسوئمان و لە نووسینە سیاسییەکاندا زۆر مەشھوورە بە كۆتیبە ناودارەكەى (الأحكام السلطانية)، ئەویش ئەو بارمە گۆتوویەتى: (الإمامة موضوعة لخلافة النبوة في حراسة الدين وسياسة الدنيا، وعقدها لمن يقوم بها واجب بالاجماع، وان اختلف في وجوبها هل وجبت بالعقل أو بالشرع؟!)^(۱). واتە: ئىمامەت (وشەى ئىمامەت، یان خىلافەت، یان ئىمارەت، مەبەستیان پى ھۆكمرانى و دەسلەتسى سىياسیە) دانراو ھەو جێدارىتى پێغەمبەراییەتى، تاكو پاسەوانى دین بكات وە سەرپەرشتى دنیاى بكات، وە گریدانى ئىمامەت (واتە: یەكەك بەكریتە سەرۆك و ھۆكمران) ھەو كەسەك ئە توانايدا ھەبى، پێویستە، بە یەكەنگى زانایان، (وان اختلف في وجوبها، هل وجبت بالعقل أو بالشرع؟) با ھەو ھەو ھەبى ئەو بارمە كە ئایا بە ھەقڵ و ھەو، یان بە ھەو؟

بەلّام من دەئىم: ھەم بە عەقّل و ھەم بە شەرع واجبە، واتە: ھەم عەقّل پىۋىستى دەگات، وە ھەم دەقەگانی شەرعیش، وە سروشتى ئىسلامىش پىۋىستى دەگەن، كە دەبىي مسوئلمانان دەسەلّاتى سىياسىيان ھەبىي و ھوگمپران و سەرپەرشتىيارىكىيان ھەبىي.

۴- دوايىن قەشەش لە ھەبارەو ھە (ابن تىمىيە) وە دىنن، كە ديارە ئەو ۋە زانايەگى پايدەدارى ئىسلامەو ئەسەدەى ھەشەمى گۆچىيدا ژياو، پەزاو پەحمەتى خوا لە ھەموو زانايەنى پىششىن و پاشىن بىت، وە يەككە ئەو زانايەنى كە بەپراستى چاكەى زۆرى ھەيە لە چاۋى مسوئلمانان دا بە ھى ئەم سەردەمەشەو، چونكە (ابن تىمىيە) ئە پۆزگارەكدا ژياو كە ئە زۆر پەروە دەشوبەيتە ئەم پۆزگارەى ئىستانمان، بۆيە ئە (مجموع الفتاوى) دەگەى دا كە (۳۵) بەرگە، وە ئە كىتەبەگانی دىكەى دا، بۆ ئەمەو ھە (منهاج السنة النبوية) باسى زۆر بابەت و مەسەلەى كەردە، كە كەم و زۆر ئەم سەردەمەى ئىستانمان دا بە شىۋەيەك ئە شىۋەكان ھەن، نىجا (ابن تىمىيە) دەئى: (يَجِبُ أَنْ يُعْرَفَ أَنَّ وَلَايَةَ أَمْرِ النَّاسِ مِنْ أَعْظَمِ رَاجِبَاتِ الدِّينِ بَلْ لَا قِيَامَ لِلدِّينِ وَلَا لِلدُّنْيَا إِلَّا بِهَا . فَإِنَّ بَنِي آدَمَ لَا تَتِمُّ مَصْلَحَتُهُمْ إِلَّا بِالْاجْتِمَاعِ لِحَاجَةِ بَعْضِهِمْ إِلَى بَعْضٍ وَلَا بُدَّ لَهُمْ عِنْدَ الْاجْتِمَاعِ مِنْ رَأْسٍ حَتَّى قَالَ النَّبِيُّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) {إِذَا خَرَجَ ثَلَاثَةٌ فِي سَفَرٍ فَلْيُؤَمِّرُوا أَحَدَهُمْ} ١) . واتە: پىۋىستە بزانرى كە سەرپەرشتى كەردنى كاروبارى خەلك ئە گەورەترىن ئەركەگانی دىنە، بەلكو دىن و دىنا بەرپەو ھە ناچىن و پەروەستاو نابىن مەگەر بەو، (واتە: بە

^۱ زوۋاد أبو داۋود بىرقم: (۲۶۱۰)، من حلىث أبى سعید وابى ھزىرە قال الشىخ الألبانى: حسن صحيح.

^۲ السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، شرح ابن عثيمين، ص ۳۳۷.

سەرپەرشتىيى گىردن و بە سىياسەت گىردن و بەھودە گە قەھوارەو
 سەرپەرشتىيارىيەك ھەبى. ئىنجا بەلگە دىئىتەھودە دەلى: چونكە
 مەھەكان بەرژەھەندىيان نايەتە دى مەگەر خەپنەھود سەر يەك،
 لەسۇنگەي ئەھودە گە ھەندىيان پىئويستىيان بە ھەندىيان دەبى، وە
 كاتىكەش كە گۆ دەبنەھود سەريەك، پىئويستىيان بە سەريەك ھەيە، ھەتە
 پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرموويەتى (إذا خرج ثلاثة في
 سفر فليؤمروا أحدهم) واتە: ئەگەر سى كەس بەسەرفەرچوون، بە
 يەكەيان بەكەنە فەرمەندىيان، ئىنجا لە دىرژەي قەسەكانىدا دەلى:
 پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دىفەرموى: ئەگەر سى نەفەر كە
 كۆمەللىكى گەمەن بەسەرفەرچوون، بۆ كارى زۆر كاتىي سەفەرگىردن،
 پىئويستە يەكەيان فەرمەندىيان بىت، ئەدى ئەگەر ژمارەيەكى زياتر لە
 سى نەفەر و بۆ ھالەتلىكى بەردەھام تر، كە نىشتەجى بوونە لە شارى
 وئەھەكان دا!! ئەھود بىگومان پىئويستەرد كە دەبىت بەرپەرس و
 مشورخۇريان ھەبى.

دىارە مەن بەس بۆ ئەھودە ئەو چوار زانايەم ھىنانەھود، ئەگەرنا تىكەرى
 زانايانى پىشەين و رابەردو ئەسەر ئەھود مەسەلەيە يەكەدەنگەن.
 زانايانى ھاوچەرخەش، ئەھود دىارە بە بى ھەلاۋاردن، ھەمان رايان ھەيە،
 جگە لەو (علي عبدالرازق)ە، كە ئەھود دىارە بە بى ھەلاۋاردن، ھەمان رايان ھەيە،
 خۆي، وە جگە لە پىئويستەكە (خالد محمد خالد) كە دىارە بە بۆ خۆي
 گۆتوويەتى: بەھەلەدا چووم، ئەگەرنا لە راستىدا ھىچ زانايەكى موعتەبەر نە
 كە چوار مەسۇلمان بلىن: ئەھود يەكەكە لە زانايانى ئىسلام، وە راي وانەبى كە
 پىئويستە مەسۇلمانان قەھوارەيەكەيان ھەبى، وە ئىسلام پىئويستە بە دەولەت
 دەكات بۆ ئەھودى شەرىعەتەكەي پىادە بىرى و بەرپەردە بىرى.

بەللام ئايا ئەم بابەتە كەي وروژئىرا؟

ۋەك پېشتىرىش ئامازم پېدا، راست لە دواي پروخانى دەرلەتتى عوسمانىي، كە لە سالى (۱۹۲۴) بە فەرمانىي پراگەنەرا، كە دەرلەتتى عوسمانىي پروخا، ۋە حكومەتتىكى كۆمارىي عەلانىي لەسەر دەستى (كەمال ئەتاتۆرك) لەسەر بەشىك لە سەرزەمىنى دەرلەتتى عوسمانىي بنىات نرا، كە دەرلەتتى توركيائى ئىستانبۇل، ۋە دەگونجى بىلەن: ئەود پىلاننىك بوو لەلايەن زەھىزانەۋە، بۇ ئەۋەي كە مەسئۇلمانان جارىكى دىكە بىر لەۋە نەكەنەۋە كە دەرلەت ۋە قەۋارمىيان ھەبىي، چونكە ھەندىك دىكومىنت(ۋاتاق) ھەن، ۋەك (دەمەد عمارە) باس دەكات ۋە لە كىتابى (الاسلام والحكم) دا دەلىل: كۆمەللىك دىكومىنت ۋە زانىارى ھەن، كە خەللىكى رۇژئاۋايى دەستيان ھەبۋە لە دانانى ئەۋە كىتابەدا لە لاينە (علي عبدالرازق) ۋە، ھەتا ھەندىك دەلىل: كە رەستەكەي خراۋەتە بەردەست ۋە ھى خۇي ھەر نەبۋە!!، بۇيە تەنھا ئەۋە كىتابەي ھەبۋە لە ھەموو ژيانىدا ۋە دوايىش لىي پەشىمان بۆتەۋە، ئامانچىش لىي ئەۋە بوۋە كە مەسئۇلمانان جارىكى دىكە باسى دەرلەت نەكەن، ۋەك پېشتىرىش گوتمان، ۋەك چۆن زۆر جار لەلايەن رۇژھەلەنناس ۋە رۇژئاۋايىيەكانەۋە باس دەگرى كە ئىسلام بە شەشىر ۋە ھىز ۋە چەك بىلەۋبۆتەۋە، يان ئىسلام دىنى توندوتىژيە!! بۇ ئەۋەي مەسئۇلمانان لە كاردانەۋە (رد فعل) ئەۋەداۋ بۇ دوورخستەۋەي ئەۋە تۆمەت(إتهام)دە بىر لەۋە نەكەنەۋە كە بەرگرىي لە خۇيان ۋە لە دىن ۋە ژىنيان بىكەن، بەراستى سەپىرە! ھىرش دەگرىتە سەر جەنگ ۋە جىھاد لە ئىسلام دا، ۋە ھەبۋەي ھىز ۋە چەك لە دەستى مەسئۇلمانان دا، لە خالىك دا كە ھەرچى چەك ۋە تەقەممەنىيە بە دەستى ئەۋەنەۋەيە!!، رۇژئاۋا با چەكى نەۋەۋىشى ھەبىي ۋە ھەرەشەي پىي لە دىناش بىكات، بەللام مەسئۇلمان نابىي (ساجمە زەنىكىشى) پىي بىي!!، چونكە بۇ تۆي مەسئۇلمان بىقەيە!!، بەللام بۇ ئەۋە نامەسئۇلمان قەيناكات!!، ئاخىر باشە ئۆۋە نالەن:

دىموكراسىيى ۋە مەدەنىيەت؟! ۋادىيارە چەك تەنبا لەۋان جوانە، چۈنكى ھەلگىرى دىموكراسىيى ۋە مەدەنىيەتنى!!، ۋەك لى كىتەپك دا بىنىم كە شىخىكى جەزائىرى ئىۋىگاتەي كە فەرنىسىيەكان جەزائىرىان داگىر كىرد، بى شىخەكە دەللىن: ئىۋى فەرنىسىيە بۇ ئاۋەدانىي (استعمار) ى ۋلات ھاتوون، شىخەكەش دەللى: باشە با ئاۋەدانى بىكەنەۋە، بەللام ئىۋى ئىۋى ھەموو چەك ۋ بارپووت ۋ جەخانەيان بۇ جىيە؟! ئايا چەك ۋ بارپووت ۋ جەخانەيان بۇجىيە، بۇ ئاۋەدانكىردنەۋىيە يان بۇ ۋىرانكىردنە!!

لە راستىدا ئىم بابەتە ھەلئوقلاۋ ۋ زادەي جىھانى ئىسلامىي نەبوۋە، چۈنكى جىھانى ئىسلامىي ئىۋى لى ھەلئوقلاۋە كە دەبىت دووبارە دەۋلەتەكەمان بۇ دروست بىتەۋە، نەك نامانەۋى!!، ئىۋى كى دەللى نابى مسولمانان دەۋلەتەي ھەبىت؟ لە راستىدا كەسانىكىن بەرژمەۋەندىيان لەۋەدا نىە كە مسولمانان دەۋلەت ۋ سايە ۋ سىبەرىيان ھەبى، بۇ ئىۋى كە پاروۋىيەكى جەۋر ۋ نىچىرىكى توۋك نەرم بن بۇيان، پاشان كەسانىكىش لە جىھانى ئىسلامىيدا لە رۋى نەزانىيەۋە، يان لە رۋى كالاۋ لەسەرنەنەۋە، قىاسى مسولمانانىان كىردە لە رۇژئاۋا، كە ئاپىنى شىۋىنراۋى وان (نەصرانىيەت) شەرىعەتى ھەر تىدا نىە، واتە: لەۋى (رۇژئاۋا) دىن لە ژىن جىانەكراۋەتەۋە، بەلگو دىنى نەصرانى ئىۋىگاتە شتىكى بۇ خۇي قۇرخكىردىۋو كە پىچەۋانەي سىروشتى بوو، بەللى نەصرانىيەت پىچەۋانەي سىروشتى بوو، كە ھوكەمدارى بىكات، چۈنكى شەرىعەتى نىە، بەللام ئىسلام سىروشتەكەي داخۋازىي دىكات كە ھوكەمپرانى بىكات، چۈنكى شەرىعەتى تىدايە ۋ ھەللاۋ ۋ ھەپرامى دىارى كىردە ۋ ئىمىرو نەھى تىدايە، بەللام ۋەردە چۋار ئىنجىلەكان تەماشا بىكە، بزانە ھەموۋى ئامۇژگارىي نىە؟ ھەموۋىيان بەس ئامۇژگارىي ۋ لايەنى رۋوھىي لە خۇ دىگىرن، ئىجا ئايا چۇن بەۋە ھىكۈۋەت ۋ دەستەلەت بەرپوۋە دەجى؟! ھەر بۇيەش نەصرانىيەت كاتىك كە لە كەۋلى خۇي چۋوۋە دىر ۋ ۋىستى ھوكەمپرانى بىكات،

ناچار بوو چى بىكەت؟ ھەئسا لە ئىغرىقى كۆن و يۆنانى كۆنە ۋە قانۇنى ھىئا، چونكى ئىنجىلەگان قانۇنيان تىدا نەبوو، ئىجا دوايى ئەلمانىيەت پەيداگرا و داھىئىرا، بۇ ئەۋەى ئەو بۆشايى يە ئىدارىي و سىياسىي و بى بەرنامەيى يەى كە لە رۆژئاۋادا ھەبوو، پىي پىر بىرئىتەۋە.

بەلام ئىمەى جىھانى ئىسلامىي زۆر پىچەۋانەى حالەتى جىھانى رۆژئاۋا بووين، ئىمە خاۋەنى شەرىعەتتىكىن، ۋە شەرىعەتەكەى ئىمە و ئىسلامىي ئىمە، ئەگەر دۆلەتى بە دەستەۋە نەبى، زۆلمى لى دەگرى، بەلام نەصرانىيەت ئەگەر دۆلەتى بە دەستەۋە بى زۆلمى لىدەگرى!!، بە پىچەۋانەۋە!! چونكى نازانى چۆنى بەرپۆۋە ببات! ئىسلامىي ئىمە دۆلەتى لى دوور بخەيتەۋە، ستەمى لىدەكەى، چونكى پەكى لەسەر دۆلەت كەۋتە، بۇ ئەۋەى دىندارىي خۇيان بىكەن، كە تەنىيا شتىكە لەنىۋان خۇيان و خوادا، لە ئىنجىل دا ھاتە: (دع ما لقيصر لقيصر، وما لله، لله)، ھەرچەند پىم وايە ئەو قسەيە بە دەمى عىساۋە ھەئبەستراۋە، بەلام گرنگ ئەۋەيە ئەۋە بەشىكە لە عەقىدە و دىنى نەصرانىيەت، واتە: ئەۋەى ھى خوايە بۇ خۋاى لى گەرى ۋە ئەۋەى ھى قەيسەرە بۇ قەيسەرى لى گەرى، ئايا ئىسلام ۋا دەلى؟ ئىسلام دەلى: ھەموو شتىك ھى خوايە (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً.. (٢٨) البقرة، واتە: ئەى ئەۋانەى بىرواتان ھىئاۋە! بەتەۋاۋىيى بىچنە نىۋ ئاشتىيەۋە (ملكەچى دىنى خوا بن).

پروونگر دىنەۋەى راستىيەك:

بۇ ئەۋەى دوۋچارى ستەم و بى ئىنساڧىي نەبىن بەرانبەر بە دۆلەتى ئىسلامىي، پىۋىستە راستىيەك بەجۋانىي پروون بىكەينەۋە، ھەرچەندە پىشتىرىش ئامازمىيەكمان پىدا: كە دەئىين لەروۋى دۆلەتدارىي و ھوكمەرانىيەۋە

لادان ۋە دوورگەۋىتتە ھەببۇ، واتە: لە پۈۋى دانرانى ھوگمپان ۋە گاربەدەستانە، كە ئە ئىسلام دا يەك مىكانىزم ھەببە بۇ دانرانى ھوگمپان ۋە گاربەدەستان، ئەۋىش بىرىتتە لە ديارىيكردنپان لەسەر بناغەى راۋىژ: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ...﴾ (الشورى/۳۸). پاشان بەرپۈۋەچۈۋى پۈۋسەى (بىعە)

ۋاتە: بەللىن ۋە پەيمان پىدراۋى ھوگمپان لە لايەنى خەلگەۋە بە شىۋىيە ئازادانە ۋە ئارەزوۋمەندانە، بىگومان لەم پۈۋەۋە گرفت ھەبۈۋە دانانى ھوگمپان لە جياتى ئەۋەى بە شوۋرا بى، گرا ۋە بە مىراتى ۋە بە خۇسەپاندن، كە ھەندىك لە شەرەزانان (ولاية التغلب) پى دەللىن، واتە: كى دەسەللاتى ھەبۈۋ، ۋە خۇى سەپاند، دەبى بە قسەى بكرى!! كە لە راستىدا ئەۋە شتىكە ھىچ پەيۋەندىي بە ئىسلامەۋە نىۋە بىرىتى بوۋە لە پاساۋى واقع ۋە تەفسىرى واقع، بەلام لە لايەنەكانى دىكەى ژيان دا، ۋەك: كۆمەلايەتتى ۋە خىزانىي ۋە ئابۋورىي ۋە زانستىي ۋە فىكرىي، جارى زانپان ھەر ئازاد بوۋن، ھەرچەندە جارجار فشارپان خراۋەتە سەر ۋە جارى ۋە بوۋە توۋشى سجن ۋە ئازار ۋە كۈشتىش بوۋنەتەۋە، بەلام گرنگ ئەۋىيە دامەزراۋى زانپان بۇ فەتۋا ۋە پۈۋنكرنەۋەى دىن بۇ خەلگ ھەر سەربەخۇ بوۋە، پاشان (ئەۋقافەكان) ھەبۈۋن، ۋەققى جۇراۋجۇر ۋە زۇر، ئىنجا پىبازەكانى تەسەۋۋف (طرق التصوف) ھەبۈۋن، كە قوتابخانە بوۋن بۇ پەروەردەكردى خەلگ، پياۋى ۋەك (عبدالقادر گەيلانىي) ھەبۈۋە لە بەغداد، پەحمەتى خۋاى لى بى، كە ئامۇژگارىي مسوئلمانانى كردۋە ۋە چەندان كەس لەسەر دەستى مسوئلمان بوۋن ۋە تۆبەپان كردۋە، كە دەللىت: پۈژىك ئامۇژگارىي دەكرد لەسەر مېنبەرى مرگەۋەت ۋە لەۋكاتەدا خەلىفەش دانىشتبۈۋ، چەند قسەيەكى ھەق ۋە پەق پۈۋە بە خەلىفە دەكات، كەسەك لىي دەپرسى: ئەى شىخ! خەلىفە لەۋى دانىشتبۈۋ، ئايا

شەرىت لى نە كىرد؟ ئەۋىش دەلى: كە ھەيىبەت و ەزەمەتى خوام دىنايە بەرچاوم، خەلىفە ھەر بە قەدەر پىشلىھەك ديار بوو!!

ھەروھە دەستەلاتى دادوھىيى (قضاء) بەماناى وشە سەربەخۇ و دەستكراوھ بوو، گەلىك جار حوكمى بەسەر خەلىفەشدا داوھ!

وھ لە بواری پىشە(حرفە)كان دا، وھك چۆن ئىستا رىكخراوھ پىشەيى يەكان ھەن (منظمات و نقابات) ھەن، ئەو كاتەش خاۋەن پىشەكان (أصحاب الحرف) وھك چەند دامەزراۋمىھكى مەدەنىي ھەبوون، وھ سەربەخۇ بوون و دۆلەت دەخالەتى لە ئىش و كارىاندا نە كىردوھ، ھەروھە (محتسب)كان ھەبوون، واتە: فەرمانكەران بەچاكە و رىگىرى لە خراپەكەران ھەبوون، كە بەسەر بازارو شوئىنە گىشتىيەكانەوھ چاۋدېر بوون، ئەوانە ھەموويان ھەبوون، وھ بە پىي شەرىعتىش بەرپۆھچوون، بۆيە ستەم لە دۆلەتى ئىسلامىي دەكرى ئەگەر بگوتىرئ بە گىشتى لە ئىسلام وشەرىعت لايداوھ.

لە ئۆزۈم كۆمەلەشكەن ئەمەلدارلار
بىز ھەم بىز مۇلازىمەتلىرىمىزنىڭ

ئەلى بابىر AliBapir

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play App Store

ئەلى بابىر AliBapir

كەزەلى
ئەلى بابىر AliBapir

ئەلى بابىر AliBapir

چونیه تی بنیاتانی قهواری سیاسی له ئیسلامدا

بىئىرايى: ۋەللامى ئىرسىيارىك

خويىنەرى بەرپىزا بەرلەۋدى بىچىنە سەر باسى ئەۋە، كە ئايا ئىسلام شىۋازو مىكانىزىمى چىيەۋ چۆنە بۇ بىناتنانى قەۋارەى سىياسىي؟ بەپىۋىستى دەزانم ۋەللامى ئەم پىرسىيارە بىدەينەۋە: ئايا مەسۇلمانانى ھاۋچەرخ، تەۋۋمى ئىسلامىي، ئىسلامىيەكان چۆن تەماشىۋى بابەتى ھۆكۈمرانىي ۋە سىياسەت دەكەن، ۋەچۆن كارى ئىسلامىي دەكەن؟ ئايا ئامانجىيان لەكارە ئىسلامىيەكەيان چىيە؟ ئىرەدا مەبەستەم ئەۋەپە كە بە داخەۋە زۆر كەس لەۋانەى بە ئىمە ئاشنانىن، يان لە پىشت پەردەى رەشەۋە تەماشامان دەكەن، يان لەھەمبەنەى خۇياندا گۈيىز دەۋمىرن، پىيان ۋايە كە كارو پىرۋەى ئىسلامىي يان جەۋجۇتلى ئىسلامىي ئامانچ لى ى تەنبا بىرىتە لە دەست گەياندە كورسى ھۆكۈم ۋە دەستەلات، بەللام بەرپاستى ئەۋە ۋانە، چۈنكە ئىسلامى بەرجەستە لە قورئان ۋە سۈننەتدا، لە مەسەلەى ھۆكۈمرانىيىدا قەتەس نەبۈۋە، ۋە كاروگىردو كۆشى ئىسلامىيەنەى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) بەگشتى، ۋەپىغەمبەرى كۆتايى ۋەسەرۋەرىشيان مۇھەممەد(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتايبەت، ئەگەر سەرنج بىدەين، دىبىننن كارىكى گىشتىگىر ۋەھمە لايەنە بوۋە ۋە بەرلەۋدى مەسەلەى ھۆكۈمرانىي ۋە سىياسەت ۋە گۈرپىنى ھەپەمى دەستەلاتيان لەبەرنامەدا بوۋى، بابەتەكانى: ئىمان ۋە ەقىدە، عىبادەت، ئەخلاق ۋە بەھابەرزەكان، تەزكىيەى نەفس، ۋە گۈرپىنى عادەت ۋە نەپىتە ھەلەكانى كۆمەلگا، ئەۋانەيان لە بەرنامەدا بوۋە، ئىنجا ئىمەش ۋەك كەسانىكى ئىسلامىي كە بە تەئكىد دەمانەۋى شوپىن پىي پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھەلگىرىن ۋە بەدۋاى پىغەمبەرى كۆتايى بىكەۋىن، ۋە دىنىش لەقورئان ۋە

سوننەتدا دەبىنىن (وھ ديارە خۇشمان بەمولزەم دەبىنىن كە ھەر لەو رېڭايەوھ بېرۇن)، ھەئەتە گۇرپنى كۆمەلگاۋ دەستەللات و سىستەمى ھوگمپرانىش لەكۆمەلگادا، چەند پېشەكەيەكى ھەن، كە ئەگەر ئەو پېشەكەيەنە نەبىن و ئەو زەمىنەسازىيەنە نەبىن، بېگومان ئەو ئامانجەش نايەتەدى، وە منىكى ئىسلامىي وەك چۇن بىر دەكەمەوھ ئەوھ كە قورۇن حاكىم بى، لە پرووھ سىياسىيەكەيەوھ، لە پېش ئەوھشدا بىر ئەوھ دەكەمەوھ كە قورۇن حاكىم بى و شەرىعەتى خۇي پەرومردگار رەنگ بداتەوھ لەزىانى مىللەتەكەمدا، لە پرووھ فېكرەوھ، لە پرووھ عەقىدەوھ، لە پرووھ عىبادەتەوھ، لە پرووھ رەوشت و خووەوھ، لە بواری خىزاندا، لە بواری كۆمەلئايەتتە، لە بواری ھەئەسوكەوتەكاندا. ھەتدا، چونكە تا كۆمەلگايەك دروست نەبى، دەولەتلىك پىك نايەت، شتىكى پروو و بەلگەنەوېستە كە دەولەت و قەوارە سىياسىي لەھەناۋى كۆمەلگا پەيدا دەبىت، بۇيە ئىمە بەرلەوھى بىرەكەينەوھو چاوبېرپەنە مەسەلەى دەستەللات و ھوگمپرانىي، چاۋ چىردەكەينەوھ لە سەر گۇرپنى كۆمەلگاۋ پاكسازىي و چاكسازىي كۆمەلگا، لە پرووھ فېكرىي و عەقىدىي و ئەخلاقىي... ھەتدا، چونكە بەبى ئەوھ وەك گوتەم كۆمەلگا گۇرپنى بەسەردا نايەت و تا كۆمەلگاش نەگۇرپى، لە پرووھ ژېرخانە فېكرىي و كۆمەلئايەتىي و رەوشتىيەكەيەوھ، سەرخانەكەى ناگۇرپى، واتە: دەستەللات و ھوگمپرانىيەكەى.

ديارە بەئەندازەى ئەوھش كە ئىمە لەبواری راست كىرنەوھى عەقىدەى ناتەواۋى خەلگى و، راست كىرنەوھى بىر و بۇچوون و فېكرى ھەئەى خەلگ، وە راست كىرنەوھى رەوشت و خوۋ رەفتارى لار و خواری خەلگ دا، بە ئەندازەى ئەوھ كە ئىمە لەو بوارانەدا كەمتەرخەمىي دەكەين، لە ھىنانەدى ئەو ئامانجەش كە وەك گوتەم كەسانىك پىيان وايە ئەوھ تاكە ئامانجى ئىمەيە- دوور دەكەوينەوھ، بەلام بۇ ئەوھى توۋشى بى ئىنسانىي نەبىن لەگەل خۇمان دا، دەبى بلىين: ئەو كەمتەرخەمىيە ھەندىكىشى ناكەوئەوھ سەر ئەوھى كە

ئىمە ئە بەرنامەماندا نەبى، بەلگە ھەندىكى دەكەۋىتە سەر ئەۋەد كە ئىمە
 رېگامان ئىدەگىرى، ئەۋەد ئەلەيك، ئەلەيكە دىكەشەۋە: ھەندىكىشى بەرپاستى
 بەناھەق نادىدە دەگىرى، ئەگەرنا تەماشىا بىكە! ئىمە ۋەك كۆمەللى ئىسلامىي
 لەم ھەرىمى كوردستاندا ژمارىيەك قوتابخانەى شەرىعىمان ھەن بۆ
 تىگەيانندن و پەرۋەردەگىرى كەسانىكى شارمزا لە شەرىعتە و زانستە
 ئىسلامىيەكان، كە ديارە ئەۋەد كارىكى پەرۋەردەيىيە، ۋەپاشان پىكەستەكانى
 ئىمە، ۋە راگەيانندنەكانى ئىمە بەھەموو جۆر و بەشەكانىيەۋە، كارىكى زۆر
 گەۋرەۋ گىرگ و بەرچاۋيان بىرىتە لە بانگەۋاز و بەرچاۋ روونكرندنەۋى
 خەلگ و پەرۋەردەگىرى خەلگ، لەروۋى ئىمان و عەقىدە و تەزكىيەۋ فېكر و
 ئەخلاق و... ھتە، بەلام ئەگەل ھەموو ئەمانەشدا دان بەۋەدا دەنىم كە ۋەك
 تەۋۋى ئىسلامىي، كەلپن و بۆشايىمان ھەيە لەۋ بوارەداۋ دەبى پىرى
 بىكەينەۋە، چۈنكە بەرپاستى كاتىك سىياسەتمەداران و ھۆكۈمرانانىكى
 سەرگەۋتوۋ پىدەگەيەنرپن كە پىشتەر لەروۋى: ئىمانىي، فېكرىي، ئەخلاقىي
 يەۋە پەرۋەردەگىرى، چۈنكە باباى ھۆكۈمران ئەگەر لەۋ روۋانەۋە پىشتەر كارى
 لە سەر نەكرابى، ئەۋەد كاتە كە دەچىتە سەر كورسى ھۆكۈمىش، ياخود كارىك
 يان بەرپرسىيارىتپىيەكى پىدەسپىردى، خىيانەتى لى دەكات يان بە كەم و
 كورپىيەۋە جىبەجىي دەكات، ھەربۆيەش ئەۋانەى كەپىغەمبەرى خوا (ﷺ)
 (ﷺ) لەقۇناغى مەككەدا زۆر بە نەفەس درىژىي پىي گەيانندن و تىي
 گەيانندن، سىياسەتمەدارو ھۆكۈمرانى سەرگەۋتوۋ بوون، كە لە نىۋاندا
 ھەرچوارخەلىفە راشىدەكانى پىغەمبەر (ﷺ) (ئەبۇبىكرو
 عومەر و عوسمان و عەلى) ۋەباقى ئەۋەد پىاۋە ھەلگەۋتوۋانە بوون، بەللى
 بەرپاستى دەبى دانى پىدا بنپن، كە ئىمە كەم و كورپىيمان ھەيە، بەلام ۋەك
 گوتە لە تەماشىاكردى ھەندى خەلگىش بۆ ئىمە، دىسان جۆرپك لە بى
 ئىنصافىي ھەيە، كەسانىك كە دەلپن: ئەۋانە ھەر مەبەستىيان گەشىتە كورسى

ھۆكۈمرانلىق، باش ۋە ئىمە ئەگەر مەھەستمان بەس كورسى و دەستەلات و ھۆكۈمە، ئەدى ئەو قوتابخانە شەرىئەت ھۆكۈمى ۋە كارى بانگەواز و پەرۋەردەگەردن و كار كەردن لەسەر مەسەلە ۋە خىزان و لەسەر مەسەلە ۋە پىگەياندەن ئەۋەى نو، ئەدى ئەۋەمان بۇچى يە؟ بەتەئىكىد ئەۋە ھەمۋى بەرپەرچى ئەۋە جۇرە بۇچوۋانە دەتەۋە، گە بەرامبەر كارو پەرۋەزى ئىسلامى دەكرىن.

ئىمە بەر ئەۋەى بىيە سەر بەرنامە ۋە شىۋازى پىغەمبەرى كۆتايى موحەممەد (ﷺ)، پىش ئەۋىش پىغەمبەرانى دىكە (عليهم الصلاة والسلام)، دەمەۋى تىشك بىخەمە سەرئەۋە گە ئىستا لەنىۋ لايەن و تەۋزە ئىسلامىيەگاندا چەند بىر بۇچوۋنىك ھەن بۇ كۆرۈنىۋاتىدۇ.

(۱) يەككە ئەۋانە: پىيان ۋايە گە پىۋىستە ئىمە سەرگەرمى پاكسازى ۋە چاگسازى بىن لەۋۋى عەقىدىيەۋە، لەۋۋى عىبادەتەۋە، واتە كار لەسەر خۇمان و دەۋرۋەرمەن بىكەين، عەقىدىيان صاف بىكەينەۋە عىبادەتەن ساغ بىكەينەۋە دەۋرى بىكەينەۋە ئە بىدەت، ۋە عەقىدىيان پاك بىكەينەۋە لەشىرك و ئەۋە بىرۋەگانە ۋە پىچەۋانە ئىمان و عەقىدە ئىسلامىيەن.

بەئى، بىرۋەچوۋنىكى ئاۋا ھەيە دەئىن: دۋا ئەۋەى كۆمەلگە تەصفىيە دەكرى ۋە لە بىزىنگ دەكرى ۋە لە ۋەۋى عەقىدىيە يەۋە صاف دەبى، خوا (سبحانە وتعالى) دىلى دەسەلاتداران نەرم دەكات گە ھۆكۈم بەشەرىيەت بىكەن، ياخۇد لايان دەبات!!

دەتۋانىن بىلەن (شىخ ناسرالدين الألبانى) "پەھمەتى خۋاى لى بى"، زۆر كارى لەسەر ئەۋە بىرۋەچوۋنە كەردە.

(۲) بۇچوۋنىكى دىكە ھەيە دەئى: ئىمە پىۋىستە لە ۋەۋى فېكرىيە يەۋە كار لەسەر كۆمەلگە دەۋرۋەرمەن بىكەين، ۋە چەمكە فېكرىيەگانى خەلگە

بىگۇرېن، كە دىتوانىن بىلەن خىزى (تەخىر) زۇر جەختى لەسەر ئەو بىرۆگەيە كىردە.

۳) بۇچوونىكى دىكەھەيە دەلى: پىۋىستە كارىك بىكەين جەماۋەر ھەمۇۋى راپەرې، واتە: شۇرپىكى جەماۋىرى دروست بى، يانى: دەبى كار لەسەر خەلك بىكرى لە پروۋى فىكرەۋە، لە پروۋى عەقىدەۋە، لە پروۋى بانگەۋاز كىردن ۋە تىگەياندەنەۋە، تا ئەو خەلكە ھەستىكى گىشتى لەلا دروست دەبى ۋە ئەو ۋاقىعە رەفەز دەگات، كە لەگەل ئىمان ۋە عەقىدەكەيدا ناگونجى، ۋەك ئەۋەى كە لە (ئىران) پروۋى دا لە دۇرى شا.

۴) بىرۋچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە ئىمە كار لەسەر لايەنى سەربازى بىكەين ۋە ھەۋلىدەين لايەنى سەربازى بەدەستەۋە بىگىرېن، ۋە سەرنەجام دۋاى ئەۋەى خەلك ۋە جەماۋەر ئامادەبۈۋن، پەنابەرىنە بەر كودەتەى سەربازى، ۋەك لە سوۋدان پروۋىدا لەسەر دەستى (حسن الترابى) ۋە ھاۋەلانى.

۵) بۇچوونىكى دىكەھەيە دەلى: پىۋىستە چەك ۋە ھىز ئامادە بىكەين، ۋە بەچەك ۋە ھىز پروۋىبەروۋى كۆمەلگەى خۇمان بىينەۋە، ئەۋانەى كە ناھىلن حۈكەم بەشەرىيەت بىكرى، پىۋىستە بە چەك لەدۇيان بىن، كە ھەندىك لەلەيەنە ئىسلامىيەكان ۋەك (جماعة الجهاد) ۋە (الجماعة الإسلامية) لە مىصر، ۋە (طالبان) لە ئەفغانىستان ۋە پىكخراۋى (قاعدة) ئەۋە بىرۋچوونەيان ھەيە.

۶) بىرۋچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە لەرپى ھەلئىزاردن ۋە چۈۋە نىۋ پەرلەمان ۋە بەدەستەيئانى دەنگ ۋە كارى سىياسىي ۋە بەشدارىي سىياسىيەۋە ئەۋ گۇرانتارىيە بىكرى...

(۷) بۇچوونىكى دىكە ھەيە دەلى: پىۋىستە تاكى مسوئلمان، پاشان خىزانى مسوئلمان، دوايى كۆمەلگاي مسوئلمان پەرورددە بىكەين و ئەئەنجامى ئەومدا دەولەتى ئىسلامىي لە داىك دەيى.

٨) خه لگي ديكهش ههيه كه مه بهستي ئه وه نيه تهرووي سياسي و
حوكمه پراڻيه وه واقيعه كه بگوړي، وهك كۆمه لئ (تبليغ) كه ههر
مه بهستيان ئه وهيه خه لك به گشتي له دين تئ بگات و شارهزا بئ، به لام
به لاي كاري سياسي و جالاکي سياسي دا ناجن.

٩) ئەهلى تەسەووف زياتر تەركيز دەخەنە سەر لايەنى ڤووحىي و ئيمانىي و تەزگىه‌ي نەفس و... هتد، بەلام دەست ناخەنە مەسەلەي سياستەتەوه.

به‌لام من وای تیده‌گه‌م که ئیمه بو گۆرپینی واقع به تایبته‌تی که باسی
 ههریمی کوردستانی خۆمان ده‌که‌ین، چی لی‌بکه‌ین وچۆنی لی بکه‌ین، وابین که
 کۆمه‌لگه‌که‌مان کۆمه‌لگه‌یه‌کی ئیسلامی بی‌ت و خوا لی‌مان پازی بی‌ و، شه‌ریعه‌تی
 خوای په‌روه‌ردگار سایه‌و سی‌به‌رمان بی‌، وه‌ هه‌ئسوکه‌وته‌که‌مان: تاکیی و
 سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و خیزانی، به‌پیی شه‌ریعه‌ت بن، پی‌م وایه‌ ههر
 کامیک له‌و بی‌رو بو‌چوونه‌ تام و بو‌و مۆرکی واقعیکی دیاریی گراوی پی‌ویه،
 بو‌یه پی‌م هه‌له‌یه‌ هیچ کام له‌وانه‌ کت و مت بیکه‌ینه‌ رپازو شی‌وازی کارمان و
 به‌رنامه‌ی گۆرپانکاری، وه‌ ئیمه‌ ده‌بی‌ ئه‌و حه‌قیقه‌ته‌ بزاین که له‌ شه‌ریعه‌تدا
 دوو شتی سه‌ره‌مکی‌مان هه‌ن، ئامانجه‌کان و ئامرازه‌کان (المقاصد والوسائل)، دیاره
 ئامانجه‌کان هه‌میشه‌ چه‌سپاون، بو‌ وینه‌ له‌گۆمه‌لگادا ده‌بی‌ دادگه‌ریی چه‌سه‌پی‌،
 دیاره‌ دادگه‌ریی ئامانج و به‌هایه‌کی نه‌گۆره‌، ده‌بی‌ کار به‌ راویژ بی‌، ئه‌وه
 ئامانج و به‌هایه‌کی نه‌گۆره‌، ده‌بی‌ ته‌بایی هه‌بی‌ و، پیکهاته‌کانی کۆمه‌لگا
 یه‌کدی ته‌حه‌ممول بکه‌ن و رپژ له‌یه‌کدی بگرن، وه‌ پی‌ویسته‌ ئازادیی هه‌بی‌، وه
 پی‌ویسته‌ رپزو که‌رامه‌تی ئینسانه‌کان پارێزراوی، وه‌ پی‌ویسته‌ ته‌نها خوا

بەندايەتتى بۇ بىكرى ۋە كەس نەبىتتە بەندە ۋە كۆيلەي كەس، ئەوانە تېكرى ئامانچ ۋە بەھاي نەگۈرن، بەلام ئايا ئەو ئامانچ ۋە بەھايانە چۈن دەچەسپىن؟ ديارە بە ئامپازو شىۋازى جۇراۋجۇر، ئامانچ ۋە بەھايەكان نەگۈرن، بەلام ئامپاز ۋە شىۋازەكان گۇپاون ۋە جۇراۋجۇرن، لەكات ۋە شوئىنكەۋە بۇ كات ۋە شوئىنكى دىكە دەگۈرپن، بۇيە زانايانى ئىسلام گوتوۋيانە: ئامانچە شەرعىي يەكان پىۋىستە چەسپاۋ بن، بەلام ئەو ئامپازو شىۋازانەي كە ئامانچەكانيان پى دىننە دى، پىۋىستە ھەمىشە چاۋيان پىدا بگىرپىنەۋە ۋە گۇرپنكارىيان تىدا بگەين، چونكە مەرج نىيە ئەو ۋەسىلەيەي كە بۇ دۈينى باش بوۋە بۇ ئەمپۇرۇ باش بى، ديارە پىغەمبەرىش (ﷺ) لەقۇناغىكەۋە بۇ قۇناغىكى دىكە شىۋازەكانى خۇي ۋە ئامپازەكانى خۇي گۇرپون.

بۇ ھەر جموجۇتلىكى فېكرىي، سىياسىي، كۆمەلەيەتتى، پىۋىستە ئەو ھەلۈمەرجە سىياسى ۋە كۆمەلەيەتتى يە ۋە بارودۇخە بابەتتە كە تىيدا سەرى ھەلداۋە، لەبەرچاۋى بگىرن، بۇ ئەۋەي لەكاتى بىرپار بۇ دەرگىردندا توۋشى ھىچ زولمىك نەبىن، بۇ ۋىنە (سەيد قۇتب) (رەھمەتتى خۋاي لى بى)، بۇچى ھەندىك بىرۋىۋچوۋنى بۇ دروست بوۋە، كە ھەست دەكەي ئە ھەندىك پۈۋمۈە ئەندازمىيەك لەشەرە چۆتە دىرى، لەگەل ئەۋەشدا پىاۋىكى زۇر گەۋرە بوۋە، ۋە كۆتايى پىھاتنەكەشى، ئەۋە ديارە كە لە پىناۋى خۋادا ئىعدام كراۋ شەھىدكراۋە، تۇ دىبى تەماشا بگەي (سەيد قۇتب) لە چ كۆمەلگايەكدا بوۋە، ۋە چۈن توۋشى سەم لىكران ۋە فشارخانى سەرو ئازار ۋە ئەشكەنجە بوۋە، بۇيە تاراددىمەك كاردانەۋە بەبىرۋ بۇچوۋنەكانىيەۋە ديارە، ھەرومھا (أبو الأعلى المودودي) رەھمەتتى خۋاي لى بى، كە دۋاي ئەۋەي پاكىستان لەھندىستان جىابۇمۈە، بەۋ نىيەتە جىابۇمۈە كە ئەۋە مەسۇلمانەكانن لە سىخ ۋە ھىندۇسەكان جىادەبنەۋە، ۋە قەۋارىيەكى ئىسلامىي پىكەدەھىنن، لەۋ ھەل ۋە مەرجەدا

(مەھدودىي) كۆمەللى ئىسلامىي پاكىستانى پىكەننا، كە خوينىزىيەكى زۆر رويىداۋەدە مەسۇلمانان توۋشى گىرەتارىي و ناپەھەتتى زۆر بوون، ۋە بەھ مەھەستەش جىبابونەتەۋە كە دەرلەتتىكى ئىسلامىي پىك بىنن، (أبو الأعلى المودودي) لىرەدا بەپىۋىستى دەرلەت تەرگىز بختە سەر لىك جىاگرەنەۋەي مەسۇلمان و نامەسۇلمان، ۋە ئەۋ مەسۇلمانانە پىۋىستە چۆن بژىن و ژىانى خۇيان چۆن رىكەبەن؟ ۋە ئەۋ دەرلەت و كۆۋمەتە كە قەۋارەيەكى ئىسلامىي يە دىننى چۆن بى؟ ۋە ھەل و مەرەكە ۋاى لى كىردە كە زۆر تەرگىز بختە سەر مەسەلەي حاكىمىيەتى خودا و كۆكەم كىردن بە شەرىيەت و لىك جىيى (مفاصلة) لەنىۋان مەسۇلمان و نامەسۇلماناندا، ۋە جۆرلىك لە ھەستىياريى زىاد لەپىۋىستى بەرامبەر نامەسۇلمانان و بەرنامەۋ رىبازەكانى دىكە بۇ دروست بوۋە، كە ھەندىك جارى ئەۋ خالە ھاۋبەشانەي لەنىۋان ئىسلام و بەرنامەكانى دىكەدا ھەن، ئەۋ وىستۋىيەتى خالە ھاۋبەشەكان كالى بكتەۋە، بۇ ئەۋەي لىك جىيى زىاتەر دەرلەت.

بەلام بەپىچەۋانەۋە جەمەتتى تەبلىغ كە دىيارە بەنەفەسىكى دىكەۋە ارىان كىردە، ھەرۋەھا مامۇستا سەئىدى نۇرپىسى رەھمەتى خۋاى لى بىت، بەھەمان شىۋە لەۋاقىيەكى دىكەدا بوۋە، ئەۋان جۆرى بىر كىردەۋەيان ۋابوۋە كە بە توندىي تىكەنەگىرەن لەگەل ۋاقىيەكەيان دا و دژى نەۋەستەۋە، بەلگۈ بە نەفەسىكى دىرەز پارىزگارىي بىكەن لەسەر ئەۋەي كە بۇيان دىپارىزى، (مامۇستا مەلا سەئىدى نۇرپىسى) تەماشاي كىردە ناتۋان بەرگىرى لە ھەموو ئىسلام بىكات، گوتۋىيەتى با بەرگىرى لە ئەسەلەكەي بىكەم كە ئىمان و عىبادەت و رەۋشە، با جارى تاكى مەسۇلمان پارىزراۋ بى، دۋاى كۆمەلگەي ئىسلامىي و دەرلەتتى ئىسلامىي، ئەۋ تاكە مەسۇلمانانە دەرلەت دروستى بىكەن، ۋەك چۆن ئىستاپارتى دادو گەشەپىدان لە توركىا لەسەر شانى ئەۋ تاكانەي كە بەھىزى ھەۋل و تىكۋشانى نۇرپىسى و قوتابىيەكانى و قوتابىخانەي نوۋر كە ئىمانيان

تىيىدا پارىژرا، ئىستا تەماشادەگەين، ئەومتا ھەنگاويان ناومو دىنن بۇ ئەومى
كە ھەموو ژيانى خۇيان ورده ورده نزيك بىكەنەو ھە ئىسلام.

بۇيە دەلىم: ئەگەر بىت و بۇ ھەئسەنگاندن و نرخاندنى ئەزموونە
ئىسلامىيەگان، ھەلو مەرجى تىدا سەرھەلدىيان ھە بەرچا و نەگرىن، تووشى
زولم دىين، (بديع الزمان) مامۇستا مەلا سەعيد قسەيەكى جوانى ھەيە ھەو
بارمە، كە دەلى: (ئەگەر من لەسەردەمى شىخ (عبدالقادر) گەيلانى دا بام
(الفتح الرباني) یم دىنوسى، ئەگەر ئەویش لەسەردەمى مىندا بووايە (رسائل
النور) دىنوسى!! مەبەستى پىي ئەومىيە كە زاناو پىشەوايانى ئىسلام كە
كاتى خۇي ھەل و مەرجى دىكەى جيا ھەوى ئىستى ئىمەدا ژيان، بەپىي
ھەل و مەرجى خۇيان كاريان كرده بۇ بووراندنەوى ئىسلام و
ھۇشيار كردهوى مسوئلمانان، بۇ وینە: (أبو حامد الغزالي) پەحمەتى خواى لى
بى، دى كىبى (إحياء علوم الدين) دىنوسى، كە زياتر تەركىز دەخاتە سەر
لایەنى پرووحى و ئىمانىي و ئەخلاقىي و پەروەردە كردهوى خەلك و دوور
گرتنى خەلك ھە گوناھ و تەزكىيە نەفس و دنيا بەكەمگرتن (زەھد)، بەلام
(سید قطب) (پەحمەتى خواى لى بى) كە (في ظلال القرآن) دىنوسى، دىزانى كە
مسوئلمانان پىويستە بەتەنیا بەدىندارىي تايبەتیی وازنەھىتن، بەلكو پىويستە
بزانن كە خوا ئەوانى مولزەم كرده بەومە كە شەرىعەتى خوا ھەژيانى
سیاسىي و كۆمەلایەتیشدا پىادەبىكەن، بۇچى؟ چونكە ئەو كۆمەلگاو
ھەلومەرجەى ئەو واى خواستە. ئەوانى دىكەش بەو شىومىيەى خواستە.

و ھە جارى واش ھەيە شىوازی كار دەگەرپىتەو بۇ جىاوازیي بىروبوچوون،
جارى وا ھەيە ھەيك كاتداو ھە يەك شویندا، دوو ئىجتىھادى جىاواز ھەن، كە
رەنگە ھەندىك جارى پەيەمەندىي بەشىو ھە تىگەیشتنى ئەو ئىنسانەو ھەبى
لەدىن، يان پەيەمەندى ھەبى بەشىو ھە مىزاج و سروشتنى ئەو كەسەو، ھەيە

بەسروشت نەرمەو، كەيفى بە تىك گىران نايەت، ۋە ھەيە ھالەتتىكى شۇر شىگىرپانە ۋە گۆرپانكارىي رېشەيى يانەي ھەيە. كەۋاتە: ھەم ھەلۈمەر جەگان ۋ، ھەم شىۋەكانى تىگەيشتن لەدىن ۋ، ھەم شىۋەي پەرۋەردەو بارى دەرۋونى ئەو كەسانەي كە ئەو تەۋزىمە ئىسلامىي يانەيان بەرپى خستە، ھەموويان كارىگەر يىيان ھەيە لەسەر جۆراۋچۆر بوونى بىروبۇچۈنەگان.

لەگۇتايىدا بە پىۋىستى دىزانم ئامازە بەۋە بىكەم كە پىۋىستە بۆھەل سەنگاندىنى ھەموو ئەو بىروبۇچۈنەگانە بگەرپىنەۋە بۇ ئەۋە كەپىغەمبەران (صلوات وسلامى خرايان لى بى) بەگشتى ۋە پىغەمبەرى كۇتايى موحەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەتابەتتى چى كىردەۋە چۆنى كىردەۋە، بەمەبەستى پاكسازىي ۋ چاكسازىي كۆمەلگا؟ ئەۋە بەرپاستى تەرازوۋىيەك دىبى ھەموو ئەۋە بىروبۇچۈنە ۋ رېباز ۋ شىۋازانەي كە باسگران، پىيھەل سەنگىننن، ئىستاش چى بەرپاست ۋ دروست دىزانم لەۋبارەۋە بەگورتىي دىخەمەروو:

ئىمە ھەموو ئەۋە شىۋازو ئامپازانەي كە قورپان ۋ سوننەت دەلەلتىيان لەسەر دىگەن، پىۋىستە بەچاۋى رېزەۋە تەماشايان بگەين، ۋە بە شەرىعى يان دابىئىن، ۋاتە: كاتىك كەسانىك دەبىنن مەشرەب صۇفىن، ئەۋى دىكە مەشرەب سەلەفىيە، ئەۋى دىكە لەروۋى فىكرىيەۋە كاردەگا، ئەۋى دىكە لەروۋى پەرۋەردەۋە، يەككىك لەروۋى بانگەۋازەۋە، يەككىك لەروۋى كۆمەلپەتتەۋە كاردەكات، پىۋىستە ئەۋانە ھەموويان بگىرپىنەۋە بۇ تەرازوۋى قورپان ۋ سوننەت:

۱) لەروۋى ئىمانەۋە: ئايا لە قورپان ۋ سوننەت دا لايەننى ئىمانىي ۋ روۋىي جەختى لەسەر نەگراۋە؟ ھەموو دۈندەگان (خطابات)ى قورپان بۇ مسۇلمانان، بە: (يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا) دەست پىدەگەن، كەۋاتە: بىناغە ئىمانە، بۆيە كەسىك كە لە روۋى ئىمانىيەۋە كار دەكات، پىۋىستە

پېزىلە كارمەكەى بنىين.

۲) ئەرپوۋى عىبادەت ۋە تەقۋاۋ تەزكىيەى نەفسەۋە: يەككەى لە ۋەزىفە سەرەككىيەكانى پېغەمبەر (ﷺ) ئەۋمىيە برىتتىيە لە: تەزكىيەى نەفس ۋە پەيدا بوۋنى تەقۋا (وُزُكُيْهَمْ ...)، يان ۋەك ئەھلى تەصەۋۋف دەلئىن: بىزارگران لە سىفەتە نىزم ۋە پەستەكان ۋ، رازىنراۋە بەسىفەتە بەرز ۋ پەسەندەكان.

۳) ئەرپوۋى كۆمەلئەتتىيەۋە: تەماشە دىكەى لە قورئان دا زۆر باسى پېزىگرتن لە باب ۋ دايك ۋ صىلەى رەحم ۋەھقى دراۋسى ۋ مىۋان ۋ بەزىمى ھاتنەۋە بەھەزار ۋ ھەتىۋو لىقۇماۋ ۋ بى دەرەتان ۋ ... ھتە. دا كراۋە، كەۋاتە ئەۋ لايەنەش دىسان بەشىكى بنەرتتىيە ئەئىسلامدا .

۴) ئەرپوۋى فېكرىيەۋە: تەماشە دىكەىن پېغەمبەر (ﷺ) كاتىك پوۋبەرپوۋ دەپتەۋە ئەگەل كۆمەلگاگەيدا كارى سەرەككىي ئەۋمىيە كە چەمكەكان بىگۇرپى ۋ فېكرى خەلك راست بىكاتەۋە، ۋەك خۋاى زاناۋ تۋانا لىبارەى يەكەمىن ئەركى سەرشانىيەۋە لە چۋار ئەركەكان

فەرموۋىيەتى: (تَلُّوْا عَلَيْهِمْ ءَايٰتِهٖ) ﴿١٦٤﴾ **ال عمران**

۵) ئەرپوۋى جەنگ ۋ جىھادەۋە: ئەكاتىكدا زولم لە مىللەتەكەت دىكەرى ۋ بەھىز رېت لى دەگىرى ۋ، بەچەك ئەدۇت دىۋەستىن، دىارە تۋ ۋەختى دىفاع لىدىن ۋ زىنت دىكەى، ئەۋىش بەھەمان شىۋە ئەركىكى شەرىعىت ئەنجامداۋە، ۋەك خۋا فەرموۋىيەتى: (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقْتُلُونََكُمْ... ﴿١٩٠﴾ **البقرة**، ۋاتە: ۋە لەرپى خۋادا ئەدۇزى ئەۋانە بىجەنگن كە ئەدۇتان دىجەنگن.. كەۋاتە: ئەگەر بەرگرى لى دىن ۋ زىنى خۋت بىكەى، دۋاى ئەۋەى دىكەى بن بەست ۋ، ھىچت بۇ ناھىلرېتەۋە، دىسان

خوای پەرۋەردگار ھەقى بە تۆ داۋە: (فَمَنْ أَعَدَّيْ عَلَيْكُمْ فَأَعِدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعَدَّيْ عَلَيْكُمْ... ﴿١٩٤﴾ البقرة، واتە: ۋە ھەرگەس دەستدریژی کردنە سەر، ۋەك دەستدریژی خۆیان دەستدریژیان بکەنەۋە سەرۋ بەرپەرچیان بدەنەۋە..

كەواتە با ھەمووگەس بزانی كە ئیمە ھەستیاریمان بەرانبەر بە ھیچ كام لەو شیۋە كارو جم وچۆلنەى كە لەساحەكەدا ھەن نیە، بەلام ئەۋەى بەراستی دەزانین ئەۋمىە كە بگەرپینەۋە بۆ قورئان و سوننەتو، پیغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) چۆنیان کردوۋە، لەكوئ ۋە دەستیان پیکردوۋە، چۆن لەگەل كۆمەلگای خۆیاندا مامەلەیان کردوۋە، دەبی ئەۋە بکریتە تەرازوو و سەرمەشق، كە ئەۋیش ئەگەر پمانەۋئ بەگورتیی باسی بکەین، ئەۋمىە كە:

۱- پیغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھیچ كاتیك پەنایان نەبردۆتە بەر توندوتیژی و بەكارهینانی ھیز و چەك بۆ گۆرپینی كۆمەلگاو دەۋرۋبەر، بەلگو ھەمیشە لە فیکر و وشەۋە دەستیان پیکردوۋە، لە بانگکردنی خەلك و تیگەیاندنیاۋە دەستیان پیکردوۋە.

۲- نەچوون تەنیا خەریكى لایەنك بن، بۆ ویتە: ھەر خەریكى لایەنى فیکری بن، یان تەنیا خەریكى لایەنى عەقیدەیی بن، یان بەس خەریكى لایەنى عیبادەت بن، یان تەنیا خەریكى لایەنى ئەخلاقی، یان كۆمەلایەتی، یان ئابووری، یان سیاسیی بن، بەلگو ئەگەر تەماشای پەيام و دواندن (خطاب) ی پیغەمبەرەن بکەین (عليهم الصلاة والسلام) لەگەل گەلەکانی خۆیان دا، دەبینین پەيام و دواندن (خطاب)ەكەیان گشتگیر (شمولي) بووۋە بۆ تیکرای پیکەتەکانی ئینسان و سەرچەم لایەنەکانی ژیان.

۳- ئىنا پىغەمبەر (عليهم الصلاة والسلام) بە ھاندەرى دىئۆزى ۋە بەزىمى ۋە پەرۋش كاريان كىردىمۇ، بە گىيانى مەدار كىردىن ئەگەل خەلگە ۋە تەھمەمۇل كىردىنى ناخۇشى ۋە ئازار مەكانىيان، ھەۋلىيان داۋە كۆمەلگە بىگۇرن.

ئىنا لى كۆتايى ئەم باسەدا بەپىۋىستى دىزانم بۆچۈۋىكى ھەلە راست بىكەمەۋە:

ھەندىك ۋە دىزانن گە ئىمە گۇتمان نابى ھىز ۋە چەك بە كارىينى، ماناى ۋاىيە گە تۆ سەلامەت دىمى، بەلام بىگۇمان ۋانىيە، ئايا لى قۇناغى مەككەدا مەسۇلمانان شەھىد نەبۇۋن، ئازار ۋە ئەشكەنجە نەدران؟ با، بۆيە ئىستاش ئەگەر بانگەۋاز ۋە تىگەياندىنى خەلگە ۋە بەرچاۋروون كىردىمۇ ۋە ھۇشيار كىردىمۇ ۋە مەھەلە خەقى خۇى بىدەيە، باجى ئەسەر دىدەي، دىگىرى، دىگۇۋىرى، ئازار ۋە ئەشكەنجە دىدەي، نانچاۋ دىگىرى، بە مەھەلە خەقى خۇى پىدەي، ۋەك چۇن كاتى خۇى پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لى مەككە جارى نەچۈۋە قۇناغى شەپ ۋە كۇشتارمۇ، گە ھاۋەلانى بەپىزىشى لى ژىر ئەشكەنجەدا شەھىد دىكران ۋە ئازار دىدران، خۇىشى ئازار دىدرا، ئىمەش ئەگەر بەھەمان شىۋە خەقى خۇى بىدەيە ئەۋ بانگەۋاز ۋە تىگەياندىن ۋە پىگەياندىنى خەلگە، گە پىۋىستە قۇناغى يەگەم ھەر ئەۋمى ۋە، بە پىچەۋانەۋە نىشانەيەكى پىرسىارى گەۋرە ئەسەر ئەۋ كارو پىرۋە ئىسلامىيە پەيدا دىمى، دىمى چاۋمروانى ۋە ئامادىي ئازار ۋە ئەشكەنجەۋ باجدانىشمان ھەي.

برگەى يەكەم: بەرنامەو رېيازى پېغەمبەرەن (عليه الصلاة والسلام) بۇ
گۆرۈن و پاكسازىي و چاكسازىي كردن:

سەرەتا بەو ئايەتە موبارەكە دەست پى دەكەم، كە خوا (سبحانه وتعالى)
دەفەرمۇي: ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ
وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ النساء، ئەم ئايەتە موبارەكە دواى ئەو دەئى كە
ژمارمىكە لە پېغەمبەرەن (عليه الصلاة والسلام) ناو دەبرىن ھەر لە (نووحەو
ھەتا داوودو سولەيمان)، وپاشان دەفەرمۇي: پېغەمبەرەننىكى دىخوشكەرو
ترسىنەرن، تاكو خەلك دواى ھاتنى پېغەمبەرەن بەلگەى لە سەر خوا نەبىت،
كەواتە: بەبى رەوانە كردنى پېغەمبەرەن (عليه الصلاة والسلام) خەلك بەلگەو
بيانوى دەبى لەسەر خوا، كە بلى: خوايە! مەن نەمزانى تۆ بەچى رازى دەبى،
نەمزانى چۆن بژىم، نەمزانى چ رېيازىك بگرمە بەر! بۇيە خوا (سبحانه
وتعالى) پېغەمبەرەنى (عليه الصلاة والسلام) ناردو كە دىخوشكەرى خەلك بن،
ئەوانەى كە رېگای خوا دەگرن، وە ترسىنەريان بن لەو دەى كە لادەن، وە بۇ
ئەود كە بەلگەى خوا لە سەر خەلك تەواو بكەن، خەلك بيانوو بپراو بكەن و
ھىچ كەس بەلگەو بيانوو يەكى بەدەستەو نەبى، بەللى پېغەمبەرەن (عليه
الصلاة والسلام) پەيام و بەرنامەى خوايان ھىتاو بۇ خەلك، بۇ بەختەو
كردنيان، لە ئەنجامى ئەودا كە فېريان دەكەن وە تېيان دەگەيەنن، كە تاك
تاكيان لە خودى خۇيدا چۆن بژىن، چۆن خېزان پېكەو بنېين؟ ھەموويان
چۆن كۆمەلگا دروست بكەن و چۆن پېكەو رەفتارو مامەلە بكەن؟

خوا لە سوورەتى (الأنعام) دا دواى ئەو دەى ناوى (۱۸) لە پېغەمبەرەن (عليه
الصلاة والسلام) دىنى، خىتاب لەگەل پېغەمبەرى خاتەم (صلى الله عليه وسلم)
دەكات و دەفەرمۇي: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَيُهِدُهُمْ أَقَدَرَهُ...﴾ (۱۰) وەتە:

أَلَا نُنْفِقُ إِلَىٰ لَكُمْ رَسُولًا أَمِينًا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ). واتھ: ئایا پاریز (لہ خوا) ناکھن؟ من بو ئیوہ
 ڀموانہ کراویکی تھمیندارم، پاریز لہ خوا بکھن وفہرمانبہری من بکھن،
 وہ من ہیج گری و پاداشتیکتان لیڈاوا ناکھم، بہ لگو پاداشتی من لہ سہر
 پھروہرگاری جیہانیانہ.

بہ ئی، پیغہمبہران (علیہم الصلاۃ والسلام) ھموویان لہ خوا بہیہک
 گرتنہوہ، لہ خوا بہ خہئکی ناساندنہوہ، لہ خہئک پھیوہست کردن
 بہخواوہ (سبحانہ وتعالی) وہک تاکہ بہدیہنہرو، تاکہ پھروہردگارو، تاکہ
 پھرسراو و، تاکہ بہرنامہدانہرو، دیاری گہری حہئال و حہرام و، تاکہ
 ھمہ کارہی گھون وکائیناتہوہ، دہستیان بہ گورین و چاککردن
 کؤمہلگاکانیان کردوہ.

۳۔ با تہماشای تھم ئایہتہ موبارکھ بکھین لہ سوورہتی (الانبیاء) دا، خوا
 (سبحانہ وتعالی) دھفرموی: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ
 أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) (۳۵) الانبیاء، دیارہ لیڑہدا خوا پیغہمبہری
 خاتہم موحمہمد (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دھدوینیت و دھفرموی: وہ
 لہپیش تودا ہیج پیغہمبہریکمان ڀموانہ نہکردوہ، مہگہر پیمان
 راگہیاندوہ، کہتہنیا من پھرسراوم و تہنیا بہندیہتی بو من بکھن،
 بہ ئی، خوا بہیہکگرتن (التوحید) بہ خائی دہستیک دانان، ئہرکی
 سہرہکی ھموو پیغہمبہران (علیہم الصلاۃ والسلام) بووہ، بہلام ئایا
 ئیمہش وہک شوین گھوتووانی پیغہمبہران، گہ ئیستا لہم
 کؤمہلگایہداین، یان لہ چہند کؤمہلگایہکداین، کہ گہم و زور
 خہئکھکیان مسوئمانہ و خوا دھپہرستی، ئایا ئیمہش مولزہمین لہوئوہ

دەست پېيىكەين؟ دەئلىم: بەئلى، بۇچى؟ چۈنكى مەسەلە ئەۋە نىيە كەخەلگەكە تەنيا دارو بەرد بپەرستى، چۈنكى لادانى خەلگ لپەرستى خوادا، تەنيا لەروۋى درووشمەكانەۋە نىيە، تاكو ئەگەر خەلگ نوپۇزى بۇ خوا كردو، پۇژۋۋى بۇ گرت و، نەزرو قوربانى تەنيا بۇ خوا بوو، بللى: تەنيا بەۋەندە ئەۋ خەلگە خوا پەرستە، بەلگو جارى وا ھەيە لەۋەرگرتنى چەمكەكان، لە ۋەرگرتنى بەھاكان، لە ۋەرگرتنى بوونناسىي و ديدو بۇچۈنەكانەۋە، خەلگ توۋشى شىرك دەبى، واتە: فەرھەنگ و كلتورنىك حاكەم دەبى بە سەر ئەۋ خەلگەدا، پېچەۋانەى ئەۋمىيە كە خوا ناردوۋىتەى، ئەۋە يەكەم، دوۋەم: جارى وا ھەيە لە روۋى بەرنامەكانى ژيان (شرائع الحياة)دەۋە، خەلگ توۋشى شىرك دەبى، لەروۋى سىستىمى ئابۋورىي، گۆمەئايەتى، سىياسىيەۋە، لە شەرىعەتى خوا دوور دەكەۋىتەۋە. واتە: پىمان وا نەبى كە بەندايەتىي بۇ خوا تەنھا برىتيە لە شتىكى شەخسىي، كە ئىستا ئەۋە دەردى كوشندەى مسولمانانە، بەئلى، پېغەمبەران(عليهم الصلاة والسلام) بەراستى بۇ ئەۋە ھاتوون كە خەلگ ھەم ۋاز لە قەبرىپەرستىي بىنن، ھەم قەصر پەرستىي، چۈنكى جارى ۋاھەيە، تا خاۋەن قەبرىك چۈر خەلگى نەفام گومرا دەكات و توۋشى شىركيان دەكات، خاۋەن قەصرىك بە مليۇنان خەلگ گومرا دەكات، ھەربۇيەش خوا(سبحانه وتعالى) دەفەرمۇئ: (أَبِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ... (٣٦) النحل، (فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفصامَ لَهَا وَاللَّهُ سَيُعْظِمُهُ) البقرة/ ۲۵۶، دەبىت كوفر بەتاغووت بكرى، ئنجا ئيمان بە خوا دەھىنرى، كەۋاتە: ئىستاش بۇ ئەۋەى خەلگ ژيانى سىياسىي، ئابۋورىي، گۆمەئايەتىي، فەرھەنگىي، بەپىي شەرىعەت رىك بخرى، دەبى ئەۋ خەلگە پەيوەست بكريتەۋە بە

خوۋا بە يەگگرتنەھو، بەئىمان و عەقىدەھو، ديارە حاكمىيەتى شەرىعەتى
خوۋا پەروردگار (سبحانہ و تعالیٰ) یش لە ئەصلدا لە ئىمان و عەقىدە
خوۋا بە يەگگرتنەھو سەرچاوە دەگرئ، لەبەر ئەوەى تەنیا خوۋا پەرستراوە،
دەبئى ھەر ئەویش حاكم بئى، ھەلبەتە حاكم بەماناى ھوكمەران نا، بەلگە
حاكم بەماناى دانەھرى ھەتال و ھەرپام و، ديارىكەھرى چاگە و خراپە.
بەئى، ئەگەر گریمان ھەك لەپرووى خوۋا پەرستى شەخسىيەتە تووشى
لادان و شىرك نەبئى و، لە پرووگەنى دىكەھو تووشى لادان و ھەلە و پەلە
ببئى، ئاىا بە كوئى راست دەكرىتەھو؟ ديارە ھەر دەبئى لە سەرچاوەھو
راست بكرىتەھو، ھەك دەئى: ئا و ئەگەر لە سەرچاوەھو لىل بوو، لە
جوگاو پروو نابىتەھو! بەئى، دەبئى ھەر لە ئىمان و عەقىدە
تەوھىدەھو راست بكرىتەھو.

خالى دووھ // ھەرگامىكىان پاش راگەياندى ئىمان و خوۋا بە يەگگرتن، و مە
گوئى ھەك دا دانى ئەو بانگەوازو ئەو پەيامە كەتەنیا خوۋا پەرستراوە،
تەنیا خوۋا پەروردگار، دەبئى تەنیا خوۋا ياسادانەربئى، دواى ئەو
ھەرگامىكىان بە پئى ھەلومەرجى كۆمەلگايەگەى خوئى نەخۆشى
وگرتەگەنى كۆمەلگايەگەى خوئى دەستنىشان كردوون و پەنجەى خستۆتە
سەريان، واتە پيغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) نەھاتوون، ھەك ئىستا
ھەندىك تەوژم و لاىەنى ئىسلامى تەنیا خەرىكى ئىمان و عەقىدە بن
تا قىامەت، يان تەنیا خەرىكى لاىەنى تەزكىە بن، نا، خەرىكى ئىمان
و عەقىدە بوون، بەلام دواى ئەو كە ئەو چەسپو، خەرىكى
موسەلەمەتە ئەو ئىمان و عەقىدەھەش بوون، جا ئاىا ئەو ئىمان و
عەقىدە چى دىخوئى؟ ئەو ئىمان و عەقىدە ئەو دىخوئى كە
مادام تەنیا خوۋا پەروردگارە تەنیا خوۋا پەرستراوە، تەنیا دەبئى

پہرہ ویسی لی بکری۔

يا بُو وَيْنَه تَه ماشاي چَه ند ئايه تِيك بَكهين:

۱- هود (عليه السلام) كه بۇ گەلى (عاد) نىڭ دراودە، ئە سوورەتى (الشعراء)

نایه تی (۱۲۸ تا ۱۳۱) دا ئاوا گه له که ی خو ی دهدوینی: ﴿أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ﴾

عَايَةُ نَعْبُوتٍ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا بَطِشْتُمْ

بَطَشْتُمْ جَبَابِينَ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿١٣١﴾ وَاتِهِ: أَيَا يُؤْهِ لَهُ هَهُر

بهرزاییهك قه‌لایهك دروست ده‌گهن، وه شوینی وا و بینای وا دروست

دەمەن، كە بەهۆیەوه ناوونیشانی خۆتان بهێڵنەوه، بە فیزو كەشخه،

وه ههركاتى زولمتان كرد، زۆر به قورسىي و ستهمكارانه خهك سزا

دەدەن.

تہ ما شاہد کہین (ہود) (علیہ السلام) پہنچہ دہخاتہ سہر گرنگترین

نەخۇشىي مىللەتەكەي، ئەۋىش ئەۋمىيە كە كەمىنەيەك تۈۋشى

ئىسراف و خوشگوزەرانىي بوون، لەسەر حسابى زۆرىنەى خەلك و

گۆشك و تهلاری وهما دروست دهگهن كه پئویستیان پئی نیه،

خەلکە کەیان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیانە و دە قەهرو جەوریان بە سەردا

دهگه نـ.

۲- ههروههها صالح (عليه السلام) كه بۆگه لی (ثمود) نیڤدراوه، نه سوورمتی

(الشعرا) دا لہائیہ تی (۱۴۶ تا ۱۵۲) دا ہاتوہ کہ بہ گہ لہ کہی دہ فرموی:

{ أَتَذْكُرُونَ فِي مَا هَلُمْنَا أَهْلَ الْبَيْتِ ۖ فِي جَنَّتٍ وَعُيُونٍ ۖ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا

هَٰؤُلَاءِ ۖ وَتَنَحَّتُونَ مِنَ الْجِبَالِ يَوْمًا فَرِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ۖ وَلَا

تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ {الشُّعَرَاءُ،

ئەۋىش بە ھەمان شىۋە دەست دەخاتە سەر چەند نەخۇشى يەك كە گەلەكەي پېيانەۋە گرفتار بوۋە دەفەرمۇي: (ئايا پېتان وايە ھەروا بە ھېمىنى لەو خانوو و كۆشكانەدا وازتان لى دەھىنرى و دەمىننەۋە لە نىۋ چەندەن باخ و گانى و سەرچاۋەدا، وە لەنىۋ چەندەن بېستان و درمختى خورمادا، كە بەرەكەي زۆر چاك گەشستە و ھەروا بە لىۋا دەخورى، وە لە چىاو چۆل دا خانوو و كۆشك زۆر بە خۇشگوزەرانانە بېنا دەكەن، دوايى دەفەرمۇي: { فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا } پارىز لەخوا بىكەن و بە قسەي مەن بىكەن، واتە: دەست لەو زولم و ستەم و جېنايەتتى و قىرى و پىرى يە ھەلەبگرن، ئەۋەي كە ئىستان دەردى كوشندەي سەرچەم كۆمەلگايەكانى ئەم رۆزگارمە، پاشان دەفەرمۇي: { وَلَا تُطِيعُوا أَمْرَ الْمُشْرِكِينَ } { الَّذِينَ يَفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ }، وە بەقسەي زىدەرپۇيان مەكەن، ئەوانەي كە خراپە دەكەن لە زەۋى دا و چاكسازىي ناكەن، واتە: بە قسەي مەن بىكەن كە دەمەۋى بتانگىرپمەۋە بۇ خەتى نىۋەرەست و، بتانگىرپمەۋە بۇ دادگەرىي و تەبايى، وە چى دىكە بە قسەي ئەوانە مەكەن، كە زىادە پۇيى دەكەن، چونكە ھەموو ئەو كۆمەلگايەنەي كە زىدەرپۇيىيان تىدا پەيدا دەيى، بە تەئكىد لە سەر حىسابى زۆينەي خەلگەۋ ئەو كۆمەلگايەنە تەمەنيان كورتە.

بەئى ئىسلام تەنبا برىتى نىە لە تيۋرىي(نظريە)يەك، پېغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ئەو ئيمان و تەۋھىدەي رايان گەياندەۋە، دوايى داوايان لە خەلگەكە كەردەۋە، كە بەۋ ئيمان و تەۋھىدە ژيانى خۇيا اكسازىي و چاكسازىي بىكەن و پىكى بىخەن.

۳- (ئوط)يش (عليه الصلاة والسلام) بە شىۋەيەكى دىكە دەست دەخاتە سەر جۆرىكى دىكە لە لادان، كە برىتىيە لە نەخۇشى نىربازىي، ۋەك

دەفەرمۇي: ﴿أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رِبُّكُمْ مِنْ أَرْزَاقِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾﴾ **الشعراء، ١٦٥-١٦٦.** واتە: ئايا ئىيۈە لەگەل پىاوان جووت دەبن، كە لەنىو ھەموو خەلگى جىھاندا ئەو عادەتە خراپەتان داھىناو، پىاوتان لەگەل پىاو جووت دەبى، وە ئەوەى كە خوا بۆى دروست كەردوون لە ھاوسەرانتان وازى ئى دىنن، بەلكو ئىيۈە گەلگى سەرە پۆيىكەرو ياخىين.

٤- شوعەيب (**عليه السلام**) ىش كە بۆ (أصحاب الأيكة) و بۆ (مدین) نىردراو ئەو لە روويەكى دىكەو ھەگەلەكەى ئامۇزگارىي دەكات و جوۆرە نەخۇشى يەكى دىكەيان لەنىودا باو، كەدەبى چارەسەربەكرى، كە برىتى يە لە مەسەلەى تەرازووبازىي و لادان لەرووى ئابوورىي يەو ھەگەل دەفەرمۇي:

﴿أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾﴾ **الشعراء.** واتە: پىوانە تەواو بەكەن، كەسەك شتى بۆ دەپىيۈن بەتەواوئى بۆى بىيۈن، وە زىانيان ئى مەدەن، وە كە شت و مەك بۆ خەلك دەكىشن بە تەرازوويەكى راست بۆيان بەكىشن، نەك تەرازوويەكى لاسەنگ، وە شتى خەلك بەكەم مەگرن، واتە: شتى خۇتان پى زۆر نەبى و شتى خەلكتان پى كەم پىت، وە لە زەویدا خراپەكارىي مەكەن.

ئەو ھەگەل مەبەستە لىرەدا ئەو ھەگەل ھەركام لە پىغەمبەرەن (**عليهم الصلاة والسلام**) لەئىمان و تەوھىدەو دەستيان پى كەردو، چونكە ئەو ھەگەل بىناغەو ئەسەل، بەلام دوايى ھەركاميان تەماشاي واقىيە كۆمەلگەكەى كەردو ھەگەل گەرفتىكىان بووبى و چ نەخۇشەيەكىان بووبى، چ شتىك زىاتەر فەزەلى ئى برىبن و ناپەھەتى كەردبن، وىستوويەتى ئەو چارەسەر بەكات،

بەللام ھەمووشى پەيۋەست كىردۈھ بە چىيەۋە؟ چارەسەرى كېشە ئابوورىيەكان ۋە كۆمەتايەتتەيەكان ۋە ئەخلاقىيەكان ۋە سىياسىيەكان پەيۋەست بوۋنەۋە بە چىيەۋە؟ بە ئيمان ۋە تەۋھىدەۋە، واتە: ئەۋ خىۋايەى كە تەنیا ئەۋ پەرۋەردگار ۋە پەرستراۋە، پېتتان دەئى: تەرازوۋبازى مەكەن، ئەۋ پېتتان دەئى: رېگىرى مەكەن، ئەۋ پېتتان دەئى: نېربازى مەكەن، ئەۋ پېتتان دەئى: زېدەرۋى مەكەن ئەسەر حسابى خەللى ۋە پەش ۋە پەۋت.

خالى سى يەم // بىنەمايەكى دىكە كە ئە شىۋاز ۋە رېبازى پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دا بۇ چاكسازى ۋە پاكسازى كۆمەلگا رەچاۋ كراۋە، ئەۋمىيە كە ھەمىشە خۇبەزلىگرو خۇشگوزەرانەكان دوزمنى سەرسەختى پېغەمبەران بوون (عليهم الصلاة والسلام) ۋە پەش ۋە پەۋت ۋە بەشخوراۋەكان شوپىنكەۋتوۋى پېغەمبەران ۋە ھەلگىرى پەيامى پېغەمبەران بوون، ئەۋەش خالىكى زۆر گرنگە كە ئىمە بزىنن ھەمىشە بەرنامەى خىۋاى پەرۋەردگار بەرگىرى ئە مەزئووم ۋە بەشخوراۋ ۋە ماف پېشلىكراۋان دەكات، ھەروەھا بەرنامەى خىۋا ھەمىشە دزى كەسىكە چاۋى ئەزولم ۋە چەۋساندەۋمىيە چاۋى ئە خۇ سەپاندەنە، ھەندى كەس ۋا دەزانى دىنى خىۋا (سبحانه وتعالى) تەنھا فەرمان بە نوپۇر ۋە پۇژوۋ ئەركە تايەتتەيەكان دەكات، بەئى راستە ئىسلام خەللى فېرى نوپۇر ۋە پۇژوۋ دەكات ۋە دەئى ۋەك تاك خىۋا بېەرستىن، بەللام ھەقىشى بەسەر ئەۋمەۋە ھەيە: كى حوكم دەكا ۋە كى زولمى ئى دەكرى ۋە كى زولم دەكا!! با سەرنج بىدەين:

۱- نوۋح (عليه السلام) كە يەكەم پېغەمبەرى خاۋەن ئۆمەتەۋ، پىي گوتراۋە: (أبو البشر الثاني) واتە: دوۋەمىن بابى بەشەرىيەت، ئەگەل

گەلەكەيدا پروبەروو دەپىتەو، خۇاى بى ھاوتنا ئاوا بەشىكى قسەگانىمان
 بو دەگىپىتەو: ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرْنَكَ إِلَّا بَشَرًا
 مِثْلَنَا وَمَا نَرْنَكَ أَتْبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ يَنْتَحُوا بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾
 عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نُنَبِّئُكُمْ كَذِبًا ﴿٧٧﴾ **ھەرد.** دواى ئەوھى نووح
 پەيامى خۇاى بەگەلەكەى رادەگەئى، خوا دەفەرەموى: زلەزلە بى
 بىروايەگانى گەلەكەى گوتيان: ئىمە نابىنين شوئىنى تۆكەوتى جگە
 ئەوانەى گە خەلگى سادەو ھەرچى و پەرچىين لەنىو ئىمەدا، واتە: رەش
 و پرووت و بى دەرامەتەگان، ئەوانەى گە سادەو كەم فام، واتە كەم
 دەفام، ﴿وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ﴾ وە ئىمە ھىچ چاكەيەكى ئىو
 بەسەر خۇمانەو نابىنين ﴿بَلْ نُنَبِّئُكُمْ كَذِبًا﴾ بەلگە پىمان وايە
 درۆزن. كەواتە: كى دۆى نووح بوو؟ ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
 قَوْمِهِ﴾ وشەى (مەلأ) واتە: ئەوانەى گەچاوى خەلگە پر دەكەن لە سام و
 ھەيەت، واتە: خۇ بەزل گرەگان.

۲- ھەروھە صالح (عليه الصلاة والسلام) كە بۆلای (ئمود) نىردراو، خوا
 دەفەرەموى: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ أَتَوْكَ مُتَكَبِرِينَ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ أُسْتُعِفُوا
 لِمَنْ أَمِنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَلَاحًا مَرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ
 بِهِ مُؤْمِنُونَ﴾ ﴿٧٨﴾ **الاعراف.** واتە: خاوم دەسەلاتە خۇبەز لگرەگانى
 گەلەكەى بەوانەيان گوت كە چەوسىنرابوونەو لە ئىمانداران: ئايا
 پىتان وايە (صالح) لە لايمەن پەرورەدگار يەو رەوانە كراو؟ كەواتە: كى
 دۆى صالحە؟ خۇبەزل گرەگان، وە كى لەگەل صالحە؟ ئىماندارە
 چەوسىنراو ن.

۳- ھەروھە بەھەمان شىۋە (شوعىب) (عليه السلام) كە بۆلەي مەدەن و

(أَصْحَابُ الْاَيْكَةِ) نىردراو، خوا دەفەر موى: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ بِشَعِيبٍ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيِنًا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَاهِنِينَ﴾ (۸۸) الاعراف. خو بەزل گرەكانى گەلەكەى گوتيان: ئەى (شوعەيب) خوئ و ئەوانەى ئيمانان پىت هیناوه لە ولاتى خوئمان دەرتان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەو دەسەر پىيازى ئىمە.

خوا (عز وجل)، پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) لە

۴- سوورەتى (ابراھىم) دا بە گشتى ھەموويان دىنى وە نەيارەكانىشيان ھەموو دىنى و وتووێژ و دىالوگيان لە بەیندا دەبى، لە گۆتایى دا كافرەكان بە پىغەمبەرەن دەلین: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَاَوْحَىٰ اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ

الظَّالِمِينَ﴾ (۱۳) ابراهيم، ئەوانەى بى پىرواويان بە پىغەمبەرەن خۆيانان گوت: لەسەر زەمىنى خوئمان دەرتان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەو دەسەر دىنى ئىمە. جا ئايا كى دەتوانى كى دەربكا؟ بىگومان دەسەلاتدار دەتوانى بىدەستەلات دەربكا، كەواتە: ديارە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) و ئەوانەى لەگەڵيشياندا بوون، بى دەستەلات بوون، وە دوژمنەكانىشيان دەستەلاتدار بوون، وە لەشويئەكانى دىكەدا دەردەكەوى، كە دەسەلاتدارە خوئگوزمەرەكان بوون.

كەواتە: ئەو دەس بەراستى خالىكى زۆر گرنگە كە ئىمە بزانيان پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام)، خوئەزل گرو خوئگوزمەرەن و

خۇسەيىنلەرگە ناھەزىيان بوون، ۋە چەۋسۇنلار ۋە ماف پىشۇل كراۋەگەن شۇيىن كەۋتۇۋىيان بوون.

ئىرەدا مەبەستمان لەخستەنە پروۋى ئەم مەسەلەيە ئەۋمىيە كە ئىمەي شۇيىنكەۋتۇۋانى پىغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) دىمى زىاتىر دىلمان بەخەلگى سادەۋ رەش ۋ پروت خۇش بى، كە ھەمىشە زۆرىنەي خەلگ پىك دىنن، ھەلەتە ئىمە دۇ دەۋلەمەندىش نىن، ۋە دۇ دەۋلەمەندەن ۋ دەسلەتدارانىش نىن، ئەگەر ئەھلى زۇلۇم نەبىن ۋ ئەھلى زىدەرۋىي (اسراف) نەبىن ۋ، لەسەر حىسابى خەلگ دەۋلەمەند نەبوۋىن، ۋە بە ستمە كىردن ئە خەلگ نەچۈۋىنەسەر كورسى.

ھەرۋەھا پىغەمبەرانىش (عليهم الصلاة والسلام) ۋە نەبى ھەستىيارىيان ھەبوۋى بە مال ۋ سامان ۋ دەستەلەت، نا، بەلگۈ ھەستىيارىيان ھەبوۋە بەمال ۋ سامانىك، يان بە دەستەلەت ۋ ھۆكۈمرانىيەك، كە بە ناھەق ۋەدەست ھىنرابى.

خالى چۈرەم // ھەمىشە پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) جەختىيان كىرۋەتەۋە لەسەر پىكەۋە زىان، يەكلى تەھەمەل كىردن ۋ دەرپىن ۋ بىرۋاى بەرانىرۋە قىۋول كىردى، بۇ ۋىنە: ئەگەر تەماشاي ئايەتەگانى (۸۸۷ ۋ ۸۸۹) سۈۋرەتى (الأعراف) بىكەين، كەخۋا (سبحانه وتعالى) باسى ھەلۋىستى (شوعەيب) دىكا ئەگەل گەلەكەي دا، ۋە باسى نەيارەگانى ئەۋىش دىكا ئەبەرانىرۋە قىسەكەي (شوعەيب) دا، دىفەرەمۋى:

﴿وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ ءَامَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ، وَطَائِفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوا

فَأَصْرِؤْا حَتَّىٰ يَخْضَعُوا لِلَّهِ بَيِّنًا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ (۸۷) چەند مەنتىقىكى جۈانە! ھەر ئە پىغەمبەران دەۋەشەتەۋە! واتە: ئەگەر ھات ۋ كۆمەلەك ئە ئىۋە بىرۋاىيان ھىنا بە ۋ (پەيام ۋ بەرنامەي خۋاى) كە پى

رەۋانە كراوم، ۋە كۆمە ئىكش بىرۋايان نەھىئا، با صەبر لەسەر يەكدى بگرين و يەكدى تەحەممول بگهين، هەتا خوا حوكم دەكا لە بەينماندا، واتە: لايەكيان بۆ لايەكيان دەسەلئىن، واتە: دەبى يەكدى تەحەممول بگهين و پىكەو ھەلگهين، نەك سەنگەر لەيەكدى بگرين.

بەلام با بزائين نەيارمەكانيان چى دەلئىن: ﴿قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ

لَنُخْرِجَنَّكَ يَشْعَبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيِنًا أَوْ لَتَعُودَنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أُولَؤُكُنَا

كُزَّهَيْنَ ﴿٨٨﴾ **الأعراف**، واتە: دەسەلاتدارە خۆبەزنگەركانى گەلەكەى

گوشتيان، ئەى (شوعەيب) خۆت و ئەوانەى كە بىرۋايان پىت ھىئاو ھە سەرزمىنى خۆمان دەرتان دەكەين، يان دەبى بگەرپنەو ھە سەر دىن و بەرنامەكەى ئىمە، ئەو (شوعەيب) یش دەلئى: ئايا ئەگەر پىشمان ناخۆش بى و قبوولپشمان نەبى و عەقلىشمان رەفرى بكا و دلىشمان نەى حوببىنى، ھەر دەبى بەقسەتان بگهين؟

كەواتە: پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ھاتوون خەلك ئازاد بى، ۋە ھىچ بىرۋايەك لەسەر ھىچ كەسك فەرز نەكرى، كە نايەوى، كەچى ئىستا بە پىچەوانەى ئەو ھەو، ۋا باو ھە ئىستا خەلك ۋا تەسەور دەكا، بەتايبەت خەلكك كە لە ئىسلام نەشارمەزايە، ياخود خەلكك كە خۆى گىل دەكا، كەئەو تەوژمى ئىسلامىي و خەلكى ئىسلامىي يە، بىرۋايان بە پىكەو ۋيان و يەكدى تەحەممول كردن نىە!! بەلام تەماشا دەكەى بە پىچەوانەو، پىغەمبەرانن (عليهم الصلاة والسلام) كە بانگ دەكەن: با صەبر لە سەر يەكدى بگرين، يەكدى تەحەممول بگهين، ھەلەتە من دەزانم كەسانك ھەن كە بە ناوى ئىسلامەو لە نىو تەوژمى ئىسلامىي دا لە رىبازى پىغەمبەران لايانداو، ۋە ئىمەش بۆيە ئىستا باسى رىبازى پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دەكەين، تاكو ھەر لادان و ترازانىك لە

شىۋازى كارى ئىسلامىي دا ھەبى، بەپىي ئەو تەرازوۋى پېغەمبەرەن
(عليهم الصلاة والسلام) راست بىكرىتەۋە.

خالى پېنچەم// پېغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھەمىشە دەستپىشخەرى
وتوۋىژ و بەلگە ھىنەۋە بوون و، ناحەزانىان ھەمىشە شىۋازى
ھەرەشەۋ گورەشەيان بەكارھىناۋە، ئەۋەش لە ھەموو قورئاندا ديارە، بۇ
ۋىتە: خۋاى پەرۋەردگار لە سوۋرەتى (ابراھىم) دا باسى ھەموو
پېغەمبەرەن دەكا (عليهم الصلاة والسلام) و دەفەرەمۆي: ﴿الَّذِينَ يَأْتِيَكُمُ النَّبِيُّ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمٌ تُؤْتِيهِمْ آيَاتٍ وَتُزِيلُ عَنْهُمْ سُورَةً مِنْ آيَاتِ الْكِتَابِ لِيُتْلَىٰ عَلَيْهَا فَلَمَّا تُلَا
يَعْلَمُوهَا إِذَا كُفِّرَتْ بَدَلًا فَكُلٌّ هُوَ فِتْنَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ يَكْفُرُونَ﴾ (ابراھىم، ۱۰۴)
نەگەشتەۋە: گەلى نوۋح و عاد و ھەموودو ئەۋانەى دۋاى وانىش گەتەنھا
خۋا دەيانزانى، پېغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) بە بەلگە پوون و
ئاشكرانەۋە ھاتنە لايان.. جا دۋاى باسى ئەو وتوۋىژو دىالۋگە دەكا گە
پېغەمبەرەن چۈن بەلگە دېننەۋە و، ناحەزانىشيان چۈن ھەرەشە
دەكەن، كە دۋا قسەيان ئەۋەيە دەللىن: ﴿لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ
لَتَعُدُّنَّ فِي مِلَّتِنَا...﴾ (ابراھىم، ۱۲) ئە نىشتىمان و سەر زەمىنى خۇمان
دەرتان دەكەين، يان دەپى بگەرپنەۋە سەر دىن و بەرنامەكەمان،
پېغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) قسەيان چى يە؟ ﴿وَلَنُصَبِّرَنَّ عَلَىٰ مَا
ءَاذَيْتُمُونَا...﴾ (ابراھىم، ۱۲) صەبر دەگرين ھەرچەندە ئازارمان بەدەن.

ههرومها له سوورپرتی (الشعراء) دا گهلی نووح چی به نووح دهئین:
﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَنْبُوحْ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ﴾ (الشعراء، واته: ئه ی
نووح! ئه گهر دهست هه ئنه گری و واز نه هیئی لهو په یام و بانگه وازهت،
له بهر دباران کراوان دمی و، بهر د بارانت دهگهین.

ههرومها لوووط (عليه السلام) له ئایهتی ژماره (۱۶۷) ی سوورپرتی
(الشعراء) دا گه له گه ی چی پیده ئین؟ ﴿قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَلُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ
الْمُخْرَجِينَ﴾ (الشعراء، ئه ی لوووط! ئه گهر واز نه هیئی، له دهر کراوان
دمبی و دهرت دهگهین.

وه له سوورپرتی (الانبياء) دا ئایهتی (۶۸)، گهلی (ابراهيم) چی
به (ابراهيم) دهئین؟ ﴿قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ﴾
(الأنبياء، واته: گوئیان ئیبراهیم بسووتین و په رستراوه گانتان سهر
بخهن، ئه گهر دمتانه وئ کارئ ئه نجام بدهن.

وه له سوورپرتی (الشعراء) ئایهتی (۲۹) دا، فیرعه ون چی به موسا
دهئیت؟ ﴿قَالَ لَئِنْ أَخَذْتُ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُومِينَ﴾ (الشعراء، واته: ئه گهر جگه له من په رستراوئکی دیکه بگری، په گهل
گیراوانت دمخه م، واته: زۆر کهسی دیکه م زیندانیی کردوه و تۆش به
مه رهدی وان دمه م.

که واته زۆر ئاشکراو پوونه که نه یارانی پیغه مبه ران، حوکم پرانه
خو شگوزمران و سته مکاره کان بوون، وه له بهرانه بهر مه نتیقی هیمنانه و
ژیر بیژانه ی پیغه مبه ران (عليهم الصلاة والسلام) دا، په نایان بردۆته بهر
هه رده شو و گورمه شو و ئاگرو ئاسن .

شەشەم // ئەنىۋ ھەموو پېغەمبەرلەردا (عليه السلام) يەك پېغەمبەرلەرمان ھەمىيە كە بىرىتتە (يونس) (عليه السلام) كە سەبىرى نەگرتتە ئەنىۋ گەلەكەيدە، ۋەلە ئەنجامى ئەۋەشدا توۋشى سەزىنىشتى خۇاى دادگەر بوۋە توۋشى سزاش بوۋە، كە ديارە ئەۋەش زۆر شتى ئى ۋەردەگىرى، كەۋاتە ئىمە ۋەك ئىسلامىي، كە دەمانەۋى خەلگى خۇمان چاك بىكەين، دەبى سەبىرگىرىن ۋە ئەنىۋانىلەردا بىن، سەبىر بىگىرىن ئەسەر ئازارو نازىھەتتەبىيەگانىيان ۋەك پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەر مۇي: {الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ، وَيَصْبِرُ عَلَىٰ أَذَاهُمْ أَكْبَرُ أَجْرًا مِنَ الَّذِي لَا يُخَالِطُهُمْ وَلَا يَصْبِرُ عَلَىٰ أَذَاهُمْ}، ۋاتە: ئەۋ ئىماندارە تىكەل بە خەلگ دەبى ۋەخۇراگەر دەبى ئەسەر ئەزىيەت ۋەئازارىيان، پاداشتى مەزىنەرە لەۋە تىكەل نابى ۋەخۇراگىرىش نابى ئە سەر ئەزىيەت ۋەنارەھەتى يەگانىيان، چۈنكە پىزىشك چۈن چارەسەرى نەخۇش دەگا، ئەگەر فەھسى نەگاۋ دەرەگە تەشخىس نەگا؟.

بەئى تەنىيا يەكەك ئە پېغەمبەرلەر ئەۋ بىچىنەيە ھەئەۋىدراۋە، كە بىرىتتە ئە (يونس) (عليه السلام)، خۇا (سبحانه وتعالى) باسى (يونس) مان بۇ دەگا كە سەبىرى نەگرتتە ئە نىۋ گەلەكەيدە، كە بەراى زۆرەي مېژوۋنوسان ۋە تۈيژمەۋانى قورئان، بىرىتى بوۋن ئە خەلگى نەينەۋا، ۋاتە: خەلگى موصل يان شارىك بوۋە لەنزىكى موصل، بەناۋى نەينەۋا ۋەك خۇا (سبحانه وتعالى) بە پېغەمبەر دەفەر مۇي: (فَأَصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾ الْقَلَمُ. ۋاتە: خۇراگىرە بۇ ھۈكۈمى پەرۋەردىگارت ۋەك خاۋەنى ماسى مەبە كە لەخۇا پارايەۋە، ئە كاتىكدا

^۱ رۋاھ البخارى في (الأدب المفرد) برقم: (۳۸۸)، ۋاحمد برقم: (۵۰۲۲)، عن ابن عمر تعليق شعيب الأرناؤوط: إسناده صحيح رجاله ثقات رجال الشيخين، وصححه الألباني.

کہ زور دلی پر خفہت ہو: (لَوْلَا أَن تَذَرَكُنَّ رِعْمَةً مِّن رَّبِّهِ لَئِيدٌ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ
 ٤٩) **القلم**، نگہر نیعمہ تی خوا دھریای نہ کہ وتبایہ، فری دھدراہ
 دھشت بہ زم گراوی، ہر وہا لہ ٹایہ تہ گانی (۸۸ و ۸۷) ی سوورقتی
 (الانبیاء) دا ہر باسی تہو دہکا و دھفرموی: (وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغْضِبًا
 فَظَنَّ أَن لَّنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَنَكَ إِنِّي
 كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ) **الانبیاء**، واتہ: بہ سہرہاتی خاوہنی ماسیان
 بو بگپرہو، یاخود بیہنہرہوہ یادی خوٹ، کاتی کہ بہ توورپی
 رویش، (واتہ: لہ گہلہ گہی توورہ ہوو کہ وہ ٹامیان نہ دایہوہ و تہو
 بہ جی ہیشتن)، پی و ابوو ٹیمہ و لاتی لی و تہنگ ناہینن، (واتہ: پی
 و ابوو ٹیمہ لہ سہرمان نہ گردو تہ مہرج، کہ دہبی ہر لہو بی، پی
 و ابوو بجیتہ ہر شوینیک فہیناگا بانگہواز بکا بو خوا، چونکہ ہنڈیک
 لہ تویرہروان تہوہیان بہہ تہ تہفسیر کردوہ، گو توویانہ: (فَظَنَّ أَن لَّنْ
 نَقْدِرَ عَلَيْهِ)، واتہ: وای زانی ٹیمہ توانامان بہ سہریدا نیہ، نہ، ہیج
 پیغہ مہریک گومانی وا بہ خوا نابات، بہ لگو مانای تہم رستہیہ: (فَظَنَّ
 أَن لَّنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ) ٹاواہ: وای زانی مہیدانی کارمان بو دیاری نہ گردوہو
 لیمان و تہنگ نہ ہیٹاوہ، لہ سہرمان نہ گردو تہ مہرج کہ ہر دہبی لہ نیو
 خہ لکی نہینہ وادا بانگہواز بکات و پھیامی خوا رابگہ یہنی، ٹیدی تہوہ
 ہوو کہ دواپی ماسی قووتی دا و تہویش بہ ہلہی خوئی زانی و، لہ سکی
 نہہنگہ کہ دا داوی لیبورڈنی لہ خوا کرد و، خواش دہربازی کرد۔
 ہلہ تہ (یونس) **(علیہ السلام)**، لہو ہلہویش تہی دا دہبی پھندی
 نیومہر بگری۔

ھەوتەم // ئەگاتى گەشىتنە بن بەست دا، خوا (سېحانە و تعالى) بۇ خۇي تەدەخۇلى كىردوھ و پېغەمبەران و (عليهم الصلاة والسلام) ئەوانەى ئە گەلىندا بوون، دەر بازى كىردوون و، كافىرەكانى ئە بەين بىردوھ. كە ديارە ئەوھ بۇ پېغەمبەرانى پېش موھەممەد (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وابوھ، وەك خوا (سېحانە و تعالى) ئەسوورەتى (ابراھىم - ئايەتى ۱۳-۱۴) وەھى بۇ پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ناردوھ و فەرموويەتى: (فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنَمْلُكَنَّ الْأَرْضَ لِمَنِ وَلَسْتُ كُنْتُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ} {إبراهيم/ ۱۴}، وە ئەدوای ئەوان ئەسەر زەوى نىشتەجىتان دەكەين، دواى ئەوھى كە خۇاي پەرورەدگار بىزارى ئەو سەر زەمىنە دەكات و جۇمائى دەكا و پاكى دەكاتەوھ، سەر لەنوئى كۆمەلگايەك ئە سەر بناغەى ئيمان و خوا بە يەك گىرتن دروست دەبىتەوھ، بۇ ئەوھى جارىكى دىكە پەيامى خۇاي پەرورەدگار تىشكى خۇي بەسەر زەمىندا بلاو بىكاتەوھ .

بەلام لىرەدا مەسەلەيەكى گىرنگ ھەيە، فەرماشتىكى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەيە ئە (صحيح البخارى) دا بەپىويستى دىزانم ئامازەى پى بىكەم، دىفەرموئى: (لە رۇژى دوايىدا پېغەمبەرى وا ھەيە دى يەك نەفەرى لەگەل نىە، وە ھى وا ھەيە دى نەفەرىكى لەگەلدايە ئيمانى پى ھىناوھ، وە ھى وا دى دووان و سىان و، ھى واش ھەيە كۆمەللىكى كەم يان زۆر.. كەواتە: بە ئامانجى دىيائى نەگەشىتنى پېغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) كە ئامانجى دىيائى پېغەمبەران ئەوھ بووھ دىنى خوا ئەسەر زەويدا بچەسپىتن و شەرىعەتى خوا بىكەنە سايەو سىبەرى ژيانى خەلئ، جا نەگەشىتن بەو ئامانجە، بىگومان ئە پلەو پايەى پېغەمبەرانى كەم نەگىدۆتەوھ، مادام ئەوانە ئە لووتكەى ھەرە بەرزى ھەموو

سېفەتتىكى چاڭدا بوون، وە ھەموو تواناي خۇشيان صەرف گىردو، بەئامانجى دىيائى نەگەشتىن ئان لى شان و شىكۆ و پاىيە ئىھوانى كەم نەگىردۆتەو، وە لى رەھبەرىيەت پەيلىم و بەرنامە كەشتىيى كەم نەگىردۆتەو، وە ئىھو بۆ ئىھوانىش و بىھو و بەتەئكىد بۆ ئىھەش باشىر وايە، بەئى، ئىھەر پەيغەمبەرىك نەيتوانىيى لى ژيانى خۇي لى نىو كۆمەلگەي خۇيدا دىيى خا بچەسپىيى، لى رەھبەرىيەت بەرنامە كەم پەيلىمەكەي كەم نەگەتەو، لى شان و شەھەتەي نەھىيىتە خوارى، دىارە ئىھەي شىيىكەوتووانى پەيغەمبەران، لىھىشتىر بۆ ئىھو كە ئىھەر نەمانتوانى ئىھو ئامانجە دىيائىيە بىيىنەدى، نابى بىكرىتە بەلگە لىسەر ئىھو كە بانگەواز و پەيلىمەكەمان راست نىيە، چىونكە زۆر جار ئىھو مەسۇلمانان تووشى جۆرىك لى بى ھىوايى و ساردىي دەكات، كاتىك كە دەبىيىن نەھىارە دىيائىيە كانىيان، يان نەھىارە سىياسىي و فىكرىيە كانىيان بە ھەندىك ئىھىجام دەگەن، بەللام ئىھوان بە ئىھىجام ناگەن. ئىھو جۆرىك لى مەسۇمە لى دىئاندا پەيدا دەكات، تۆ بىللى ئىھە لىسەر ناحەق بىيى؟! نا... مەرج نىيە حەق ھەمىشە لىسەر ئىھەزى واقىيە سەركەوتو بى، بەئى حەق لى خۇدى خۇيدا سەركەوتو وە لى رەھبەرىيەت و بەلگەو سەركەوتو وە، بەللام مەرج نىيە ھەمىشە ھەل و مەرجى بۆ بىرەخسى و بىھوانى لى زەھىدا بچەسپى و، بىيىتە سايەو سىيەرى ژيانى خەلگە و مىللەت.

لى كۆتايىدا دەئىم: ئىھە بە ئىھەزەي ئىھو كە لى ژيانى پەيغەمبەران (عليه الصلاة والسلام) بەگشتى وەلە ژيانى پەيغەمبەرى خۇمان (صلى الله عليه وسلم) بەتايىبەتى ورد دەبىيەو، لىھو بارمە كە چ رېبازو شىوازىك بگىرە بەر بۆ مامەلە كەردن لىگەل دەوروبەرى خۇمانداو، بۆ گۆرانكارىي كەردن و چاكسازىي كەردن لى دەورو بەرمان دا، بەرچاومان رەوون دەبىيەو، وە بىگومان پەيغەمبەرى كۆتايىشمان (صلى الله عليه وسلم) رېبازو شىوازەكەي لى ھەموان

روونترە، ۋە توانىۋىيەتى بە چاڭترىن شىۋد قەۋارمىھكى سىياسى بۇ دىنى خۋاى پەرۋەردگار بىيات بىئى ۋ، سايەۋسىيەرىك ئەسەر بناغەى دىنى خوا پىك بىيى بەسەرسەرى بەشەرىيەتەۋە، بۇيە بىرگەى داھاتوومان بىرىتى دەبى لە: (پىيازى پىغەمبەرى خاتەم (ﷺ) بۇ بىياتنانى دەۋلەت ۋەقەۋارە.)

بىرگەى دوۋەم: پىيازى پىغەمبەرى خاتەم "ﷺ" بۇ بىياتنانى دەۋلەت ۋەقەۋارە:

بۇ خىستەنپروۋى رىياز ۋ شىۋازى پىغەمبەرى كۆتايى (ﷺ) كە ئايا چۆن كۆمەلگەى پاكسازى ۋ چاكسازى كىردۈمۈ گۆپىۋە؟ سەرەتا ئەۋ ئايەتە بىر ھەمۈۋ لايەك دەھىنمەۋە، كە خۋاى كاربەجى لە ئايەتى ژمارە (۹۰) سۈۋرەتى (الانعام)دا، دۋاى ئەۋەى كە ناۋى (۸) لە پىغەمبەران دىنىت (ﷺ)، پرو لە پىغەمبەرى كۆتايى دەكات ۋ دەفەرمۈى: {أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَيُهَدِّهُمْ أَقَدَرٌ ۖ قُلْ لَا أَشْكُم عَلَيْهٖ أَجْرًا إِنِّ هُوَ إِلَّا ذِكْرُ

لِّلْعَالَمِينَ} {الأنعام}. واتە: ئا ئەۋانە {ۋاتە: ئەۋ پىغەمبەرانە (ﷺ) ﷺ}، كەسانىكن كە خوا زىنماى كىردۈۋ، تۆش شوين پىنماى ئەۋان بىكەۋە. واتە خوا (سبحانە وتعالى) پىغەمبەرى كۆتايى (ﷺ) پابەند دەكا بە شوين پى ھەلگىرتنى پىغەمبەران (ﷺ) لەدىندارىياندا، لەبانگەۋاز كىردىياندا، لە ھەۋلدىاندا بۇپاك كىردن ۋ چاك كىردن ۋ راست كىردنەۋەى خەلك، ۋەگۆرپىنى كۆمەلگەۋ دەۋرۋبەريان، ھەلەتە ئىرەدا ھەقىقەتلىكى گەۋرەۋ گىرنگمان دەست دەكەۋى، ئەۋىش ئەۋەىيە كە ئىنسان ھەرچەندە زۆر شارەزا بى ۋ بلىمەت بى، دىسان بى نىياز نىيە ئەۋە كە تەماشائى ئەزمۈۋنى خەلكى پىش خۋى بكا، تەنانەت پىغەمبەرى خاتەم موحەممەد

(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یش که گهورمو سهرومری پیغه مبه رانه، وه به ته نکید له همموویان پاییهی بهررتربووه، وه له همموویان شارمزاتر بووه، ئه ویش خوا (سبحانه و تعالی) پیی دمفه رموی {أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ} {الأنعام، ١٠} ته وانه که سانیکن خوا رینمایي کردوون وه توش شوین رینمایي ته وان بکه وه، واته: له ته زموونی ته وان بههرمه ند بهو په ند وهر بگره، وهك له سوورمتی (هود) یشدا دمفه رموی: (وَكَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَشِئْتُ بِهِ فُؤَادَكَ... {١١٠} هود. واته: وه ههرچی له به سهرهاتی پیغه مبه رانت به سهردا دمخوینینه وه، شتیکه که عه قل و دلتی پی ده چه سپینین، چونکه ئینسان ته گهر بزانی له پیش ته ودا چون گراوه! بهرچاوی روون دمی که خویشی چون بکا، جا دیاره ته گهر پیغه مبه ری کو تایی (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) که سهرومری پیغه مبه رانه مولزهم بی به وه که له سپره و ژیانی پیغه مبه رانی پیش خو ی په ند وه ربگری و له ته زمونیان بههرمه ند بی، ئیمه ی شوینکه وتووانی پیغه مبه ر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به ته نکید چاکتر ته وده مان له سهر پیویسته و باشتر پییه وه پابه ند گراوین.

ئنجا ئاشکرایه که ته گهر شوینپی هه لگرتنی پیغه مبه رانمان به گشتی له سهر فهرز بی، ته وه هی پیغه مبه ری کو تایی پیویستر و له پیشتره، به تایبه تیش که خوا (عز وجل) هه والی پیداوین که سهرومری پیغه مبه ران له ههرچی گونا هه و به شوینکه وتووایی هه واه و ئارمزوو دادهنری، پاریزراو (معصوم) ه، وهك خوا دمفه رموی: {وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ} {النجم، ٤} ههرچه ند زور تویرمروانی قورئان ده ئین: مه به ست لی ردها ته نیا قورئانه، که ته وه ی دمیفه رموی و ده بییژی، ههر وه حی یه. واته: خوی په رومردگار پیی راده گه یه نی، چونکه پیغه مبه ر جاری واهیه ئیجتهادی کردوو نه ییگا وه،

بۆیە توۋرەدەن دەلئین: ئیرەدا مەبەست پئی قورئانە. بەلام پیغەمبەری خوا
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) عەقلى خوۋى بەکارهیناۋە لە کاتیکدا کە وەحى لە
بەردەست دا نەبوو، خوۋى کۆششى کردو، دیارە ئەو بواردە کە پەيۋەندىی بە
هەئسوکەوتەکانەو هەپە، واتە لە بواری دنیادارىی دا، وەک فەرموپەتە: {أَنْتُمْ
أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ} . واتە: ئیۋە بە کاروبارى دنیاتان زاناتر. ئەگەرنا لە بواری
عەقیدەو عىبادەت و ئەو شتانەدا، کە لە پئی وەحییەو هەبى نازانرین،
پیغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە بى وەحى هەنگاۋى نەناۋەو لىی بێدەنگ
بوو، بەئام ئەو شتانەى کە پەيۋەندىیان بە بواری دنیادارىی و کاروبارى
پۆزانەو هەبوو، دیارە هەمیشە چاۋەرپئی وەحى نەکردو، عەقلى خوۋى
بەکار هیناۋە، ئتجا ئەگەر نەپیکابى لە کۆشش کردنیکیداو لە بۆچوونیکیدا،
خوای کاربەجى بۆى راست کردۆتەو، کەواتە سەرەنجام هەرچى کە پیغەمبەر
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموپەتە و کردووپەتە و دانى پێداهیناۋە، بەتەئکید
هەمووی لە هەلە پارێزراۋە، چونکە ئەگەر ئەئىجتیهادیکیدا نەپیکابى، بۆى
راست کراۋەتەو، وەک:

(۱) مه‌سده‌لای دیله‌گانی جه‌نگی به‌در.

(۲) ئەوھ كە يووى ئە (عبداللہ)ى كورى (مكتوم) گرژگردد.

(۳) ئەو كە ھەندىك لەدل نەخۆش و منافىقەگان ھاتن عوزريان بۆ

هينايه وه كه نه چن بو جهنگي ته بوك و ئيزنى دان.

هه‌موو ئەوانه که تێیاندا نه‌پێکاووه له ئیختیاده‌کانیدا، خۆی به‌به‌زمیی

بۆي راست گردۇتەۋە.

که واته: له لایه که وه دهبی به دواى هه موو پیغه مبه ران بکه وین (عليهم الصلاة

والسلام) به گشتی، واته: لهئه زموونی ئه وان دهرس و په نده وهر بگرین، وه

¹رواه مستلم برقم: (٦٢٧٧) عن عائشة وعن ثابت عن أنس رضي الله عنهم أجمعين.

له لایه کی دیکه شهوه بو پیغه مبهری خویشان (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) به تاییهت
 فهرمانمان پی گراوه که موو به موو شوین پی ی هه لُبگرین خوا (سبحانه
 و تعالی) له سوره تی (الأحزاب) دا دمه رموی { لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ
 حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا } (١١) {الأحزاب}. واته: بیگومان له
 پیغه مبهری خوادا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سه رمه شقییه کی باش و چاوسا غیه کی
 باش هیه بو ئیوه، بو هه رکامیکتان که به ته مای دیداری خوابی و به ته مای
 دوار و ژبی، وه زور یادی خوا بکات، واته: بو هه رکه سیک که خو ی به مسولمان
 بزانی، پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) باشرین سه رمه شقه که ده بی
 عه قیده ی وه کی هی پیغه مبهری بی، وه بو وناسی وه کی هی پیغه مبهری خوا بی،
 وه عیبادتی وه کی هی ئه و بی، وه که فهرموویه تی: { صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي
 أَصْلِي }^۱. وه فهرموویه تی: { لِتَأْخُذُوا عَنِّي مَنَاسِكُمْ }^۲، وه ده بی ره وشت و
 هه لِسوکه وتی وه کی هی پیغه مبهری خوابی، وه ده بی چاککردنی کو مه لگایشی و
 جهنگ و جیهادیشی و، هوکمرانی و سیاسهت گردنیشی وه کی هی پیغه مبهری
 خوابی.

لیرمدا مه بهستم ئه وه یه: هه ندی کهس که ئه م ئایه ته قورئانییه دینیته وه:
 لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا
 (١١) {الأحزاب}، و ا دهمانی ته نها مه بهست پیی ئه خلاق شه خصیه، به لام
 ئه گهر ته ماشای سیاقی ئایه ته که بکه ی: ئه م ئایه ته قورئانییه له سیاقیکدا
 هاتوه که هه مووی باسی جهنگ و جیهاده، واته: ئیوهش چاو له پیغه مبهری
 خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بکه ن بو دیفاع کردن له دینی خوا و به رقه رارکردنی

^۱ رواه البخاري برقم: (٦٣١) عن مالك بن الحويرث رضي الله عنه.

^۲ رواه مسلم برقم: (١٢٩٧)، وأبو داود برقم: (١٩٧٠).

دىنىي خوا ۋە پاراستىنى قەۋارەي ئىسلامىي ۋە بۇ جەنگ ۋە جىھاد ۋە فېداكارىي.

كەۋاتە كە دەفەرمۇي: پېغەمبەرى خوا سەرمەشقىكى باشە بۇ ئىۋە، واتە:

لە ھەموو بۈرەگەنى دىندارىي ۋە دىندارىي دا، ۋەك لە سوۋرەتى (آل عمران) يشدا خوا (سبحانه و تعالى) دەفەرمۇي: { قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ } { آل عمران، واتە: ئەي مۇھەممەد! تۆ پىيان بلى، (بە خەلك گشتى، ياخود بە ئىماندارانى شوپىنكەۋتوت، بە تايىبەتى، ھەردوۋكى دەگرېتەۋە): ئەگەر ئىۋە خواتان خۇش دەۋى، شوپىنم بىكەۋن خواش خۇشى دەۋىن، ۋە لە گوناھەگانىستان دەۋورى، ۋە خوا لىبوردەي بەبەزمىيە. كەۋاتە: شوپىن پى ھەلگرتى ئىمە بۇ پېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) بەلگەي خۇشويستىنمانە بۇخا، ۋە ھۆكارى خۇشويستىر اتمانە لەلايەن خواۋە، واتە: شوپىن پى ھەلگرتى پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لە ھەموو بۈرەگاندا ئەم لاۋئەۋلايى برىتىن لە خۇشەۋىستىي، يەكەم: نىشانەي ئەۋمىيە كە ئىمە خوامان خۇش دەۋى، دوو: ھۆكارى ئەۋمىيە كە خوا ئىمەي خۇش بوى، يانى بە ئەندازەي ئەۋە كە بە دۋاي خۇشەۋىستى خوا (صلى الله عليه وسلم) دەكەۋىن، خوا خۇشى دەۋىن، ۋە بە ئەندازەي ئەۋە كە شوپىن پىي خۇشەۋىستى خوا ھەلدەگرىن، ئىسپاتى دەكەين كە خوامان خۇش دەۋى، لە ھەموو بۈرەگاندا: ھەلسۈكەۋتى شەخسىي، خىزانىي، كۆمەلەيەتىي، سىياسىي، چونكە پېغەمبەرى خوا نەھاتەۋە بەس نوپۇر ۋە ۋۇرۇمان فېربكات، ۋە نەھاتەۋە بەس دىندارىي شەخسىيمان فېربكات، بەلكو ھاتەۋە ھەلسۈكەۋتى كۆمەلەيەتىي، خىزانىي، جەنگ ۋە ئلشتى، سىياسىي، ھەموو شتىكەمان فېربكات.

ئىستاش بە پىۋىستى دەزانم سەرمەتا قۇناغەگانى كارو پىرۋۇزەي ئىسلامىيانەي پېغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) رېز بىكەين، پېغەمبەر

(ﷺ) بە ھەوت قۇناغ گۇرۇنكارىيى لھ گۇمەنگاي خۇيدا كىردوھ، سەرەنجام قەوارى سىياسىي يەكەمى دروست كىردوھ، دەرلەتى ئىسلامىي يەكەمى بىئاتناوھ:

قۇئاغى يەكەم: دابەزىنى وەحى بۇ سەر موخەممەد و رەوانە گرانى بە
يېقەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

قۇناغى دوۋەم: بانگەوازو ھۆشيارگردنەۋەى خەلك .

قۇئاغى سى يەم: تىگەياندىن وپىگەياندىنى كۆمەلە مسولمانىكى ھەئىزاردە.
قۇئاغى چوارەم: گەرپان بە دواى بنكەى جەماوهرىي و پىگەى دەولەتدا.
قۇئاغى پىنچەم: پەيمانى يەكەمى عەقەبە و پەيمانى دووھى عەقەبە ئە
سالانى ۱۲و۱۳ى پىغەمبەرپەيتىدا.

قۇناغى شەشەم: كۆچكردنى پېغەمبەر (ﷺ)، ۋەپىش خۇي
 ھاۋەلانى بەرپىزى بۇ (يىرپ) ۋە بنىاتنانى كۆمەلگى ئىسلامىي.

قۇئاغى ھەوتەم: دانانى پىنج پاىھى گىرگ: دروستكىردنى مزگەوت،
براىھەتى نىوان كۆچكەران و پىشتىوانان، نووسىنى سەھىفە
(دەستور)، بانگ، رووگە (قىلە)..

ئەم ھەوت قۇئاغە، پېغەمبەر (ﷺ) بە پلە پلە بېرونى و سەرمنجام ئەو گۆرپانکارییەى گە خوا پېی فەرموو و فەرمانى پى کردو، کردووئەتى وە دەرمنجامەگەشى بریتی بوو لە پیکھێنان و بنیاتنانى ئەو قەوارەو دەوئەتە ئىسلامییەى گە ئەسەر دەستى موبارەگى تەواو بوو .

بېگومان ئەو پۇل ئىكەنلىكىگە بە پۇلى ئىجتىھادى مەن، رەنگە يەككى دىكە بە
جۇرئىكى دىكە پۇلى ئىتەن بىكە، وە ھەركام ئەو قۇناغانەش دەگونجى ورتىرى
بەكەنەو، بۇ وىنە باسى بانگەوازو ھۇشيار كىرنەو ھى خەك، پىغەمبەر (ﷺ)
اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ئەو قۇناغەى دابەش كىرنەو ھى بۇ چەند وردە قۇناغىك:

(بانگەۋازى پەنھانىيى، بانگەۋازى ئاشكرا، بانگەۋازى تاكىيى، بانگەۋازى بەگۆمەل)، پاشان دۇنيەتتىي ئەو بانگەۋازە لەلەيەننى ناحەزانى يەو، ئەۋىش بەجەند قۇناغىكدا تىيەپرى، واتە ئەو حەوت قۇناغە بە بۇجۈونى من قۇناغە سەرەكەكانن كە پىيغەمبەرى خوا دەۋلەتەكەي با ۋەك خۇي بى دا بنىاتناۋە.

كاتىك كە تەماشاي سىرەو ژياننامەي پىيغەمبەر (ﷺ) دەكەين، دەبنىن قۇناغى مەككىي سەختىي و دژۋارىيەكانى تايبەت بەخۇي ھەبوون و، قۇناغى مەدەنىيىش سەختىي و دژۋارىيەكانى تايبەت بەخۇي ھەبوون، واتە: ئەۋسەختىي و دژۋارىيەكانى كەلە مەككەدا ھاتۈنە پى جۇرىك بوون و تامىكيان ھەبوو، ۋەئەۋانەي كە لە مەدەنىيىش ھاتۈنە پى جۇرىكى دىكە بوون، بەلام من ناتوانم بلىم: قۇناغى مەككە سەخت تر بوو لە ھى مەدەنە، چونكە بىگومان لەمەدەنىش پىيغەمبەر (ﷺ) و ھاۋەلانى زۆر توۋشى گىرەتارىي بوون، بەدەست موناڧىقەكان و موشرىكەكان و جۈلەكەكان و دل نەخۇشەكانەۋە، ۋە بەدەست كىشەو گىرەتەكانى خەلك و لات و دەۋلەتەۋە، لەمەككە كۆمەلە مسوئلمانىكى ھەلۋارەدە بوون و دۈژمنەكانىشيان ئاشكرا بوون، بەلام لەمەدەنە ۋىراي دۈژمنە ئاشكرايەكانى ۋەك موشرىكەكان و جۈلەكەكان و لە دوورەۋەش فارس و پۇم، دۈژمنى دىكە تازەش پەيدا بوون: دەرەل و موناڧىقەكان كە لەكەۋلى مسوئلمانەتتىي دا بوون، ۋەك دەلى گورگ بوون لەپىستى مەرداۋ، ھەلۋەكەۋت لەگەل ئەۋاندا زۆر زەحمەت بوو و، داخ و خەفەتى زۆر بەھۇيانەۋە بەدلى موبارەكىدا چو.

لېرەش بەچاكي دەزانم تىشك بىخەمە سەر مەسەلەيەك، رەنگە پىرسىار بكى: ئايا ئىمەش ۋەك چۈن پىيغەمبەر (ﷺ) بەم حەوت قۇناغەدا تىيەپرىو و گوزەرى كردوە تاكو ئەو كۆمەلگايەي خۇي گۆرپىو، بەو شىۋەيەي كە خوا ھەرمانى پىكردو، كۆمەلگاي بەشەرى چۈن بى، ديارە

پېغەمبەر (ﷺ) ئەو كۆمەلگاۋ دەۋرۈبەرەى خۇى بەو شىۋىيە لىكردۈە، ئايا ئىمەش مولزەمىن كە بەو قۇناغانەدا بېرۋىنەۋە؟

لە ۋەللامدا دەللىم: نەخىر... بۇچى؟ چونكە ئەو ھەل و مەرجهى كە پېغەمبەر (ﷺ) تىيدا بوۋە، ديارە تايبەتمەندىلى خۇى ھەبوۋە، بۇ وىنە: ئەو لە كۆمەلگايەكدا بوۋە كە ھاۋبەش پەرست كافر و لارې بوۋە، بەلام ئىمە لە كۆمەلگايەكدان كە كۆمەلگايەكى مسولمانە، كەۋاتە مەرچ نىە ئەو قۇناغانەى كە پېغەمبەر (ﷺ) بېرىۋى، بۇ وىنە: قۇناغى كۆچ كىردن لە مەككەۋە بۇ مەدىنە، مەرچ نىە ئىمە مولزەم بىن بە كۆچ كىردنەۋە، يان بانگەۋازى نەئىنى، مەرچ نىە، ئىمە مولزەم بىن بەۋەۋە، خەلئ كە مسولمانە چ پىۋىست دەكات بانگەۋازەكەت بە نەئىنى و پەنھانىى بى؟ كەۋاتە: ئەو قۇناغ بەندىيە پابەندگەر (ملزم) نىە بۇ ئىمە ۋ مانان، بەلام بەرچاۋ ۋوونىيەكە كە ئىمە بزانىن پېغەمبەرى ئىمە (ﷺ) ئەو قۇناغانەى چۇن بېرىۋى، ۋە چۇن ئەو كارەى بەو سەرەنجامە گەياندۈە.

ئىستاش با تىشك بىخەينە سەر ھەركام لە ۋە ھەۋت قۇناغە:

قۇناغى يەكەم: بىرىتيە لە دابەزاندنى ۋەحى ۋەۋانە كرانى موحەممەد (ﷺ)

اللہ علیہ وسلم) بە پېغەمبەر: ھەئبەتە (ۋەحى) یش حالەتتىكى تايبەتە ۋ
 دياردەيەكى تايبەتە بە پېغەمبەرەنەۋە (ﷺ) ۋاتە: ۋەحى
 بە چەمك ۋ ۋاتا شەرعى يەكەى ۋ بە چەمك ۋ ۋاتا تايبەتتەيەكەى
 بىرىتيە لە پەيام ناردنى تايبەتى خوا بۇ كەسانىكى ھەئبەزاردە، كە
 پېغەمبەرەن (ﷺ) بۇيەش ئەۋە دەللىم، چونكە ۋشەى
 (ۋەحى) لە قورئاندا بەماناى دىكەش بە كار ھاتۋە، بۇ وىنە:

جَعَلْنَا الْكَلَّ نَبِيَّ عَدُوٍّ وَأَشْيَاطِينَ الْأَلْسِ وَالْجَنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٣﴾ {الأنعام}.

الْمَحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ **مریم**، که زهکهریا (سلامی خوای لی بی) گاتی خوای کار به حی زمانی به ست، دواى نه وهی که یه حیای کوپی که وه نه سکی دایکی، وهک موعجیزمو نیشانه یه ک، زهکهریا فهرمووی: نیشانه یه کم بو دابنی، خوا فهرمووی: ناتوانی قسه بکهی، نتجا به ئیشارهت قسهی له گهل قه ومه که ی کرد (فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ) واته: (اشار الیهم) ئاماژه ی بو کردن.

کہ فیری ہنگی کردہ بہ کارہیناؤہ: ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ﴾ النحل۔

118

ناردنی خوۍ بۇ پېغەمبهران دىگات، پاشان دىفەرموۋ: (وَكَذَلِكَ) واتە: وەك چۇن پېشتر وىحييمان بۇ پېغەمبهرانى پېش تۇ ناردود، ئا بەو شىومىيەش وىحييمان بۇ تۇ ناردود، بەلام ئەو وىحييە ناو دىنى پرووح: (رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا) لەلايەن خۇمانەو پرووحيكمان بۇ تۇ ناردود، واتە: وىحى خوا پرووحە بۇ ژيانى بەشەر، پاشان دىفەرموۋ: (مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا أَلِكْتُ بْ وَلَا أَلَايْمُنْ) پېش هاتنى وىحى نەتدەزانى نە كتيب و نە ئيمانيش چيە، چۇن ئيمان بەخوا بېنى؟ وە چۇن ژيانى خۇت وگۇمەلگايەگەت پېك بخەي؟ (وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا) بەلام ئيمە ئەو وىحييەمان گرده پرووناكييەك، گەواتە: وىحى خوا پرووحە خەلك وولتاتى پى زىندوو دىبىتەو، وە نوورە بەرچاوى خەلكى پى پرووناك دىبىتەو (تَهْدِي بِهِ مِّنْ نُّشَاءٍ مِّنْ عِبَادِنَا) هەرگامىك لەبەندىگان گەيمانەوۋ بەهوى ئەو وىحى يەو رېنمايى دىگەين (وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) الشورى ۵۲. وىيگومان تۇ بەهوى وىحييەو خەلك رېنمايى دىگەي بەرمو راستە شەقام.

لېردا دىمەوۋىت بلىيم: ئەو وىرچەرخانەي گە لە ژيانى موخەممەد دا(ﷺ) دروست بوو لەو گاتەو دروست بوو گە وىحى بۇ هات، جا لېرمو دىمەوۋى ئامازە بە شتىكى دىكە بىكەم: زۇرچار گە يادى لە دايك بوونى پېغەمبەر(ﷺ) دىگى، باسى هاتنى پېش وىحى دىگى! گە پېش هاتنى وىحى موخەممەد (ﷺ) بەللى خاوەنى گە وىرتىن عەقل وپاكتىن فېتەت و چاكتىن ئاكار بوو، بەلام هەر ئىنسانى بوو وەك ئەوخەلگە، واتە: جارى گە وىحى بۇ

نەھاتىبو، نەك ھەر نەيدەتوانى رىئ بەخەلك پيشانېدا، بەلكو بۇ خويشى بەر رىئ نەدەزانى، خوا بە دەقى ئايەت دەفەر موى: (مَا كُنْتُ نَذْرِي مَا أَلْكَتُبُ وَلَا أَلَايْمَنُ)، بۇيە ئىمە كاتى كەباسى پىغەمبەر (ﷺ) دەكەين، قەيناكا ئەگەر باسى پيش ۋەھى بۇ ھاتنى بىكەين، كەسايەتتى چۆن بوو و، تەمەنى چۆن گوزەراو، قۇناغەكانى چۆن بوون؟ بەلام دەبى تەركىزىمان لەسەر قۇناغى دواى ھاتنى ۋەھى بى، چۈنكە لەدواى ھاتنى ۋەھىيە ۋە موحەممەد (ﷺ) پىغەمبەرى خوايە، ئەگەر نا پىشتەر ھەر (موحەممەد) كورى (عبداللە) بوو (ﷺ).

ئىنا يەكەمىن ئايەتانىك كەبوونە دەستىكى ۋەھى، ئەم پىنج ئايەتە سەرمتاى سوورمتى (العلق) بوون، كە خوا (سبحانە وتعالى) دەفەر موى: أَفْرَأُ بِأَسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿١﴾ أَفْرَأُ رَبِّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٢﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٣﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٤﴾، ئەم (پىنج) ئايەتە يەكەمىن ئايەتىك بوون كەدەبەزىنەسەردلى موبارەكى پىغەمبەر (ﷺ) لەسەر زمانى (جبرىل) كەلەشىۋە پىاۋىكدا خۇى بەرجەستەكرد، ۋەك ئەصەحىجى بوخارىيدا ھاتو.^(۱)

كاتىك پىغەمبەر (ﷺ) لە ئەشكەۋتى حىراء دا ۋەكو عادەتى خۇى لە خەلۋەدا بوو ۋ خەرىكى خواپەرستى بوو، بەو شىۋىيە كە فىترەت و عەقلى سەلىم داوا دەكا، نەك بەو شىۋىيەكە شەرىعەت داوا دەكا، كە ئەۋەى نەدەزانى، لەو كاتەدا، كە ۋەك من لەكتىبى (بوختەى ژياننامەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دا روونم كىردۆتەۋە،

^۱ صحيح البخاري: ۳.

لہ شہوی (۲۱) ی مانگی رومہ زانی سائی (۴۱) ہمینی تہ مہنی پیغہ مہر
 (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بووہ، (جبریل) هات بۆلای، وه پیغہ مہری خوای
 به خویہ وه گوشتی و فہرمووی بخوینہ، پیغہ مہر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
 یش فہرمووی خویندہوار نیم، جاریکی دیکہ به خویہ وه گوشتی و
 فہرمووی بخوینہ، دیسان فہرمووی: خویندہوار نیم، نجا جاری سییم
 به خویہ وه گوشتی و فہرمووی: { اَقْرَأْ بِأَسْرِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝۱ } . بخوینہ
 بہناوی ئہو پەرور دگارت کہ دروستی کردوہ، واتہ: ہموو شتیکی
 دروست کردوہ، { خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝۲ }، لہ پیزی ئہو شتانہدا کہ
 دروستی کردوون، ئینسانی لہ خوین پارہ (علق) دروست کردوہ، کہ
 یه کیکہ لہ قوناغہکانی دروست بوونی ئینسان، { اَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝۳ }،
 بخوینہو پەرور دگارت ہرہ به خشرہ، ئہو پہری گہرہم وبہ خشنمی
 ہہیہ، واتہ بخوینہو پەرور دگارت ہموو شتیکت فیردہکات { الَّذِي عَلَّمَ
 بِالْقَلَمِ ۝۴ }، لہ گہرہم و بہ خشی خوا ئہومیہ کہ بہقہلہم خہلکی فیری
 خویندن و نووسین کردوہ، واتہ خوا لہنیو ہموو دروست گراومگانیدا
 باسی دروست بوونی مروقہ دکات لہ خوین پارہ، وه لہ پیزی ہموو
 بہ خشر اوہگانیشدا باسی بہ خشی زانست و خویندہواری دہکا، بہہوی
 قہلہمہوہ { عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَم ۝۵ }، ئینسانی فیری شتیٹ کردوہ کہ
 نہیدہتونی بیزانی، واتہ: خوا لہرپی و محییہوہ ئینسانی فیری شتیٹ
 کردوہ کہ نہیدہتوانی بیزانی، یاخود لہرپی عہقل و ئہو
 ہہستہ و مرانہوہ، کہ بہ ئینسانی داوون، ئہو توانایہی بہ ئینسان داوہ،
 شتانیک بزانن کہ ئہگہر خوای پەرورگار ئہو ہؤکارانہ و ئہو
 نامرازانہی پی نہدابیہ، نہیدہتوانی ئہو شتانہ بزانن.

بەئى ئەم ئايەتەنە يەكەمىن ئايەتەنەك بوون گە بۇ پېغەمبەرى خوا
(ﷺ) دابەزىن، ئىنجا ئايا ئەم ئايەتەنە ۋە جى ۋەردەگىرى؟،
ئەۋە ۋەردەگىرى گە يەكەمىن پەيۋەندىي خوا، بە دواھەمىن پېغەمبەرى
خواۋە (ﷺ) لە رېئى (جېرىل) ۋە بوۋە، (جېرىل)
ھېنەرى ۋەحى خواۋە بۇ ھەموو پېغەمبەران (ﷺ)، ۋە
لەسەر راي زۆربەي زانايان (جېرىل) گەۋرە ھەموو فريشتەگانىشە،
خوا گەۋرە ھەموو فريشتەگانى، بە گەۋرەترىن كىيى خۇيەۋە، بۇ
سەر دلى گەۋرەترىن بەشەر، ۋە گەۋرەترىن پېغەمبەر (ﷺ)
(ﷺ) ۋە بۇ چاكتىن ۋە دوايىن ئۆمەت ناردود، كە دەبى لە سەر ۋەحى
خواي پەرۋەدگار پەرۋەردە بىرى.

ئىنجا ئەۋ پېنج ئايەتە ئەۋە دەگەيەنى كە ئىمە دەبى بەناۋى خواۋە
بىژىن ۋ، بەرپۆە بچىن، {أَفَرَأَيْتَ الَّذِي خَلَقَ}، خواش (سبحانە
رتعالى) ئەۋ پەرۋەدگارمىيە كە ئىمە دروست كردود، ئىنجا ئەۋ
پەرۋەدگارە لە گەل ئىمەدا خاۋەنى ئەۋپەرى بەخشش ۋ كەپمە، ۋە
گەۋرەترىن كەپمە لەگەلئەمان ئەۋمىيە كە ئىمە فيرى زانست كردود،
فىرى خويىندەۋارىيى كردوۋىن، ياخود لەرپى ۋەحىيەۋە فىرى شتەنىكى
كردوۋىن كە بەبى ۋەحى نەمان دەتۋانى بيانزانىن.

كەۋاتە: بەندايەتتى بۇ خوا لەسەر بناغەي زانيارى ۋ، بەرچاۋ پرونىي
يە، لەسەر بناغەي ئەۋمىيە كە تۆ بزانى داخۇ تۆ جى ۋە كى تۆي
دروست كردود ۋە بۇچى دروستى كردوۋى؟ لە كۆيۋە ھاتوۋى؟ ۋە بۇ كۆي
دەچى؟ ئەمە قۇناغى يەكەمى كارى پېغەمبەر (ﷺ) بوو
كە جارى خۇي دەبى بزانى، چى بكاۋ چۆن بكا؟!

دىيارە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەم (نەبى) يە و ھەم (رسول) ە، واتە: ھەم پەيام بۇ نېردراو و ھەم پەوانەگراو، ئىنجا: قۇناغى پەيام بۇ نېردرانى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (النّبوة) ى (موھەممەد) دە (۱۰) شەو و رۇژى خايندو، وە دە شەو و رۇژى كۇتايى ئەو مانگى پەمەزانەيە، گە دەگەوئتە سالى (۴۱) ەمىنى تەمەنى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: لە (۲۱) ى پەمەزان تا مانگى پەمەزان تەواو بوو، لە دواى ئەو ئىنجا قۇناغى دووم دەست پى دەگات، واتە: قۇناغى پەوانەگران (رسالة) ى.

قۇناغى دووم: بانگەواز و ھۇشيار كەردنەوى خەلك: واتە: بانگەردنى خەلك بۇ

ئەو ھىدايەتەي گە خۇي وەريگرتو، وە بەرچا و پروون كەردنەو ميان بەو حەقىقەتانەي گە خۇاي بەرز و مەزن عەقل و دلى ئەوى پى رۇشن كەردو و تەو، ئىنجا ئەگەر قۇناغى يەگەمى كارى پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پىنج ئايەتى سەرەتاي سوورەتى (العلق) دەستى پىكەرد، ئەو قۇناغى دووم بە حەوت ئايەتى سەرەتاي سوورەتى (المدثر) دەست پى دەگا كە دەفەرموى (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِىْمِ ، يٰٓأَيُّهَا الْمَدِّثُ ۝۱ قُرْآنِذَرُ ۝۲ وَرَبِّكَ فَكَذِّرُ ۝۳ وَيٰٓأَيُّهَا فَطَهِّرُ ۝۴ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرُ ۝۵ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبِرُ ۝۶ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرُ ۝۷)

(۷) المدثر.

ئەم حەوت ئايەتە موبارەكە مانايان بە كورتىي ئاوايە:

(بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِىْمِ) بە ناوى خۇاي بە بەزەي بەخشنەد،

(يٰٓأَيُّهَا الْمَدِّثُ ۝۱) ئەي ئەو كەسەي كە خۇت لە نوين ويىخەفەو پىچاوە!

ھەرەك لە (صحيح مسلم) دا ھاتوو، كە دايكمان عائىشە (خۇاي لى پازى

بى) دەگىرپتەو كە ديارە ئەوئىش لە ھاوئانى بەرپەزوە يان لە خودى

پېغەمبەر مودە (ﷺ) دەگىرپىتەۋە، كە دۋاى ئەۋەدى
 پېغەمبەر (ﷺ) ئە ئەشكەۋى حىرائدا جىرىل(ﷺ)
 (السلام) ئەۋ پېنج ئايەتەى سەرەتەى سوۋرەتەى (العلق) ى بۇ دىننى،
 دەچىتەۋە بۇ مال ۋە بەخەدىجەى خىزانى (خۋاى لى پازى بى)
 دەفەر مۈى: {دَثْرُونِي دَثْرُونِي} ۱. واتە: دامپۇشن دامپۇشن، مەترسىى ئە
 خۋى پەيدا دەبى كە دەستى لى ۋەشىنراپى ۋ، گومان دەبات كە ئەۋە
 شەيتانىك بىت ھاتبىتە لای، دايكمان (خەدىجە) ش (خۋاى لى پازى بى)،
 دەبىبات بۇ لای (ۋەرقەى كۈرى نەۋفەل) ى ئامۇزای، ۋەرقەش دۋاى
 ئەۋەى كە ئە پېغەمبەر دەپرسى ۋ ئەۋىش ھال ۋ ۋەزى خۋى بۇ ۋوون
 دەكاتەۋە، پى دىل: ئەۋەى ھاتەۋ بۇ لات، ھەر ئەۋ فرىشتەى كە بۇلای
 پېغەمبەرانى پىش تۇ ھاتەۋ.

شايانى باسە (دئار) ئەۋ شتەى كە ئىنسان خۋى پى دادەپۇشى، جا
 ھەندىك ئە زانايان گوتويانە: مەبەست ئەۋە بوۋە: ئەى ئەۋ كەسەى كە
 تا ئىستا خۇت كۈشمە ئە كۈدە ۋ ھەقت بەسەر كەسەۋ نەۋەۋە،
 ئەمەۋدۋا ھەستەۋ دەبى ھەقت بەسەر خەلگەۋە ھەبى، ئەمەۋدۋا دەبى
 بۇ خەلگ بۇرى {قُفَاذِرٌ} ۲، ھەلەۋ خەلگ ۋرىا بىكەرەۋە، ئەركى
 سەرەمكى پېغەمبەر (ﷺ) بىرىتى بوۋە ئە ھۇشيار كۈرنەۋە
 ۋ ئاگادار كۈرنەۋە ۋ بىدار كۈرنەۋەى خەلگ (وَرَبِّكَ فَكَّرٌ) ۲، ۋە
 پەرۋەردىگارى خۇت بە گەۋرە بگرە، واتە: پەرۋەردىگارت ئە لا گەۋرەتر بى
 ئە ھەمۋ شتېك، ئە ھەمۋ كۈسپىك كە دېتە رېت، ھەر ھەرەشەىگەت
 لى دەكرى، ھەر تەمەمەىك پىشانەت دەدرى، ھەر ترسېك ۋەبەرت دەدرى،

^۱ زۋادە ئامەد بىرقەم: (۱۴۵۲۳)، ۋەئىلم بىرقەم: (۱۶۱).

پەرۋەردگار تېنى گەۋرەتر بىلىپ لە ھەموو ئەوانە، ۋە گەيانلىنى پەيامى خوات تېنى گەۋرە تېرىپ لە ھەموو ئەوانە، ۋە ھېچ شەيئە كارت تېنى نەكات {وَيَا بَاكَ فَطَهْرٌ} (۱)، ۋە پۇشاكى خۇت پاك بىكە، ئەمە زۆربەى تويۇرەۋان دەلىن مەبەست پىلى ماناى مەجازىيەتى، ۋەك: ەمرەب دەلىن: (فلان طاهر الذيل) يان (نظيف الذيل) واتە: فلان كەس داۋىنى پۇشاكەكەى پاكە، واتە پەرىزى پاكەۋ سىرەۋ ژيانى چاكەۋ، پەۋشى بەرزو جوانە، واتە: تۇ لە ھەر شەيئە كە دەبىتە ھۇى ناشىرىن كىردن و لائىقى تۇ نىە و، شاىستەى ئەۋ پەيامە بەرزەت نىە، خۇت بەدوۋر بىگرە. ھەلبەتە پىشتىش خۇى بەدوۋر گىرتەۋ بە ھوكمى فەتھەتى پاك و ساغى، بەلام ئەمجارە ھەم بە ھوكمى فەتھەت و ھەم بە ھوكمى ئەۋ ۋەھى و پەيام و شەرىعەتەى كە بۇى دى {وَالرَّحْمٰنُ فَاهْجُرْ} (۵) {وَالرَّحْمٰنُ} واتە گوناھ، ياخود پىسى، كە لىرەدا دەگونجى پىسى مەنەۋى بىلىپ، يان پىسى ماددى، واتە: ۋاز لە گوناھو ھەلەۋ پىسى بىنە. {وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبِرُ} (۶) ۋە منەت مەكە، ئەۋەى كەبە خەلگى دەدەى بە زۆرى بزانى، ياخود ئەگەر بەخشىكت ئەگەل كەسىك كىرد و شەيئە تېنى بەخشى، بە زۆرى مەزانە، ياخود ئەگەر شەيئە بە كەسىك دا چاۋەرىپى ئەۋە مەبە لە بەرانبەردا شەيئە زىاتر ۋەربىگىتەۋە {وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ} (۷) ۋە بۇ پەرۋەردگار خۇ راگر بە، واتە لە پىناۋى گەيانلىنى پەيامى پەرۋەردگار تىدا و چەسپانلىنى دىن و شەرىعەتەكەيدا و، ھۇشيار كىردنەۋەى بەندەكانىدا و، لە خوا نىك خستەۋمىاندا، خۇراگر بە، ۋە نەفەست درىژ بىلىپ.

ئاشكرا كىردى بانگەواز

بەلام ئاشكرا كىردى بانگەوازى ئاشكراى پېغەمبەر (ﷺ) بە ئايەتى (۹۴) ى سوورەتى (الحجر) دەستى پېكىرد (فَأَصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضُ عَنِ الْمُشْرِكِينَ) ۱۴۱) واتە: ئەوۋى فەرمانت پېكراۋە بە دىنگى زوئال و بەرز رايىگەنە ۋە ۋو ۋە ھاۋىەش پەيدا كەرەكان، ۋەرگېرە ۋ گويان پى مەدە، ۋشەى (صدع) ۋە زمانى ەۋرەبىدا بۆ شتىكى رەقە كە بشكى (الصدع: الشق في الشيء الصلب) ۱ واتە: تۆ ۋە بانگەوازە بىتەقىنەۋە بە دىنگى بەرز بىزىرنگىنەۋە بە گويى خەلگىدا بەدە، ئەمەش دۋاى ئەۋە بوو كە قۇناغى بانگەوازى نەينى تىپەرى، خۋاى كاربەجى بەم ئايەتە پېغەمبەرى (ﷺ) مولزەم كىرد كە ۋە قۇناغى پەنەنەۋە بگۈزىتەۋە بۆ قۇناغى ئاشكرا، ھەلبەتە لىرەدا ۋەك لەسەرەتاشدا ئامازەم پېدا، ئىمە ئەگەر بمانەۋى ھەركام لەۋ قۇناغانە بچىنە نىۋە وردەكارىيەگانىيەۋە، ماناى ۋايە بابەتەكەمان دەبىتە سىرەۋ ژياننامەى پېغەمبەر (ﷺ) بەلام ئىمە لىرەدا دەمانەۋى تەماشاي ژيانى پېغەمبەر (ﷺ) بگەين كەچۈن ۋاقىيە كۆمەلگاي گۆرپۈۋە، چۈن دەۋلەت ۋ قەۋارەى ئىسلامىيە كەمى بىناتناۋە؟ بۆيە بەناچارىيە دەبى ھەلۋەستەى كورت كورتىان لە بەردەمدا بگەين .

ئىنجا ئاشكرايە كە لە دۋاى پېغەمبەرەۋە (ﷺ) دەرگاي ۋەحى داخراۋە، لە (صحيح البخارى) دا ھاتۋە كە يەككە لە ئافرىتانى مسولمان (خوایان لى رازى بى) زۆر پەرۋشى پېغەمبەرى دەبى ۋ دەرگى ۋ

نارمىحتە دەمى، رۇژىك كۆمەتلىك ئە ھاۋەلان (خوایان لى رازى بى) دەچن بۇ دلدانەۋە وسەردانى، ئەۋىش دەلى: ئەۋەى گە مى نارمىحتە كىردەۋ: (انقطع عنا خبر السماء) ھەۋالى ئاسمانمان لىپرا، ئىدى ئەۋ قسەيە ۋاى كىرد كە ھەمۋىان بگىرىن!

بەلى بەگۈچى دۋاى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ۋەحى نەماۋە، بەلام ئايا ئەركى ئىمە چىيە؟ ئەركمان ئەۋمىيە ئەۋ ۋەحىيە گە بۇ پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھاتۋە، ئىمەش ئەۋ ۋەحىيە تىبگەين، ۋەرى بگىرىن ۋ لىي ھالى بىن ۋ ئە خۇماندا بەرجەستەى بگەين، ئەۋەى كەبە خۇمان دەكرى، ئەۋە ۋەك قۇناغى يەكەم، ئىنجا ھەۋل بىدەين بىگەيەنن بە خەلك، ۋاتە: ۋەك چۇن پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) پىشى خۇى ئەۋ راستىيانەى لەرپى ۋەحىيەۋە دەزانرىن ۋەرىگىرتوون ۋ ئە دل ۋ ەقلى خۇيدا جىي كىردوونەتەۋەۋ قەناعەتى پىيان بوۋە، كە بەرجەستە بوون ئە بووناسىي ۋ ەقەيدەۋ عىيادەت ۋ رەۋشت ۋ رەفتارى بەرزو پەستىدا، ئىمەش دەمى ھەمۋ ئەۋانە تاك تاكمان ئە خۇدى خۇماندا بەرجەستەيان بگەين، پاشان ۋەك چۇن دۋاى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ھەلدەستى بە ئاگادار كىردەۋەى خەلك ۋ ھۇشيار كىردەۋە ۋ بانگ كىردىيان، ئىمەش بە ھەمان شىۋە دەمى ئەۋ قۇناغە ئە گەل دەۋرۋبەرى خۇماندا بىرىن.

قۇناغى سىيەم: تىگەياندىن ۋ پىگەياندىن كۆمەلە مسولمانىكى ھەلىبزاردە:

سەرەتا پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بانگەۋازى كىرد ۋەلىكى ھۇشيار كىردەۋە تىگەياندىن، راپچەلەكاندىن، كە خەلگىنە! ئە خەۋى بىئاگايى ھەئس! ئىۋە ئاژەل نىن تەنيا بۇ خەۋو خواردىن بىن، بەلكو ئىۋەى مرۇف مەخلۇۋىكى ناۋازەن، شىكى گەۋرەن، دەمى بزانن بۇجى دروست كراۋن

ۋ بۆكۈى دەچىن ۋ لە كۆيۈە ھاتوون؟ ئىنجا دۋاى ئەۋەى خەلگى
 ۋاچلەكاندو ھۆشياركردەۋە، قۇناغى سېھەمىيى كارەگەى دەست پېدەمكات
 كە برىتى يە لە (تېگەيانىدن ۋېيگەيانىدن كۆمەلە مسولمانىكى
 ھەلبۇزاردە) دۋاى ئەۋەى كە خەلگ ھۆشيار دەكرىتەۋە، ئەۋجار دەگونجى
 پەرۋەردەمبىركى، كەسېك ھۆشيار نەبۈۋبىتەۋە چۈن دەگونجى پەرۋەردە
 بىركى! تېگەيانىدن ۋېيگەيانىدن ۋېرۋەردەكرىدن قۇناغىكە دۋاى ئەۋە
 دى كەمرۇف ھەئساۋەتەۋە ھۆشيار بۈتەۋە ۋ بەرچاۋى ۋوون بۆتەۋە ۋ،
 دەزانى بۆچى دروستكراۋە ۋ، كى دروستى كردە ۋ لە كۆيۈە ھاتەۋە، بۆ
 كۆى دەچى ۋ ئەركى چىيە لەم ژيانەدا؟ ئىنجا ئەگەر تەماشى چەند
 ئايەتەك بىكەين، بۇمان دەردەكەۋى كە پېغەمبەر (ﷺ) لە
 قۇناغى سېھەمى كارەكەيدا چى كردە؟ بۆ ۋېنە: لە سوۋرەتى (الكهف)
 ئايەتى (۲۸)دا خوا دەفەرمۈى: ﴿وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ
 بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ، وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
 وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾ (الكهف،
 خوا بە پېغەمبەر (ﷺ) دەفەرمۈى: (نەفسى خۇت
 ۋاگرەۋە ھەپسى بىكە لە گەل ئەۋانەدا كە لە پەرۋەردىگارىان دەپارپنەۋە
 بەيانىان ۋئىۋاران، واتە: بەندايەتى بۆ پەرۋەردىگارىان دەگەن، ئەۋانە
 كىن؟ ئەۋانەن كە بەدەم بانگەۋازەكەيەۋە ھاتوون ۋ عەقلىان ھۆشيار
 بۆتەۋە ۋ دلىان بېدار بۆتەۋە.

بەللى خوا (سبحانه و تعالي) بەپېغەمبەر (ﷺ) دەفەرمۈى:
 ئەۋانەى كە بەدەم بانگەۋازەكەتەۋە ھاتوون ۋ ھۆشياربۈۋنەۋە ۋبېدار
 بوۋنەۋە ۋپىريارىان داۋە بەندەى خوا بن ۋ بەۋ شىۋمىيە بژىن كەخوا
 فەرمانى پىكردوون ۋ خوا پىي خوشە، نەفسى خۇتەيان لە گەل ھەپس

بىكە، واتە: لەگەڵيان بە، ئەوانەى بەيانيان و ئىواران لەخوا دەپاينەوه،
 واتە: لەهەموو گاتەگاندا بەندايەتیی بۆ خوا دەگەن، ئىجا ئايا ئامانجيان
 چىيە؟ (رَبِّدُونَ وَجْهَهُ) تەنیا مەبەستيان ڕووى خوايە، واتە: دیداری
 ڕووى بى وینەى خوايە لە دواڕۆژدا، یا خود مەبەستيان ڕەزامەندی
 خوايە، چونکە (وجە): بە مانای (ڕوو) هاتووە کە سىفەتیی خوايە و بەو
 شیوەیە کە بۆخوا شایستەییە، یاخود مەبەست پێی ڕەزامەندی خوايە
 یان پاداشتی خوايە، بەو مانایەش هاتووە، (وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ) وە چاوت
 لە سەریان لا مەدە، واتە: هەمیشە چاوت لەسەریان بى و بیانخە ژیر
 چاودیریی خۆتەوه، ئاگات لێیان بى و پەرورەدیان بکە، (تُرِيدُ زِينَةَ
 الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) چاوتیان لە سەرلامەدە بەتەمای جوانیی و زریق و بریقی
 دنیا بى، واتە بە ھۆى سەر گەرم بوونت بە دنیاوہ ئاگات لە ھاوہلەکانت
 نەبرئ، لە پەرورەدە کردن و لە مشورەتخواردن و تەزکیە کردنیان و
 فیرکردنیان (وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ دِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا)
 وەبە دواى کەسێک مەگەوہ کە دلیمان بێئاگا کردوہ لە یادى خۆمان،
 وەبەدواى ئارەزووی خۆی کەوتوہ، وە کارمەگەى تێپەرپوہ، واتە: حیسابی
 ڕۆیشتوہ، لە بەر ئەوہ کە ڕێیەکی چەوتی گرتوہ، واتە بە ھۆى ئەوانەوہ
 کە دلیانمان بى ئاگا کردوہ لە خۆمان و ئاگیان لە خواو لە خۆیان نیہ و
 بە دواى ئارەزووی خۆیان کەوتوون، تۆ مەچۆ لە ھاوہلە ڕەش و
 ڕووتەکانت و ھاوہلە چەوسینراوہکانت بى ئاگابى، بەلکو ھەر لە گەل
 ئەوان بەو بیانخە ژیر چاودیریی خۆتەوہ و پەرورەدیان بکەو تێیان
 بگەيەنەو پێیان بگەيەنە.

ھەروھە چەند ئايەتتىكى دىكە تىشكەمان بۇ دىخەنە سەر ئەو قۇناغە،
 كە ئەو ئايەتەنە سەرەتەي سوورەتى (عبس)ن، كە خۇاي بەرزو مەزن
 بۇمان باسى رۇوداويك دەكات و دىفەرەمۇي: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى ﴿١﴾ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ﴿٢﴾
 وَمَا يَدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَزْكُرُ ﴿٣﴾ أَوْ يَذْكُرُ فَنُفَعَّهُ الذِّكْرَى ﴿٤﴾ أَمَّا مَنْ أَسْتَفْنَى ﴿٥﴾ فَأَنَّتْ لَهُ،
 نَصَدَى ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزْكُرَ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشَى ﴿٩﴾ فَأَنَّتْ عَنْهُ نَقَحَى
 ﴿١٠﴾ كَلَّا إِنَّمَا يَذْكُرُ ﴿١١﴾ مَنْ شَاءَ ذِكْرُهُ ﴿١٢﴾﴾.

رۇزۇيك پىغەمبەر (ﷺ) سەرگەرمى قسە كردن دەبى بۇ
 كۆمەئىك لە زلە زلانى قورمىش، كە ئەوان خۇيان پى ئەو گەورەترىووە
 كە بىنە كۆرۇ مەجلىسى پىغەمبەرەو (ﷺ) كە ھاوئەئانى
 رەش ورووت و سادەو چەوساوە لە دەورى كۆ دىنەو، گوتوويانە ئىمە
 ئەو بەرزترین بىنە مەجلىسى ئەوانەو، پىغەمبەر (ﷺ)
 سەرگەرمى قسە كردن بووە بۇ ئەوان، لەو كاتەدا (عبدالله)ى كورى
 (ام مەكەتوم) دى بۇ خزمەتى، كە ھاوئەئىكى نابىنابووەو دەئىت: ئەى
 پىغەمبەرى خوا (ﷺ)! ھىچ ئايەتى تازەت بۇ نەھاتوون،
 يان وھى تازەت بۇ نەھاتوون فەرم بەكەى؟ پىغەمبەرىش (ﷺ)
 رۇوى لى وەردەچەرخىنى و رۇوى لى گەز دەكات، بەو بۆنەو ئەم
 ئايەتەنە دىنە خوار^(١) كە دىفەرەمۇون:

بەناوى خۇاي بەبەزەمى بەخشنە، رۇوى خۇى گەز كەردو رۇوى خۇى
 وەردەرخاند لەبەر ئەوئە كە كۆپرەكە ھات بۆلاى. ئىنجا تۆ چووزانى!
 دەبىنى تەزكىە دەبوو، واتە: ئەو ئىمان و تەقوايە ھەيەتى زىادى

^١ رواه الترمذي: ٣٣٣١، والطبري في جامع البيان (٣٠/٣٢)، وأبو يعلى في السند: ٤٨٤٨ وابن حبان في صحيحه: ١٧٦٩، وصححه مؤلف: (الإستيعاب في بيان الأسباب) ج ٣ ص ٤٩٣.

دەمەرد بەھۇي ئەو وەھىيە تازمىيە گەپىت پادەگەياند. ياخود پەندى وەردەگرت و وپەند وەگرتەگە سوودى پى دەگەياند. بەلام ئەھەي بى نىيازى پىشان دەداو بى مەتەبى پىشان دەدا، تۆ خۆت روو لەو دەگەي بەھەمە خەرىك دەبى و سەرگەرمى دواندى دەبى! ئىنجا ئەو كاپرا خۆ بە زلگەر كە ئامادە نىيە بىتە مەجلىسى تۆو، كاتىك كە ئەو مەسولمانە پەش و رووتانەي تىيدان، ئەگەر ھىدايەتەش وەرنەگرت، تۆ چ زىانىك دەگەي، بۆچى تۆ شىوہى كارى خۆت و شىوازى خۆت دەگۆرى بۆرەزى كردنى ئەو، بۆچى دى ئەو ھاوئە بەرپەزە دەرەنجىنى بۆ رازىكردنى بابايەكى خۆبەزلەر، واتە: وامەكە بەلام ئەو كەسەي بەپىي خۆي ھاتو، وە بەنامانچ و مەبەستەو ھاتو بۆلات وەلە خواش دەترسى، تۆ خۆت لەوہ بى ئاگا دەگەي! نەخىر، جارىكى دىكە ئەوہ دووبارە مەكەرەو، ياخود ئەو (كلا) يە بۆ بى پروايانە، واتە: نەخىر ئەھەي ئىوہ دەپلەن، پاست نىيە، بىگومان ئەم قورئانە ھەموى بىر خەرەمىيە، ئىنجا ھەرگەسەي دەپەي با بى ئەو ھەقىقەتانەي بىر بکەونەوہ كە لەفەتەت و سەشتەيە تىك ھەلگىشراون، وەھى ئەو ھەقىقەتانەي بىر دەختەوہ.

بەئى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بەھوجۆرەو بە گۆپرەي رىئەي يەكانى خەي كارەجى ئە قورئاندا، سەرگەرمى تىگەياند و پىگەياندنى ھاوئە ھەلئەزەدە دىئۆزەكانى بوو.

قۇناغى چوارمە! گەران بەدەي بىكەي جەماورەي و پىگەي دەولەت دا!

دەي ئەھەي پىغەمبەرى خوا (ﷺ) كۆمەلە مەسولمانىكى ھەلئەزەدەي تىگەياند و پىگەياند و پەروەردەكرد، وە زانى كە ئە (مەكە) نەگەل خەلگەكەدا گەشتەتە بىنەست (طرىق مەسود)، دەستى كرد بە

(ابن هشام) له زَیْر ناوونیشانی: (عَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفْسَهُ عَلَى الْقَبَائِلِ) دا له (ابن إسحاق) موده هیناویهتی: {فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْرِضُ نَفْسَهُ فِي الْمَوَاسِمِ إِذَا كَانَتْ عَلَى قَبَائِلِ الْعَرَبِ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ وَيُخْبِرُهُمْ أَنَّهُ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَيَسْأَلُهُمْ أَنْ يُصَدِّقُوهُ وَيَمْنَعُوهُ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا بَعَثَهُ اللَّهُ بِهِ}. واته: ئنجا پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) له بؤنه کانی چه جدا دهات خوئی له سهر هولزه کانی عه ره ب رادنهواند، بانگی دهکردن بو لای خوا، وه هه والی پیده دان که پیغه مبهریکی ره وانه کراوه، وه داوای لی دهکردن که به راستی بزائن و بهرگری لی بکهن تاگو ئه وهی خوا پییدا ناردوو یه تی بویان پروون کاته وه.

{ قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَلَمَّا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إظهارَ دِينِهِ وَإِعْزَازَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنْجَازَ مَوْعِدِهِ لَهُ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَوْسِمِ الَّذِي لَقِيَهُ فِيهِ النَّفَرُ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَعَرَضَ نَفْسَهُ عَلَى قَبَائِلِ الْعَرَبِ، كَمَا كَانَ يَصْنَعُ فِي كُلِّ مَوْسِمٍ، فَبَيْنَمَا هُوَ عِنْدَ الْعُقْبَةِ لَقِيَ رَهْطًا

155

مِنْ الْخَزْرَجِ أَرَادَ اللَّهُ بِهِمْ خَيْرًا، قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: فَحَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ أَشْيَاحٍ مِنْ قَوْمِهِ قَالُوا: لَمَّا لَقِيَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُمْ: مَنْ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: نَفَرٌ مِنَ الْخَزْرَجِ^۱.

واتە: ئىبنى ئىسحاق گوتتۇپتەن: ئىنا كاتىك خۇي بەرزو زال وىستى ئايىنەگە ئاشىرا بىكات و سەرىخت و پىغەمبەرگە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پىشت ئەستور بىكات و گەتتى خۇي بۇ بەرىتە سەر، پىغەمبەرى خۇا لەو كاتەدا كە جەجى تىدا دەگرا گەشتە كۆمەئىك لە ئەنصارىيەكان، خۇي رانواند لەسەر ھۆزەكانى عەرەب وەك ھەمىشە وايدەكرد، ئىنا لە كاتىكدا كە لەلەي عەقەبە بوو گەشتە كۆمەئىك لە خەزرج، كە خۇا وىستى خىريان بىننەتەرى... ئىنا لەگەئىيان دانىشت و بۇ لای خۇي پايە بەرزو زال بانگى كردن، وە ئىسلامى بۇ خستە پروو و قورئانى بەسەردا خوئىندەنە... ئەوانىش وەلامىيان دايەو و بەراستىيان زانى و ئەو ئىسلامەي لەسەرى رانواند بوون ئىيان وەرگرت... پاشان لەلەي پىغەمبەرى خۇاوە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) گەرانەو بۇ ولاتى خۇيان، دواي ئەو وە ئىمانىيان ھىناو مسوئلمان بوون.

ئىبنى ئىسحاق گوتتۇپتەن: وە وەك بۇم باسكراون ئەوانە شەشە كەس بوون لە ھۆزى خەزرج.

شايانى باسشە مسوئلمان بوونى ئەو شەش كەسە لە ئەنصارىيەك زەمىنە خۆشكەرى پەيمانەكانى يەگەم و دوو وەمى عەقەبە بوو و، لەسالى يازدەيەم (۱۱) ي پىغەمبەرايەتەش دا بوو، وە پەيمانەكانى يەگەم و دوو وەمى عەقەبەش لە سالىكانى: (۱۲ و ۱۳) دا بوون.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۱.

قۇتۇبىي پىنچەم: بەستىنى پەيمانى يەكەم دوومى عەقەبە لەگەن نوپىنەرانى ھەردووك ھۆزى ئەوس و خەزەجدا:

۱- بەستىنى پەيمانى يەكەمى عەقەبە لەسالى دوازىيەمى پىغەمبەرەيتى
دا:

(ابن هشام) لەو بارمە گوتوويەتى: {حَتَّىٰ إِذَا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ وَأَمَّى
الْمُوسِمَ مِنَ الْأَنْصَارِ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا، فَلَقَوْهُ بِالْعَقَبَةِ، (قَالَ) وَهِيَ الْعَقَبَةُ
الْأُولَى، فَبَايَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَيْعَةِ النِّسَاءِ وَذَلِكَ
قَبْلَ أَنْ تُفْتَرَضَ عَلَيْهِمُ الْحَرْبُ}.

واتە: لە سالى داھاتوودا دوازە پياو لە ئەنصارىيەكان لەگاتى ھەجدا
ھاتن و لەلای عەقەبە پىگەشتن، دەلى: ئەو پەيمانى يەكەمى عەقەبە
بوو، وە بەگويەرى پەيمانى ئافرىتان پەيمانىيان بە پىغەمبەرى خوا
(صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا، ئەويش پيش ئەو بوو كە جەنگيان لەسەر
پيوست بكرى.

ئەجا لەبارەى نيوەرۆك و برەگەكانى ئەو پەيمانەو بە گوى بۆيەكەك لە
بەشدار بووانى بگريىن كە (عبادة بن صامت) ه (خوالى رازى بى)، دەلى:
{بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ الْأُولَى عَلَى أَنْ لَا
نُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا نَسْرِقَ وَلَا نَزْنِيَ وَلَا نَقْتُلَ أَوْلَادَنَا، وَلَا نَأْتِيَ بِبُهْتَانٍ
نُفْتَرِيهِ مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَأَرْجُلِنَا وَلَا نَعْصِيهِ فِي مَعْرُوفٍ فَإِنْ وَقِيتُمْ فَلَكُمْ
الْجَنَّةُ، وَإِنْ غَشِيْتُمْ مِنْ ذَلِكَ (شَيْئًا) فَأُخِذْتُمْ بِحَدِّهِ فِي الدُّنْيَا، فَهُوَ كَفَّارَةٌ
لَهُ وَإِنْ سُرْتُمْ عَلَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَأَمْرُكُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ
عَذَابٌ وَإِنْ شَاءَ غَفْرٌ}.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۲.

^۲ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۲.

واته: شهوی یه که می عه قه به پهیمانان به پیغه مبه ر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا که: هیچ شتیک نه کهینه هاو به شی خوا، وه دزی نه کهین، وه زینا نه کهین، وه مندالنه کانمان نه کوژین، وه هیچ بوختانیک له نیوان دهمست و پیغه کانماندا هه ئه به ستین، وه له شتی باش و په سندا سهر پیچی لینه کهین (فه رمووی:)، نه گهر وه فادارو پابه ند بوون به هه شتان ههیه، وه نه گهر تووشی به شیک له وانه بوون، وه له نیدا له سهری سزادران نه وه مایه ی سرینه و میه تی، به لام نه گهر هه تا قیامت بو تان پو شرا، نه وه به دهمست خوی زال و پایه داره و، نه گهر ویستی سزا دمدات، وه نه گهر ویستی دهمووری.

شایانی باسیشه بویه نه هم جو ره پهیمانیه یه که می عه قه به نا و نرا وه پهیمانی ژنانه (بیعة النساء) چونکه باسی جهنگو گوشتاری تیدا نیه که ته نیا له سهر پیاوان فه رزه، وه هه مان پهیمانی که له سوورعتی (المتحنة) دا باسکرا وه له ژنان وه رگیرا وه، وه ک خوا فه رموویه تی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يَبَٰيِعَنَّكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَٰيِعُهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (١٢)

المتحنة.

۲- پهیمانی دوو می عه قه به: پهیمانی دوو هم، که نه ویش هه ره له عه قه به به ستر اوه، به راستی ههنگاو یکی زور گرنه بوو له لایه ن پیغه مبه ر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وه نه وه ها وه نه به ریزانه یه وه که پهیمانیان پیدا، واته: مسو لمان بوون و پهیمانیان پیدا که له گه ئیدا ها وکارو ده سبار گرین بوو پیکه ئانی فه واره ی سیاسی، له شاری (یثرب) که دواتر ناوی ده بیته

(مدينه الرسول) شارى پيغمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، ئەو پەيمانەش
 نە سەرچاۋەكانى سىرە پيغمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا بە چەند
 رىۋايەتلىك ھاتىدە، كە ئەمە يەككىيانە (جابر بن عبد اللہ) دىگىچە تەۋە
 كە ئامادە بىستى ئەو پەيمانە بوۋە:

{عَنْ جَابِرٍ قَالَ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ عَشَرَ سِنِينَ
 يَتَّبِعُ النَّاسُ فِي مَنَازِلِهِمْ بِعُكَاظٍ وَمَجَنَّةٍ وَفِي الْمَوَاسِمِ بِمَنْى يَقُولُ مَنْ
 يُؤْيِيَنِي مَنْ يَنْصُرُنِي حَتَّى أَبْلُغَ رِسَالَةَ رَبِّي وَلَهُ الْجَنَّةُ، حَتَّى إِنْ الرَّجُلَ
 لِيَخْرُجَ مِنَ الْيَمَنِ أَوْ مِنْ مُضَرَ كَذَا قَالَ فَيَأْتِيهِ قَوْمُهُ فَيَقُولُونَ اخْذِرْ غُلَامًا
 قَرِيشٍ لَا يَفْتِنُكَ وَيَمْشِي بَيْنَ رَجَالِهِمْ وَهُمْ يُشِيدُونَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ، حَتَّى
 بَعَثَنَا اللَّهُ إِلَيْهِ مِنْ يَثْرِبَ فَأَوَيْنَاهُ وَصَدَّقْنَاهُ فَيَخْرُجُ الرَّجُلُ مِنَّا فَيُؤْمِنُ بِهِ
 وَيُقْرِئُهُ الْقُرْآنَ فَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ فَيُسَلِّمُونَ بِاسْمِهِ، حَتَّى لَمْ يَبْقَ دَارٌ مِنْ
 دُورِ الْأَنْصَارِ إِلَّا وَفِيهَا رَهْطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَظْهَرُونَ الْإِسْلَامَ ثُمَّ انْتَمَرُوا
 جَمِيعًا فَقُلْنَا: حَتَّى مَتَى نَتْرُكُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُطْرَدُ فِي
 جِبَالِ مَكَّةَ وَيَخَافُ، فَرَحَلْ إِلَيْهِ مِنَّا سَبْعُونَ رَجُلًا حَتَّى قَدِمُوا عَلَيْهِ فِي
 الْمَوْسِمِ فَوَاعَدْنَاهُ شَعْبَ الْعَقَبَةِ فَاجْتَمَعْنَا عَلَيْهِ مِنْ رَجُلٍ وَرَجُلَيْنِ حَتَّى
 تَوَافَيْنَا فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نُبَايِعُكَ قَالَ: تُبَايِعُونِي عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ
 فِي النَّشَاطِ وَالْكُسَلِ وَالنَّفَقَةِ فِي الْعُسْرِ وَالْيُسْرِ وَعَلَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ
 وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَنْ تَقُولُوا فِي اللَّهِ لَا تَخَافُونَ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَائِمَةً
 وَعَلَى أَنْ تَنْصُرُونِي فَتَمْنَعُونِي إِذَا قَدِمْتُ عَلَيْكُمْ مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ
 أَنْفُسَكُمْ وَأَزْوَاجَكُمْ وَأَبْنَاءَكُمْ، وَلَكُمْ الْجَنَّةُ، قَالَ: فَقُمْنَا إِلَيْهِ فَبَايَعْنَاهُ^١.

^١ بىروانى: مسند الإمام أحمد، رقم الحديث: ٤٤٥٦، وإسناده صحيح على شرط مسلم المحقق؛
 شعيب الأرنؤوط وآخرون، ط ٢٠١٤-١٩٩٩ م.

واتہ: جابیری کوری عہدوللہ (خوا لییان رازی بی) دہلی: پیغہمبہری خوا
(صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دہ (۱۰) سالان لہ مہککہ مایہوہ، شوین خہلکی
دہکوت لہ مہنزلگاہکانیان دا لہ عوکاظ و مہجنہ وہ لہکاتی حہجدا
لہ مینا، دہیفہرموو: ((کی دہمگریتہ خوئی و پشتہم دہگری، تاکو پہیامی
پہروہردگارم بگہیہنم و لہ بہرانبہردا بہہہشتی ہہبی؟))

ہہتا پیای و اہہبوو لہ یہمہن یان لہ موضہر دہردہچوو گہلہکہی
دہہاتنہ لای پییان دہگوت: وریای گہنجهکہی قورپیش بہ فریوت نہدات!
وہ (پیغہمبہر) بہنیو پیاوہکانیاندا رہت دہبوو بہ پہنجهکانیان
ناماژمیان بو دہکرد.

ہہتا خوا ئیمہی لہ (یثرب)وہ ناردہ لا، ئیدی ئیمہ پشتمان گرت و
بروامان پٹھینا، پیایوئیک لہ ئیمہ بو لای دہچوو بروای پٹدہہینا و
ئہویش قورٹانی فیئر دہکرد، ئیدی دہگہراپہوہ لای کس و کاری و بہہوی
مسوٹمانبوونی و یہوہ ئہوانیش مسوٹمان دہبوون، ہہتا وای لٹہات
گہرہک و بنہمالہیہک لہ ہی پشتیوانہکان نہما کہ کؤمہئیک مسوٹمانیان
لہنیودا نہبن و مسوٹمانہتی خوئیان ئاشکرا کرد.

پاشان لہنیو خوئیان دا کؤبوونہوہو راویژیان کرد (واتہ: پشتیوانہکان)
وہ گوتمان: ہہتاکہی واز لہ پیغہمبہری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بینین
لہ شاخ و داخہکانی مہککہ دہربکری و بترسیئرئ! ئیدی ئہوہوو حہفتا
پیای لہ ئیمہ بہرہو لای گہوتنہ ری ہہتا لہ کاتی حہج دا لہلای شیوی
عہقبہ بہئینگہمان داناو، یہک یہک و دوو دوو لہلای کؤبووینہوہ،
گوتمان:

ئہی پیغہمبہری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پہیمانٹ پی دہدہین،
فہرمووی: پہیمانم پیدہدہن لہسہر:

- ۱- گوئى بۇگرتن ۋە بەقسەكردن لەكاتى چالاكىي ۋە تەمبەئىي دا.
- ۲- ۋە بەخشىن لە كاتى تەنگەستىي ۋە فەرەحنايى دا.
- ۳- ۋە لەسەر فەرمان بەچاكە كردن ۋە رى لە خراپە گرتن.
- ۴- ۋە كە لە پىناۋى خوادا ھەق بلىن ۋە لە لۆمەي لۆمەكاران نەترسن.
- ۵- ۋە كە پىشتم بگرن ۋە سەرم بىخەن كە ھاتمە نىۋوتان لە ھەرشىك كە خۇتان ۋە ھاۋسەرانتان ۋە كورەكانتانى لى دەپاريزن.
- ۋە لەبەرانبەرىش دا بەھەشتان دەبى.

دەئى: ئىمەش ھەئساين ۋە پەيمانمان لەگەل بەست.

ئەگەر تەماشى بىكەين ئەم پىنج مەرجە كە پىغەمبەر (ﷺ) لە سەر ئەۋھاۋەلە بەرپزانە دايندەنى، لە راستىدا ھەر پىنجىيان پىۋىستىن بۇ ھەر كۆمەلگاۋ كۆمەئىكى توندوتۇل كە بىھويىت ۋاقىع بگۇرى:

- ۱- گوئى بۇگرتن ۋە بەقسەكردن لەكاتى پى خۇشبوون ۋە پى ناخۇشبووندا، ئەۋ خەلگە دەبىت گوئى بگرن بۇ قىادەي خۇيان ۋە بە قسەشى بىكەن، ديارە لەسنوورى شەرعدا .
- ۲- ۋە پاشان مال سەرف كردن، ھەر ئەۋەندە بەس نىە كە تۇ گوئى بگري ۋە بەقسە بىكەي، بەلگو دەبى مالش بىەخشى، ئەۋ مال بەخشىنەش لە كاتى ھەرزانىي ۋە لەكاتى گرانييدا، لە كاتى نارەحەتتىي ۋە لەكاتى فەرەحناييدا.
- ۳- ۋە پاشان فەرمان بەچاكەۋرپىگري كردن لە خراپە، دەبى ھەر كامىكىيان ئەندامىكى گورج وگۇل بىت بۇ پاكسازىي كردنى كۆمەلگەي خۇي لە ناشەرىيەگان، ۋە رازاندنەۋەي بەئىگارى شەرىعىي ۋەپەسەند.

- ۴- ۋەپاشان خەقبىزىي ۋەنەترسان لە لۆمەي لۆمەكاران.

۵- ۋە پاشان پىنچەمىيان بەرگىرى كىردىن لە پىغەمبەر (ﷺ) ۋەسەر خىستىن ۋىپاراستىنى لە ھەر شىئە كە تۇ خۇت و مال و مىندالى خۇتى لى دىپارىزى، ھەر پىنچىيان پىيويستىن، چۈنكە بەبى بوونى ھەر كام لەم پىنچ مەرجە، كارى ھەر ھەمەزىي و بەگۈمەل ناكىرى.

شاينى باسىشە ئەو ھەفتاۋ پىنچ (۷۵) كەسە نوپىنەرى سەر جەم ئەو خەلگە مىسولمانە بوون، كە ھەر لەدۋاى دىدارى پىغەمبەر (ﷺ) ئەگەل شەش كەسە كەدا لە (يىترب) دا پەيدا بوون، نەك لە دۋاى پەيمانى يەكەمى عەقەبە شەو، ھەر لەو كاتەو خەلگىكى زۆر مىسولمان بوو و ئىمە پىشتر باسما كىرد كە يەكەك لە راويىيەكان دەلى: (فلم يبق دار من دور الأنصار إلا ودخلها الإسلام) واتە ھىچ گەرەك وىنە مائەيەكى ئەنصارىي نەما بوو كە ئىسلامى نەچووبىتە نىو، ۋەك خۋاى پەرۋەردىگارىش ئاماژە بەو دەكات و دەفەرمى: { وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْأَيْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ } الحشر، ۹، واتە: ۋە ئەوانەى كە پىش كۆچكەران مەنزىلگايان بۇ ئىمان ساز كىردىبوو..

ئىنجا مىن لىرەدا مەبەستەم لە باسكىردىنى ئەم مەسەلەيە ئەو ھەيە كە زانىيانى ئىسلام بىنچىنەيەكەيان دانائە دەلى: فەرزى عەين ئىنسان دەبى خۇى پى ھەئسى، ئەو جار لەسەرى لادەجى، ۋەك: (نويژ، پۇژوو، زەكات، ھەج) بەلام فەرزى كىفايە ھەيە ئەو ھەيە كە ئەگەر كۆمەئەك لەنىو مىسولماناندا بايى ئەومىندە كە پىيان ئەنجام بىرى، پى ھەئستان، لەسەر ئەوانى دىكەش لادەجى، بەلى ئەركەكانى ئىسلام بەگشتى دەبنە دووبەش: بەشىكىان (الواجبات العينية) واتە: لەسەر تاك تاكى مىسولمانان پىيويستە پىيان ھەئسن و ھەر كامىكىان دەبى لە زاتى خۇيدا

ئەو فەرزە ئەنجام بەت، ئەوجار لەسەری لادەچى، بەشېكى دىكەى ئەو فەرزەنە كە زۆرتىنىان، برىتىن لە (الواجبات الكفائية) ئەمانىش ئەوانەن كە دەبىت ئەندىك لە جىاتى ھەمووان پىيان ھەلسن، ئنجا ديارە نەدەگونجا كە مسوئەمانى (يثرىب) ھەموويان بىن بۆلەى پىغەمبەر (ﷺ) ھەم كەشف دەبوون، وە ھەم ناشگونجى ئەو خەلكە ھەمووى بىت، وە ھەمووشيان رەنگە لە ئاستى ئەودا نەبووبن كە بىن پىمان لەگەل پىغەمبەر (ﷺ) بىهستن.

نُتَجَا بِأَتَمَ مَا شَاءَ بَكَهَيْنَ شِيْوَا زِيْئُهُ وَ بِهَيْمَانَ بِهَسْتَنَهْ چُونِ بُووَه؟ (كعب بن مالك) (خوای لی رازی بی) که یه کیکه له به شدار بووانی ئه و پهیمانه له و بارموه ده ئیت: { قَالَ فَمِنْمَا تِلْكَ اللَّيْلَةُ مَعَ قَوْمِنَا فِي رِحَالِنَا، حَتَّى إِذَا مَضَى ثُلُثُ اللَّيْلِ خَرَجْنَا مِنْ رِحَالِنَا لِمِيعَادِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَسْأَلُ تَسْلُلَ الْقَطَا^(۱) مُسْتَخْفِينَ حَتَّى اجْتَمَعْنَا فِي الشَّعْبِ^(۲) عِنْدَ الْعُقَبَةِ، وَنَحْنُ ثَلَاثَةٌ وَسَبْعُونَ رَجُلًا، وَمَعَنَا امْرَأَتَانِ مِنْ نِسَائِنَا: نُسَيْبَةُ بِنْتُ كَعْبٍ أُمُّ عُمَارَةَ إِحْدَى نِسَاءِ بَنِي مَازِنِ بْنِ النَّجَّارِ، وَأَسْمَاءُ بِنْتُ عَمْرِو^۳ }.

القطا: ضرب من الحمام، الواحدة: قطاة. الصباح المنير: للفيومي، ص ٢٦٣.

^٢ السيرة النبوية لابن هشام، ج ٢ ص ٢٢٨ ط ٢٠٠٦، دار ابن الهيثم.

عمى) (خوای لى پازى بى) چوۋە بۇ مەدىنە، بەلام ئەۋە كارىكى گەۋرەى دىكەيە پىيى ھەلەدەستىن، گە برىتيە لە بنىاتنانى قەۋارەى سىياسى. كەعبى كورى مالىك دەلىت: ئەۋ شەۋە خەۋتەن لەلەى بارەكانى خۇمان ئە گەل گەلەكەى خۇماندا، (ۋاتە: ئەگەل ئەۋ خەلگەى كە نامسولمانەۋ (يىترب) ۋە ھاتوون بۇ ھەج، چونكە موشرىكەكان ھەجيان دەگرد) ھەتا سىيەكى شەۋ تىپەرى، دواتر ئىمە لە مەنزلگانى خۇمانەۋە بەرەۋ بەللىنگاگە رۇيشتىن، (ۋاتە: ئەۋ شوپنەى كە بەللىمان دابوۋ لىي كۆيىنەۋە ئەگەل پىغەمبەردا (ﷺ)، ۋە رۇيشتىن بە پەنامەكىۋ ۋە ئەسپاي ۋەك رۇيشتى كۆتر (كە زۆر نەرم دەروات، يانى بە جۆرىك رۇيشتىن كە ھىچ كەس ھەستمان پى نەكات و دەنگى پىمان نەيەت) ھەتاكو لەلەى دالانى نىك عەقەبە كۆۋۋۋىنەۋە لە خزمەت پىغەمبەردا (ﷺ) ۋە ئىمە ھەفتاۋ سى پىاۋ بوۋىن و دوو ژنىشمان لە ئافرىتانمان ئەگەل بوون: نوسەيىبەى كچى كەعب (ام عمارە)، ۋە ئەسمائى كچى عەمر.

كەۋاتە: كە (جابر بن عبدالله) دەلىت (۷۰) كەس بوۋىن، ئەۋە بە شىۋەى نىزىكخستەۋە گوتوۋىەتى، ئەگەرنا بە وردىي (۷۳) پىاۋ و (۲) ئافرىت بوون، ھەلەتە لىرەشدا ئەۋە ۋەردەگىرى كە ئافرىتان لە ھەموو قۇناغەكانى كارى ئىسلامىي دا بەشدار بوون، ھەروەك چۆن لە قۇناغى مەككەدا يەكەمىن شەھىد ئافرىت بوۋە: (سُمَيَّةُ) خىزانى (ياسر) دايكى (عمار)، ئەۋ روۋداۋە گرنگەشدا بەشدارن، ئە ھەللىزاردنى سەرۋكى دەرۋەتدا، چونكە پىغەمبەر (ﷺ) ئەۋ پەيمانە كەپىي دەمدەن، ۋەك گوتە پەيمانى ئيمان پىيەتەن نىيە، چونكە پىشتەر زانىۋىيانە

كە پېغەمبەرى خاۋىيە، بەئىزى پەيمانى ھەتتە ئازادىيەتى بە سەرۋىكى
دىنلار ۋە ۋەلەت.

چەند ھەتتە ئۆستەيەك لى بەرانبەر پەيمانى دىنلار ھەتتە

(۱) ھەتتە ئۆستەيەك يەكەمەن لى بەرانبەر قەسەيەكى (عبادە بن الصامت) ھە (خىرا
لىنى رازى بى) كە ئەۋىش يەكەكە لى بەشدار بىۋانى پەيمانىكە، كە دىنلار:
(بائىغنا رسول الله ببيعة الحرب)^(۱) ۋاتە: پەيمانىمان لى گەل پېغەمبەرى
خودا (صلى الله عليه وسلم) بەست، بە پەيمان بەستى جەنگ، ئىنجا ئايا
بۇچى ناۋى لىناۋە پەيمان بەستى جەنگ؟ چونكە بە پىي بەندەگانى
ئەۋ پەيمانە، زانىۋىيەنە كە ئەمەۋدوا دىنلار ئامادە بن كە بەسەرۋ مال
دىفاع لى ئىسلام و پېغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) بىكەن.

(۲) پىۋىستە ھەتتە ئۆستەيەكى دىكە بىكەن لى بەردەم قەسەگانى (أسعد بن
زرارة) دا كە ھەك گوتراۋە: (وكان من أحدثهم سناً) لى ھەمۋىيان گەنجەر،
ياخود يەكەك بوۋە ئەۋانە لى ھەمۋىيان گەنج تر بوۋە، بەئى جارى ۋا
ھەيە قەسەيەكى زۆر چاك، يان ھەتتە ئۆستەيەكى زۆر جۈمىرەنە پەكى لى
سەر گەنجىك دىكەۋى.

ئەۋ گەنجە مەسۇلمانە قەسەيەكى زۆر ھەكىمانەۋ دىۋىر بىنانە دىكەت، كە
بەراستى بۇ ئىمە جىي پەند لىۋەرگرتەن، دىنلار: (رُوَيْدًا يَا أَهْلَ يَثْرِبَ
فَإِنَّا لَمْ نَضْرِبْ أَكْبَادَ الْإِبِلِ إِلَّا وَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَإِنَّ إِخْرَاجَهُ الْيَوْمَ مُفَارَقَةُ الْعَرَبِ كَافَّةً وَقَتْلُ خِيَارِكُمْ وَأَنْ تَعْضَكُمْ
السُّيُوفُ، فَمَا أَنْتُمْ قَوْمٌ تَصْبِرُونَ عَلَى ذَلِكَ وَاجْرُكُمْ عَلَى اللَّهِ، وَمَا أَنْتُمْ

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۵، دار ابن الهيثم ط: ۲۰۰۶.

قَوْمٌ تَخَافُونَ مِنْ أَنْفُسِكُمْ جَبِينَةً فَبَيَّنُوا ذَلِكَ فَهُوَ عُنْزٌ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ،
قَالُوا أَمِطْ عَنَّا يَا أَسْعَدُ فَإِنَّ اللَّهَ لَا نَدْعُ هَذِهِ الْيَبْعَةَ أَبَدًا...^۱

بەئى ئەم ھەئۆستەى (ئەسەد بىن زەررە) زۆر شتى لى وەردەگىرى، كە ئە
گەر مەى قساندا دەئىت: راپوستن ئەى خەلگى (يىئرب) ئىمە سواری
خوشتر نەبووین، واتە خۆمان ئەزىەت نەداوە ئە (يىئرب) ھەد ھاتووین
پەیمانى ئەگەل بېستین، مەگەر ئەبەر ئەوہى دەزانین كە پىغەمبەرى
خوایە، وە ئىمە دەزانین ئەمپۆ ئەگەر ئە شارى خۆى بېھىنینە دەر و
بېبەین بۆلای خۆمان، ئەوہ مانای وایە كە ئە تىكراى عەرەب جیا
دەبىنەوہ، {واتە: ئىمە دەبىنە بەرمیەك ئە بەرانبەر ھەموو عەرەبدا}
وہ ئەوہ دەبىتە ھۆى ئەوہى پیاوہ ئازاو چاكەكانمان بكوژرین، و
دەبىتەھۆى ئەوہ كە شمشیر بمانگەزى، جا یان ئەوہقا ئیوہ ئارام دەگرن
ئەسەر ئەو ناپەھەتییانەى كە دینە ریتان بەھۆى ئەو پەیمانەوہ،
ئەو پەداشتان ئەسەر خوایەو بەردەوام بن، یاخود ئەگەر دەترسن دواى
ترسێك بچیتە دلتانەوہ و پاشەكشەبەكەن، ئەوہ ئىستا روونى بکەنەوہ،
چونكە بۆلای خواتان ئەوہباشترە، كە ئەئىستاوہ پەیمانى پى نەدەن
(ئەك پەیمانى پى بدەن و دواتر پاشەكشە بکەن و بە گورگان خواردوو
بدەن) خەلكەكە گوتیان: ئەى ئەسەد! دەستت لادەو خۆت دوور
بىخەرەوہ، {واتە: رېمان بکە، چونكە وا دیارە دەستى بەدەستى
پىغەمبەرى خواوہ بووہ} ئىمە ھەرگیز ئەم پەیمانە واز لى ناھىنین،
{واتە: ئىمە بە ھەرچى بۆمان تەواو بووى ئەم پەیمانە ئەگەل

^۱ بىروانە: مسند الإمام أحمد بن حنبل ج ۲۲-ص ۲۴۹- المحقق: شعيب الأرنؤوط وآخرون- الناشر: مؤسسة الرسالة- الطبعة: الثانية ۱۴۲۰ھ، ۱۹۹۹م.

تیدا فیدا گردوه).

پہلے ہی ان تپدا نہ گردوہ۔

الهدم، أنا منكم وأنتم مني، أحارب من حاربتكم وأسألكم من سألتم).

^١ السيرة النبوية لابن هشام - ج ٢ ص ٢٢٨، ط ٢٠٠٦ / دار ابن الهيثم.

واتە: ئەي پېغەمبەرى خوا (ﷺ) لە نىوان ئىمە و پياوانىڭدا كە مەبەست پىي جوولەكەكانە پەيمان وبەلئىن ھەن كە پىشتر بوومانە، وەبە ھۆى ئەو مسوئلمان بوونەمانەو، لەگەل ئەوان پەيوەندىيمان دەچىرئ (بى ئەوئى ئەوان پەيمان بشكىنن، بەلكو ھەر جوولەكەكان لىيان قىوول ناكەن و بە تەبىعەت دەچىرئ)، جا ئايا چاومرئ دەكرئ كە ئىمە وامن كردو دوايى خوا توئى سەرخت، بگەرپىيەو بۆلاى قەومەكەت و بچىتەو بۆ مەككەو ئىمە واز لىيىنى (وہ بمىننەو ئىمەو جوولەكەكان و سەرەنجام ئەوانىش تۆلەمان لى بىستىنەو؟).

پېغەمبەر (ﷺ) یش زەردەخەنەى ھاتى، (ھەلبەتە زەردەخەنەكە ئەومىيە كە سەرسام بوو بە عەقل و دووربىنىي (أبو الھيثم)، وپاشانىش ديارە قسەكەى پى خوئش بوو، وە دواترىش زەردەخەنەكە ئەو دەگەيەنئ كە شتى وا لە پېغەمبەر (ﷺ) ھەيە، بەلئى، لە پېغەمبەر (ﷺ) ناومشیتەو كە ئىستا كەسانىك بە سەرومال فیداكارىي لە پىناو پەيامەكەيدا بكەن، كەچى ئەویش بە جىيان بەلئى بۆيە دەفەرموئ: (بەلكو خوئىنم لە گەل خوئىتەنەو، مردنم لە گەل مردنتانە، من لە ئیووم وئىومش لەمن، شەر لە گەل كەسىڭدا دەكەم كە شەرتان لەگەل بكات، وە لەگەل كەسىڭدا ئاشتىي دەكەم كە ئیو دە ئاشتىي لە گەلدا دەكەن.

٤) ھەلوەستەيەكى دىكە: كە ئەومش ديسان وردەكارىي ئىشى پېغەمبەر (ﷺ) مان بۆ دەردەخات، كە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەيە، بەلئى، لە پېغەمبەر (ﷺ) ناومشیتەو كە ئىستا كەسانىك بە سەرومال فیداكارىي لە پىناو پەيامەكەيدا بكەن، كەچى ئەویش بە جىيان بەلئى بۆيە دەفەرموئ: (بەلكو خوئىنم لە گەل خوئىتەنەو، مردنم لە گەل مردنتانە، من لە ئیووم وئىومش لەمن، شەر لە گەل كەسىڭدا دەكەم كە شەرتان لەگەل بكات، وە لەگەل كەسىڭدا ئاشتىي دەكەم كە ئیو دە ئاشتىي لە گەلدا دەكەن.

(كعب بن مالك) دەلىت: (وقد قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أخرجوا إليّ منكم اثني عشر نقيباً ليكنوا على قومهم بما فيهم. فأخرجوا منهم اثني عشر نقيباً، تسعة من الخزرج وثلاثة من الأوس)،^۱ واتە: ۋە پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموۋى: دوازده (۱۲) كەسەم ئە نىۋ خۇتاندە بۇ ھەلۋىزىن ۋەك مشوورخۇر، بۇئەۋەى بەسەر خەلگەكانى خۇيانەۋە سەرپەرشتىاربىن ۋ ئاگانىيان لىيان بىۋ مشوورىيان بىخۇن، ئىدى (۱۲) نەقىبىيان ھەلۋىزاردن، ("نقيب" ديارە زاراۋمىەك بوۋە بەماناى مشورخۇر ۋ كاربەدەست ۋ بەرپرس)، نۆ (۹) كەسىيان ئە خەزرج ۋ سى (۳) شىيان ئە ئەۋس، ئە بەر ئەۋەى ھۆزى خەزرجىيەكان زىاتىر بوۋن، ديارمېشكى زىاتىريان دراۋەتى، ۋە ھۆزى ئەۋس كەمتر بوۋن كەمترىان پى براۋە.

ديارە ئەمەش چەند شتىكى لىۋ ۋەردەگىرىن:

۱- مەسەلەى ھەلۋىزاردن (انتخاب)، شتىكى رىشەيە ئە ئىسلامدا، واتە: ھەلۋىزاردنى بەرپرسان ۋ مشوورخۇران، ديارە پېغەمبەر (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەيتۋانى بىفەرمۋى: فلان ۋ وفلان ۋ وفلان ئىۋە نەقىبى ئەۋ خەلگەن، بەلام ئەۋەى گىراۋەتەۋە بۇ خۇيان: (أخرجوا إليّ منكم اثني عشر نقيباً كي يكونوا على قومهم بما فيهم) ئە نىۋان خۇتاندە (۱۲) نەقىبىم بۇ ديارى بىكەن، تاكو ھەركامىك ئەۋ نەقىبانەسەرپەرشتى ئەۋ كۆمەلەى خۇى بىكات.

ب- ۋە ئەۋەشى لىۋەردەگىرى كە دەستەلەت (سلطة) دەگەرپىتەۋە بۇخەلگ، پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پارىزراۋ (معصوم) ە

^۱ - السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۲۹، والعجم الكبير للطبراني، ۱۷۴، وتأريخ الإسلام، للنهبي، (۸۵/۱)، وعيون الأثر، لابن سيد الناس (۲۷۱/۱).

لە ھەلە، بەلام ئەو مافە بە خۆى نادات خۆى ديارىيان بکات، چونکە خۆيان باشتر يەگدى دەناسن، با بۆخۆيان بەرپرس و مشوور خۆرمکانى خۆيان ديارىيى بکەن، بەئى جارى ھەر لەو سەرەتايەووە کە کارى ئىسلامىي لە سەرەتادا بوو و ھىشتا دەولەت دانەمەزراو، پيغەمبەرى خوا (ﷺ) کارى بە ھەلئىزاردن بوو و ويستويەتى کە دەستەلات (سلطە) بگيريتەووە بۆ خەلک، ئايا چى بکەن وچۆن بکەن و کى و کى بەبەرپرس و مشوور خۆر دابنئىن؟ ئايا چى ھەلئەو چى ھەرپامە؟، بيگومان ئەووە خوا ديارىي دەکات و حوکمرانىيتى ياسادانان (الحاکمىة التشريعية) ھى خواى پەرورەدگارە، بەلام حاکمىەتى سياسىي (الحاکمىة السياسية): کى بەرپرس و مشوور خۆر بى؟ دەگەرپيتەووە بۆ پيغەمبەر و ھاوئلانى و پاشانىش بۆ خەلک. ج- وە بۆيەش پيغەمبەر (ﷺ) وايکردو، چونکە ھەر عەقل و فيرەتەش وا دەخوازن کە تۆ ئەگەر بتەوى ئىشت پىک و پىک بى، دەبى سەرپىكى ھەبى و بزائرى: کى پرس بە کى دەکات؟ خۆ نابى ھەر گەس راست بوووە بەرپرس بى، وەک بۆخۆشى دەيگيرمەو: جارپک ئيمە سەردانى يەکک لە بکەى لايەنە عەلانىيەکانمان کرد، ئەو کاتەى کە لە (فەلاتووکان) بووين، سلاومان ليکردن و گوتم کى بەرپرستانە؟ گوتيان: گەس، گوتم جا چۆن دەبى؟ گوتيان: ھەموومان بەرپرسين! منيش زەردەخەنەيەکم کردو گوتم: نابيت، چونکە خوا ھيچ شتيكى دروست نەکردو سەرپىكى نەبى، پاشان گوتم: ئەگەر من ئىستا ھەندىک پرسيارم ھەبيت چۆن وەلام دەدەنەو؟ خۆ بەگەرە لاوژى وەلام نەدەنەو و کۆرس نە ھەمووتان پيکەو قسە بکەن، دەبى يەککەتان قسە بکات، وە گوتم: ئەگەر

بىتەنەۋى لىم ژوورە بىچنە دەرەۋە، خۇ دەبىت يەككىتەن پىش بىكەۋى،
دەنا (عاسى) دەبن!!.

د- لىم پىستىيدا ھەبۋونى رېك وپىكىي و (نظم) عەقلى دەپخوۋى، بۇيە
پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) چاۋەرپى ئەۋە نەبۋە خوا
ئايەتلىك بىنرپىتە خوۋى و بىرەمۋى: (۱۲) كەسىان لى جىا بىكەرمەۋە
وھك نەقىب لىيان ھەلبرپەر، بەلكو ھەر بە عەقلى و ئەزمۋونى خۇى
زانىۋىەتى كە ئەگەر وانەبى ئىشەكە بەرپۋە ناچى.

۵) ئىنا ھەلۋەستەيەكى دىكە لى بەرانبەر وەلامى پىغەمبەرى خوادا بۇ
قەسكەى (العباس بن نضلة): (فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
ارْضُوا إِلَى رِجَالِكُمْ. فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُضْلَةَ: وَاللَّهِ الَّذِي
بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنْ شِئْتَ لَنَمِيلَنَّ عَلَى أَهْلِ مَنِي غَدًا بِأَسْيَافِنَا؟ قَالَ فَقَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَمْ نُؤْمَرْ بِذَلِكَ، وَلَكِنْ ارْجِعُوا إِلَى
رِجَالِكُمْ، قَالَ فَرَجَعْنَا إِلَى مَضَاجِعِنَا، فَنِمْنَا عَلَيْهَا حَتَّى أَصْبَحْنَا).

(كعب بن مالك) دەلى: پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ھەرەمۋى:
بىگەرپىنەۋە بۇ مەنزىلەگانى خۇتان } (رحل) كۆيەكەى (رحال) ھ، بەۋ بارە
دەگۋىر كە دەخىرپتە سەر پىشى وئاخ، دۋاىى بەۋ مەنزىلگايە دەگۋىر
كە ھەرەكەسىك لىۋانە لىۋى دابەزىۋە } (عباس بن نضلة) پىۋى گۋت:
سۋىند بەخوا ئەى پىغەمبەر! (صلى الله عليه وسلم) ئەگەر بىتەۋى بەيانى
بە شمشىرەگانمان بەسەر خەلكى (مىنا) دا دەدەمىن، } چۈنكە
مۋشرىكەگان لى (مىنا) دا كۆبۋونەتەۋە بۇجەجىردن بەپىۋى ئەۋ دىنەى

^۱ - السيرة النبوية لابن هشام - ج ۲ ص ۲۳۱ - (البانى) یش لى (تحقيق) (فقه السيرة) (محمد الغزالي) دا بەرپست (صحیح) (داناۋە).

خۇيان؟، پېيغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قەرموۋى: (لەم نۆمر بىزك) قەرماتمان بەۋە پى نەگراۋە.

لەم دەقەشەۋە دوو مەسەلەى گىرنگ دەقامرېتتەۋە:

۱- جەنگ و جىھاد دەبى خاۋا قەرزى بىكات و ھەرگەس بۇى نىە لە خۇرا مل بى، ئىجا دواى ئەۋەى كە قەرزىش كرا ئەمەشەۋە دوو مەسەلەى گىرنگ دەقامرېتتەۋە: ئەۋ ھەل و مەرجەى كە تىيدا قەرز گراۋە، بىتەۋە گۇرۇ، ئەۋجار دەكرى، كە ديارە ئەۋەش دەبى پىسپۇران بىپارى لەسەر بىدن.

ب-پېيغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھىچ ھەنگاۋىكى نەناۋە بەبى ۋەھى، بەلام ديارە ھەنگاۋى گەۋرەۋ گىرنگ؟ ئەگەرنا لەۋ شتانەدا كە لەمەۋداى ئىجتىھاد ۋەۋەدەى بىرگىرنەۋەى مەۋقۇدا بوون، ئىشى خۇى لەسەر ئەۋە رانەگرتەۋە داخۇ خاۋى زانا چى دەقەرمۇ؟، چۈنكە ناگونجى بۇ ۋەردو درشت خاۋى پەروەردگار بىقەرمۇ: ۋا بىرۇ ۋا مەۋرۇ!! بەلكو ئەۋ شتانەى كە پەگىيان لەسەر ۋەھى كەۋتەۋە لە تواناى عەقلىدە نەبوون، چاۋەرى بوۋە تا ۋەھى بۇ دى، بۇ ۋىنە كە ئايا دەست بە جەنگ بىكەن يان نا؟!

(ابن هشام) لەژىر ناۋونىشانى: (العباس يستوثق من الأنصار) دا ئەم قىسانەى ھىناون:

{قال (كعب بن مالك): فَاجْتَمَعْنَا فِي الشَّعْبِ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى جَاءَنَا وَمَعَهُ (عَمُّ) الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُوَ يَوْمِنَا عَلَى دِينِ قَوْمِهِ إِلَّا أَنَّهُ أَحَبَّ أَنْ يَخْضُرَ أَمْرَ ابْنِ أَخِيهِ وَيَتَوَقَّعَ لَهُ، فَلَمَّا جَلَسَ كَانَ أَوَّلَ مُتَكَلِّمِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ الْخَزَرَجِ - قَالَ: وَكَانَتْ الْعَرَبُ إِنَّمَا يُسَمَّوْنَ هَذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ:

الْخَزْرَجَ، خَزَرَجَهَا وَأَوْسَهَا - : إِنَّ مُحَمَّدًا مِنَّا حَيْثُ قَدْ عَلِمْتُمْ وَقَدْ مَنَعْنَاهُ
مِنْ قَوْمِنَا، مِمَّنْ هُوَ عَلَى مِثْلِ رَأَيْنَا فِيهِ فَهُوَ فِي عِزِّ مِنْ قَوْمِهِ وَمَنْعَةٍ
فِي بَلَدِهِ وَإِنَّهُ قَدْ أَبَى إِلَّا الْإِثْمَارَ إِلَيْكُمْ وَاللَّهُوَ بِكُمْ فَإِنْ كُنْتُمْ تَرَوْنَ
أَنْكُمْ وَأَفُونَ لَهُ بِمَا دَعَوْتُهُمْ إِلَيْهِ وَمَانِعُوهُ مِمَّنْ خَالَفَهُ فَأَنْتُمْ وَمَا تَحَمَّلْتُمْ
مِنْ ذَلِكَ وَإِنْ قَالَ فَقُلْنَا لَهُ: قَدْ سَمِعْنَا مَا قُلْتَ، فَتَكَلَّمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَعَدَّ
لِنَفْسِكَ وَلِرَبِّكَ مَا أَحْبَبْتَ }^(۱)

۱- واتە: كەعبى كورى مالىك گوتى: ئىمە ئە نىيۋەكەدا كۆيۈۋىنەۋە
چاۋورچى پىغەمبەرى خوامان پىغەمبەر (ﷺ) دىگەن،
ھەتتا ھاتتو عەبباسى كورى عەبدولموتەلىبى مامىشى ئەگەلى بوو، كە
ئەو ئەۋگاتە ھەر ئەسەر ئايىنى گەلەگەى بوو، بەلام ھەزى كىرىۋو
بىتتو ئە ئىشى بىرازىيەكەيدا ئامادەبىۋو ئەبارمىيەۋە دىئىيىۋو. ئىنجا كاتىك
دانىشت يەكەمىن قىسەكەر عەبباسى كورى عەبدولموتەلىب بوو، گوتى:
ئەى كۆمەلى خەزرج- گوتى: ۋە عەرەب ھەموو خەللى (يىرەب) يان بە
ئەۋس ۋە خەزرجەۋە ھەر بە خەزرج ناۋدەبىر - موخەمەد ئەۋە
خوتان دەزانن كىيە! ۋە ئىمە ئەبەرانبەر ئەۋ كەسانەدا ئە خەزىمەكانى كە
پايان ئە بارمىيەۋە ۋەك ھى ئىمەيە پاراستوۋمانەۋ ئە شارى خۇيدا
سەلامەتو پارىزراۋە، بەلام ھەر سوۋرە ئەسەر ھاتن بۇ لاي ئىۋەۋ
پەيۋەستىۋون پىتانەۋە.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲، ص ۲۲۸.

تەيىنى: مەبەست ئە (استوثاق العباس من الأنصار) ئەۋدەيە كە عەبباسى مامى پىغەمبەر
ﷺ ۋەستوۋىيەتى دىئىيىۋو كە پىشتىۋانەكان پىغەمبەر دىگەن ۋە بەلئى
ئەگەل دىيەنە سەرى.

ئىنا ئەگەر پىتان وايەو لەخۆتان رادەبينن گە ئەو پەيمانى پىتان داوە بانگتان گردووە بۆي بەجى دىنن و لە ناحەزو نەيارەگانی دەپاريزن، ئەو خۆتان و ئەو پىارتان داوە، بەلام ئەگەر پىتان وايە پاش دەرچوونى بۆلاتان تەسلىمى دەگەن و پىشتى بەردەدەن، ئەو هەر لە ئىستەو وازى لىبىنن، چونكە لە نىو خەلك و ولاتى خۆى دا سەلامەت و پاريزراوە دەلى: ئىمەش پىمان گوت:

ئەو قسەى تۆمان بىست، ئەى پىغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمو قسە بكەو چ شتىك بۆخۆت و بۆ پەرورەدگارت حەز دەكەى و داوا دەكەى و بەمەرج دەگرى بىفەرمو.

٦) قسەگانی (عباس بن عبدالمطلب) يش چەند هەلەستەيەك هەلەدەگرن:

١- پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە پى عورف و باوى ئەو كاتە هەتا ئە مەككەو لە دەورو بەرىدا بوو، ئە ژىر سايەو پەناگەى ھۆزەكەى خۆى (بنى هاشم) دا، حاواوتەووم پەنا دراو، ديارە ئەوان وەك دەمارگىرى تىرەگەرى (التعصّب القبلي) بەرگريان لە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كردو، وەك خزمىكى خۆيان، ئىنا ديارە دەمارگىرى تىرەگەرى شتىكى نەفامانەيەو ناپەوايە، بەلام ئەگەر ئەو ئەو ئەو دا پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سوودى بينووە ئەو عورف باوەى گە ئەو كاتە هەبوو، گە برىتى بوو ئەو عەشیرەت دىفاعيان لە خەلكى خۆيان كردو گەر چى ئەسەر دىنى ئەوانىش نەبوو پىت.

٢- پاشان دەبينن گە پىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە مامى نالى: جا خۆ تۆ مسوئەمان نى، چ حەقى منت هەيە؟ پەنگە ئەگەر مسوئەمانىكى كىچ و كالى ئىمە بى ئەگەر بابى يان خزمىكى نا ئىسلامى

قەسەيەكى خىرى بۇ بكا، بلىت: جا تۇ ھەقت جىيە خۇ تۇ مسولمان نى، يان تۇ لەگەل ئىمە نى!!، واينەفەر موۋە، بەلگو رېزى مامى گرتو، ۋە لىگەر اوۋە مامى بەناۋى ئەۋۋە قەسە بكات، چونكە قەسەكى (عباس) زۆر گەۋرە بوۋە كە گوتوۋىەتى: موۋەمەد لە لای ئىمە رېزى لى گىراۋە ئىمە دىفاعى لى دىگەين ۋەمپارېزىن، دىار چاكىشىان نەپاراستو، بەلام بۇيە وايگوتوۋە تاكو بىكاتە منەتېك لە سەر ئەۋس ۋ خەزرج، ۋە پىغەمبەر (ﷺ) ۋا نەيەتە بەر چاۋ كە كەسى نىە پىشتىۋانى لى بكات، ھەرومەھا مولزەمىشىان بكات بەۋەى كە ئەۋ بوۋى ھەبوۋ لەلای ئىمە خۇمان بىمىنەتەۋە لى نەفەۋماۋە، پىغەمبەرى خواش (ﷺ) ھىچ قەسەك ناكات كە عەبباسى مامى بە ناۋى ئەۋۋە قەسە دىكات، ئنجا ئەۋانىش چۇن ۋەلام دەدەنەۋە.

ئەۋانىش دەللىن: ئىمە دەزانىن بۇجى ھاتوۋىن ۋە پەيمانى پى دەمەين ۋەمىشى پارېزىن، ھەلبەتە ئەۋ ھەلۋىستەى (عباس) نىشانى خۇى دىپىكى، ۋە ھەردوۋك ھۇزى ئەۋس ۋخەزرج) ھان دەدات كە زىاتر دىفاع لە پىغەمبەر (ﷺ) بىكەن، كەۋاتە: ئەۋ ھەلۋىستەى عەبباس (خۇا لى رازى بى) كۆمەتېك ئامانجى پىكاۋن.

۳- پاشان ئەۋەشى لى ۋەردەگىرى كە ئىمە دەبىت بەھرە ۋەربگرىن لە ھەموو وزەۋ تۋانايەكان پىغەمبەر (ﷺ) ئەگەر فەر موۋباى: ئەى بەنى ھاشىم! ئىۋە ھەقى مىتان نەبى ۋ فلان كەس ئەتۇ ھەقى مىت نەبى بىگومان كەلن ۋ بۇشاى زۆر دىكەۋتە ئەۋ پىشتىۋانىيەى كە لى دىگىرى. بەلام مادام عەبباس نەھاتود بلىت: ۋەردە مىن پىشتىۋانىيەى لى دىكەم، بە مەرجى تۇ تەنازول لە فلان شتە

بىكەي، ھەروھە (أبو طالب) ھىچ مەرجىكى دانەنابوو كە دىفاعى لى دەكرى، ئىمەش دەبى ھەر كەسنىك پىشگىرىمان بىكات بۇ كارو كاروان و پىرۋزى ئىسلامىي، ئەگەر مەسئۇلىيەت نەبى، كە ديارە ئىمە مىللەتى خۇمان بە زۆرىي بە مەسئۇلمان دەزانىن، بەلام ئەگەر كەسنىك مەسئۇلىيەت نەبى، ھەر دەبى سوپاسى بىكەين، مادام بەبى بەرانبەر يارمەتتىمان دەدات.

لە كۆتايى توۋزىنە ۋە ماندا لەبارەي پىنجەمىن بىنەماي كارو پىرۋزى پىنجەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ پاكىزلىق ۋە چاڭسازى كۆمەلگا، سەرنىجتان بۇ مەسەلەيەكى گىرنگ رادەكىشم:

پىنجەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بۇ بىياتنانى كۆمەلگا ئىسلامىي كارى لەسەر بانگەواز، لەسەر ھۇشيار كىرنە ۋە تىگەياندىن ۋە پىگەياندىن خەلگ، بەلام بۇ بىياتنانى دۆلەتى ئىسلامىي ھاتو كارى سىياسى كىردو، واتە: بۇ پەيدا كىرنى كۆمەلگە خەلگىكى ئىسلامىي ۋە كۆمەلگەيەكى مەسئۇلمان لە رېي بانگەواز ۋە تىگەياندىن ۋە ھۇشيار كىرنە ۋە خەلگە ۋە كارى كىردو، بەلام لە دىۋى ئەۋەي كە كۆمەل ۋە كۆمەلگەيەكى مەسئۇلمان دروست بوۋو ۋە سىتوۋىيەتى قەۋارەيەكى سىياسىيان بۇ دروست بىكات، كە بىيان پارىزى ۋە چەترو سايە ۋە سىبەرىكىيان ھەبى، ھاتو شىۋازى كارەكەي گۆرپوۋە دىنى كارى سىياسىي دەكات: ۋەك پەيمان ۋە مەگرتىن ۋە جەم ۋە جۆلگىرن بە شەۋو پەنھانكارىي، ۋە نەقىب دىيارى كىرن ۋە رېڭخستىن كاروبارى ئىدارىي! كە واتە: ئىمەش پىۋىستە بۇ ئەنجامدانى كارى ئىسلامىيەت، ۋىستمان ھەر كارىك بىكەين، شىۋازى خۇي بۇ لە بەر چاۋ بىگىرن كارى بانگەواز شىۋازەكانى خۇي دەۋى، كارى سىياسىي شىۋازەكانى خۇي دەۋى، ۋە دروست كىرنى قەۋارەي سىياسى

شىۋازى خۇي دەۋى، پېغەمبەرى ئىمە (ﷺ) ۋاي كىردە، ديارە لە بەرچاۋ گىرتى ئەۋ ھەل ۋە مەرجەي ئەۋ كاتە بە گىشتى، ئەۋ كۆمەلگايەي كە تىيدا بوۋە، دەجا ئىمەش دەيى بە لەبەر چاۋ گىرتى ئەۋ ھەل ۋە مەرجە فېكرىي ۋە سىياسىي ۋە كۆمەلئايەتتەي كە ئىستاكە كۆمەلگاي بەشەرىي بە گىشتى ۋە كۆمەلگاي خۇمان بە تايبەتتەي تىيدا دەۋىن، كارمەمان ئەنجام بەدەين ۋە بۇ ھەر ئامانچەۋ لەھەر قۇناغەدا شىۋازو ئامرازو پىيازە پى بە پىست ۋە پىۋىستەكان بىرىنە بەر.

قۇناغى شەشەم: كۆچكردنى پېغەمبەر (ﷺ) پىش ئەۋىش

ھاۋەلانى بۇ (يىترب) ۋەك پىشەككەيەك بۇ بىناتنانى قەۋەرى سىياسى:

كۆچ (ھىجرە) بىرىتى بوۋ لە گۈاستنەۋەي پېغەمبەرى خۋاۋ (ﷺ) ئەۋىش (ﷺ) ھاۋەلانى بەرپىزى پېغەمبەر (ﷺ) لە مەككەۋە بەرەۋ مەدىنە، لە مەككەيەك كە كارۋكارۋانى ئىسلامىي تىيدا گەشتتۆتە بىنەست، بەرەۋ مەدىنەيەك كە ۋەك خۋا دەفەرەمۋى:

﴿وَالَّذِينَ بَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْآيْمَانَ مِن قَبْلِهِمْ...﴾ ۹ ﴿الحشر﴾. لە مەككەۋە بەرەۋ

مەدىنەيەك كە مەسۇلمانانىكى تىدان كە باۋەشيان گىرتتۆتەۋە بۇ

پېغەمبەر (ﷺ) ۋە بۇ بەرنامەكەي ۋە بۇ ھاۋەلانى

كۆچكەرى بەرپىزى، ئىنجا ئەۋ كۆچكردنە ئىمە ئىستا كە سىرە

دەخۋىنەنەۋە، رىنگە بەشتىكى ئاسان تىببىفكرىن، بەلام لە راستىدا زۆر

شتىكى قورس بوۋە بۇيەش مەن كۆچكردنە بە پىشەكى بۇ پىكەنەنە

كۆمەلگاي ئىسلامىي ۋە پاشان دامەزراندنى دەۋلەتتى ئىسلامىي دانۋە،

چۈنكە تەنبا بە مەسۇلمانانى مەككە كە دۋايى بوۋن بە كۆچكەران

(مەھاجرون) دەۋلەتتى ئىسلامىي ۋە كۆمەلگاي ئىسلامىي پىك نەدەھات.

ھەرۋەھا بە مەسۇلمانانى مەدىنەش كە دۋايى ناۋيان لىنرا: پىشتىۋانان

له (السيرة النبوية) دا هاتوه،^(۱) ههروهه له (طبقات ابن سعد)دا^(۲) (قالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَخْبَرْتُ بَدَارَ هِجْرَتِكُمْ وَهِيَ يَشْرِبُ فَمَنْ أَرَادَ الْخُرُوجَ فَيَخْرُجْ إِلَيْهَا وَخَرَجَ الْمُسْلِمُونَ جَمِيعاً إِلَى الْمَدِينَةِ فَلَمْ يَبْقَ بِمَكَّةَ مِنْهُمْ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَابُو بَكْرٍ وَعَلِيٌّ، أَوْ مَفْتُونٌ أَوْ مَرِيضٌ أَوْ ضَعِيفٌ عَلَى الْخُرُوجِ) (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وهكو زه مينه سازه كي نه فسي به هاوه لائي به ري زي ده فهر موي: هه والي پيدراوه به مه نزلگای کوچ بوگردنتان - نهو شوينه کی ده بيهت کوچی بو بکن- نهو يش (يه سرييه)، له فهر مووده يه کی ديکه دا

طبقات ابن سعد، ج ۱ ص ۳۲۵.

دەفەرمۇي: ھەۋائىم پىندراۋە شوئىنىكە كە دارخورماي لىيە ۋە كەتۈتە نىۋان دوو زىجىرە شاخەۋە، بەلام دوايى بۇيان دىياريى دەمكەت ۋە دەفەرمۇي: يەسرىبە، ھەركەسىك دەيەۋى ئىرە بەجى بەيلىت با بۇيى بىجى، واتە: فەرمانىيان پىندەمكەت بەدەرچوون، دوايى (ابن سعد) ئە درىژە قىسەگانىدا دەلىت: مەسۇلمانان ھەموويان رۇيشتن بەرە ۋە مەدىنە، ھىچ كەس ئە مەككە نەمايەۋە، جگە ئە پىغەمبەر (ﷺ) ۋە ئەبۇبەكرە ۋەلى (خۇرا لىيان رازى يىت)، ياخۇد كەسىك كە سىجىن كرابى يان ئە ژىر ئەشكەنچەدا بىت ئە ھاۋەئان، ياخۇد نەخۇشبى، ياخۇد نەتۈنى بىچىتە دەر، ۋەكو ئافرىتان ۋە مىندال ۋە پىرو پەككەۋتە، واتە: ھەموويان رۇيشتن، ئىنجا ۋەكو گۈتە ئە سەرەتاۋە ئامازەم پىدا ھەندى كەس پىيان ۋايە كە ئەۋ كۆچە تەنبا سەفەرىك بوۋە ئە مەككەۋە بۇ مەدىنە - كە ماۋەگە ۋە دورى (۶۰۰) كە دەبى - كە بە دوۋسى رۇژ گەشتۈنەتە ئەۋى بەلام كىتەبەكانى سىرە باسى ئەۋەمان بۇ دەكەن كە ئەۋ كۆچكەرنە زۇر سەخت بوۋە، ۋە مۇشرىكەكانى مەككە كۆمەلىك شىۋازىيان بەكارھىناۋن، بۇ رىگرتن ئەۋ كۆچ ۋە كۆچبارە ھاۋەلان: يەكەم/ يەكەم شىۋازىيان بىرىتى بوۋە لەۋە كە ژن ۋە مىرد ۋە مىندالىيان لەيەك جىا بىكەنەۋە، كە ئەۋە بۇ (ئوممۇ سەلەمە) ۋە (ئەبۇ سەلەمە) ۋە (سەلەمە) كورپان پروۋى دا، كاتىك ئەبۇ سەلەمە ۋەستى لەگەل (ئوممۇ سەلەمە) ۋە (سەلەمە) كورپى بەرە ۋە مەدىنە بىچىن، خىزمەكانى ئوممۇ سەلەمە ھاتىن گوتىيان: ئىمە ناھىلىن ئەۋ ئافرىتە ۋە ئىمە ئەگەلت بى، ئىدى ئەۋيان رەكشە، خىزمەكانى ئەبۇ سەلەمەش گوتىيان: ئىمەش ئەۋ مىندالە ۋە خۇمان نادىنە ئىۋە، ئەۋانىش مىندالەكەيان لىستاند، ئوممۇ

سەلەمە دەئى: مەن لەشۋىتەنىك بەتەننىياو كۆرەكەشم لای خەزمەكانى مېردەكەم و مېردەكەشم كۆچى كرد بۆ مەدينە^(۱).

دووم/ شىۋازىكى دىكە برىتى بوو لە پەندىن (اختطاف) كە ئەو دە ئە (عياش بن ربيعة) پروویدا كە ئەگەل (عمر بن الخطاب) (خەلىپە پەزى) (بەئىننىيان دا بەيەكەو كۆچ بىكەن، دوايى ئەو بوو كە (عياش بن ربيعة) ئەلەكە ئەتت و (أبو جهل الحارث بن هشام) دەپرفىن و دەپرفىنەو^(۲)

سەيەم/ شىۋازىكى دىكە برىتى بوو لە خەسكردن، يانى كە زانىويانە كاپرا دەپەوئى كۆچ بىكات، خەسكىيان كەردە، بۆ وئە: كۆپلەكان بە زۆرى زىندانى دەكران، وە (عياش بن ربيعة) كە ئە ژوورىكدا خەس كرابوو كە سەربانى نەبوو^(۳).

چوارەم/ يەككى دىكە ئە شىۋازەكانى رېگرتن ئە كۆچكردنى ھاوئەلەن برىتى بوو ئەو كە كەسەك زانىبىيان كۆچ دەكات ئەگەر ساماندار بووبى، مال و سامانەكەيان لى ستانددە. بۆ وئە: سوھەبى كورى سىنانى رۆمى، دەئى: گوتيان: رېت نادەين مەگەر ھەرچى مال و سامانە ھەيە بمان دەيتى ئىنجا رې دەدەين دەربازى و برۆى! ئىنجا دواي ئەو مال و سامانەكەي خۆى دانى، ئىيگەرەن كە كۆچ بىكات^(۴)، كەواتە: ئەو كۆچكەرنە جارى وابوو سەربان ئە پىناودا دانادە، وە جارى وابوو ئە پىناویدا گىراون و رېندراون و روت كراون!! ھەروا كۆچ و سەفەرىكى ئاسان نەبوو.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۶۷، ۶۸، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۲ ھەمان سەرجاۋو بەرگ، ص ۷۲، ط دار صادر / ۱۴۲۴ھ.

^۳ ھەمان سەرجاۋو بەرگ، ص ۷۳.

^۴ ھەمان سەرجاۋو بەرگ، ص ۷۴.

ھەرۈمھا پېغەمبەر (ﷺ) ىش دىسان كۆچەكەي زۆر زەھمەت بوۈ، خوا (سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى) لى سورەتى (الْأَنْفَال) دا فەرموۋىيەتى: ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَكْرِرِينَ﴾ (۲۰) ۋاتە: ۋە ياد بىكەۋە كاتىك ئەۋانەي بېيروان پىلانپان لى دۇى تۇ دەگىرا كە سىجىت بىكەن، پان بىكوژن، پان دىمىرت بىكەن، ئەۋان پىلانپان گىپراۋ خواش نەخشەي دانا، ۋەخوا باشىرىن تەگىر سازە.

ئىنجا ئەۋ كۆچەم بۇيە بە پىشەكىۋ زەمىنە خۇشكەرى بىياتنانى كۆمەلگى ئىسلامىيۋ پاشان دامەزراندنى دەۋلەتى ئىسلامىي داناۋە، چۈنكە ئەگەر ئەۋ مەسۇلمانە كۆچكەرانە كۆچپان نەكردبايە بۇ مەدىنە، بېگومان مەسۇلمانانى مەدىنە بەتەنيا بايى ئەۋەندە نەبوۋن ۋ ئەۋەندە پەرۋەردە نەكرابوۋن كە بىتۈۋان دەۋلەتى ئىسلامىي بەرپۇۋە بەرن، ھەرۈەك چۈن كۆچكەرانىش ئەگەر ھەر نەمەككە مابوۋنايەتەۋە، دىسان بارودۇخى (مەككە) ىش گونجاۋو لەبار نەبوۋ بۇئەۋەي دەۋلەتى ئىسلامىي تىدا رابگەيەنرى، بۇيە بېۋىست بوۋ ئەۋ كۆچ ۋ كۆچبارە ئەنجام بىرى.

قۇۋاى ھەۋتەم ۱ دانائى پىنچ پاىيە گىرنگ: دروستكردى مژگەۋت، براىيەتپى
نپۋان كۆچكەران ۋ پىشتىۋانان، نوۋسىنى مەحىفە (دەستۈر)، بانگ،
پوۋگە (قېلە):

// دروستكردى مژگەۋت:

ھەر نە سىرەي (ابن ھىشام) دا كە ديارە كۆنترىن ۋ موعتەبەرترىن كىتپە لى ژياننامەي پېغەمبەر (ﷺ) دا نوۋسرابى، چۈنەيتى بىياتنانى يەكەم مژگەۋت بەدەستى موبارەكى پېغەمبەر (ﷺ)

وَسَلَّمَ) كە ئىمە بە يەگەمىن پاىەى پىكەتەنى دىنلەتى ئىسلامى دادەنىن، بىخەنەروو، (ابن هشام) لە درىژەى باسکردنى ئەو ەدا كە پىغەمبەر (**صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) دەچىتە مەدىنەو بە سوارىى حوشترەكەى خوى مەنزل بە مەنزل دەرۆات دەلتى:

(حَتَّى إِذَا أَتَى دَارَ بَنِي مَالِكٍ مِنْ بَنِي النَّجَارِ بَرَكْتَ عَلَى بَابِ مَسْجِدِهِ وَهُوَ يَوْمَئِذٍ مَرِيدٌ لِّغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ مِنْ بَنِي النَّجَارِ وَسَأَلَ عَنِ الْمَرِيدِ لِمَنْ هُوَ؟ فَقَالَ لَهُ مُعَاذُ بْنُ الْعَفْرَاءِ: هُوَ يَارَسُولَ اللَّهِ لِسَهْلٍ وَ سُهَيْلِ ابْنِي عَمْرٍو وَهُمَا يَتِيمَانِ لِي وَ سَأَرْضِيَهُمَا مِنْهُ، فَاتَّخَذَهُ مَسْجِداً، قَالَ فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَبْنَى الْمَسْجِدَ).

واتە: پىغەمبەر (**صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) بەسوارى حوشترەكەى رۆشت تا گەشتە لای بەنى مالىك لە بەنى نەججار، ئەوى لەدەرگای مزگەوتەكە يەخ بوو (واتە: ئەو شوپنەى كە دواىى كراوە بەدەرگای مزگەوت) ئەو كاتە (جۆخىن) (واتە: شوپنى خەرمانى خورما و دەغل بوو و تەخت كرابوو) ەى دوو مندالى ەتەيو بوو لە بەنى نەججار، پىغەمبەر (**صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) فەرموى: ئەم جىخوون (جىخەرمان)ە ەى كىيە؟ (موغازى كورى عەفرا) گوتى: ئەى پىغەمبەرى خوا (**صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) ئەو ەى (سەهل و سوهەيلە) كورانى عەمر، كە دوو ەتەيون لەلای منن و من سەرپەرشتيان دەكەم، وەمن رازيان دەكەم، (واتە: بۆيان قەرەبوو دەكەمەو و پارمیان دەدمى) تۆ بىكە بە مزگەوت، دەلتى: پىغەمبەرى خوا (**صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**) فەرمانى كردو كرديان بەمزگەوت. كەواتە: چۆنەتى دروستکردنى مزگەوتەكە بەو شۆمەيه بوو، شوپنىكى سادە، ەى دوو مندالى ەتەيو، كە دواى ئەو قەرەبوو

خبر مانده.

ئەو بەراستی کاریکی زایەیه و مایە پووجیە بۆ ئیمە!

دواروژ، ئه‌ی خوايه! به‌زمييت به‌پشتيوانان و گوچه‌راندا بيته‌وه.

عِشَ الْآخِرَةِ، اَللّٰهُمَّ اَرْحَمْ الْمُهَاجِرِيْنَ وَالْأَنْصَارَ^(٣) وَاَتِهِ: بِیَغِهِ مَبْر (صَلَّى

السيرة النبوية لابن هشام، ج ٢ ص ٨٦، ٨٧، ط دار صادر / ١٤٢٤هـ.

السيرة النبوية لابن هشام، ج ٢ ص ٨٧، ط دار صادر / ١٤٢٤هـ.

نەفەرموو گە بېيىت بە شىعر، ديارد ئەووش مىصداقنى ئەومىيە گە خوا دەفەرموى: (وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ) (يس) واتە: نەشىعرمان فېر کردوو نە بۇيشى ھەيە بىلئىت، واتە: پېغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋەك زانايان دەلئىن: ئەگەر ويستباشى شىعر بلئى، بە جۆرىكى دەگوت گە ئە شىعر دەشۇرا و كېش (وزن)ەكەى تىكدەچوو، ياخود سەروا (قافية) تىكدەچوو.

رۆلى گرنكى مزگەوت:

اتى خۆى مزگەوتى پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە مزگەوت ئە ئىسلام دا بەگشتى. شوئىنى ۋەرگرتنى زانست بوو، ۋە شوئىنى پەرۋەردەکردن بوو، ۋە شوئىنى راۋىژکردن ۋە خەشەدانان ۋە تەگبىر کردن بوو، ۋە شوئىنى چارەسەرکردنى كېشەگان بوو، ۋە شوئىنى عىبادەت ۋە پەرۋەردەکردنى ئىمانىي ۋە رووحى ۋە رازو نیاز بوو لەگەل خۆى پەرۋەردگارد، ۋە شوئىنى كۆمەللىك چالاكى دىكەى سياسىي ۋە كۆمەلئايەتىي ۋە ئابوورىي ۋە بەلگو جىھادىي ۋە سەربازىيش بوو، زۆر جارەن سوپا ئە مزگەوت دا رېك خراۋەو كاروبارى بۇ ديارىكراۋە.

يەككىك لەو زولمانەى گە لەئىسلام ۋە مسوئلمانان دەكرى، برىتيە ئە پەكخستنى مزگەوتەگان ۋە خالىي كىرنەۋميان لە نىۋەرۋكى خۇيان، ئەۋىش بە رېگرتن لە تىدا ئەنجامدانى چالاكىيە جۇراۋ جۇرەگان، من چووم بۇ ھەندىك ئە ولاتانى ئەۋرۋوپا، مزگەوت لەۋى وىراى نوپۇز ۋە تاعەت، شوئىنى كۆبۈۋنەۋەى مسوئلمانانە، شوئىنى چالاكىيە فېكرىي ۋە ھاۋكارىي پىكەۋە كىردن، شوئىنى پىك ئاشناۋون ۋە يەكەدى بەسەرگىرنەۋەى مسوئلمانان ۋە... ھتە، گە بە داخەۋە لىرە ئە زۆرىەى ولاتانى مسوئلماناندا ئەو چالاكىيانە ئە مزگەوت قەدەغە كراون، گە ئەۋە

بەپراستى زولمىيىكە لە ئىسلام ۋە لە مسوئلمانان دەكرى، سىتەمىيىكە مسوئلمانان لە خۇيان ۋە دىنەگەيانى دەگەن، بەئى ئىمە حەقمان نەداۋمىتە مائەگەنى خۇيان پەرۋەردگارو، يەككىك لە ھۆيەگەنى پاشكەۋتەنمان ۋە يەككىك لە ھۆكارەگەنى بەلارپىدا چوۋنى چىنى گەنجمان، گە سەرى لى دىشپۇۋ ۋە بەملاۋ لادا دەرۋات ۋە ۋوۋ لە بارو مەيخانەگان ۋە شۇيى خراب دەكات، ئەۋەيە گە دەرگەي مائەگەنى خۇيان لى بەستراۋە، بەئى بۇ نوپۇز گراۋەتەۋە، بەلام مەزگەۋت تەنیا جىگەي نوپۇزگەردن نىەۋ، پىۋىستە مەزگەۋت جىگەي ۋەشنىرى بى، شۇيى پەرۋەردەگەردن ۋە پىگەياندن ۋە راھىنان بى، شۇيى چارەسەرى كىشە گۆمەلەيەتتەگان بى، شۇيى سىياسەت ۋە پەرس ۋە ۋاۋىز گەردنى مسوئلمانان بىت، ۋە ئەۋە گە ئىمام لەمىحراپ دا دەۋەستى، ئەۋە دەگەيەنى، گە مسوئلمانان دەبى سەرگەردەۋ پىشەۋايەگان ھەبى ۋە دەۋا ئەۋدا جۈۋە بگەن، ۋە دەبى ۋوۋيان پى بىكەتە يەك ۋوۋگەي دىارى گراۋ، نەۋەك ھەر كەسە ۋوۋ لەلەيەك بى، ۋە پىشەۋا گە پىيان دەئىت: ۋىك بۈەستى پال ۋىك بىدەن! ئەۋە بەپراستى ھەمۋوۋ مەشۇ ۋە راھىنانە بۇ مسوئلمانان ۋە ئەۋ مەشۇ ۋە راھىنانە تەنیا بۇ نوپۇزەگان نىە، بەئى بۇ ئەۋەيە گە لە سەرچەم لایەنەگانى دىكەي ژيانىشان دا، ئاۋا بە ھەرۋەزى ۋە ۋاۋىز ۋىك ۋىكى گارى خۇيان بگەن.

// بىرايەتتى لە نىۋان كۆچكەران ۋە پىشتىۋاناندا:

دىارد (ابن هشام) بۇ سىپەكەي خۇي پىشتى بە (ابن اسحاق) بەستۋە خۇيشى ھەندى زىادەي دەخاتە سەر، جا (ابن هشام) دەئى: {قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَأَخَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، فَقَالَ - فِيمَا بَلَّغْنَا، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ نَقُولَ عَلَيْهِ مَا

لَمْ يَقُلْ: تَأَخَّرُوا فِي اللَّهِ أَخَوَيْنِ أَخَوَيْنِ { واتە: (ابن اسحاق) دەلىت پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) برايه تى بىر ياردا لى نىوان ھاۋەلانى بەر يىزىدا لى گۆچكەران و پىشتىوانان، ھەك پىمان گەشتىۋە پەناش بەخۋا دەگرىن گە شتېك بەدەمىيەۋە بلىين گە نەيفەرموۋىي فەرموۋى: لى پىناۋى خۋادا برايه تى بىكەن، دوو دوو، واتە: ھەر گۆچكەرو پىشتىوانىكى دەگرە برا. ديارە ئەۋ برايه تىيەش چەند حىكمەتلىكى تىدا بوون:

يەگەم: ئەۋ گۆمەلگايە دەبىتە گۆمەلگايەكى تۆكەمە پتەۋ و پىكەۋە جۇشدرار و ئەۋە نابى كە بگوتى: ئەۋە مەككەيەۋە ئەۋە مەدىنەيە، چۈنكە ئەۋ گۆمەلگايەكى گە دەمارگىرىيان بۇ شارو تىرەۋ ھۆز دەبى، گۆمەلگايەكى دۈكەۋتوون، تاكەكانى گۆمەلگا دەبى پىكەۋە قالىب بنو جۇش بخۇن و، ھەموۋيان لەسەر يەك پەيام و بەرنامە خىر بىنەۋە، پېغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ويستى ئەۋ خەلگە ھىچى دەمارگىرى بۇ ھىچ شتېك نەبى جگە لەئىسلام، ۋە لەقالبو جوغزى تەسك و گچكەى شارو تىرەۋ ھۆزى دەرھىتان و يەك ئىنتىماى گشتى بۇ دروست كىردن، گە بەيەكدييەۋە بىيانبەستىتەۋە: ئىنتىما بۇ ئىسلام و برايه تى ئىسلامىي.

دوۋەم: پاشان چارمەرى كىشەيەكى ئابوورىي وگۆمەلگايەتتىشى پىكەرد، گۆچكەران گە لەمەككەۋە ھاتبوون، زۆربەى ھەرە زۆرىيان مال وھالى خۇيان بەجى ھىشتىبوو، ھەبوو خىزانىشى بەجى ھىشتىبوو، بۇ ويئە عومەرى كورى خەتتاب (خىرا لىي پازى بى) ئەۋ كەلەپياۋە دوو ھاۋسەرى ھەبوون، ھىچيان لەگەللى نەھاتن، ھەردوۋىيان كافر بوون،

^۱ - سەرچاۋەى پېشۋو، ۲- ج، ص ۳۶۴، دار ابن الھىثم.

بۇيە پېغەمبەر (ﷺ) لى ئىۋان كۆچكەرانى بى مال ۋە
 ھال، پىشتىۋانان دا بىرايەتتى بىر ياردا، كە ئەۋد بوو پىشتىۋانان
 بىراستى ۋە بىماناى وشە بىرايەتتى راستەقىنەيان لىگەل كۆچكەراندا
 كىرد، ھەتتا ھى وايان ھەبوو بە برا كۆچكەرمەكى دەگوت: نەك ھەر
 لى مال ۋە ساماندا بەشدار بە، بەلكو ۋەردە من دوو ھاۋسەرم ھەن،
 ھەيە ۋەردە تەماشايان بىكە، كامىانت بە دلە من تەئاقى دەدەم ۋە دۋاى
 كە عىددەى بەسەرچوۋ مازەى بىكەرمەۋە، بىرايەتتى يەگەيان
 گەيشتىۋوۋە لووتكە! كەۋاتە: ئەۋ بىرايەتتى بە پىر كىرنەۋەى
 ئەۋگەلنە سىياسى ۋە ئابۋورى ۋە كۆمەلەيتتى ۋە عاتىفىيە بوو، كە
 لى لى كۆچكەران دروست بوۋبوو، بەھۋى كۆچكەرنىنەۋە،
 پېغەمبەر (ﷺ) ئەۋ گىرەتەنەى پى چارەسەر كىردن،
 ھەر بۇيەش دۋاى دۋاى ئەۋەى ئەۋ قۇناغە كاتىيە بەسەر دەچى،
 خۋاى پەرۋەدگار ئەۋ جۆرە بىرايەتتى كە مىراتيان لى يەك دەبىرد،
 بىرايەتتى يەكە ھەرۋەك خۋى دەبىت، بەلام مىراتەكەى گەرانەۋە
 سەر ئەۋەلى خۋى، ۋەك دەفەرمۋى: ﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ
 فِي كِتَابِ اللَّهِ...﴾ (الأنفال ۷۵). ۋاتە: ئەۋانەى كە خىزمن ئەيەكەى
 لەپىشتىرن ۋە نىزىكتىرن (بۆمىرات گىرتن) لى كىتەبى خۋادا، ۋاتە مەسەلەى
 مىراتى گەرانەۋە سەر ھالەتە ئاساى يەكەى خۋى، دۋاى
 بەسەرچوۋنى ئەۋ ھالەتە تىپەر (طاريە) بەلام بىرايەتتىكە ھەر
 لەجەبى خۋى مایەۋە.

ھەلەتە ئەۋ ھەلۋىستە بىراستى لووتكەى خەلك بەسەر خۇدا
 ھەلۋىزاردن (پىشار) ۋە بەخىشندەى ۋە بىرايەتتى ۋە پى لى نەفسى خۇنانە،
 ئەگەرنا دەست ھەلگىرتن لى ھاۋسەرى خۇ زۆرى دەۋى، بەلام ئەۋان

ئىمان و ئىسلام و برايه تىي و عهتف و سۆزيان له گه ل يه گدى، وای ئى کردوون، ئاوا پى له نهفسى خۆيان بنين.

به لām ئەگەر پشتیوانه كان ئەو جوامییری یه یان هه بووه، له به رانبه ردا گوچکه ره گانیشت ئەگەر ئەو جوامییری یه یان زیاتر نه بوو کهمتر نه بووه، بۆ وینه: (سعد بن الربیع) که له گه ل (عبدالرحمن بن عهوف) دا ده بیته برا، پى ده ئى: وهره له مالى من چیت ده وى هه ئیگره، ئەویش ده ئیت: (بارك الله في أهلك ومالك ولكن دلني على السوق)^(۱) واته: خوا پیت و به ره که تی زیاتر بخته مال و سامان و خیزانیشت، به لām تۆ رپگای بازارم پيشان بده! که واته: گوچکه رانیشت له گه ل هه ژاری و نه داریشدا، دانیان به خۆياندا گرتوووه پشتیان به خۆيان به ستوه.

// نووسینی (صحیفة):

پایه یه کی دیکه که پیغه مبه ری خوا (صلى الله عليه وسلم) ره چاوی کرد بۆ بنیاتنانی قه واره ی ئیسلامی یه که م، نووسینی ده ستور بوو، ئیمه به زاراوه ی ئەمرو ده ئین: ده ستور، به لām له سه رچاوه گانی سه ردا به سی وشه هاتوه: (الكتاب) و (الصحیفة) و (الوثیقة)، کتاب واته: نووسراو، سه حیفه واته: لاپه رمیه کی نووسراو، وه سیقه ش وه ک چۆن ده ئی (دوکیومینت - په یماننامه -) ئنجا (ابن هشام) له وباروه گو تویه تی: { قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَكَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِتَابًا بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، وَأَدَعَ فِيهِ يَهُودَ وَعَاهِدَهُمْ وَأَقْرَهُمْ عَلَى دِينِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ وَشَرَطَ لَهُمْ وَاشْتَرَطَ عَلَيْهِمْ }^۲.

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۹۲، ط دار صادر، ۱۴۲۴هـ.

^۲ سه رچاوه ی پيشوو، ج ۲ ص ۲۶۲-۲۶۴، دار ابن الهيثم، وه ج ۲ ص ۹۰-۹۲، ط دار صادر / ۱۴۲۴هـ.

ۋاتە: (ابن اسحاق) دەلىت: پېغەمبەر (ﷺ) نووسراۋىكى نووسى لەنىۋان گۆچكەران ۋە پىشتىۋانان دا، ۋە پەيمانى بەست لە گەل جوولەكەگان، ۋە پەيمانى دانى گە لەسەر دىنى خۇيان بىمىنەۋە ۋە لەسەر مال ۋە سامانى خۇيان بىمىنەۋە، ۋە مەرجىشى بۇ گرتن ۋە مەرجىشى لەسەر گرتن، ئىنجا دواتر باسى بەندەگان دەكات، ديارە ئەۋ ۋەسىقەيەيە يەكەكە لە دۇگىۋمىنە گىرنگەگان لەسەردەمى پېغەمبەر (ﷺ) دا، كە لە (۴۶) ماددە پىك دى، ۋە بە وردىي پىكەتەگانى مەدىنە، ھەموو تىرە ھۆزەگانى نىۋ (يىترب) لە غەربەگانى باس كىردە، ۋە تىرە ھۆزى جوولەكەگانىشى باس كىردە، ۋە مافە ھاۋبەشەگانى مەسۇلمان ۋە جوولەكەشى پىكەۋە باس كىردە، ۋە سەربەخۇي ھەركامىكىشيانىشى راگەياندە، ۋە مەسۇلمانانى بە ئۆمەتلىك ناۋ بىردە، جوولەكەگانىشى بە ئۆمەتلىك ناۋ بىردە، ۋاتە: ھەركامىكىيان سەربەخۇي خۇي ھەيە، ۋە خاۋەنى ئىدارە ۋە قەۋارە خۇيەتى، بەلام ھەردوۋگىشان لە قەۋارەگى فراۋانى سىياسىداخۇيان دەبىنەۋە، ۋە كۆمەتلىك ئەركى ھاۋبەشيان ھەيە، كە پىكەۋە رايان دەپەپىن.

شايدانى باسە زۇر لە مېژوۋنوۋسان ئەۋ دەستۈۋرە بە يەكەمىن دەستۈۋرى نووسراۋ لەسەردەمى كۆندا دەبىن، ديارە پېغەمبەرىش (ﷺ) ئەۋ دەستۈۋرى بۇ پىكەستىنى پىكەتەگانى مەدىنە دانەۋە، لەروۋى سىياسى ۋە ئابورىي ئىدارىيەۋە، چۈنكە لەۋ (۴۶) ماددەيەدا كە دەستۈۋرەكە دىيانگىرەتە خۇي، گەلىك شتى گىرنگ باس دەكات، بۇ ئەۋنە:

۱) ئەگەر كەسلىك كەتلىكى كىرد، ھەلۋىستىيان لەبەرانبەرىدا چى بى.

- (۲) وہ مەسەلەى مال و نەفەقە خەر جکردن، روونکراو مەتەوہ.
- (۳) ئەگەر گىشەو فیتنەيەك بوو، چۆن چارەسەر بکرى؟
- (۴) ئەگەر لایەنیک هیرشى کردە سەر مەدینە چۆن بەیەکەوہ ھاوکاری بکەن بۆ بەرگری؟
- (۵) ئەگەر گەسێک لێ قەوماو ھەژار کەوت چۆن چارەسەرى گرتەگەى بکرى؟ ... ھتە.

ئەوھش بەراستی بەلگەيە لەسەر ئەوہ کە پيغەمبەر (ﷺ) زۆر پيش سەردەم و پوژگارى خۆى کەوتەو، بۆ چۆنیەتى پیکخستن و بەرپۆمەبردنى کۆمەلگا، وە دیاریکردنى ئەرك و مافەکانى پیکھاتەکانى کۆمەلگا، بۆ ئەوہى کە بەبەرچا و روونى یەوہ پیکەوہ مامەتە بکەن.

// ۴ دانانى بانگ:

بانگ وەك دروشمێك كە مسوولمانەكان كۆ بکاتەوہ، بەتایبەتى لە مزگەوت دا بۆ خوا پەرسى، یان گەورەترین جوړى خواپەرسى، کە نوێژە، دیارە مەسەلەى بانگ شتىكى ئاسايیە لەلای ئیمە، بەلام لە راستیدا بانگ یەکیکە لەو شتانەى کە مسوولمانان جیادەکاتەوہ لە غەیری خۆیان، ھەر بۆیە لەزۆر لە وڵاتاندا کاتیک دوور دیکەوینەوہ لە وڵاتانى ئىسلامى، بەچى دەردەگەوئ کە ئەو شوینە مسوولمانى لێن یان نا؟ بە بانگ، وە لەسەردەمى پيغەمبەردا (ﷺ) و لەکاتى فتووحاتى ئىسلامیدا پيغەمبەرى خوا (ﷺ) ديفەرموو:

ئەگەر ویستان بچن بۆ ناوچەيەك بۆ لای تیرەو ھۆزیک، بۆ ئەوہى بزانن مسوولمان یان نا؟ گوئ ھەلبخەن داخۆ بانگ دەمدن یان نا؟ واتە:

بانگ دروشمێکە مسوولمانى پى لەنامەسولمان جیا دەکریتەوہ، وەك

كۆمەل ۋە كۆمەلگاۋ ولات، ۋەك چۆن نوپۇز مسوئلمانى پى ئە نامسوئە
جيا دەگىتتەۋە، ۋەك تەك.

(ابن اسحاق) بە دىرئىي بۇمان باس دەكات كە مەسەلەى دانانى بانگ
چۆن بوۋە؟^(۱) كورتەكەى ئەۋمىيە دەلى: دۋاى ئەۋەى پىغەمبەر (ﷺ)
ئە مەدىنەدا نىشتەجى بوۋ ۋە ھاۋەلاىى لە كۆچكەران ۋە
پشتىوانان لىى كۆبۈنەۋە، ۋە ئىسلام ھىزو پىزى پەيدا كىردو
سەقامگىر بوۋ، نوپۇز فەرز كرا، ديارە پىشتىر نوپۇز فەرز كرابوو، لە شەۋى
(ئىسراۋ مىعراج)دا، بەلام ئەم جارە مسوئلمانان نوپۇزەكانيان بە كۆمەل
دەكردو لە پىنج كاتى ديارى كراۋدا، ديارە بەر ئەۋەى بانگ دابىرى
پىغەمبەر (ﷺ) خەلكى كۆدەكردەۋە بۇنوپۇز، بى ئەۋەى
كە بانگيان بكات، واتە: مسوئلمانان بۇ خۇيان دەيانزانى كە كاتى نوپۇزە،
ئىنجا ھەبۈو دۋا دەكەۋت، ۋەھەبۈو پىش دەكەۋت، بۇيە پىغەمبەر (ﷺ)
ئەۋەى ۋاز لىھىنا، ئىنجا (ناقوس)ى ھىنا كە ۋەك جەپەس ئى دەدرى ۋەى
نەصرانىيەكانە، ئەۋەى بەكار دەھىنا، ئىدى ئەۋان ئەۋ مەشت ۋەمپەدا
بوۋن، يەكەك ئە مسوئلمانان بەناۋى (عبدالله بن زيد) خەۋنى بە بانگەۋە
بىنى ۋەات بۇ پىغەمبەرى خۋاى (ﷺ) گىرپايەۋە، گوتى:
ئەى پىغەمبەرى خۋا! مەن دۋىنى شەۋ ئە خەۋنەدا بىنىم كە پىاۋىك دۋو
بەرگى سەۋزى ئە بەردابوۋن، ناقۋوسىكى بەدەستەۋە بوۋ، ۋەك ھى
نەصرانىيەكان، گوتە: ئەى بەندەى خۋا! ئەۋ ناقۋوسەم پى نافرۋشى؟

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۲۶۶، دار ابن هيثم، ۵: ج ۲ ص ۹۵، ط دار صادر / ۱۴۲۲ھ.

گوتى چى پى دەكەي؟ گوتە: خەنگى پى بانگ دەكەين بۇ نويز، گوتى: شتىكى ئەو باشتر پى بلىم؟ گوتە: بەلى، ئەو چىيە؟ گوتى بلى: (اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) بەو شىۋىيە بانگ بکەن، دەلى: دواى ئەوۋى ھەۋالەم دا بە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋى: (إِنَّمَا لِرُؤْيَا حَقٍّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَقُمْ مَعَ بِلَالٍ فَالْتَقِ عَلَيْهِ مَا رَأَيْتَ فَلْيُؤَدِّنْ بِهِ فَإِنَّهُ أُنْذَى صَوْتًا مِنْكَ)^(۱)، پىغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: (إِنْ شَاءَ اللَّهُ) خەۋنىكى راستە، ھەئسە فېرى بىلالى بکە، با بەو وشانە بانگ بدات، چونكە ئەو دەنگى لە تۆ خۆشترە. ئىجا كاتىك عومەرى كورى خەتتاب خۋاى لى پازى بى گۈيى نىۋو بىلال بانگى دا، لە كاتى نويزدا، ھەستا بەھەئە داۋان ھاتو عەباكەي لە دواى خۋى رادەكېشاۋ گوتى: ئەي پىغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سۈيىند بەۋدى كە تۋى بەحەق رەۋانە كىردە، منىش بەھەمان شىۋە بىنىۋمە لە خەۋندا، پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ھەرموۋى: (فَلِلَّهِ الْحَمْدُ عَلَى ذَلِكَ) ستايش بۇ خوا لەسەر ئەۋە، واتە: ئەۋە شتىكى حەقە.

بەلى بانگ بەو شىۋىيە دانراۋە، ئىجا بانگ بۇ ئىمە ئىستا كە پىند ھەرزە دەدرى، ۋەك گوتە پىمان شتىكى ئاسايىيە، بەلام بە راستى بانگ شتىكى گەۋرەيەۋ دروشمىكە مسولمانانى پى لە نامسولمان جىا دەكرىنەۋە، ۋە بانگ بەشىكە لە ناسنامەي مسولمانان، ۋە ئەگەر

^۱ أخرجه أحمد برقم: (۱۶۵۲۵)، وأبو داود برقم: (۴۹۹)، والترمذي برقم: (۱۸۹)، قال الألباني: حسن صحيح.

تەماشىلى ۋە شەكلىنى بىكەن، دەپىنن ھىلە گىتىيەكانى بووناسىي ئىسلامى، ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي تىدان، بانگ چۆن دەست پى دەكات؟ (الله اكبر الله اكبر) بە مۆتلەقىي خوا گەۋرەترە، ھەرجى بە تەسەۋۋرى تۇدا دى، خوا لەۋە گەۋرەترە بە گەۋرەيەك گە قىياس ناكىرى، پاشان باسى خوا بەيەگگرتن (توحيد) دەكات: (أشهد ان لا اله الا الله) شايتى دەدەم گە جگە لە خوا ھىچ پەرسىراۋىكى دىكە نىيە، ئىنجا باسى رەۋانەكرانى پىغەمبەر (ﷺ) دەكات (أشهد ان محمداً رسول الله)، ئىنجا باسى خەلگ بانگ كىردن دەكات بۇ نوپىز، ۋەخەلگى بانگ دەكات بۇ سەر فرازىي، پاشان دوۋبارە گەۋرەيى خوا رادەگەيەنرى، ۋە لەكۆتايى دا يەكتايى خوا لە پەرسىراۋىتىي دا رادەگەيەنرى.

بەللى بانگ يەكك بوۋە لە پايتەكانى بىياتىنى كۆمەلگەۋ دەۋلەتى ئىسلامىي، ۋە ئىستاش بۇ كۆمەلگەۋ ئىسلامىي گىرگىيەكى تايپەتى خۇي ھەيە، ئىنجا ئەۋەش زۆر جىي سەرنجە گە پىغەمبەر (ﷺ) ئەۋ (عبدالله بن زيد) گە خەۋنەگەي بىنى بوۋ، پىي نەفەر موۋ: خۇت بانگ بدە، خۇت خەۋنە بىنىۋەۋ خۇشت بانگ بدە، بەلگەۋ فەرموۋى: بچۇ ۋەشەكان فىرى بىلال بىكە، ئىنجا ھىكمەت ۋە پاساۋەكەش جى بوۋ؟ فەرموۋى (إِنَّهُ أُنْدَى صَوْتاً مِنْكَ) دەنگى ئەۋ لە دەنگى تۇ خۇشترە، گەۋاتە: پىۋىستە بانگ بىژان، كەسانىك بىن گە دەنگىيان خۇش بىۋ دەنگىكى زوئال ۋە كارىگەريان ھەبى، بەللى ئەۋ ۋەشە گەۋرەۋە موبارەگانە، ھەيفە بەدەنگى كەسىكى دەنگى زوئال ۋە دەنگى خۇش نەگوتىرىن.

// ۵ // دىيارىكرىنى پرووگە:

پايەى پىتتجەم بۇ پىك ھىنانى كۆمەلگاي ئىسلامىي و دىنلەتى ئىسلامىي بىرىتى بوو لە دانانى پرووگە (قېلە) كە ئەمىش لەلای ئىمە ئىستازۇر ئاسايىيە كە خەلگى مەسۇلمان بۇ نوپۇز دىنلەستى و پروو لە (كەبە (اللە) دىنلەت، بەللام بۇ ئەو كاتە شىتىكى زۇر گەورەبوو.

چۇنلەتى دانانى پرووگە (قېلە)ش بەم شىۋىيە بوو، وەك (ابن ھشام) ھىناۋىيەتى، وە (بخارى) ىش ھىناۋىيەتى: {عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ قَالَ أَهْلِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَنَّهُ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قَبْلَ الْبَيْتِ} ^(۱)، بەرپائى كورى عازىب دىل: پىغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يەكەم جار كەچوو بۇ مەدىنە لە لای باپىرەكانى، (واتە: تەرەفى دايكى) يان لەلای خالەكانى لە پىشتىۋانەكان دابەزى، وەماۋەى شازدە مانگ يان ھەقدە مانگ بەرەو (بەت المەقدس) نوپۇزى كرد، بەللام ھەزى لەوۋە بوو كە قىبلەكەى كابە (بەت الحرام) بى واتە: مەككە، وەك خۋاى پەرۋەدگار دىنلەرمۇ: ﴿قَدْ

زَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ... ﴿۱۱۴﴾ البقرة، بىگومان خۋا ئاگاي لە دلى موبارەكى پىغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بوو، ئەھا دىنلەرمۇ: ﴿قَدْ زَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ﴾ دىنلەن پرووت ھەر لە ئاسمان دىنلە، دىيارە پىغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پروو ھەر لە

^۱ زۋادە البخارى برقم: (۴۰).

ئاسمان بوۋە و دەستى بەرزگىردۆتەۋە و دوعاى كىردۈە، پىيى خۇش بوۋە
 خوا فەرمانى پىيىكات كە پرووبىكاتە مزگەۋتى حەرپام (المسجد الحرام)،
 بەلام پىيىشتر دىيارە فەرمانى پىيىكراۋە پرووبىكاتە مزگەۋتى قودس (بيت
 المقدس)، ئىنجا خوا فەرمانى: (فَلَنُؤَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا)، واتە ئەۋەى كە
 ئە دلى تۇدايە و ئاۋاتى بۇ دىخۋازى، ئەۋە بۇمان ھىنايەتە دى: پرووت پىيى
 ۋەردەگىرپىن بەرەو پرووگەيەك كە پىيىت خۇشە (فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ
 الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) دەجا پرووى خۇت بىكە مزگەۋتى حەرپام، (وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
 فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ) ۋە ئىيىستا كە ئە مەدىنەى و لەھەر شوپىنىكى
 دىكەش بوۋى، ھەر پرووتان بىكەنە مەككە، واتە: ئەۋى بوۋ بە قىبلەى
 كۇتايى، بۇيە ئىيىستا بە (المسجد الأقصى) دەگوتىرى: (أولى القبلتين وثالث
 الحرمين) يەكەمىن پرووگەى مسوئلمانان و سىيەمىن حەرپەم، يەكەمىن
 حەرپەممان مەككەى پىروۋزو، دوۋەمىن حەرپەممان مزگەۋتى پىيىغەمبەرە
 (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋە سى يەمىان مزگەۋتى (أقصى) يە. دىيارە شتىكى
 ئاشكرايە كە مەسەلەى پرووگە (قِبْلَةً) كارىگەرىيەكى گەۋرەى لەسەر ئە
 كەسايەتىيى كۇمەلگاۋ قەۋارەى ئىسلامىي ھەبوۋە ھەيە، بەتايىبەت
 لەروۋى سەرىبەخۇيى فىكرىي و پروۋحىي و كۇمەلەيەتىي و سىياسىيەۋە.
 ئەمانە ئەو پىيىنج پاىە بوۋن كە مەن پىيىم واىە كە پىيىغەمبەر (صَلَّى اللّٰهُ
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كۇمەلگاۋ ئىسلامىي لەسەر بىيات نان، ۋەپاشان ئە نىۋ
 ھەناۋى ئەو كۇمەلگاۋ ئىسلامىي يە، دەۋلەتى ئىسلامىي ھاتە دەر، ۋە
 دەۋلەتى ئىسلامىيى لە سەر ئەو پىيىنج پاىە ۋە چەند بىنەمايەكى دىكە
 دامەزىراند.

پیگہی جہگ و جیہاد لہ کومہ لگا و دہولہ تی ئیسلامی دا:

جہنگ و جہاد یہ کُنیک نِیہ لہو پایہو بنہمایانہی کہ پیغمبرہ (صلی اللہ علیہ وسلم) کۆمہ لگاؤ دہولہتی ئیسلامیی لہسەر بنیات ناو، بہئی، کۆمہ لگای ئیسلامیی و دہولہتی ئیسلامیی بہ راستی ہیج پھیوہندی بہ ہیژدوہ نِیہ، واتہ: بہ کارہینانی ہیژ یه کُنیک نِیہ لہ پایہکانی بنیاتنانی دہولہتی ئیسلامیی، لہ راستییدا پیگہی جہنگ و جہاد، بریتیہ لہوہی کہ دہبیٹہ پەرژین و قہٹاو سوپەر بۆ سەر مسولمانان و دہولہتی ئیسلامیی، بۆیہ ئیمہ تہماشادہکین، دواي ئہوہی کۆمہ لگای ئیسلامیی بنیات دہنری و دہولہتی ئیسلامیی دادہمہ زری، ئہو جار خوی کار بہ جی ئہو ئایہ تہ دہنریٹہ خوارئ ﴿اٰذِنَ لِلَّذِينَ يَقْتُلُوْكَ بِاَنَّهُمْ ظٰلِمُوْنَ وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰی نَصْرِهِمْ لَقَدِيْرٌ﴾ **الحج**، واتہ: مؤلہتدرا بہوانہی کہ جہنگیان لہ گہل دہکری و ستہ میان لی دہکری، وہ خوا لہسەر یارمہ تیدانی ئہوان بہ توانایہ، ئنجا دواتر خوی پەروردگار پاسای ئہو مؤلہت درانہ مان بۆ پروون دہکاتہ وہو دہفہرموی: ﴿الَّذِيْ اُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّا اَنْ يَقُوْلُوْا رَبُّنَا اللّٰهُ...﴾ **الحج**، واتہ: ئہوانہی کہ لہ مال و حالی خویان و دہدرنران، بی ئہوہی حہقی خہ لکیان لہسەر بووبی، تہنہا ئہوہنہ بیٹ کہ دہیانگوت: پەروردگار مان خوايہ، ئنجا دواتر خوی پەروردگار تیشک دہخاتہ سەر حیکمہتی فہرژبوونی جہنگ و جہاد، لہکات وشوینی خویدا لہ ہلومہرجی خویداو دہفہرموی: ﴿وَلَوْ لَا دَفَعُ اللّٰهُ النَّاسَ بَعْضُہُمْ بِبَعْضٍ هَلَمَسَتْ صَوَامِعُ وَبِيعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْکَرُ فِیْہَا اسْمُ اللّٰهِ کَثِيْرًا وَلَیَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَن یَنْصُرُہٗ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِیُّ عَزِیْزٌ﴾ **الحج**، واتہ: وئہگہر خوا ہہندی کہ خہ لکی بہہندیکیان پال پیوہ نہ نابایہ، (واتہ: خہ لکی خراپ وزالمی بہ خہ لکی مسولمان وچاک پال پیوہ نہ نابایہ)، پەرستگاکانی رمبہ نہکان و جوولہکہو

نەھىر ئىنىيى ۋە مەسۇلمانان كە يادى خۇايان زۆر تېدا دىمىرى، دەرۋو خىنران، واتە: خۇاپەرستىي كاتىك دىمىنىتەۋە كە ئەھلى ھەق چەك ۋە ھىزىكىيان ھەبى دىفاعى پىي لەخۇيان ۋە پەرستگاۋ دىن ۋە ئىنيان بىكەن، دوايىش دىفەر مۇي:

﴿الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ

وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ الْأُمُورِ﴾ ^(٤١) **الحج**، واتە: ئەوانەي كاتىك كە دىمەلەتەن پىدان لە زەۋىدا، نوپۇز بەرپا دىكەن ۋە زەكات دىمەن، ۋە فەرمان بەچاكە ۋە رېگىرى لەخراپە دىكەن. بەئى بەبى ھىز كۆمەلگاۋ دىۋەتەي ئىسلامىي ناپارىزى ۋە بۇ پارىزگارىي لىكردنى كۆمەلگاۋ دىۋەتەي ئىسلامىي ۋە دىن ۋە ئىنى مەسۇلمانان، ۋە زەۋەر پىي نەبرانىان لەلەيەن دىۋەتەنەۋە، دىۋى ھىزى پىزىيان ھەبى، بەلام نەك بۇ چەسپاندنى ئىسلام ۋە بىلاۋ كىرەۋەي ئىسلام، ئىسلام دىۋى بۇ خۇي بىلاۋ بىيەۋە، لەرپى بانگەۋازو تىگەياندنى خەلگەۋە، بەلكو بۇ پارىزگارىي لىكردنى دىن ۋە ئىنيان.

ئەگەرنا پىغەمبەر (ﷺ) خۇ ئەگەر نەيتوانىيا جەنگى بەرمىي ۋە ئاشكراش بىكا لەگەل كافرەكاندا، دىتوانى جەنگى پەنەنكوزىي (اغتىلات) بىكات، واتە: ھەندىك لەسەرانى كوفىر بەپەنەنەيى بىكوزى، ۋەك لەمەدىنە كىردى، بەلام لەگەل كەسانىك كە لەگەلئاندا لە جەنگدايە، ۋەك (كعب بن الأشرف) ۋە (سلام ابن ابى حقيق) ۋە (خالد بن سفيان الهزلي) كە ئەوانە سەرانى ئەھلى كوفىرۋون لە جىياتى ئەۋەي كە پىغەمبەرى خۇ (ﷺ) ھەندىك لەسەر كىردە شەپەنگىزەكان كە ئاگرىي بىن كاۋ سەرى مار بوون ۋە ئەوانەي لەكۆل كىردەۋە، بەلام ئايا ھۇي چى بوو كە ئەۋەي لەمەككەدا نەكرد؟ چۈنكە لە بىنچىنەدا بەكارھىنانى ھىز رەۋا نەبوو لەۋىدا، لە سۆنگەي ئەۋەۋە كەئىسلام ھىز بەكار دىنىي بۇ بەرگىرى كىردن لە كۆمەلگاۋ دىۋەتەيكى

ئىسلامىي، لە قەوارىيەك كە ھەيە، نەك بۇ دروست كردنى، ئنجا ئەگەر لەمەككە ھىزى بەكار بەيئايە، دىيانگوت: ئەوئىسلامە دەبىي خەلكى بكوژى ئنجا بئاو دەبىيەتە، بەلام نا، ئىسلام با خۆى بئاو بىتەو، با خەلكە مسولمانەكە لەرپى بانگەوازو تىگەيانندنەو پەيدا بىي و بە قەناعەتەو لە ئىسلام كۆبىيەتە، ئەوسا چەك و ھىز بەكار دەھىنرى بۇ دىفاع كردن لە ئىرادەى ئەو خەلكەى كە ئەو بەرنامەو پەيامو شىوہ ژيانەى بەقەناعەتى ئازادانەى خۆى ھەلى بژاردەو.

ئنجا خويئەرى بەرپزا ئىستا كە زانيمان پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) چۆن قەوارەى ئىسلامىي دروست كردەو دەولەتى ئىسلامىي دامەزراندەو، دەللىن: ھەلبەتە پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سەرمەشقە بۇ ئىمە نەك تەنيا بۇ چۆنيەتى نوپژ كردن و پۆژوو گرتن و ھەج و عومرە، بەلكو بۇ ھەموو شتەك و لەھەموو بوارەكاندا سەرمەشقمانە كەواتە: پىويستە پىغەمبەرى ئىمە چۆن كۆمەلگەى كۆمەلگەى خۆى گۆرپوہو چۆن قەوارەى سياسىي دروست كردەو، ئىمەش شوپن پىي ھەلبگرين، ديارە بە لەبەرچاو گرتنى ھەلومەرجى خۆمان، بەلام لە ھىلە گشتى يەكاندا دەبىي تەماشاي پىغەمبەرى خۆمان (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بكەين، كە لەرپى قەناعەت پىھىنانى خەلكەو، لەرپى بانگەوازو ھۆشيار كردنەو، خەلكى لە پەيامەكەى كۆكردۆتەو، پاشان پەرورەدى گردوون، وە دوايى رىكى خستوون وە پەيمانى ئى وەرگرتوون، وە قۇناغ بە قۇناغ لە گەلئاندا رۆيشتەو، تاكو ئەو كۆمەلگەي پى بنىات ناون، وە دوايى لە ھەناوى ئەو كۆمەلگەيەدا كە لەسەر ئيمان وئىسلام كۆبۆتەو وبنىات نراو و پىكھيئىنراو، قەوارەى ئىسلامىي و دەولەتى ئىسلامىي بنىات ناو، ئىمەش پىويستە بە ھەمان رىبازدا لە ھىلەگشتىيەكاندا بەرەو ئەوئامانجە بچين.

لېرەشدا دەگەينە كۆتايى بەشى دووھى ئەم تەوہرەى يەكەمە.

به‌شی سییه‌م

سیسته‌می حوکمرانیی (نظام الحکم) له ئیسلام دا

- ۱- هه‌بوون و نه‌بوونی سیسته‌میکی حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۲- ئەزموونی میژوویی سیسته‌می حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۳- سروشت و چۆنیه‌تی سیسته‌می حوکمرانیی له ئیسلام دا.
- ۴- بناغه‌ی فیکریی و عه‌قیده‌یی سیسته‌می حوکمرانیی له ئیسلام دا.

خويىنەرى بەرپىز!

خو پىشتىوان بى لىم بەشەدا ھەول دەمدىن بە شىۋىمىھى گىشتى تىشك
بىخەينە سەر سىستەمى ھوگمپرانىي لى ئىسلام دا، ئەۋىش لى چوار بەرگەدا:

۱- لى بەرگەي يەگەمىيان باسى ئەۋە دەگەين كە ئايا لى ئىسلامدا شتىك ھەيە

بگۇنجى پىي بگوتىرى: سىستەمى ھوگمپرانىي (نظام الحكم) يان نا؟

۲- ۋە لى بەرگەي دوۋەم دا باسى ئەزمۇۋى مېژوۋىي سىستەمى ھوگمپرانىي

ئىسلامىي دەگەين، لى ۋە ۋەۋە كە ئايا تا چ راددىيەك پابەندگەر

(مۇلزم) ۋە بۇ مۇسۇلمانان؟

۳- ۋە لى بەرگەي سىيەم دا باسى سىروشت ۋە چۇنىيەتىي سىستەمى ھوگمپرانىي

ئىسلامىي دەگەين، كە ئايا ھىلە گىشتىيەگان ۋە سىروشت ۋە بازنىي فراۋانىي

پىكھىتەنى قەۋارەي سىياسى لى ئىسلام دا چىن ۋە چۇن؟

۴- ۋە لى بەرگەي چۋارەم ۋە گۇتايى دا تىشك دىخەينە سەر بىناغەي فىكرىي ۋە

عەقىدىي سىستەمى ھوگمپرانىي ئىسلامىي.

شاينى باسىشە كە بەرگەگانى: ۲۰۳۰، لى ھەمان كاتدا كە ۋەۋەندەۋەي

ئەۋ راسىتيانەن كە كراۋن بە ناۋۋ نىشانىان، ۋەلەمىش بۇ ئەۋ پىرسىارەي كە لى

بەرگەي يەگەم دا ۋەۋەنراۋە.

بەلام بىگۇمان ۋەلەمى تىرو تەسەلى ئەۋ پىرسىارە لى دوۋ تويى ھەرسىك

تەۋەرى: دوۋەم سىيەم ۋە چۋارەمى ئەم كىتەبە داپە.

۱- ھەببۇن ۋە نەبۇۋىنى سىستېمى ھۆكۈمرانىيى لە ئىسلام دا:

لە بارەى ھەببۇن ۋە نەبۇۋىنى سىستېمى ھۆكۈمرانىيى ئىسلامىي لە نىۋو شارەزايان ۋە زانايانى ئىسلام دا، ۋە لە نىۋو مەسۇلمانان دا بەگشتى، سى بۇچوۋنى سەرەكى ھەن:

۱) ھەندىكىان پىيان ۋايە كە ئەللەن ئىسلام سىستېمىكى تايىبەتى ديارىي نەگردە بۇ چۇنىەتى ھۆكۈمەردن، يەككە ئەوانە (علي عبدالرازق)د، لە كىتەبى (الإسلام وأصول الحكم)دا كە لە سالى (۱۹۲۵) داينا سالىك دواى رۇۋخانى دەۋلەتى عوسمانىي، دوا ئالغەى دەۋلەتى ئىسلامىي- دەلىت: (مەسۇلمانان ئىسلام ھىچ چۈرچىۋىيەكى بۇ ديارىي نەگردەن ۋە بۇ چۇنىەتى ھۆكۈمرانىي كەردن ۋە دەۋلەتدارىي كەردن بۇيان ھەيە ھۆكۈمەتى دىموكراسى دايمە زىنن، ۋەبۇيان ھەيە ھۆكۈمىكى دىكتاتورىي، يان بەلشەفىي، يان ئىمپراتورىي يان ھەبى، چۇنى بىانەۋى دەتۈن ئىدارەى دەۋلەت ۋە ۋەلەتى خۇيان كەن)^(۱).

۲) بۇچوۋنىكى دىكە ھەيە دەلى: نەخىر ۋانە، بەلگە ئىسلام چۈرچىۋىيەكى تايىبەتى بۇ ھۆكۈمرانى دانائە، ۋە لە ۋارەدا نۇختەى خستۇتە سەر پىت ۋە دروست نىە مەسۇلمانان لە ۋارچىۋىيە لادىن، (حىزبى تەحرىر)ىش ئە ۋە جۇرە بىر ۋە بۇچوۋنەيان ھەيە ئەگەر تەماشائى كىتەبەگانىان كەى ھەر لە خەلىفەۋە پىدا ۋەرد، ئىنجا ۋەزىرەگانى: (تفويض) ۋە (تنفيذ) ۋە پاشان (ولادة) ۋە (عمال) ۋە. ھەتد ۋەك (المأوردى) لە كىتەبى (الأحكام السلطانية) دا ھىناۋىەتى، ئەۋان پىيان ۋايە ئەۋە قالىبەكى ئىسلام دايرشتەۋە نابىت لىي لادىمىن!!

^۱ الإسلام وأصول الحكم، ص ۵۸، ط/ ۲۰۱۱، مطبعة: جداول.

۳) ھەندىكى دىكە پېيان وايە كە نە بەو شېۋىيە كە (علي عبدالرازق) گوتىۋىيەتى، كە گوايە: ئىسلام ھىچ ھىلى گشتى ۋە بازىنى فراۋانى بۇ ھوكۇمىيە دىيارى نەكردوون، ۋە نە بەو شېۋىيەشە كە ئەۋانى دىكە دەلىن: كە ئىسلام قالدۇق ۋە چۈرۈم چۈرۈم چۈرۈم دىيارى كىرەت ۋە دىيارى نەبى ئىلى لادىلى! بەلكى ئىسلام چەند بەنەمەيەكى بەنەمەيەكى دىيارى كىرەت، ۋە چۈرۈم چۈرۈم چۈرۈم دىيارى كىرەت، بەلەم بۇشايەكى زۆرى بەجىيەتتە، بۇ ئەۋە كە مەسۇلمانان بەگۈپەرى ھەل ۋە مەرج ۋە باردۇخە گۇراۋەكەنى خۇيان، ئەۋ بۇشايە پىر بەكەنەۋە ۋەلات ۋە كۆمەلگە خۇيان نە بەر رۇشەنى پىرەنسەب ۋەنەما گىرەگەكان دا كە قورئان ۋە سوننەت دىيارىيان كىرەت، ۋە لەۋ چۈرۈم چۈرۈم فراۋانەدا كە دەستىيان كىرەتتە، ئىدارە بەكەن.

ھەلەتە ئىمە ئەۋ بۇچۈنە سىيەمەن پىرەستەۋ لە دىرەۋە باسە

دا ئەۋە زىاتىر رەۋەن دەپتەۋە .

ۋە مەن پىمە وايە ياساكانى ئىسلام دۇۋ بەشەن ۋە شەرىئەتى ئىسلامى دۇۋ جۇرە ياسا دانەۋە:

۱- بۇ ئەۋەشتەنە كە نەگۇر (ثوابت) نە كىيانى ئىنسان ۋە لە ژيانى ئىنسان دا، ۋەك لايەنى ئىمان ۋەقىدە، لايەنى بۇۋەتەسى ۋە دىيەنى، لايەنى عىبادەت، لايەنى ئەخلاق، لايەنى بارى كەسىتە، ئەۋانە ئىسلام نۇختە تىدا خەستەنە سەرىپەت، ئەگەر تەمەشە ئايەتەكانى قورئان ۋە فەرمايشەكانى پىغەمبەرى خۇا (ﷺ) بەكەن، زۆر بە پەۋەنى دىيارە كە نۇختە خەۋەتە سەرىپەت لەۋ بۇرەنەدا، بۇچە؟ چۈنكە ئەۋ بۇرەنە لە كىيانى ئىنسان ۋە لە ژيانى ئىنسان دا، ۋە لە بۇۋە (ۋەجۇد) دا ناگۇرەن: خۇا بى ۋەنە ھەر ۋەك خۇيەتە ۋە سىفەت ۋە ناۋە

بەررۇ و بى وېنەكانى نەگۈرۈن، مامەلەكەت ئىگەل خۇادا (سەبھانە و تەئالى) شىتېكى نەگۈرۈر، ئىمە بەندەين و خۇاى بەررۇ مەزىن پەرۋەرگەر، ھەقىقەتەن بوونى دۇا پۇرۇ بەھەشت و دۇرۇخ نەگۈرۈن، ئەخلاق ئەۋە كە راستىي (صدق) جۈانە و درۇ (كەزب) نەشەينە، دەستپاگىي (امانە) جۈانە و ناپاگىي (خىانە) نەشەينە. دادگەرىي بەھايەكى بەررۇ زۇلە شىتېكى خراپە، ئەۋانە نەگۈرۈن.

بەگۈرتىي: ئەۋ شتانەي كە لە ژىر ناۋونىشانى ئۇسۇلى دىن دا كۆدەنەۋە، يان لەژىر ناۋو نىشانى بىنچىنەكانى بوون و ژىن دا، چۈنكە بوون و ژىنەش ھەندىك شىتان تىدا ھەيە كە ناگۈرۈرۈن، ئىسلام بۇ ئەۋانە نۇختەي خىستۇتە سەر پىت.

ب- بۇ بوۋارى گۇرۇمەكان (مەغىرات)، ۋەك: بوۋارى ھۈكەم و سىياسەت، بوۋارى جەنگ و ئاشتىي، بوۋارى كۆمەلەيەتتىي، بوۋارى پىشەسازىي و بازىرگانىي، بەگۈرتىي: بوۋارى مامەلەكەت ئىگەل ماددەدا، ئەگەل دەۋرۈ بەردا، ئەگەل ژىان و گۈزەران دا، ئىسلام ئىكتىفائى كەردۈە بە دانانى چەند بىنەمايەكى بىنەپەتتىي، بەلام بۇشايەكى زۇرى بەجىھىشتۈە بۇ ئەۋە كە ئىنسان لە پىي ئىجتىھادو بەكارھىنانى عەقل و ئەزموونى خۇيەۋە، پىرى بىكەتەۋە، جا لىرەدا زانايان بىنچىنەيەگان دانائە، دەللىن: (إجمال في المتغيرات وتفصيل في الثوابت) واتە: ئەۋ شتانەي كە دەگۈرۈرۈن، ئىسلام بە گۈرتىي باسى كەردۈون، ۋە ئەۋ شتانەي كە ناگۈرۈرۈن، ئىسلام بە وردىي باسى كەردۈون، مەن تەۋنەيەك بىنەۋە بۇ ئەۋ شتانەي كە ناگۈرۈرۈن: دەست نوپۇز (وضوء) خۇاى كاربەجى لە سوۋرەتى (المائدة) دا ھەر چەندە دەستنوپۇز شىتېكى بىچۈكە لە چاۋ مەسەلەي ھۈكەم و ۋلات بەرپۇمەردەدا، بەللى ھەقىقەتەنكى دىنىيەۋ بە بى دەستنوپۇز، نوپۇز

دروست نابىت، بەلام دەستىنوئىز لەچاۋ بەرپومەردنى ۋلات شتىكى گچكەيە، كەچى خوا ھەموو پىۋىستىيەكانى دەستىنوئىزى لە ئايەتلىك دا بەيان كىردوون و دەفەر موى: ﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...﴾ المائدة، ۶ واتە: ئەى ئەوانەى ئىمانتان ھىناۋە! ھەركاتىك ھەستان بۆ نوئىز، دەمۇچاۋتان بشۆن، وە دەستەكانتان بشۆن، لەگەل ئانىشكەكانتان، وە مەسحى سەرتان بكنە (دەستى تەپ بەسەر سەرتان دا بىنن)، وە پىيەكانتان بشۆن لەگەل گۆزىنگان، دوايى باسى بەدىلى دەستىنوئىزىش دەكات كە تەيەموومە، وەك دەبىنين خوا بە وردىي ھەموو پاىە و فەرزەكانى دەستىنوئىزى باس كىردوون، بەلام لەۋلاشەۋە بۆ بابەتى گەۋرەى ھوكم و سىياسەت و دەۋلەتدارىيى خواي پەرۋەردگار چەند ھىلىكى گشتى و چەند بنچىنيەكى سەرەكى داناون و وردەكارىيەكانى بە جىھىشتوون.

ئىنجا ھىكمەتى ئەۋەش كە خواۋ پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە بوارى ھوكم و سىياسەت دا وازيان ھىناۋە بە دانانى چەند بنەمايەكى گشتى و نەچۋونە نىۋ وردەكارىيەكانى ھوكمەرانى دەۋلەتدارىيەۋە، وە كەلىن و بۆشايىيەكى زۆريان بەجىھىشتوۋە، ھىكمەتەگەى ئەۋمىيە كە خواي زاناۋ پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) زانىۋانە كە ژيانى بەشەر لە پۋوۋە سىياسىيەگەى و لە پۋوۋە مادىيەگەيەۋە لە پۋوۋى ژيان و گۆزەرانەۋە، زۆر زوو دەگۆرئى، لەبەر ئەۋە دەست و پىيى مسوئلمانانان نەبەستوۋە مسوئلمانانان نەخستوۋە نىۋ قاتلىكى داپىزراۋى وشكەۋە، تاكو دەستيان كراۋە بىت بۆ مامەلەگەل ھەل و مەرج و كات و شوپنە جيا جياكان دا، كە ئەۋە لە راستىدا ھىكمەتلىكى زۆر گەۋرمىيە، ھەر چەندە ھەندلىك كەس بە نەزانى

ئەھدە بە نوقسانى بۇ ئىسلام تەفسىر دەگەن، پىيان وايە گە ئىسلام سىستەمى حوكمپراني تېدا نيه! بەلئى ئىسلام سىستەمىكى حومپراني تېدا نيه گە قالب بەستووبى، بەلام بېگومان سىستەمى حومپراني تېدايه، و هېلەگشتىيەگانى و بنەما سەرەگىيەگانى و چوارچىۋە فراوان.

ئىنجا ئايا بۇچى ئىسلام لەو بوارەدا نوختەى نەخستوتە سەر پىت؟ چونكە ئەگەر سىستەمى حوكمپراني لە قالبىكى ديارىكراودا دارشتبايه و نوختەى تېدا خستبوايه سەر پىت، ئەھدە وەك كۆمارى ئەفلاتوون و كىتبەگانى دىكەى فەيلەسووفەگان، ھەموو ئەھدەى گە پىي دەگوتىر كەلەپوور، ھى مسوئلمانان و غەيرى مسوئلمانان، وەك لايەنە بەشەرىيەگەى، كاتى بەسەر دەچو، چونكە پەيوەست دەبوو بە ھەل و مەرجىكى تايبەت و ديارىكراودە.

بەلام لە سۆنگەى ئەھدە گە خوا قورئان و سوننەتى ناردوون بۇ ھەموو بەشەر، بە درىزايى زەمان و بە پانايى زەمىن، لەبەر ئەھدە بە دانانى بازىيەگى فراوان و هېلە گشتىيەگان، وازى ھىناو، تاكو بۇ ھەموو كاتەكان بىت، ئەدى چۆن مسوئلمانان ئەھدە بۇشايە پىر بىكەنەھە؟ بېگومان لە پىي ئىجتىھادەھە؟

جا لىرەدا زانايان بىنچىنەيەكيان داناو دەللىن (الأصل في العبادات الحظر الا ما ورد عن الشارع تشريعهُ، والأصل في العادات الإباحةُ الا ما وردَ عن الشارع تحريمُهُ)^(۱) ئەمە قسەى (عبدالرحمن بن ناصر السعدي) يە، ھەرورھا (ابن تيمية) ش (رحمتهى خاى لى بىت) لە كىتبى (القواعد النورانية في الفقهية) دا، ھەمان ئەھدە بىنچىنەيەى ھىناو، بە تەبىرىكى دىكە^(۲)، واتە: بىناغە لە عىبادەتەكان دا {ئەھدە گوتوويەتى: عىبادەت، بەلام لە راستىدا عەقىدەش ھەر وايەو ئەخلاقيش ھەر وايە} بىرىتە لە قەدەغە بوون. (واتە: قەدەغەيە

^۱ أصول الفقه المهمة، ص ۱۰۵، ۱۰۶، عبدالرحمن بن ناصر السعدي.

^۲ القواعد النورانية الفقهية، ص ۱۱۲.

لەخۇرا عىبادەتتىكى دابھىنىرى) جگە لەۋەى گە لە شەرىع دانەرەۋە ھاتوۋە (ۋە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) گە خوا ۋەھى بۇ ناردوۋە، مەگەر ئەۋان شەرىئەتتە پەيدا بى، ئەگەرنا ھىچ عىبادەتتىكى دىكە شەرىئەتتە (نە)، بەلام بە پېچەۋانەۋە ئەھل ئەعادەت ۋە ئەسۋەگە ۋەتەكان دا بىرىتتە ئە دەستىكرەۋەى ۋە لە رەۋاىي، مەگەر شەرىئەتتە قەدەغەى گەردىي، واتە: راست پېچەۋانەى يەگەدىن، ھىچ عىبادەتتىكى دروست نە گە شەرىع دىيارىي نەگەردىي، ۋە ھەموۋە ھەئسۋەگەۋەتتىكى رەۋاىي، ئەگەر شەرىع قەدەغەى نەگەردىي.

ئىنا لىرەدا ئەۋە رامان دەگىشى بۇ ئەۋە گە ئىمە لەۋە قەدەغەى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) چاك ھالى بىن گە لە (صحيح مؤسلىم) دا ھاتوۋە بە ژمارەكانى ۲۳۶۱ - ۲۳۶۲ - ۲۳۶۳، ئەۋەش ئەۋەىيە گە (أبو موسى ابن طلحة) ئەۋەش لە بابىيەۋە دەگىرىتەۋە، دەلىل:

{مَرَرْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْمٍ عَلَى رُءُوسِ النَّخْلِ، فَقَالَ: مَا يَصْنَعُ هَؤُلَاءِ؟ فَقَالُوا: يُلْقَحُونَهُ يَجْعَلُونَ الذَّكْرَ فِي الْأُنْثَى فَيُلْقَحُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَظُنُّ يُغْنِي ذَلِكَ شَيْئًا. قَالَ: فَأُخْبِرُوا بِذَلِكَ فَتَرَكُوهُ، فَأُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ، فَقَالَ: إِنْ كَانَ يَنْفَعُهُمْ ذَلِكَ فَلْيَصْنَعُوهُ، فَإِنِّي إِنَّمَا ظَنَنْتُ ظَنًّا فَلَا تُؤَاخِذُونِي بِالظَّنِّ، وَلَكِنْ إِذَا حَدَّثَكُمْ عَنِ اللَّهِ شَيْئًا فَخُذُوا بِهِ، فَإِنِّي لَنْ أَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ} ^(۱)

ئەۋە ھاتوۋە دەگىرىتەۋە دەلىل: ئەگەر پېغەمبەرى خوا (ﷺ) بەلەى گۆمەئىك دا رۇشىتىن لەسەر تروپكى دارخورما بوۋن، پېغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرەموۋى: ئەۋان چى دەگەن ؟ (بۇچى چوۋنە سەرى؟) چۈنكە پېغەمبەرى خوا (ﷺ) خەلگى مەككە بوۋە مەككەش دارخورماى لى نەبوۋە تا بزانى بۇچى ۋە دەگەن) گوتيان: ئەۋە موتورىيەى

^۱ أخرجه مؤسلىم برقم: (۶۲۷۵)

دھکھن، تۆوی نیرھکه دھخنه سهر مییه که وه موتوربه دھبیت و سهرمنجام بهر دهگری، پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فهرمووی: پیّم وایه ئەوه هیج سوودی نیه (واته: ئەگەر وایش نه کهن زیانی نیه). هه وائیان پیدرا که پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وا ده فهرمووی، ئەوانیش وازیان له موتوربه کردنی دارخورمایه کان هیئا، دوایی هه واول درایه وه به پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) که ئەوانه وازیان له ئیشه کهی خویان هیئاوه، ئەویش فهرمووی: ئەگەر پییان وایه سوودیان پی دهگهیەنئ بو دارخورمایه کان وا چاکه، با هه روا بکهن، چونکه من ههر گومانیکم بردو به بوچوونی خوّم گوته رهنه سوودی نه بیت، ئیوه من مهگرن به وهی که گومانیک ده بهم، به لام ئەگەر شتیکم پی گوتهن که خوا وای فهرمووه، لیّم وهر بگرن، چونکه من درۆ به ناوی خواوه ناکه م.

وه له رپوایه تیکی دیکه دا که به ژماره (۲۳۶۲) هاتوه پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فهرمووی: {لَعَلَّكُمْ لَوْ لَمْ تَفْعَلُوا كَانَ حَيْرًا} واته: پیّم وایه ئەگەر ر واش نه کهن ههر باش بیت، واته: ئەگەر موتور بهیسی نه کهن ههر بهر دهگری! (فترکوه فنقصت او فنقصت) ئەوانیش وازیان له موتوربه کردن هیئا، سهرمنجام به ره کهی وهری، یان نوقصانی هیئاو که م بوو، ئنجا پیغه مبهری خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فهرمووی: {إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِّنْ دِينِكُمْ فَخُذُوا بِهِ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ مِّنْ رَّأْيٍ فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ} واته: منیش به شه ریکم وهک ئیوه، ئەگەر له باره ی شتیکه وه له کاروباری دین دا (واته: ئیمان و عه قیده و عیبادمهت و ئەوانه) قسه م بو کردن، لیّم وهر بگرن، به لام ئەگەر شتیکم پی گوتهن له بوچوونی خوّم و دهر باره ی کاروباری دنیا تان، ئەوه من ههر ئینسانیکم ده گونجی نه مپیکا بی.

ھەرۈمھا بەژمارە (۲۳۶۳) یش ھىناۋىيەتى ۋە لە گۆتايى قسەكانى دا پىغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرمۇيەتى: { أَتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ } واتە: ئىۋە لە كاروبارى دونياتان دا شارەزا ترن، ئەمە يانى چى؟ يانى: خەلگى پسپۇر ۋە شارەزا لە كاروبارى دنيادا، قسەى گۆتايى بەدەست ئەوانە، بەتموونە: لە بواری جەنگ دا جەببى كورى مونزىر لە جەنگى بەدردا دواى ئەۋەى كە لە پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دەپرسى: ئەى پىغەمبەرى خوا! (ﷺ) ئايا ئەم مەنزىگايەى كە ئىمە بارگە ۋە بنەمان لىخستە، ۋەحى خاۋىە يان ھەر بىر ۋاۋ تاكتىكى جەنگە؟ ئىنجا دواى ئەۋەى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) دەفەرمۇى: بەلگە تەنبا بۇچوون ۋە راي خۇمەۋ تاكتىك ۋە نەخشەيەكى جەنگىيە، (الكتاب بن المنذر) پىشنيارىكى دىكەى بۇ دەكات ۋە ۋەيش پەسندى دەكا.^(۱) لىرەدا ئىمە دەگەينە ئەۋە حەقىقەتە كەكاروبارى دەۋلەتدارىيى ۋە ھوكمپرانىي، يان ھەر كاروبارىكى دىكەى دنيايى، شەرىعەت نەيكرودە بە عادەت كە نوختەى تىدا بختە سەر پىت، بۇچى؟ چونكە ئەۋە شىۋازەى بۇ ئىستا دەبى، مەرج نىە ھەمان شىۋاز بۇ كات ۋە شۋىنىكى دىكە بگونجى ۋە ئەگەر نوختەى خستبايە سەر پىت، دەست ۋە پىي خەلگى دەبەست، ۋە ئەۋە لە راستىدا ئىعجازى ئىسلام دەگەينەنى، دەرىدەخت ئىسلام بۇچى بەكەلگى ھەموو كات ۋە شۋىنىك دى؟ چونكە دەستى خەلگى نەبەستود لەۋە بوارانەدا كە ژيانى خەلگ تىيان دا گەشە دەكات ۋە پەرەدەستىنى.

۲- ئەزموونى مىژۋويى سىستەمى ھوكمپرانىي لە ئىسلام دا:

خويئەرى بەرپىز! راستەۋخۇ دەچمە نىۋە باسەكەمانەۋە دەلىم: بنەما سەرەككەيكەكانى ھوكمپرانىي لەئىسلام داۋ پىرەنسپەكانى بە شتى نەگۇرۇ

^۱ السيرة النبوية لابن هشام، ج ۲ ص ۱۸۲ ط ۲، دار صادر، ۲۰۰۵.

بىناغەيى و دا پارىزراو دادەنرىن، لەبەر ئەوئى ئە وەھىيەو سەرچاومىان گىرتو، بەلام ئەزمونەكانى ھوكمپرانيى، چ ئەوانەى كە ئەزمونى سەرگەوتوو بوون و وفاداربوون بە بنەمايەكانى ھوكمپرانيى يەو ئە ئىسلام دا، وە پابەند بوون بە شەرىعەتەو، كە بە مەبەستمان پىي ھوكمپرانيى چوار خەلىفە راشىدەكانە، (پەزاي خرايان لى بى) وە ھەندىكى دىكەش ئە ھوكمپرانا، وە چ ئەوانەش كە ئەزمونى فاشىل و لاڤى بوون، ھىچ كامىان بۆ ئىمە پابەندگەر (ملزم) نىن، بەئى، ئىمە بنەمايەكانى ھوكمپرانيىمان ھەن، كە پابەندىي پىيانەو فەرزەو ئە تەوھرىەكى سەربەخۇدا باسيان دەگەين، وە ئەزمونى ھوكمپرانيى مسوئلمانانىشمان ھەيە كە جۇراو جۇرن، ئە پابەندىي بەو بنەمايانەو ئە شىوئى ھوكمپرانيى دا، ئنجا ئە راستىدا ئەگەر ھوكمپراناى مسوئلمان، يان ئەو قەوارە سىياسىيانەى كە مسوئلمانان لەژىر پۇشنای وەھىيدا بەرجەستەيان كەردوون، وفادارىش بووبن بۆ بنەمايەكانى ھوكمپرانيى ئىسلامىي و، پابەندىش بووبن بە شەرىعەتەو، ئەوجار -جگە ئەوئى كە وەھى خوايە- ھىچى پابەندگەر نىە بۆ ئىمە، بۆچى؟ چونكە تەنيا وەھى خواى كاربەجى بە ئىسلام و شەرىعەت دادەنرى و، پابەندگەر (ملزم) وە وەھى خواى پەروەدگارىش وە ك پىشترىش باسما كەرد- نەچۆتە نىو وەدەكارىيەكانەو، ئە سۆنگەى ئەوئى كە چۆنىەتى ھوكمپرانيى كەردن، ئە بازنەى ھەئسوكەوتەك دايە، ھەئسوكەوتەكانىش لەكاتىكەو بۆ كاتىكى دىكەو ئە شوپىنكە وە بۆ شوپىنكى دىكەو ئە كۆمەلگەيەكەو بۆ كۆمەلگەيەكى دىكە دەگۆرپىن، بۆيە ھىكمەتى خواى كاربەجى واى خواستو، كە وەدەكارىيەكانى ھوكمپرانيى كەردن ئە ئىسلام دا ئە دووتوئى قورئان و سوننەت دا نەخاتە پوو، تاكو دەست و پىي خەئك نەبەستى، وەك پىشترىش باسما كەرد.

ئنجا ئەگەر سەرنج بەدەينە شىوئى ھوكمپرانيى كەردنى چوار جىئشەنە سەرپاستەكانى پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەبوبەكر وەومەر و

عوسمان و عەلى (خۇا لىيان رازى بىت)، كە بەيەگدەنگىي ھەموو مسوئلمانان يان زۆربەي ھەرمەزۆرى مسوئلمانان، ئەگەر بەشېك ئە مسوئلمانانى شىعەيان لىبەرىنە دەم! سەرگەتووتىرىن ھوگمپان بوون ئە پابەندىي بەشەرىيەت دا، ئەو چوار جىنشىنەي پىغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە سەرمەشقى مسوئلمانان، ئە شىۋەي ھوگمپانىي پابەند بەشەرىيەت، ئە جىبەجىكرنى شەرىيەت دا، ئەگەر سەرنج بەدەنە ئەزمۇونى ھەرگام ئەو چوار جىنشىنەي پىغەمبەرى خۇا لىيان رازى بى، تەماشە دىكەين كەم و زۆر جىاوازيان لەنىۋان دا ھەيە لەوردەكارىيەكان دا، بۇ وىنە: ئە شىۋەي ھەئىزاردىيان دا، ھەر چەندە ھەرچوارىيان بەراۋىز ھەئىزىردىراون بەپىي فەرمانى خۇا (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) الشورى، بەلام شىۋەي ھەئىزاردىنى ئەبو بەكر جىا بوو ئە ھى عومەرو ھى ئەۋىش جىا بوو ئە ھى عوسمان و، ھى ئەۋىش جىا بوو ئە ھى عەلى، (خۇا ئە ھەمرو لايەكىان رازى بىت)، ئەو ئەلەيەك.

ھەروھە ئە شىۋەي ناۋىرانيان دا، ئەبو بەكر (خۇا لىي رازى بى) پىي گوتراۋە: جىنشىنى پىغەمبەرى خۇا (خليفة رسول الله) بەلام عومەر نازناۋەكەي (أمير المؤمنين) بوو، يەكەمىن جىنشىنى پىغەمبەرى خۇا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئە بەر ئەۋەي راستەوخۇ ئە دۋاى ۋى ھەئىزىرراۋە، ئەو نازناۋەي بوو، ھەرچەندە ئەۋىش ھەر فەرماندەي بىرۋاداران (أمير المؤمنين) بوو، كەچى دۋاى ۋى كە عومەر ھات يەكەك پىي گوت: (يا خليفة خليفة رسول الله) گوتى: ئەو درىز دەرەچى ۋ ئەگەر ۋا بى دىبى بەھى دۋاى منىش بلەين: (يا خليفة خليفة خليفة رسول الله)! ماناى ۋايە ناۋەكە زۆر درىز دىبىتەۋە، بۇيە لەسەر ناۋىك رىك كەۋتن يەكەك گوتى: ئىمە ئىماندارىن و تۋىش ئەمرمان پى دەكەي، با بلەين: (أمير المؤمنين)، ديارە عوسمان و عەلىش (خۇا لىيان رازى بىت)،

ھەر ئۇ نازناوميان ھەنگرت، ھەروھەا ھوگمپرانانى ئومەوىي و عەبباسىيىش، بەلام دواتر لى سەردەمى عوسمانىيەگان دا بە گەورەى مسوئلمانان گوتراوہ: سوئنان، وە لى ھەندىك شوئىنەوار دا ھاتوہ گە لى دواى چوار خەلىفە راشىدەگان پىيان گوتراوہ: پادشا (ملك) لىبەر ئەوہى ھوگمەگە بۆتە مىراتىيى، وشەى مەلىكىش بەكارھىتراوہ.

گەواتە: لى ئەزموونى ھوگمپرانىي مسوئلمانان دا، تەنانت ئەوانەشيان گە سەرگەوتوو بوون لى پابەندىي بەشەرىعەتدا، جگە ئەوہى گە راستەوخۇ لى ومحبىيەوہ سەرچاوہ دەگرى (گە دواتر ئۇ بىنەمايانەى لەومحبىيەوہ سەرچاوہ دەگر، باسيان دەگەين گەپابەندگەر (مُلمَن)ن بۇ ھەموو جىلەگانى مسوئلمانان) ئەوہى دىكە وردەگارىيەگان و ئۇ مىكانىزمانەى گە خۇيان داپانھىنان، ياخود لى ولاتانى دىكە ومريان گرتوہ، بۇ وئىنە عومەر (خو لىي رازى بىت) زۆر شتى لى فارس و رۆم ومرگرتوہ لەبوارى ھوگمپرانىيدا، ھىچى نابىتە پابەندگەر بۇ ئىمە، ھەروەك چۆن شىوہى ھوگمپرانىي كردنى ئەبوبكر (خو لىي رازى بىت) لى وردەگارىيەگانىدا پابەندگەر نەبوو بۇ عومەر، بەلكو بۇ خۇي ئىجتىھادى كرد لى زۆر شت دا، ھەروھەا ھى عومەرىش پابەندگەر نەبوو بۇ عوسمان، وە ھەروھەا ھى ئەویش بۇ عەلى (خو لى ھەموريان رازى بىت)، بەلكو ھەركامىكيان بە پىي ھەل و مەرجى سەردەمى خۇي ئىجتىھادى كردوہ، بۇ وئىنە: تەماشەا دەگەين ھەرسى خەلىفەگان لى مەدىنەدا نىشتەجى بوون و ئەوئيان كردوہ بە پايتەخت)، بەلام عەلى (خو لىي رازى بىت) پايتەختى ھوگمى خۇي گواستەوہ بۇ شارى كووفە، دوايى موعاوئەش گواستىوہ بۇ دىمەشق.

لېردا ئىمە با تموونەيەك بىئىنەوہ: كىتەبىك ھەيە بەناوى (الأحكام السلطانية) گە ھەم (المأوردى) كىتەبىكى بەو ناوونىشانەوہ ھەيەو، ھەم (ابو يعلى الفراء)يش، (الأحكام السلطانية)ش واتە: ياساگانى ھوگمپرانىي، ئىنجا ئىمە

تەماشىا دىمەكەن (الموردى) ئە سەدەى چوارەم و پىنچەمى كۆچىدا كىتەبەكەى خۇى نووسىو، ئەبەر رۇشناىى ئەو واقىعەى كە تىيدا بوو، بۇ وئە: ھەندىك پىگەى سىاسى باس دىكات كە ئىستا ھىچيان بەو ناوانەو نىن، دەئى: دەبى خەلىفە ھەبى، وە ئەدواى خەلىفە وەزىرى (تفویض) ھەبى، كە ئە جىى سەرۆك وەزىرانى ئىستا بووو، ھەموو شتىكى بەدەست بووو، ھەرومھا دەبى وەزىرى (تنفیذ) ھەبى كە زىاتەر فەرمانەكان جىبەجى دىكات، بەلام دەستى زۆر ئاوەلا نىە، ئەمجار دواىى دەبى سەرپەرشتىارى ھەرىمەكان (عمال الأقالیم) ھەبن، ئنجا ئایا ئىمە ئەسەرمان پىوئىستە كە ئىستا ئەگەر وئەتتىكى ئىسلامىيمان ھەبى، دەرئەتتىكى ئىسلامىيمان ھەبى، بە سەرۆكى وئەتەكە بلىئىن: خەلىفەو بەووى خوار ئەو بلىئىن: وەزىرى (تفویض) و وەبەوانى دىكە بلىئىن: وەزىرى (تنفیذ)؟ نەخىر بەتەئكىد، چونكە ئەو ھىچى ئە قورئان و سوننەتدا نەھاتەو، خۇيان وایان پى باش بووو زۆرەشيان ئە ئەزموونى دەرئەتدارى دەرئەتەئانى رۇزگارى خۇيان وەرگرتەو.

بەئى خەنەرى بەرپىزا كىئى (الأحكام السلطانية) - ھەرومھا ھاوئەنەكانى- كە باسى بەرپەوېردنى دەرئەتەئى ئىسلامى دىكات ئەسەردەمى عەبباسىيەكان دا، واتە: ئەبەر رۇشناىى ئەو واقىعەدا كە (الموردى) و (أبو یعلی الفراء) تىيدا ژىانىان بىردۆتە سەر، ئا ئەو ئىجتىھادى ئەوان بووو، ئەو كەسەى كە ئىستا باسى حوكمرانى دىكات ئە ئەسەدەى بىست و یەك داو، باسى چۆنەتەى بەرپەوېردنى دەرئەتەئى دىكات و باسى تەشكىلى دەرئەتەئى دىكات، وە پىشت بە كىتەبەكەى (الموردى) (رەھمەتى خراى لى بى) دەبەستى، كە زانایەكى گەرە بووو، ماناى وایە وەك عەرەب دەئى: (یعیش فى غیر زمانه) دىەوئى سەدەى بىست و یەك بگىرپەتەو بۇ دە دوانزە سەدە پىش خۇى، كە بەتەئكىد ئەو بەرەو دوا گەرەنەویمەو مەھالە.

پاشان ئەۋەدى (الماوردى) گوتۇۋىيەتى، بۇ سەردەمى خۇي گوتۇۋىيەتى ۋە لە پېش (الماوردى) ىشدا خەلگى دى قسەى كردومو، لەو بارەو شتى دىكەى گوتومو لە دواى (الماوردى) ىش خەلگ شتى دىكەى گوتومو، بەتەئكىد ئىستائىش ئىمە بۇ سەردەمى خۇمان دەبىت شتى دىكە بلىين، ۋە ئىمە دەبى كىتەبەكەى (الماوردى) ۋە ھەموو ئەو كىتەبەكەى دىكە كە لە دواى ئەوو لە پېش ئەو دا نووسراون، ھەتا ئەم پۇژگارەى خۇمان، ھەمووى ۋەك كەلەپوور تەماشىا بىكەين، چونكە ھەمووى بۇچوون ۋە ئىجتىھادى زانايانەو، ئەۋەدى كە بۇ ئىمە پابەندكەرد تەنھا قورئان ۋە سوننەتە، ۋەحىيە، ئەۋى دىكە ئەزمونەو جۇرى تىگەيشتنى ئەۋانەو، جۇرى بۇچوونى ئەۋانە لە بارەى شىۋەى ھوگمراىيەو، جا چ كىتەبى (ابن تىمىيە) بى كە (السياسة الشرعية) يە، چ ھى (ابن القيم) بى كە (الطرق الحكمية في السياسة الشرعية) يە، چ ھى زانايانى دىكە بى، كە زور لە زانايانى دىكە كىتەبىيان نووسىۋە لەو بارەو، بەلام ھەموويان ۋەك كەلەپوورلىك ۋە بۇچوونى ئەۋان دادەنرىن، كە ئىمە دەۋتانىن لىيان بەھرە مەند بىن، بەلام ئەگەر موو بەموو خۇمانيان پىۋە پابەند بىكەين، ئەۋە بەتەئكىد لە سەردەم ۋە زەمانى خۇمان بەجى دەمىين.

ئىنجا بە پىۋىستى دەزانم لىرەدا سەرنجىكى ورد ئەو راستىيە بىدەين كە لە دوو ئايەتى قورئان دا دووبارە بۇتەۋە، ئايەتى: ژمارە (۱۳۷) ۋە لە ئايەتى ژمارە (۱۴۱) سوورەتى (البقرة) دا خۋاى زاناو تۋانا دەفەرمۇ: ﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ ۱۴۱ ۋاتە: ئەۋانە كۆمەللىك بوون رابردوون، ئەۋەدى كە گردوويانە لە شتى باش خۇيان لىي بەھرەمەندىن، ئىۋەش ئەۋەدى كە دىكەن لە شتى باش خۇتان لىي بەھرەمەندىن، ۋە ئىۋە دەربارەى ئەۋان پرسىارتان لى ناكرى.

گەواتە: پېشىنان بۇ خۇيان ئىجتىھادىيان كىردۇە نەك بۇ ئىمە، وە ئىرەدا من سەرنجى ھەموو لايەك پادەگىشەم بۇ كىتەبىكى (سىوطى) رەھمەتى خۇاى ئى بى بەناوونىشانى: (الرد على من أخلد الى الأرض، وأنكر أن الإجتهد في كل عصر فرض) واتە: {بەرپەرچدانەۋەى ئەو كەسەى كە خۇى بەزەۋىيەۋە نووساندەۋە نووئى لەۋە دەكات كە ئىجتىھاد كىردن ئە ھەموو سەردەمىك دا پىۋىستە}، بەتايىبەت ئە بوارى سىياسەتى شەرىعى و دەۋلەتدارى دا، پىۋىستە زۆر بە ەقلىكى كراۋە بە دەستىكى ئاۋەلاۋە ئىجتىھاد بگەين، ئەگەرنا لەسەردەم زەمانى خۇمان بەجى دەمىنەن، زوئەمىش لەئىسلام دەكەين، بە بىانوۋى پابەندى بە شەرىعەتەۋە، پىچەۋانەى شەرىعەتەۋە رەفتار دەكەين، چونكە شەرىعەت لەو بواردە دەست و پى ئىمەى نەبەستەۋە، بە پىچەۋانەۋە زۆرىش ھانى داۋىن بۇ داھىنان (إبداع) لەبوارى دىنپادارى دا.

راستىكر دىنەۋى تىگەيشىتىكى ھەلە لە فەرموۋدەيەكى پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)

فەرمايشىتىكى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم) ھەيە كە ھەندىك كەس بەھەلە لىيتىدەگەن و واى لىدەفامەنەۋە، كە ھەرچى لەماۋەى سى ۋەچەگان (الأجيال الثلاثة) دا كراۋە، ھەموۋى شتى باش يان بەلايەنى كەمەۋە دروست (جائزە) ۋە رەۋايە، چ لەبوارى دىندارى و، چ دىنپادارى و شىۋەى ھوگمپرانى دا! فەرموۋدەگەش بەچەند بىژە (لفظ) يَك هاتۋە، بۇ ۋىنە: {خَيْرُ أُمَّتِي الْقَرْنُ الَّذِينَ بُعِثْتُ فِيهِمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ}، يەكى دىكەيان: {خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ}، لە ھەندىكىيان دا تا چۈار جىل باس كراۋە، لىرەدا مەبەستى ئەم فەرمايشىتىكى پىغەمبەرى خوا (صلى الله عليه وسلم)

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ټگهر به دروستی لئی تی بگهین، هر ټهوهیه که دمهوئی پیمان بقهرموی: باشرین وچهی مسولمانان هاوولانی بهرپزی بوون، پاشان ټهوانه‌ی دواى وان، پاشان ټهوانه‌ی دواى وان، واته: له‌شپوهی راستیگه‌یشتیان دا له دین، وه له شپوهی باش پابه‌ندبوونیان دا به دینه‌وه، به‌لام ټهوهی لیومرناگیرئ که ټهوانه همرشتیکیان گوتوهو گردوه، هه‌مووی هر راسته و چاکه، چونکه خوټان ئاگادارن که ټهوه جه‌نگه گه‌وره خویناوپیان‌ه‌ی که بوون، لهو سهرده‌مه‌دابوون،^(۱) هه‌روه‌ها مه‌دینه که له نه‌لایه‌ن په‌زیده‌وه سئ پوژان ئیستیباچه^(۲) کرا، هر لهو سهرده‌مه‌دا بووه، جا ئایا ده‌کری بلین: ټهوه شتیکی باش بووه!! به‌لئ مەرج نیه هر شتیک له‌وکاته‌دا بووه، وه هه‌موو ټهوانه‌ی لهو کاته‌دا بوون، هه‌موویان خه‌لکی باش بووبن، به‌لام به‌گشتی کوی مسولمانان لهو سئ سهدمو وچه‌یه‌دا له سهدمو وچه‌کانی دیکه، یه‌که‌م: باشر و فراوانتر له دین تیگه‌یشتوون، دووه‌م: باشر پیوه‌ی پابه‌ند بوون، له کوی گشتیان دا، به‌لام ټه‌مه ټه‌وه ناگه‌یه‌نی که هه‌رچی لهو سهرده‌مه‌دا بووه باش بووه، بو وینه ټه‌وه‌ش که مو‌عاویه سیسته‌می حوکمرانیی له شورپای یه‌وه گوری بو میراتی، بلین ټه‌وه‌ش هر شتیکی باشه‌و دمی به دواى بکه‌وین!! چونکه ټه‌وه پیچه‌وانه‌ی ئایه‌ته‌کانی خوایه و پیچه‌وانه‌ی فره‌مایشتی

^۱ مه‌به‌ستم جه‌نگه‌کانی: (صفین) و (جمل) و (نه‌روان)، که به‌هه‌زاران که‌سیان له‌هاوولان و غمیری وانیش تیدا کوژران!!.

^۲ واته: په‌زیدی گوری مو‌عاویه سئ پوژان هه‌رچی سوپایه‌که‌ی دمه‌وه‌ی له‌گه‌ل خه‌لکی مه‌دینه‌دا، بو‌ی ره‌وا کردن!!

تی‌بینی: به‌گویری ریوايه‌تی (الزهري) لهو شه‌رده‌دا سوپای یه‌زید (۱۷۰۰) که‌سیان له خه‌لکی مه‌دینه کوشتوو (۱۰۰) کچیش به‌بی شوو‌کردن لهو ساله‌دا دوو گیان بوون، له‌لایه‌ن سوپای یه‌زیده‌وه!!.

بروانه: تاریخ الأمم والملوک للطبري، ج ۴ ص ۳۷۲. وه: البداية والنهاية لابن کثير، ج ۸ ص ۲۰۳.

وه: الكامل في التاريخ لابن الاثير، ج ۳ ص ۳۱۰.

پېغەمبەرى خواشە (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ۋەك پېغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئامازەى پېداۋەم ۋەرمۇيەتى: {أَوَّلُ مَنْ يَغْيِرُ سُنَّتِي رَجُلٌ مِّنْ بَنِي أُمَيَّةَ}، ۋاتە: يەكەمىن كەس كە رېبازى من (لەھوگمپانىي دا) دەگۆرى، پياۋىكە لە بەنى ئومەييە، كە گومانى تېدا نىە مەبەست پېى موعاۋىەى كورى ئەبو سۇفيانى ئومەۋىيە.

ئىنجا ئىمە دەبىنىن ھوگمپرانانى ئومەۋىيە ۋە ەبباسىيە چەند بىرۆگەيەكى ئاشەرىعيان داھىناۋە تەبەننىي كىردەۋ، خەلگىيان لەسەر ئىجبار كىردەۋ، بۇ ۋىنە: ئەۋە لەسەردەمى ئومەۋىيەكان دا داگەۋت كە ناۋيان لە غەيرى ەھرب نا (مۋالى) ۋەك بلىي ھاۋۋلاتى پەلە دوۋا! ۋە لە ئەنجامى ئەۋ ۋوۋى خۇ بەزىلگىرتن ۋەمارگىرىيەشدا، ئەۋ ھەمۋو شۇرپاشانە دۇى ئومەۋىيەكان پەيدا بوون، ۋەك بزوۋتنەۋەى (زىۋىج) ۋە (قراۋمطە) ۋە (خۋارج) ۋە...ھتە، ۋە سەھرىنجام سەلتەنەتى ئومەۋىيە لە بەر يەك ھەتتەكىنرا، ھەروھە ەبباسىيەكان كە بىرۆگەى دروۋستكرانى قورپان (خلىق القرآن) يان تەبەننىي كىردو زۆرىك لە زانايانىشىيان لەسەر ئەۋە كە قىۋوئىيان نەبوۋ، كۈشت ۋە ئازار ۋە شەكەنجەداۋ ئەشەكەنجەدانى (أحمد بن حنبل) یش زۆر ناۋدارە، كەۋاتە: مەرج نىە ھەرجى لەۋ سەردەمانەدا بوۋىي، ھەمۋى ھەر راستو چاك بوۋىي، بەلگە لەلایەن ھوگمپرانانەۋە ھەلەۋ لادانى زل ھەبوون!

بەلام لىردەدا پىۋىستە ۋىيا بىن ۋوۋى ھەلەيەك نەبىن، ئەۋىش ئەۋمىيە كە بەھەلە بەكارھىننى ھەندىك لە بنەمايەكانى ھوگمپانىي، يان لى لادانىيان لەلایەن زۆرىي ھەرزۆرى ھوگمپرانانەۋە، لەھەمۋو چاخەكانى ھوگمپانىي ئومەۋىيەكان ۋە ەبباسىيەكان ۋە ەوسمانىيەكان دا، خۇدى بنەمايەكانى ھوگمپانىيەمان لە ئىسلام دا، لەمىشك دا بختە ژىر پىرسىارا! بۇ ۋىنە: يەكەك

¹ أخرجه ابن أبي عاصم، وحسنه الألباني في (السلسلة الصحيحة) رقم: (١٧٤٩)

لەبەلگە نەوېستەگانى حوكمپرانيى ئىسلامىي - وەك دوايى باسى دىگەين-
ئەومىيەكە ديارىي گردنى حوكمپران، چ كەسى يەكەم، چ ئەوانەي كە ھاوكارنى،
گرېبەستىكە لە نىوانى خەلگ و ئەو كەسانەدا كە ھەلەبىزىررىن، وە ئەو
كەسانە جىگرو وەكىلى ئۆممەت، يان پىغەمبەرى خوان (صلى الله عليه وسلم)،
ھەندىكىش دەللىن: جىنشىنى خىواي پەروەردگارن، بەلام ھەرچۆن بى بە
ئىرادەي خەلگ، جەلەوى حوكمپرانيى بەدەستەو دەگرن.

كەچى (الموردى) لە كىتەبى (الأحكام السلطانية) دا بزانين چۆن باسى دىگات؟
دەللى: (واختلف أهل العلم في ثبوت إمامته و انعقاد ولايته بغير عقد ولا
اختيار، فذهب بعض فقهاء العراق الى ثبوت ولايته و انعقاد إمامته و حمل
الأمة على طاعته و ان لم يعقدها أهل الاختيار لأن المقصود بالاختيار تميز
الولي وقد تميز هذا بصفته، وذهب جمهور الفقهاء و المتكلمين الى أن إمامته
لا تنعقد الا بالرضا و الاختيار، لكن يلزم أهل الاختيار عقد الإمامة له، فإن
اتفقوا أمموا لأن الإمامة عقد ولا يتم الا بعقد). واتە: زانايان كەوتوونەتە
راچيايى يەو كە ئايا (كەسى يەكەم) پىشەوايەتییەكەو سەرپەرشتى
کردنەكەي بەبى گرېبەستىك و بەبى ھەلەبىزاردنىكى ئارەزوومەندانەي خەلگ،
دادەمەزرى يان نا؟ ھەندىك لە شەرعزانانى عىراق گوتوويانە: بەللى
سەرپەرشتىارىيەتەكەي و پىشەوايەتییەكەي دەدامەزرى، وە پىوېستە خەلگ
ناچار بگريئ لەسەر فەرمانبەرىي بۆ گردنى، ھەرچەندە ئەوانەش كە مافى
ھەلەبىزاردنيان ھەيە لە نىو خەلگ دا نوپنەرانى خەلگن ھەلەيان نەبىزاردبى،
چونكە مەبەست لە ھەلەبىزاردن، ديارىكردنى سەرپەرشتىارەو ئەوېش بەھوى
سيفەتەكەي خۆيەو - كە خۆ فەرزكردنە - خۆي ديارىي كردو، كەواتە ديارەو
خۆيەتى! بەلام زۆربەي شەرعزانان و بىرمەندان رايان وايە كە بەبى
رەزامەندىي و ھەلەبىزاردن پىشەوايەتییەكەي دانامەزرى، بەلام ئەگەر خۆي

فەرەز كۆرۈپ، ئەسەر ئەوانى ماقىل ھەبىز دىنلار ھەيە، پىۋىستە گىرەستى پىشەۋايەتتى بۇ بىستەن، جا ھەركات رېككەۋتن جىبەجى دەكەن، چونكە پىشەۋايەتتى گىرەستە ۋە مەشەق بەبى گىرەست ناكىرى. واتە: مادام كاپرا خۇي سەپاندو ۋە بەبى گىرەست (عقد) یش ھوگمى پەۋا نىە، ھەر دەبى كەسەك ئەۋ گىرەستە بىكەت، ئەۋانىش (أهل الحل والعقد) ۋە بەناچارى بە ملىان دا ھاتو!!

بەللى ئەۋە (الموردى) گوتۇۋىەتتى، بەلام ئەۋە تەنبا پراۋ بۇچوۋنى خۇيەتتى ۋە ئىستىدلال بەھىچ ئايەت ۋە ھەرمۇدەيەك ناكەت، ۋە لە راستىدا قەسكەشى راستەۋخۇ لەگەل قورئان دا تىك دەگىرى، كە خۇي بالادەست دەفەرمۇ: ﴿لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾ **البقرة، ۱۷۴** ۋە ﴿لَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ **۱۸** **ھود،** دەجا ئەۋە زولمى كۆرۈۋە ۋەبەر لەنەتتى خۇا كەۋتو، چۇن دەبى ھوگمەن ۋە براگەۋرى مەسۇلمانان بى؟!

ئىنا پىغەمبەرى خۇاش (صلى الله عليه وسلم) دەفەرمۇ: {خَيَارُ أُمَّتِكُمُ الَّذِينَ تُحِبُّوهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ، وَتَدْعُونَ لَهُمْ وَيَدْعُونَ لَكُمْ، وَشِرَارُ أُمَّتِكُمُ الَّذِينَ تُبْغِضُونَهُمْ وَيُبْغِضُونَكُمْ، وَتَلْعَنُونَهُمْ وَيَلْعَنُونَكُمْ} ^(۱)، واتە: باشقىن پىشەۋاياننان ئەۋانەن كە خۇشتان دەۋىن ۋە خۇشيان دەۋىن، ۋە دوعايان بۇ دەكەن ۋە دوعاتان بۇ دەكەن، ۋە خۇراپىن پىشەۋاياننان ئەۋانەن كە پەتەن لىيانە ۋە پەتەن لىيانە، ۋە لەنەتەتەن لى دەكەن ۋە لەنەتەتەن لى دەكەن.

^۱ أخرجه مسلم برقم: (۴۹۱۰)، والترمذي برقم: (۲۲۶۴) وقال: حسن غريب، واللفظ له، وقال الشيخ الألباني: صحيح.

جا باشە ئەو خراپىزىن دەسلە لاتتارە، چۆن بەيغەتى دەچىتە گەرنى
مىسولمانانە ۋە، چۆن مىسولمانان مولزەم دەپن بەۋەى گە بە ھوگمىران ۋە برا
گە ۋەرى خۇيانى بزانن؟

وہك دەبىنن: مەسلەئەى ھەئبىزىررانى ھوگمىران لەلایەن خەلگە ۋەو
رەزامەندىيە ھەبوونىان لەسەرى ۋە پەيمان (بیعة) پىدراى، زۆر لە ئەسلى
شەرىعیانەى خۆى دوور خراۋتە ۋەو، لە نىۋەزۋىگى خۆى خالى گراۋتە ۋەو.
بۆيەش گوتە: دەبى ۋەربىيىن ۋە بەھەئە بەگارىھىنانى ھەندىك لە بنەمايەگانى
ھوگمىرانى ئىسلامىي ۋە لى لادانىان، ئەو پایە ۋە بنەمايانە مان لەبەرچاۋ
نەخەن ۋە، ھەقمان ھەر پى ھەق ۋە راست بى، ئەگەر بەھەئە ۋە بۆ مەبەستى
خراپىش بەگارىھىنراى!

بەرپەرچدانە ۋەى بە مەرچىرانى قورەيشىي بونى ھوگمىران:

مەسلەئەيەگى دىكەى گىرنگ ھەيە گە پىۋىست بەۋە دەكات ئىمە لە
داھاتوۋدا بە تىرو تەسەلىي قەسەى لەبارەۋە بکەين، بەلام ئىستا ھەر ئەۋەندە
دەئىم گە فەرمايشتىكى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەيە گە
دەفەرمۇ: {الْأَيْمَةُ مِنْ قُرَيْشٍ} ^(۱). گە زانايان لەسەر سەنەدەگەى مشتومىريان
ھەيە، بەلام ئەگەر سەنەدەگەى راست بىت، مەبەستى پىغەمبەرى خوا (ﷺ)
اللہ ﷺ ئەۋەيە گە ۋەك ئەمرى واقع لە پۇژگارى ئەۋەدا ھۆزو تىرەگانى
دىكەى عەرەب پازى نەدەبوون، بىجگە لە قورەيش برا گەۋەريان لە ھۆزىكى
دىكە بى، واتە: ۋەك ئەمرى واقع باسى کردو، گە ئەگەر دەتانەۋى
بەرپرسىك ھەئبىزىن، ھۆزو تىرەگانى عەرەب ھەموویان بەقەسەى بکەن ۋە لە
دەۋرى گۆبنەۋە، پىۋىستە لە ھۆزى قورەيش بىت، بەبەلگەى ئەۋە گە

^۱ رواہ أحمد برقم: (۱۹۷۹۲)، والطبرانی فی (الکبیر) برقم: (۷۲۵)، والبیہقی فی الشعب برقم: (۱۶۴)، وصحیحہ الألبانی فی (صحیح الجامع) رقم: (۲۷۵۷).

پيغەمبەرى خوا (ﷺ) فەرمايشتى دىكەى ھەيە دەفەر موئ: {اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتُغْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَانَ رَأْسُهُ زُرِّيْبَةً} ^(۱)، واتە: گوئیست بن و فەرمانبەردار بن، ئەگەر كەس يېكيش بەسەرتانەود بوو بەبرا گەورەو بەرپەرس، كە سەرى وەك مېوژيكي رەش وابى!! ھەروەھا فەرمايشتى دىكەش زۆرن لەو بارەووە ئايەتەكانيش زۆر بە پەھايى باسى حوكمەرانى مسوئلمانان و بەرپەرسەكانيان دەگەن.

بەرپەرجدانەوہى بېرۆكەى: سېبەرى خوابوونى حوكمەران:

دەمەوئ لێرەدا ھەر ئە بارەى لادان ئە سېستەمى حومەرانى ئىسلامى، يان بەھەئە بەگەرھىنانى ھەندىك ئە بنەمايەكانى يەو، ئاماژە بكەم بۆ قسەيەكى (أبو جعفر المنصور) دووھمىن خەلىفەى بنەمائەى عەبباسى، ھەئبەتە ئەویش ئەگەر قسەگەى سەنەدەگەى راست بێت، چونكە (العقد الفريد في الأدب) (ابن عبد ربہ) ھىناوہتە، وەك (د.عبدالحميد متولي) ئە (مبادئ نظام الحكم في الإسلام) ^(۲) ھىناوہتە، گوايە ئەبوجەعفەرى مەنصور پوژيک گوتوويەتە:

(أيها الناس! إنما أنا سلطان الله في أرضه أسوسكم بتوقيقه وتأييده، وحارسه على ماله أعمل فيه بمشيئته وأرادته وأعطيه بإذنه، فقد جعلني الله قفلاً، أن شاء أن يفتحنى فتحنى لأعطيكم عطاءكم وأقسم أرزاقكم، وأن شاء أن يقفلني، أقفلني).

واتە: ئەى خەلکینە! مە دەسەلاتدارى خوا م ئەسەر زەوى خوا، بەيارمەتى خواو بە پشتگيرى خوا حوكمەرانىيان ئە سەر دەگەم {واتە: ھەرچى كردم، ئەو دەيارد ئە خواوہى، وەمەن پاسەوانى خوا م ئەسەر ئەو مال و سامانەى خوا، كەلە بەردەستى مە دايناو وە بەويستى خوا و بە خواستى خوا ئيش لەو

^۱ أخرجه البخاري برقم: (٦٦٤) عن أنس بن مالك رضي الله عنه .

^۲ ص ١٩٠.

واتە: ئەگەر پىمىدان، ئەو خۇا پىي فەرمووم، وە ئەگەر نەشمىدانى، ئەو ديارە ھەر خۇا پەمەردگار پىي فەرمووم!! كە ديارە ئەو سىوگراسىيەكى زۇر بى مانايە! چونكە سى جۇر شىوگراسىي ھەيە: يەكەم: كە ھوگمپان خۇي بەخۇا زانىو، دووم: كە ھوگمپان خۇي بە نوينەرى راستەوخۇي خۇا زانىو، سىيەم: كە ھوگمپان و دەستەلاندەر خۇي بە نوينەرى ناراستەوخۇي خۇا زانىو، جا ئەو (أبو جعفر) بەلای كەمەو دەچىتە خانەي جۇرى دوومى سىستەمى سىوگراسىي يەو !!.

فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا... ﴿٢٩﴾ البقرة.

۳- سۈرۈشت ۋە چۆنىيەتتى سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي:

سۈرۈشتى سىستېمى ھۆكۈمرانىي لى ئىسلام دا، سۈرۈشتىكى تايىبەتە ۋە كۆمەللىك تايىبەتمەندى خۇى ھەيە، ۋە بەراستىي ئىمە مەدھى ئىسلام ناگەين كاتىك كە سىستېمە ھۆكۈمرانىيەگە بەراوردو قىياس دەگەين لەگەل سىستېمىكى ھۆكۈمرانىي دىكەدا، كە لەم سەردەمەي ئىمە دا پەواجى ھەيە، پەنگە دۋاي ئەم سەردەمەي ئىمە لە پەواج بەكەي، ماناي وايە ئىمە زولمەن لە ئىسلام كەردە، چۈنكە ۋا لىكەدەرىتە ۋە كە ئەۋە ئىسلامىيە لە پەواج كەوت!!

بەللى ئىمە دەيى ئەۋەندە مەمانەمان بەخۋاي پەۋەردگارى خۇمان ھەيى ۋە پىي پىشت ئەستۈۋر بىن ۋە باۋەر (ثقة) مان بە شەرىعەت ۋە بەرنامەگەي ھەي كە بەراوردى پى نەگەين لەگەل ھىچ سىستېمىكى دىكەدا، بە ۋا تايە كە سىستېمىكى دىكە بەگەينە پىۋەرۋ ئىسلامى لەگەل بىپۈين، بەلكو دەيى بلىين: ئىسلام سىستېمە ھۆكۈمرانىيەگەي ۋەك ھەر شتىكى دىكەي: ۋەك بووناسى يەگەي، ۋەك عەقىدەگەي، ۋەك شەرىعەتەگەي، ۋەك ھەمو ۋارەگانى دىكەي، سۈرۈشتى تايىبەتتى خۇى ھەيە، ۋە تايىبەتمەندى خۇى ھەيە، ۋە لە راستىدا زولمى لى دەگەين كاتىك كە دەيخەينە تەرازوۋە لەگەل سىستېمىكى دىكەدا.

بۇ ۋىنە: جارى ۋا ھەيە دەپرسى: ئايا سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي دەتۋان بلىين: سىستېمىكى دىمۇكراسىيە، لە سەدا سەد؟! ئەدى ئەگەر دىمۇكراسىي نەبىت، ئايا سىۋۇكراسىيە؟ يان ئايا سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي دەتۋان بلىين: سىستېمىكى دىنىيە؟ ئەدى ئەگەر دىنىي نەبى ئايا مەدەنىيە؟ نىجا ئەگەر مەدەنىيە، ئايا بە ۋا تايەي كە لە پۇرۇئاۋا ھەيە؟!

بۇيە دەلىين: لە راستىدا سىستېمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، ئەگەر باش سەرنجى بەدىن - ۋەك لە باسەگانى داھاتۋودا باش بۇمان پۈۈن دەيىتەۋە - دلىيا دەيىن كە سۈرۈشتىكى تايىبەتتى خۇى ھەيە، چ لە پۈۈي بناغە فىكرىيەگەيەۋە، چ لە پۈۈي تايىبەتمەندىيەگەيەۋە، چ لە پۈۈي مىكانىزمەگانىيەۋە، بەلام ئەمە

ئەو نەگەيەننى كە سىستەمى حوكمپرانيى ئىسلامىي كارتىكراو نابى و نەبوو بە سىستەمەكانى دىكەى حوكمپرانيى، ديسان ئەوئەش نەگەيەننى كە سىستەمى حوكمپرانيى ئىسلامىي كاريگەرىي نەبوو بۇ سەر سىستەمەكانى دىكە.

دەتوانم زۆر بە دىئايەيەو بەللىم ھەرگام لە (تۆماس ھۆبز) و (جۇن لۇك) وە (جانجاك رۇسۇ) كە دەربارەى گرىبەستى كۆمەلەيەتتى (العقد الاجتماعى) يان گرىبەستى سياسىي (العقد السياسى) لەكتىبەكانىيان دا ھەرگامىكىيان بە شىوئەى خۇى قسەگەى كردو، دەتوانم بە دىئايەو بەللىم: ئەو تىشكى شىوئەى حوكمپرانيى ئىسلامىي بوو لە رۇژئاواى داوو، ئەوانەى بەھۇش ھىناوئەو، چونكە لە پىش ئەوئەو لە سەردەمى ئەوانىش دا سىستەمى سىوگراسىي لە رۇژئاوا دا ھەبوو و حوكمپران بە پەرسىراو (اللە) دادەنرا، دوايى بە وەكىلى راستەوخۇى خواو، پاشان بە وەكىلى ناپاستەوخۇى خوا!! ئنجا ئايا ئەوانە چۇنئان ئەو بىرۆكەيە بۇ ھات؟ لە راستىدا لە سىستەمى حوكمپرانيى و لە دەولەتى ئىسلامىيەو ئەو فەر بوون، كە حوكمپرانيى كۆمەلگا نوپنەرى مسوئلمانانە نوپنەرى خوا نىە، بەلكو مسوئلمانان دايدەننى و چاودىریشى دەكەن، وە دەتوانن لاشى بەرن، وەك دوايى ئىمە لە باسەكانى داھاتوودا دەيخەينە روو، ھەر وھە بە بارەگەى دىكەش دا: ئايا ئىمە ئىستە بۇ كاراكرىنى راپوئىژ (شورى) كە بناغەى كاروبار بەرپومبەردنە: كاروبارى سياسىي و كۆمەلەيەتتى و ئابوورى... ھتە، ئايا ئىمە بۇ كاراكرىنى راپوئىژ پىويسىتىمان بە مىكانىزەمەكانى دىموكراسىي نابى؟ پىويسىتىمان بە ئەزمونەكانى دىموكراسىي نابى؟ با، بەتەككىد پىويسىتىمان پىيان دەبى، چونكە ئەوان لەو بارەو زۆر بەرەو پىش چوون و ئەزمونى دەولەمەنلىيان ھەيە، ئنجا ئايا كاتىك كە ئىمە دىئەن بۇ كاراكرىنى راپوئىژ بەرجەستەكرىنى لەنئو سىستەمى حوكمپرانيى ئىسلامىيەدا، لە ئەزمونەكانى دىموكراسىي و لە مىكانىزەمەكانى دىموكراسىي بەھرمەند دەبىن، ئايا ئىمە شتىكى ناشەرعىيمان كردو؟

بېگومان نەخىر، چۈنكى ئىسلام دەستى نەگرتۈۋىن كە سوۋد بېيىن لى
ئەزموۋى خەلگى دىكە، ۋەك دەستى عومەرى كۆرى خەتتەبىشى نەگرت (خرا
لىرى رازى بىت) كە لى دەۋلەتى فارس ۋ رۆم بەھرمەند بىلى، بۇ كۆمەللىك
اروبارى ئىدارىلى، ۋەك: دانانى دىۋانەكان ۋ پۇستە ۋەپسەخانە ۋ...ھتە.

كەۋاتە: كە دەلىلىن: سىستەمى ھوكمەرانى لى ئىسلام دا سۈشتىكى
تايەتلى خۇى ھەيە، ۋە كۆمەللىك تايەتمەندى خۇى ھەن، ۋە زۆلەم لىئىسلام
دەكەين كاتلىك دەلىلىن: سىستەمى ھوكمەرانى ئىسلامى دىموكراسىيە، يان
دىكتاتورىيە، يان سىۋكراسىيە، يان... يان... ھتە، بەلگە ھەر دەلىلىن:
(سىستەمى ھوكمەرانى ئىسلامى)، ئەۋە ماناى ئەۋە نىە كە خالى ھاۋبەشى
لەگەل سىستەمەكانى دىكەى ھوكمەرانى دا نىە، كاريان تىناكات ۋ كارى
تىناكەن! بەلام ئايا لى دىموكراسىيە يەۋە نىك ترە يان لى دىكتاتورىيەۋە؟
لەپستىدا پىشتى لەدىكتاتورىيە يەۋە خالى ھاۋبەشى لەگەل دىموكراسىيەدا زۆر
زۆر، يان ئايا سىستەمى ھوكمەرانى ئىسلامى سىۋكراسىيە يە؟ دەلىلىن:
نەخىر، ديارە ھوكمە ئىسلامى پىشت بە ئىسلام دەبەستى، بەلام دروست نىە
بلىلىن ھوكمە ئىسلامى سىۋكراسىيە يە، بۇچى؟ چۈنكى ئەۋە ۋەشەيە چەمەك ۋ
ۋاتايەكى جىاۋازى ھەيە لى فىكرو فەرھەنگى رۇژئاۋايەكان دا كە برىتيە
لەۋەى چىنلىك (طبقة) بەناۋى (ئەكلىرۇس) ۋاتە: پىۋانى ئايلىن (رجال الدين)
بەسەر خەللىك دا بەناۋى خۋاۋە ھوكمەرانى بىكەن ۋ، كەسىش قسە لى قسەيان دا
نەكات ۋ بە پىرۇز (مقدس) دابىرنى! بەلام لى ئىسلام دا كەس نۆپنەرى خۋا
نىەۋە مسۇلمانان ھەموۋيان نۆپنەرى خۋان، ۋە ھىچ كەس تەخۋىل نەكراۋە لى
لایەن خۋاۋە، ھىچ كەسىك ۋ ھىچ بىنەمالەيەك بۇى نىە، دەسەلاتى سىياسىيە بە
دەست خۇيەۋە بگىر ۋ قۇرخى بىكات .

كەۋاتە: بەلى، سىستەمى ھوكمەرانى ئىسلامى پىشت بە ئىسلام دەبەستى ۋ
بە دەقەكانى شەرىعەتەۋە پەيۋەستە، بەلام ناشگۈنجى بلىلىن: ھوكمەكى

سىۋىكراسىيى ۋە ئايىنى يە، ھەرومھا ئەولاشەۋە: سىستەمى ھوكمېرانىي ئىسلامىي پىشت بە ئىرادى خەلگ دىبەستى، بەلام دىسان ناشگونجى بلىين: ئە سەدا سەد (% ۱۰۰) دىموكراسىي يە، بۇجى؟ چونكە ئىرادى خەلگ بەستراۋتەۋە بە شەرىعتەۋە، ۋەك رۇژئاۋا نىە گە ئە دىموكراسىي رۇژئاۋادا دەستى خەلگ ئاۋەلەيە بەتەۋاۋىي ۋە ھىچ خەلگ ۋە ھەرامىكىان ئە بەردەم دا نىە ، بەلام ئە ئىسلام دا كۆمەللىك شتى نەگۈر ھەن، ئەۋە خەلگ ۋە ئەۋە ھەرامەۋ، ئىرادى خەلگ دىبى پابەند بىت بەۋ سىۋورانەۋەۋە بۇي نىە لىيان لادىت.

چۇن سىستەمىكى ھوكمېرانىي ئىسلامىي پەيدا بىكەين؟!

لەۋەلامى ئەۋ پىرسىارەدا دەلىين.

❖ ئىمە سى ھالەتەمان لەبەردەمدا ھەن:

يەكەمىيان/ كە چاۋەرۋانى ئەۋە بىن سىستەمىكى ئامادەگراۋ ھازىر بەدەستەمان لەبەردەست دا بى، كە ئەۋە ھەيە، بەلام قالىبىكە بۇ ۋاقىع ۋەل ۋە مەرجى زەمانىكى دىكە دارپۇراۋە !! ۋە بۇ كۆمەلگىيەكى دىكە دارپۇراۋە، ئەۋىش ئەۋمىيە كە (الماۋردى) ئە (أحكام السلطانية) دا ھىناۋىيەتى، ۋە باقى كىتەبەكانى دىكە سىياسىيىش ھەر ھىناۋىيە، ئەۋە ھەيە، بەلام ئەۋە قالىبىكە كە بۇ ۋاقىيەكى دىكە دارپۇراۋەۋە مىكانىزىمىكە بۇ ھالەتەكى دىكە دانراۋەۋە، بە كەلگى ئىستە نايەت، ئىتجا بەراستىيى مەن زۇر بەزىمىم بەۋ كەسانەدا دىتەۋە كە باسى دۆلەتى ئىسلامىي ۋە باسى گۇرپنى ۋاقىع دەكەن ۋە باسى دروستكرىنى قەۋارە ئىسلامىي دەكەن، بەلام زاراۋەكانى: (خليفة) ۋە (وزير التفويض) ۋە (وزير التنفيذ) ۋە (والي) ۋە (عامل) ۋە... ھەتتە بەكاردىنن، بى خەبەر لەۋە كە ئەۋە فۇرۇم ۋە مىكانىزىم زاراۋانە بۇ ۋاقىيەكى دىكە دانراۋن، بەللى ئە ئىسلام دا دەبىت كەسى يەكەم ھەبىت، بەلام ناۋى بنىين (خليفة) يان (امير

المؤمنين) يان (سوئتان) يان ھەر ناۋىكى دىكە: سەرۋك كۆمار، سەرۋكى دۆلەت، سەرۋك ۋەزىران، ھەر دروستە، گىرنگ ئەۋەپە تۆ ھوكمپرانىكت ھەبى شەرىعت پىيادە بىكات بەسەر كۆمەلگا دا، ئەمما ناۋى چىيە؟ ئەۋە شەرىعت دەستى ئىمەى نەبەستە، بەلگە دەستى ئىمەى گىرۋتەۋە، پاشان دەبى كەسى يەكەمى ھوكمپران ستافىكى ھەبى ۋە كۆمەلگە ھاۋكارى ھەبى، بەلام ناۋى نىشان ۋە سىنورى دەستۋىشتىۋىتى (صلاحية) يان چۆن بى؟ پاشان كاتىكى دىارى كراۋى بۆ دادەننن چوار سال چوار سال، دوو دەۋرە، سى دەۋرە، يان ھەۋت سال ھەۋت سال، يان بۆى دانانىن، دىسان شەرىعت دەستى ئىمەى نەبەستە ھەردوۋك لامان بۆ ھەپە، ئەۋە رىيەكىان، كە ئەگەر بمانەۋى قالىبىكمان ئە بەردەست دا بى، بەلگە ئەۋە قالە ھەپە، بەلام قالىبىكە بە كەلگە ئىستا نايەت!.

دوۋەميان/ ئەۋەپە كە ئىمە بە يەكجارىي ھىساب بۆ ئىسلام نەكەين، مادام قالىبىكى ھوكمپرانى ئامادەى نى، كەۋاتە با ھەر ۋاز ئە ئىسلام شەرىعت بىننن ۋە بچىن قالىبىكى خەلگىكى دىكە بىننن، كە بۆ كۆمەلگەكى دىكە دانراۋە، كە ئەۋەپە يەكەميان چەند ھەلە بو، ئەۋە دوۋەميان زىاتەر ھەلەپە! كە يەكسەر سىستەمىكى رۆژئاۋىي، يان رۆژھەلەتتى بىننن ۋە ۋەلەتتى خۇمانى فەرز بىكەين!! كە بەتەكەيد ئەۋەش ھەر ھەلەپە.

سىيەميان/ چارەسەرى سىيەم ۋە راست ئەۋەپە، كە ئىمە بىننن ئەبەر رۆشناي ئەۋە چوار چىۋە فراۋانەى كە شەرىعت دىارىي گىردە بۆ سىستەمى ھوكمپرانى، ۋە ئەبەر رۆشناي ئەۋە بىنەما بىنەپتىيەنەدا كە دىنان، بىننن ۋەلەتتى خۇمان بىخەينە كارو ئىجتىھاد بىكەين بۆ دانانى مىكانىزەكان ۋە ۋەدەكارىيەكانى چۆنىەتتى بەرپومبىردى ئەۋە قەۋارە سىياسىيەى كە دەمانەۋى بىياتى بىننن.

ھەلبەتتە ئىجتىھادىش - كە بۇ زانىيارىيتان ئىجتىھاد واتە: كۆشش كردن و بەكارھىنانى عەقّل - لە راستىدا شوئىنە سروشتىيەكەى، بوارى ھەئسوكەوتەكانە كە شەرىعت بە بۆشىي ھىشتوويەتەو، جگە لە ھەندىك ھىللى گشتى، بەئى شوئىنى بەكارھىنانى عەقّل و ئىجتىھاد ئىريە، نەك بوارى عەقىدەو عىبادەت، وەك لە رابردوودا باسما كەرد، كە بە داخەو زۆر لە زانىيانى ئىسلام، ھەر لەو بواردە ئىجتىھادىيان كەردە، ئەو بواردەى كە دەرفەتى كۆشش كەردنى تىدا كەمە، لەبەر ئەوئى دەقەكانى شەرىعتى تىدا زۆر، وە لەبەر ئەوئى كە عەقّل لەوئىدا زۆر بىر ناكات، ئاخىر عەقىدەو ئىمان و بوونناسىي و عىبادەت بۇ خوائ پەرورەدگارو ئەخلاق و بارى كەسىتتى و ئەوانە، عەقّل زۆر تىياندا بىر ناكات، بۆيە شەرىعت نوختەى تىدا خستوونەتە سەر پىت، كەچى ئەگەر تەماشاي بەرھەم و كەلەپوورى زانىيانى خۆمان بکەين، دەبىنين بەزۆرىي لەو بوارانەدايە، كە نەدەبوو زۆر ئىجتىھادىيان تىدا بکرى، بەلام ئەوئى كە ئىمە زۆر پىويستە ئىجتىھادى تىدا بکەين، ئەوئەيە كە شەرىعت لە پووى حىكمەتەو بە بۆشىي ھىشتوويەتەو، چونكە زانىويەتى كۆمەلگاگان لەو بوارانەدا زۆر دەگۆرپن و بەرەو پىش دەچن، وە پىويستە كە ئىجتىھادى تازەيان بۇ بکرى، كە بوارى سىياسەت و حوكمپرانىي گەنگەرتىنى ئەو بوارانەيە.

كەواتە چارەسەر ئەوئەيە كە ئىمە بگەپپىنەو بە سەرچاوەى پروون و بى چەند چوونى ئىسلام، كە برىتيە لە قورپان و سونەت، وە بەھرەيش وەربگىرين لە كەلەپوورى زانىيان، بەلام لە خۆمانى نەكەين بەدەين، بەلكو سوودى لى وەربگىرين و پەندى لىو وەربگىرين، چ لە ھەلەكانيان، چ لە چاكەكانيان، ھەر وھا سوودىش لە ئەزموون و شارمزاىي خەلگى دىكەش وەربگىرين، لەبەر رۆشتاىي بازنەى فراوانى شەرىعت دا.

۴ - بناغەى فېكرىيى ۋە ەقىدەيى سىستەمىى ھۆكۈمراڭىيى ئىسلامىيى:

خۇيىنەرى بەرپىز!

بېگۇمان سىستەمىى ھۆكۈمراڭىيى ئىسلامىيى (نظام الحكم فى الإسلام) واتە: ئەۋ شىۋەيە گە ئىسلام پەچاۋى گىردۈە بۇ دەۋلەتدارىيى ۋە بەرپۇۋەردىنى كۆمەلگا، گەم ۋ زۆر خالىى ھاۋىيەشى ەن لەگەل سىستەمەگانى دىكەى ھۆكۈمراڭىيى دا، بەلام بە تەئكىد خالىى جىاۋازىشى ەن، ۋە تايىبەتمەندىلىى خۇيىشى ەن.

ئىنجا ئىمە لە پابىردوۋدا باسى ئەۋەمان گىرد گە ناگۇنجى سىستەمىى ھۆكۈمراڭىيى ئىسلامىيى، ھىچ نازناۋىكى دىكەى بۇ بەگار بەيىنرى ۋ ھىچ ناۋۋىشانىكى دىكەى ھەبى جگە لە: (سىستەمىى ھۆكۈمراڭىيى ئىسلامىيى).

ئىستاش ئىمە لەم بەرگەيەدا باسى بناغەى فېكرىيى ۋ ەقىدەيى سىستەمىى ھۆكۈمراڭىيى ئىسلامىيى دەگەين، چۈنكە ھەر سىستەمىيى ھۆكۈمراڭىيى بگىرىن ۋ ھەر شىۋەيەك لە شىۋەگانى دەۋلەتدارىيى ۋ بەرپۇۋەردىنى دەۋلەت ۋ كۆمەلگا بگىرىن، پىشت بە سەرچاۋەيەكى فېكرىيى دەبەستى ۋ چەند بىنەمايەكى فېكرىيى ەن: چۇن بوون (ۋجود) دەبىنى؟ چۇن ژيان دەبىنى؟ چۇن تەماشاي دىنياۋ دۋارۋۇز دەگات؟ ئەۋە ھەموۋى كارىگەرىيى ھەيە لەسەر شىۋەى ئەۋ سىستەمە ھۆكۈمراڭىيە، بۇ ۋىنە: ئەگەر تەماشاي سىۋگراسىيى بگەين، گە بەھۆكىمى دىنىيىش ناۋبىراۋە، گاتى خۇى لە سەدەگانى نىۋەپراست داۋ ھەتا پىش سەدەى (۱۷) ۋ (۱۸) لە ۋلاتانى رۇژئاۋادا باۋ بوۋە، دەبىنن گە جۇرىك لە فەلسەفەۋ بونناسىيى لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋمىۋە گە ھۆكۈمراڭىيى ۋ دەسلەلئىدار بە پەرسىتراۋ زانىراۋە، يان بە سىبەرى خۋاۋ بە نۆيىنەرى خۋا (جا نۆيىنەرى راستەۋخۇ، يان ناراستەۋخۇى خۋا) (سېحانە رتعالى)!!.

ھەروھىا سىستەمى ھوگمپرانىي پادشاھىيەتتى يان مىراتىيى، بەھەمان شىۋە ئەۋىش فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەۋ بىنەمالەيە، لە ھەموۋ خەلگەكەي دىكە زىاتىر شايسىتەي ئەۋىن كە ھوگمپران بىن، بۆيە لە بابەۋە بۆ كۆرۈ لە كۆرۈۋە بۆ نەۋە، ھوگمپرانىي بە مىرات گىراۋە، واتە: ۋەك چۆن مەر ۋ مالأت بە مىرات دەگىرئۆ، زەۋى ۋ زار بە مىرات دەگىرئۆ، بە ھەمان شىۋەش خەلگ ۋ كۆمەلگاش بە مىرات گىراۋە.

ۋەسىستەمى ھوگمپرانىي دىكتاتورىي ياخود تاكىي، بەھەمان شىۋە جۆرئك لە فەلسەفەيە لە پىشتەۋىيە، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەۋ كەسەي ھوگمى رەھاي كەۋتۆتە دەست، ۋەك گاتى خۆي (ھىتلەر) لە ئەلمانىاۋ (مۆسۇلۇنى) لە ئىتالىاۋ (ستالين) لە يەكەيتى سۇفىيەت، جۆرئك لە پىرۋىي ۋ ئايەتمەنلىي جيا لە خەلگ بە بالاي ئەۋ ھوگمپرانە برپاۋە، كە شايسىتەي ئەۋىيە ھەر خۆي ھوگمپران ھەمە كارد بىۋ، ھەموۋ شتىكى بەدەست بىۋ، نەك بگەرپتەۋە بۆ ئىرادەي خەلگ ۋ بۆ راي خەلگ، كە ديارە ھەموۋ ئەۋ جۆرە سىستەمانە ئىسلام لە دۇيانەۋ لەگەئيان دا ناكۆكە.

بەلام ئىمە ۋەك تەۋۋنە ھىتەماننەۋە، بۆ ئەۋە كە ھەرگامىك لەۋانە فەلسەفەيەكى لە پىشتەۋىيە، ديارە سىستەمى ھوگمپرانىي ئىسلامىيىش بە تەئكىد جۆرئك لە بووناسىي ۋ جىھاننىي ۋ ئىمان ۋ عەقىدەي لە پىشتەۋىيە. ئىجا ئايا بىناغەي فكىرى سىتەمى ھوگمپرانىي ئىسلامىي جىيەۋ چۆنە؟ دەتۋانين بەگورتى بلىين: سىستەمى ھوگمپرانىي ئىسلامىي ھەم پەيۋەستە بە بووناسىي ئىسلامىيەۋە، ھەم پەيۋەستە بە ئىمان ۋ عەقىدەي ئىسلامىيەۋە كەديارە ئىمان ۋ عەقىدەي ئىسلامىيىش لە بووناسىي يەكەيەۋە سەرچاۋە دەگىرئۆ.

كەۋاتە: ئىمە دەبىۋ باسى ئەۋە بگەين بووناسىي ئىسلامىي جىيە؟ پىئاسەيەكى كورتى بگەين، پاشان ھىللە گشتىيەكانى بىخەينەرۋو، ۋە دوايىش

چۆنىيەتتى پەيۋەست بوۋىنى سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، بە بوۋىناسىي يەۋە بىخەينە ۋو، دواترىش باسى ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي بىكەين ۋ چۆنىيەتتى پەيۋەست بوۋىنى سىستەمى ھۆكۈمرانىي، بە ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي يەۋە بىخەينە ۋو، ئە ھىللە گىشتىيەكان ۋ ئە پاىيە سەرەكىيەكانى ئىمان ۋە ەقىدەدا.

پىناسىي بوۋىناسى ئىسلامىي:

بوۋىناسىي^(۱) كە ئە زمانە ۋۇئىئاۋاييەكان دا (ئەنتۆلۇژيا antology)ى بۇ بەكار دىنن، بە ەپەبىي (معرفة الوجود) برىتيە ئە تەماشىكرىنى بوۋى (الوجود) واتە: بەدىيەنەرۋ بەدىيەنراۋ (الخالق والخلق)، بوۋىناسىي ئىسلامىيىش، جۇرى تىپروانىنى ئىسلامە بۇخا (سبحانه وتعالى) ۋەك تاگە بەدىيەنەرۋ خاۋەن ۋ پەرۋەردگارۋ پەرستراۋ شايستەۋ، مۇۋقۇ ۋىان ۋ دىناۋ دۋارۋۇ ۋ ئاسمان ۋ زەۋى ۋ ۋوۋ ۋ جەستەۋ...ەتد.

ئەگەر تەماشى ئايەتەكانى قورئان بىكەين، پىنج ھىلى گىشتى دەبىنىن بۇ چۆنىيەتتى تىپروانىنى ئىسلام بۇ (بوۋى)^(۲):

ھىلى يەكەمى بوۋىناسىي ئىسلامىي:

خا (سبحانه وتعالى) تاگە بەدىيەنەرۋ ۋ پەرۋەردگار ۋ خاۋەن ۋ سەپەرشتىارۋ، پاشان تاگە زاتىكە كە شايستەۋ پەستراۋ ۋ بەندايەتتى بۇ گران پىت، ئەمە ھىلى يەكەم بەلگو بەردى بناغەۋ بوۋىناسىي ئىسلامىيە، با

^۱ زاراۋە بوۋىناسىي (معرفة الوجود) داھىئانى خۇمەۋ پىم چاكترو راسترە ئە جىھانىبىنى ۋ دىنابىنى، چۈنكە جەمەك ۋاتى ئەۋان زۇر بەرتەسك ۋ گچكەيەۋ بىگومان (بوۋىناسىي) لەماناۋ تەرجەمەۋ (ئەنتۆلۇژيا antology)ش نىزىكتەرە.

^۲ ئە گىتىي: (تەۋمى ئىسلامىي ۋ ەمانىي ۋ خالە ھاۋبەش ۋ جىاۋازمىكانىان دا) بە درىۋى باسى بوۋىناسىي ئىسلامىي مان كىرۋە.

تہ ماشای ئہم ئایہ تانہ بکہین، کہ من بہ نمو نہ ہیئا و منہ وہ لہ نیو زور لہ
 ئایہ تہ گانی قورئان دا، ئہ گہر سہرنجیان بدمین، ئہو حقیقہ تہ لہ قورئان دا
 زور بہ رجہستہ و درموشاومیہ:

۱- لہ سوورہتی (الزمر) ئایہ تہ گانی ژمارہ (۶۲) و (۶۳) دا خوا (سبحانہ)

وتعالیٰ دمفہرموی: ﴿اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾ (۶۲) لہ
 مقالید السموات والأرض... (۶۳) واتہ: خوا بہ دیہینا و ہموو شتیکیہ و
 ہموو شتیکی بہ دیہینا و ہموو شتیکیہ و ہموو شتیکیہ و ہموو شتیکیہ و
 سہرپہرشتیارہ، خہزینہ گانی ئاسمان و زموی ہی وین، یاخود کلیلہ گانی
 ئاسمان و زموی ہی وین، چونکہ وشہی (مقالید) کہ گوی (مقلاد) ہ، ہم
 بہ مانای عہ مبارو خہزینہ و، ہم بہ مانای کلیلش دی^(۱)، واتہ:
 خہزینہ گانی ئاسمانہ گان و زموی، وہ کلیلہ گانی ہموویان ہی خوا
 پھومردگان۔

۲- وہ لہ ئایہ تی (۱۶۴) ی سوورہتی (الأنعام) دا، خوا (سبحانہ وتعالیٰ)

دمفہرموی: ﴿قُلْ أَغْنَى اللَّهُ أَغْنَى رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ﴾... (۱۶۴) واتہ: بلی: ئایا
 جگہ لہ خوا رہوایہ شتیکی دیکہ بکہمہ پھومردگاری خوم لہ کاتیک دا
 ئہو پھومردگاری ہموو شتیکیہ، ئہمہیان باس لہ پھومردگاریتی خوا
 دہکات و خوا بہرزو مہزن بہ پیغہ مہری خوی (صلی اللہ علیہ وسلم)
 دمفہرموی: بلی: ئایا جگہ لہ خوا پھومردگاریکی دیکہ بخوازم کہ ئہو
 پھومردگاری ہموو شتیکیہ؟ پھومردگاریش واتہ: سہرپہرشتیارو
 خاومن و بہخیوگہر مشوور خور، خوا بیویئہ و تاک پھومردگاری

^۱ المعجم الوسيط. ص ۷۵۴.

هه موو شتيكه و هه موو دروستكراو دكان بهس خوا سهرپهرشتيارو
پهرومردگارو بهخيوكهرو مشوورخوړيانه.

۳- وه دمبراره ي خواهن داري تبي خواي په و مردگار يش بو هه موو شتيك، له

ثايه تي (۲۶) ي سوورم تي (آل عمران) دا دمفرموي: ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَلِكُ الْمَلِكِ
تُوتِي الْمَلِكِ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمَلِكِ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ

يَبْدِكُ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ﴿۲۶﴾ ليرمشدا ديسان خواي تاك و پاك
خيتاب له گهل بيغه مبهردا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دهكات يان له گهل ههر
كهسيك كه قورثان دمخويني، دمفرموي: بلي ئهي خوايه! خاومني
مولك، مولك بههر كهسيك ددهي كه بتهوي، وه له ههر كهسيكي
ومر دگري و دادمړني كه بتهوي، وه هه ركهسيك كه بتهوي بالادستي
دهكه ي و دمه لاتداري دهكه ي، وه ههر كهسيك كه بتهوي، زه بوون و بي
دمه لاتي دهكه ي، چاكه ههر به دست تويه، بيگومان له سهر هه موو
شتيك به تواناي، كه واته: خوا خاومني بوونه و مرو خاومني هه موو
شتيكه.

۴- وه له و باره وه كه خواي به به زمي سهرپهرشتيارو مشوورخوړي هه موو

شتيكه، له ثايه تي ژماره (۳) ي سوورم تي (الأعراف) دا خوا دمفرموي:

﴿اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

﴾ ﴿۲﴾ واته: شوين ئه وه بكهون كه بو تان دابه زير اوه (واته: ئه و په يام

و بهرنامه يي كه له خوا وه بو تان هاتوته خوار) وه بهدوي
سهرپهرشتياراني ديكي جگه له خوا مهكهون.

واته: خوا (سبحانه و تعالي) كه په يام و بهرنامه ي دابه زانده، له ربي ئه و

په يام و بهرنامه يه وه سهرپهرشتييتان دهكات و مشوورتان لي د خواتو،

كاروبارتان بە رېۋە دەبات، ئىنجا ئەگەر بە دىۋى كەسىكى دىكە
بەرنامەيەكى دىكە بىكەن، كەۋاتە كەسىكى دىكە ۋە لايەنىكى دىكە
جگە لە خواتان كىردە بە سەرپەشتىار ۋە مشورخۇرى خۇتان، كە
ئەۋەش شىرك ۋە كوفىرە بە خوا.

۵- ۋە لە ۋە بارەۋە كە خۇۋى گەۋرە ۋە مەزىن تاكە كەسىكە كە شايستە
پەرسىران ۋە بەندايەتتى بۇ گران بىت، لەئايەتتى ژمارە (۱۶۳) ى سوۋرەتتى
(البقرة) دا خوا دەرفەرمۇئ: ﴿وَاللَّهُكَ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ
﴿۱۶۳﴾ پەرسىراۋى ئىۋە خۋايە، بىجگە لە ۋە ھىچ پەرسىراۋىكى دىكە نىە،
خاۋەنى بەزمىيە ۋە مېھرىبانە ، كەۋاتە: مادام خۇۋى گەۋرە تاكە
بەدېھىتەرەۋ تاكە پەروەردگارەۋ تاكە خاۋەنەۋ تاكە سەرپەشتىارە، ھەر
ئەۋىش شايستە ئەۋەيە كە پەرسىراۋ بى ۋ تاكە كەسىك بى كە
بەندايەتتى بۇ بىكى.

ھىلى دۈۋەمى بوناسىي ئىسلامىي:

خۇ ئاسمانەگان ۋ زەۋى ۋ ئەۋە كە دەكەۋىتە نىۋانىانەۋە، بۇ ئەۋە
دروستىردوۋن، كە مەۋفىان تىدا تاقى بىكىتەۋە، پاشان دىۋى مەرگ مەۋف
زىندوۋ بىكىتەۋە، ۋە بە پىي شىۋە ۋىانى كە لە دۇنيا دا گوزەرداندوۋىەتتى،
سزا يان پاداشت بىكىتەۋە.

زۆر لە ئايەتەگانى قورئانىش ئەم ھەقىقەتەيان تىدا بەرجەستەيە، بۇ
ۋىنە:

۱- لە ئايەتتى ژمارە (۷) ى سوۋرەتتى (ھود) دا خوا (سبحانە ۋ تەالى) دەرفەرمۇئ:
﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى
الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ

أَلَمْ تَلِكْ لِقَوْلِ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ واتە: خوتەو كەسەيە كە ئاسمانەكان و زموى ئە شەش پۇژان دا ھىناونە دى } واتە: بە شەش قۇناغ، چونكە ئەو كاتە خولانەو دى زموى بە دەورى خۇيدا نەبوو، تاكو پۇژەكانى ھەفتە، ئە شەممە تا ھەينى پەيدا بن، كەواتە: وشەى (ايم) كە كۆى (يوم) ە واتە: ماومىيەك ئە كات، ئىدى نازانين چەندە؟ } وە ئەو كاتەدا بارەگای خوتەو ئەسەر ئا و بو، (ئىنا ئايا بۇچى خوتەو ئاسمانەكان و زموى ھىناونە دى؟) (لَبَلُّوْكُمْ أَتُكْمُ أَحْسَنُ عَمَلًا) تاكو تاقىتان بكتەو كە كامەتان كەردەو چاگرە ، (وشەى كەردەو (عمل) یش ئە بەكار ھىنانى قورئان دا، ھەم نىەتى نىو دل دەگرىتەو، ھەم دەربىرىنى زمان و، ھەم جموجۇلى ئەندامەكان، كەواتە: ئەو ھىكمەت و ئامانجەى كە ئاسمانەكان و زموى بۇ ھىناونەتە دى، برىتيە ئە تاقىكرانەو دى ئىنسان). دواى دەفەر موى: (...وَلَيْنَ قُلْتَ إِنَّكُم مَّبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ أَلَمْ تَلِكْ لِقَوْلِ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ) وە ئەگەر تۆ بلىي: ئە دواى مەرگ زىندو دەگرىتەو، ئەوانەى بى پىروان دەلئى: ئەو جادوویەكى ئاشكرایە، (واتە: ئەو قسەيەى كە دەلئى جادوویەو حەقىقەتى نىە).

كەواتە: ئاسمانەكان و زموى، كە وشەى بوونەوەر لەپراستىدا تەنیا تەبىر لەگۆشەيەكى بوون (وجود) دەگا، ئە گۆشەيەك لەو دى كە خوتەو دىرستى كەردەو، كە برىتيە لەو دى ھەتا ئىستا بە دوور بىنەكان دەبىنرى و بىنراو، بەلئى خوتەو ئاسمانەكان و زموى و ئەو دى نىوانىانى بۇيە دروست كەردەو، كە ئىنسانىان تىدا تاقى بكتەو، وە دواى مەرگىش ئىنسان زىندو دەگرىتەو، بۇ ئەو دى سزا و پاداشت بدرىتەو.

۲- وه له ئايەتەكانى ژماره (۱۱۵) و (۱۱۶)ى سوورپىتى (المؤمنون)دا خواى بى هاول مهسهلهى زىندو و گرانهوى دواى مهرگ، وه سزا و پاداشت درانهوى مروق، زور جوان پروون دمكاته و دهقه رموى: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ (۱۱۵) ﴿فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ (۱۱۶) به نكو و ئىي ليكر دنه وه خواى كار به جى پروو له بى پروا به كان دمكات و دهقه رموى: ئايا پيتان وا به به گائته خوئان دوومان، بى حيكهت و به هه و منته ئيوه مان دروست كردوه؟ وه بولاي ئيمه ناگير درينه وه!! به زى بى خواى پادشاى حهق، بيجگه نه وه هيچ په رسترا و نين، خا و منى باره گاي پر ريز و حورمه ته، واته: زور له حيكهتى خوا دوورمه، زور له به زى خوا دوورمه، زور له كار به جى خوا دوورمه، كه ئينسان بخوئقنى، به لام دواى زىندو و نه كاته و ده، ليپر سينه وى له گهل دا نه كات، خوا زور له وه به رزتر ده كه كردمه وى وا له خوى بوه شينيه وه، واته: به ته ئكيد مروق دواى نه وهى كه قوناغى ژيانى دنيا ده گوزمرينى، زىندو و دمكريته وه و لى دمپر سريته وه، وه سزا و پاداشتى ده دريته وه، به پى نه وه جوړه ژيانه كه له دنيا دا گوزمرا ندو و يه تى.

۳- ههرومه له سوورپىتى (سبا) ئايەتەكانى ژماره: (۳ و ۴ و ۵)دا خوا (سبحانه و تعالى) زياتر تيشك ده خاته سه ر نه و راستيه و دهقه رموى: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عِلْمُ الْغَيْبِ لَا يُعْزَبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ﴾ (۲) ليجزى الذين ءامنوا وعملوا الصالحات اولئك

هُم مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعْجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿٥﴾ واتە: ۋە ئەوانەى بى بېرەن گوتيان: قىيامەتەن بۇ نايەت (يانى: ئەو گاتەى كە دىنباى تىدا و بېرەن دەبى و بوونە و مەرى تىدا تىك دەچى، يان ئەو گاتەى كە تىدا زىندو و دەگىرپىنە وە بۇ سزا و پاداشت) تۆ بلى: با، سوپىد بە پەرورەدگارم، بە مەسۇگەرىي ئەو گاتە دى، خوا زاناي پەنەنەنە، هېچ شتىكى لى و ن نابى، تەنەنەت ئەگەر بە قەدەر قورساى گەردىلەپەكەش بى، نە لە ئاسمان و نە لە زەوى دا، ۋە نە ئەو بچو و كۆرە نەگە و رەتەر، و ن نابىت و ھەمووى لە نووسراوئىك پروندا سەرژمىر كراو، تاكو ئەوانەى ئيمان و كەردەوى باشيان ھەبوو، پاداشتيان بەداتەو، ئەوانە لىبوردن و بۇيۇكى پېر پېزو حورمەتيان ھەيە، ۋە ئەوانەش كە تىكۆشاو نە دۇر ئايەتەكانى ئىمە، كە ئايەتەكانى ئىمە پەك بىخەن و دەسە و ستانبايان بىكەن، ئەوانەش ئازارپىكيان بۇ ھەيە نە ئىشپىكى رىساكەر.

ھىلى سىيەمى بووناسىي ئىسلامىي:

خوا (تبارك و تعالى) مەرقى بە جىنشىنى خوى لەسەر زەوى داناو، لە چاگىرەن شىو دا دروستى كەردەو، سپاردەى خوى پى سپاردەو، پىزى لىناو، ھەرچى لە ئاسمانەكان و زەوى دا ھەيە، بۇ مەيسەر كەردەو.

لەو بارمەشەو ئايەتى قورئانى بەرپىز زۆرەن، بۇ نەمۇنە:

۱- خواى بى ھاوتا دەفەرەموى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي

الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ

نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ البقرة، واتە:

ۋە ياد بىكەو كاتىك پەرورەدگارت بە فرىشتەكانى فەرەمو: مەن

جېنشېنىك ئە سەر زەويدا دادەنئىم، فرىشتەگان گوتيان: ئايا كەسىكى تېدا دادەنئى كە خراپەى تېدا دىكاو خويىنى تېدا دەرپىژى، ئە حالىك دا كە ئىمە ھەمىشە تۆ بە پاك دەرگىن و ستايشت دەرگەين وە تۆ خاوين پادەرگىن {ئەوۋى كە نوقصانىي و كەم و گورتىيت پال بەدەينە لا؟} (خو) فەرموۋى: ئەوۋى مەن دەرزانم ئىۋە نازان، ھەلبەتە ئەم ئايەتە زۆر پروۋنە، كە مەبەست پىي ئادەمە سەلامى خاۋى ئەسەر بى، ئادەمىش بابى بەشەرەتە، خا ئادەمى بە جېنشېنى خۆى ئەسەر زەوى داناو، وە فرىشتەگانىش بۆ ئەوۋە كە حىكەمەتەكەى بزان، پرسىويانە: بۆچى ئەسەر زەوى ئادەمىك دادەنئى كە ئە بارانيدا ھەيە خوين برپىژى و خراپە بكا؟ خاۋى پەرۋەردگارەش دەرەرمۇ: ئەوۋى مەن دەرزانم ئىۋە نازان، راستە ئىنسان دەرەمىش خراپە بكاو خوين برپىژى، بەلام كۆمەئىك ئىمتياز و تايەتمەندىشى ھەن، كە ئە ئىۋەدا نىن، ئەى فرىشتەگان! وە ھەر ئىنسان شايستەى ئەوۋىيە كە ئەو ئەركەى پى بسپىردى.

۲- ھەرۋەھا خا (سېمانە و تعالى) ئە سوورمى (التىن) ئايەتى ژمارە (۴) دا ئەو راستىيەمان بۆ دەرەمىش پرو، كە چۆن ئىنسان لەباشترىن شىۋەدا خولقېنراۋە، دەرەرمۇ: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ ۱ وائە: بېگومان ئىنسانمان ئە باشترىن شىۋە پىكھاتەى دەرۋونىي و روالەتېيدا دروست كەردە، وائە ئەو شىۋە دروستبۈۋنەى ئىنسان باشترىن شىۋىيە كە ئە بوۋن دا ھەيە.

۳- وە دەرۋەرى ئەوۋە كە ئىنسان ھەلگىرى ئەمانەتى خاۋىيە، ئەو ئەمانەتەى كە بە ئىنسان نەبىت ھەل نەگىرا، ئە ئايەتى ژمارە (۷۲) ى سوورمى (الأحزاب) دا دەرەرمۇ: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

وَالْجِبَالِ قَابِئِينَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

۷۲ واتە: ئىمە ئەمانەتمان راواناد لەسەر ئاسمانەکان و زەوی و چیاپەکان، بەلام ئامادە نەبوون هەلیبگرن، وهلیی ترسان، بەلام ئینسان هەلیگرت، بېگومان ئەویش زۆر ستهمکار و زۆر نهقامە، واتە: ئینسان ئەگەر بەندەى خوا نەبێ و پابەندى بەرنامەى خوا نەبێ، سەرى لە ستهم و نهقامى زۆرەوه دەرەچێ، دیارە ستهم بریتیه له لادانى ئینسان لەپرووی گردەوهیهوه، وه نهقامیش بریتیه له لادانى ئینسان له پرووی فیکریهوه، واتە: چ له پرووی فیکریهوه، چ له پرووی گردەیهوه، ئینسان له بارانیدا ههیه تووشی لادان و هەڵدیارانی زۆر بێ، له حائیک دا که پابەندى بەرنامەى خوا نەبێت .

که‌واته: ئینسان ئه‌هرکیکی پێ سپێردراوه، که نه له توانای ئاسمانه‌کاندا بووه، وه نه له هی زهوی، وه نه له هی چیايه‌کان، به‌لام ئینسان له توانایدا هه‌بووه، ئهو ئه‌مانه‌ته هه‌ل بگرێ، ئهو ئه‌مانه‌ته‌یش به‌پرای زۆر له توێژمه‌وانی قورئان، ئه‌وه‌یه ئینسان به‌ ویستی ئازادانه‌ی خۆی بژی و بکه‌ویته ژێر تاقیکردنه‌وه‌ی خوای په‌روه‌ردگار، وه به‌ ئیراده‌ی خۆی چاکه‌ بکات، یان خرابه‌ بکات، به‌ندایه‌تی بۆ خوا بکات، یان نه‌یکات.

٤- ههروهما لهو باموه که خوا ریز و حورمه تیکی تایبهتی له مرۆف ناوه،

لَهُ سُوْرَتِي (الإِسْرَاءُ) ثَايَهْتِي ژماره (۷۰) دا دهفهرموی: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي

مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْصِيلاً ﴿٧٠﴾ واته: وه بیگومان پریمان له وهجهی ئادهم گرتوه وه وشکانیی وه دهریا دا هه ئمان گرتوون، وه له رزقه بهتام و خوشهکان بهشمان داون، وه بهسه ر زۆر له دروستکارهکانی بیکه دا

ھەلەمان بۇرادىرون، كەواتە: ئىنسان وە ك ئىنسان، لە لايەن خواوہ پىزى
 نى گىراوہ، ئىنجا رەنگە ھەندىك كەس بلىن: ئىنسانىك پىزى لىگىراوہ كە
 ئىمانى ھەبىت! دەلىين: ئەوہ لە راستىدا بۇ دوا رۇژ، بەلى لە دوا
 رۇژدا جگە لە ئىمانداران بە تەئكىد پىزى لە كەس نانرى، وە ھىچ كەس
 ناخرىتە ئەو شوپنەوہ كەجى پىزى لىگىراوانە، كە بەھەشتە، بەلام لە
 دىيادا وانيەو لەم ژيانەدا ھەموو ئىنسانەكان وەك ئىنسان پىزى لىگىراون،
 چونكە خواى دادگەر بە گشتى دەفەرموى: پىزىمان لەوہچەى ئادەم
 گرتوہ، ئىدى جىاي نەكردۆتەوہ ئەوانەى برىوادارن، ياخود بى برىوان،
 بەبەلگەى ئەوہش كە دەفەرموى: ﴿.....وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ
 مِنَ الطَّيِّبَاتِ﴾ وەلە وشكانىي و دىريادا ھەلەمان گرتوون، واتە:
 ھۆكارو ئامرازي وامن بۇ رەخساندوون كە ھاتوچوى پى بكنە لە
 وشكانىي و دىريادا، كە ديارە ئەو ھۆكار و ئامپازانەش مسوئەمان و كافىر
 تىيان دا بەشدارن، بەلكو ئىستا زياتر بە دەستى كافرانەوہن، وە
 دەفەرموى: لە پىزى و پىزىيە بەتام و خۆشەكان بەشمان داون، كە
 ئەویش كافىر و مسوئەمان تىيدا بەشدارن، كەواتە: پىزى لىگىرانەكەش و
 بەچاكتىر دانرانەكەش، ھەموو وەچەى ئادەم و مرقەكان بە گشتى تىيدا
 بەشدارن.

وہ لە فەرموودىيەكى راست(صحیح)دا ھاتوہ كە رۇژىك جەنازەى
 كابرايەكى جوولەكەيان ھىنا، پىغەمبەرى خواش (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)
 لەبەرى ھەلسا، ەرزىان كىرد: ئەى پىغەمبەرى خوا! (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ) ئەۋە جوۋلەككەيە، ئەۋىش فەرەمۇۋى: (أَوَلَيْسَ نَفْسًا) ئەدى نەفسى ئىنسان نىيە؟! ^(۱) كەۋاتە: ئىنسان ۋەك ئىنسان پىز ئىگىراۋە.

۵- ۋەلە سوۋرەتى (الجناتية) ئايەتى (۱۳) دا، لەۋ بارمۇدە كە خوا ھەمۇو شتىكى بۇ مەۋۇ مەيسەرۈ دەستەمۇۋ كىردۇمۇ، ۋاى ئىكردۇدە كە بتۋانى ئىي بەھرە مەندىي، دەفەرمۇي: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ ۱۳ ۋاتە: ۋە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زمۇيدا ھەيە (خوا) لە لايەن خواۋە ھەمۇۋى بۇ ئىۋە مەيسەر كىردۇ، بىگۇمان لەۋەدا نىشانەى زۇر ھەن بۇ كەسانىك كە بىر بىكەنەۋە.

كەۋاتە مەۋۇ جىنشىنى خوايەۋ لە چاكىرىن شىۋە دا درۋستىكراۋەۋە ئەمانەتى خۋاى پى سىپىرداۋەۋە پىزى ئى گىراۋە، ۋە ھەرچى لە ئاسمانەكان و زمۇيدا ھەيە بۇى دەستەمۇۋ مەيسەر كراۋە.

ھىلى چۈرەمى بونئاسىي ئىسلامىي:

خوا (عز وجل) ھەمۇ مەۋقەكانى بە نىرو مى ۋە لە دايك و بابىكەۋە بەدەيىنەۋەن، پاشان بە مەبەستى ئاشنايەتى ھاۋكارىي لە نىۋ خۇيان دا، بۇ چەند گەل وتىرمىكە دابەشى كىردۇن، ۋە بۇ پىۋانى بەرزىي نىۋانىشىان، پارىزكارىي كىردۇتە تەرازوۋ و پىۋەر.

ئەم راستىيەش خۋاى تاك ۋا ك لە ئايەتى ژمارە (۱۳) ى سوۋرەتى (الحجرات) زۇر بە ۋوۋنىي پايدەگەيەنى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ ۱۳ ۋا بىنگى بەشەر دەكات و دەفەرمۇي: ئەى خەلگىنە! ئىۋەمان لە نىرو مىيەك

^۱ صحيح البخاري

ۋەدىھىناۋە، ۋە گىراۋمانن بەچەند گەل و تىرمىھەك، تاكو يەگدى بناسن و پىك ئاشنا بن، بىگومان بەرپىزترتان لەلای خوا پارىزگارترتانه، ۋە بەرپاستى خوا زانای شارەزايە، كەواتە: مەرقەھگان لە لايەن خواى پەمەردگارەۋە ۋەك يەك دروستكراون و ھەموويان دەچنەۋە سەر نىر و مېھەك، كە ئادەم و ھەۋوان، سەلامى خويان لى بىت، دابەشبوونىشيان بۆ چەند گەل و تىرمىھەك، بە ئىرادى خويە، لەو دايك و بابو خىزانەۋە، گەل و تىرمەگان پەيدا بوون، ھىكمەتەكەشى ئەۋمىيە كە ژيانى بەشەر، ۋە پىكھاتەگانى بەشەر ئەسەر زەۋى جۇراۋ جۇر بن، ۋە پاشان پىكەۋە ئاشنا بن و پىكەۋە ھاۋكار بن، ۋە تەرازوۋى گرانىي و سووكىي و گەۋرەيى و بچووكىي برىتيە لە پارىزكارىي (التقوى) ديارە تەقۋايش ۋەك پىغەمبەرى خوا (صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لە فەرموۋدىمەكى راست دا سى جار ئامازە بۆ سىنەي پاك و چاك و موبارەكى دەكاۋ بە داكوكىي كرنەۋە دەفەرمۇي: كە پارىزكارىي لە سىنەدايە: {الَّتَقْوَىٰ هَا هُنَا، رَيْشِيرُ إِلَىٰ صَنْرِهِ ثَلَاثَ مَرَارٍ} ^(۱)، واتە: تەقۋا لىرە دايە، تەقۋا لىرە دايە، تەقۋا لىرە دايە، ئامازە بۆ سىنگى موبارەكى كرد، واتە: رىشەي تەقۋاۋ ھاندەرى تەقۋا لە سىنەۋ دلى ئىنسانەۋمىيە، بىچگە لە خوا كەس پىي شارەزا نىەۋ كەس پىي زانا نىە، بەلام شوپنەۋارى تەقۋا لە ژيانى ئىنسان دا دەرەكەۋى، بۆيە دوايى خوا دەفەرمۇي: (إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) بىگومان خوا زانای شارەزايە، ديارە تەقۋايش بۆ دوا پۇژ دەكرىتە تەرازوۋ، ئەگەرنا بۆت نىە بەكەس بلىي: تۆ بى تەقۋا، كەواتە: بى حورمەتى، لەو ۋەۋەۋە كە مەرقەھى! بەلى، كى تەقۋا زياتر بى، حورمەت و پىزى زياترە لەلای خوا، بەلام ئەۋ رىز و حورمەتە لە دوا پۇژدا دەرەكەۋى، چونكە ئەۋى شوپنى سزا و پاداشتە.

^۱ اخزجە احمد برقم: (۷۷۱۳)، ومسلم برقم: (۲۵۶۴).

ھىيلى پىنجەم ۋە كۈتايى بونناسىي ئىسلامىي:

خو پىغەمبەرانى خۇي لە نىو مروفايەتتىدا گولبۇيرىر كىردو ۋە كىتب ۋە بەرنامەكانى خۇي لە رپى فرىشتەكانەۋە پى دا ناردوون، تاكو پىغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) موژدەدەر ۋە ترسىنەربىن، ۋە بيانو ۋە بەدەست خەلگەۋە نەھىلن، ۋە خەلگى بەرەم ۋە راستە شەقامى خوا بە يەكگرتن (توحىد) ۋە دادگەرىي بىنن، ۋە سەرەنجام مروفەكان بەختەۋەرى دىنيا ۋە سەرفرازى دوا پوژ بن.

بەللى خۇي زاناۋ تۈانا كە مروفى لەسەر زەۋىدا دانامو، ھەرجى لە بوونەۋەر دايە بۇ مروفى مەيسەر كىردو ۋە ھەموو دروستكراۋەكانى بۇ ئەۋە ھىناۋنە دى كە ئىنسان تاقي بىرئىتەۋە، ئىنسانى وىل نەكىردو، بەلگە بە پىغەمبەرانى خۇيدا (عليهم الصلاة والسلام) لە رپى فرىشتەكانەۋە سەلامى خۇايان لى بىت پەيام ۋە بەرنامەى خۇي پەيتا پەيتا بۇ رەۋانە كىردوون، كە ئەۋىش لە كىتبەكانى خوا دا بەرجەستەيە، بۇچى؟ تاكو مروفەكان بزانن خۇي بەرزو مەزن چ جۆرە ژيانىكى بۇ ئەۋان پى چاكەۋ، چ جۆرە بەرپوۋە بىردىنكى ۋلات ۋە سەرزەۋى بۇ ئەۋان پى چاكە، بەۋشۈمىيە ژيان بگوزەرىنن، بەۋ شۈمىيە ۋلاتى خۇيان ئىدارە بىكەن، ۋە سەرەنجام شايستەى ئەۋە بن كە لە نىيادا بەختەۋەر بن، ۋە لە دوا پوژدا سەر فراز بن.

۱- خۇي پەرۋەردگار لەۋ بارەۋە كە پىغەمبەران گولبۇيرى نىو بەشەرەيەتن لە لايەن خۇي پەرۋەردگارەۋە، ۋە فرىشتە پەيامھىنەرەكانىش ھەلپۇرەدراۋى خوان، لەنىو سەرەجەم فرىشتە پاك ۋە بى گوناھەكانى خۇادا، فەرەموۋىيەتى: ﴿اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾ (الحج. ۷۵) ۋاتە: خوا رەۋانە كىراۋان لەنىو فرىشتەكان دا، ۋە لەخەلگىش دا ھەلپۇرەيى، بىگومان خوا بىسەرى

بىنەرە، واتە: خوا دەبىستى ۋە دەبىنى، گە ژيانى بەشەر بە بى ۋەمى
خوۋ بەبى پەيامى خوا، ژيانىك نابى گە ئە مەۋقە بوشىتەۋە، ۋە تىيدا
بەختەۋەرى دىناۋ سەرفرازى دۋارۋژ بى، بۆيە بەفرىشتە
ھەلبۇزىرداۋەكانىدا، گە جېرىل (عليه السلام) سەرۋىكانە، پەيام
ۋەبەرنامەى خۇى بۇ مەۋقە ھەلبۇزىرداۋەكان پەۋانە كەردە، گە
پىغەمبەرەن سەلامى خاۋيان لەسەر بى.

۲- ھەرۋەھا لەۋ بارەۋە گە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) بۆيە ھاتوۋ
مەۋدە بىدەن بە خەلك، ۋەخەلك بىرسىن، ۋە بىيانوۋ بەدەست خەلگەۋە
نەھىلن لە دۋارۋژدا، ئە بەرامبەر خاۋادا، فەرموۋىتە: ﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ
وَمُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

النساء. ئە پىش دا ناۋى ژمارەيەك پىغەمبەرەن دىنى ۋە دۋاى
دەفەرمۇى: پىغەمبەرەننىكى مەۋدەدەرو ترسىنەر، ياخود دىخۇشكەرو
ۋىياكەرەۋە، تاكو خەلك ئە دۋاى ھاتنى پىغەمبەرەن بەلگەى لەسەر خوا
نەبى، ۋە خوا زالى كاربەجىيە، (ۋاتە: بىيانوۋ ۋە بەلگەى نەبى، بلى):
خاۋايە! جا خۇ من نەمدەزانى تۇ چۆنت پى خۇشە بۇيم، ئەگەرنا بەۋ
شېۋمىيە دەۋيام، بەلام تۇ منت ئاگادار نەكەردەۋە! دۋاى پەۋانەكرانى
پىغەمبەرەن بە كىتب ۋە بەرنامەكانى خواۋە، ھىچ كەس ئەۋ بىيانوۋ ۋە
پاساۋەى نىيە، چۈنكە دىيارە گە خوا چ جۇرە ژيانىكى پى خۇشە، ئەۋ
شېۋە ژيانەى گە ئە پەيام ۋە بەرنامەۋە كىتبەكانى خۇى دا پوۋنى
كەردۋتەۋە، گە پىغەمبەرەن (عليهم الصلاة والسلام) ھىناۋيانن، ئە رپى
فرىشتە پاك ۋە بىگەرەدەكانى خواۋەۋە).

ئاشكراشە گە مەبەست ئە مەۋدەدان ۋە ترساندن، مەۋدەدان بە
چاگەكاران ۋە ئىماندارانە كەلە دىياش دا بەختەۋەر دەبن ۋە ئە دۋا

پۇرۇشدا سەرفراز دەبن، وە مەبەست لە ترساندن و وریاگردنە وەش، ترساندنن ئەوانەیه که پۈی خوا ناگرن و راستە شەقامی خوا ناگرن، که نەدنیايان باش دەبیئت و نە دواپۇژیان، وەتووشی بەشیمانیی و بەدبەختیی و وە سزا و جەزەبەیی خوی دادگەر دەبن.

۳- هەروەها لەو بارەدە که پێغەمبەرەان (عليهم الصلاة والسلام) هەموو هاتوون که مەرفەکان بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، وە تەنیا خوا بپەرستن خوا فەرموویەتی: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ﴾ (الأنبياء، دياره پرووی دواندن لە پێغەمبەری خاتەمە (صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) واتە: وەلە پێش تۆدا هیچ پەوانەگراویکمان نەناردووە مەگەر وەحییمان بۆ ناردووە که بێجگە لە من هیچ پەرستراو نین، من بپەرستن و بەندایەتیی تەنیا بۆ من بکەن، بەئێ هەموو پێغەمبەرەان هاتوون کە دەستی ئێنسانەکان بگرن بەرمو راستە شەقامی خوا بەیەگگرتن و تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردنیشت ئەوێ، که ئێنسان دل و دەروونی و ژیانی تاکیی و خیزانی و کۆمەلایەتیی و سیاسیی، بە شیوەیک بێ، که خوا پێی خوشەو لە شەریعەت و بەرنامەیی خۆی دا دیاری کردووە.

۴- وە لەو بارەدە که خوا (سبحانه وتعالى) هەموو پێغەمبەرانی ناردو دادگەریی بچەسپێن لە زەوی دا، لە هەموو پرووەکانی ژیانی مەرفەووە خوا دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْعَفَةٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مِنْ نِصْرِهِ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ (الحديد، واتە: بێگومان پێغەمبەرانی خۆمانمان بەبەلگە پروون و ئاشکرایەکانەو

ناردو (ھىچ پېغەمبەر ئىكەن بولمىدى موعجىزەگى نەبىي گە خەلگ دەستەستان بىكەت و خەلگ بىيانو بىر بىكەت) وە كىتەب و تەرازووشمان ئەگەل ناردوونە خوار {كىتەب} واتە: بەرنامە، وە (مىزان) واتە، ئامپازىك گەدادگەرىي پىي بىچەسپىنرى { تاكو خەلگ بە دادگەرىي بەرپوۋە بىچن و بە دادگەرىي ھەلەسن، وە ئاسنىشمان ناردۇتە خوار (دادگەرىي بە بىي ھىز ناچەسپىي، چۈنكە ستەمكاران چاويان ئە ستەمە و چاويان ئە پىشلىكردنى مافى ھەزار و نەدار و بىي دەستەلاتەگەنە، ئەبەر ئەو دەبىي دەستەلاتىك ھەبىي ئە پىشت دادگەرىيەو گە بىچەسپىنرىت) ئەوئاسنەش ھىزىكى توندى تىدايە، وە چەندەن سوود و گەلگى خەلگىشى تىدان، (كەئەو ئەمازىيە بە تەگنۇلۇزىي سەردەم: سەربازىي و مەدەنىي، واتە: ئەو ئاسنە دەگونجى گە ھەم تەگنۇلۇزىي عەسكەرىي دروست بىرى، ھەم ھى مەدەنىي، تەگنۇلۇزىي عەسكەرىي وەك پالېشتىكردنى ئەوانەي گە دەيانەوئ دادگەرىي بىچەسپىن، وە تەگنۇلۇزىي مەدەنىيىش بۇ ئەوئى ژيانى خەلگ پو و ئە گەشە كىردن بىكەت، وە خەلگ ئە نىعمەتەگەنى خوا بەھرەمەند بىي)، وە بۇ ئەوئى بىزانى (واتە: ئەسەر ئەرزى واقىع بىزانى، ئەگەرنا خوا ھەموو شتىك دەزانى) گە ئايا گىي خۇي و پېغەمبەرانى سەردەخات و پىشتىگىرىيان دەكەت، وە پىشتىگىرىي بەرنامەكەيان دەكەت، ئەكەتەك دا گە خوا نابىننى و بەھەشت و دۇرەخ نابىننى؟ بىگومان خوا بەھىزى بالادەستە، واتە: وئەبىي خوا ئە بىي دەستەلاتىيەو بىي (پاكىي بىرى) گە داوا ئە مەرقەھەن دەكەت پالېشتى پېغەمبەرانى بن، وە بەرگىرىي ئە پەيام و بەرنامەكەيان بىكەن گە دىيەوئ دادگەرىي بىچەسپىننى، بەلگە دىيەوئ خەلگ تاقى بىكەتەو، وە خەلگى بۇ دەرگەوئ و بە زمانى حال و كىردارى خۇيان و خۇيان بە خوا بناسىن.

۵- وە لەوبارەشەوہ گە مەرۇف بە پابەندىي بە بەرنامەي خواو بەرپۆ
چوونى بەپي شەريعتى خوا، دەپيئە بەختەوہرى دنياو سەرقراسى دوا
رپۆز، خوا دەفەر موى: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

﴿١٧﴾ النحل. واتە: وە ھەرگەسك كەردەوى باش بکات لە نير يان مئ وە
بروادريش بي، بيگومان بە ژيانكي بەتام و چيژ دەپريهين، وە
(لەدوارپۆش دا) بە پي باشترين كەردەو پاداشتيان دەدەينەوہ.
پيشتريش باسما كەرد كە كەردەوى باش، ھەم نياز و مەبەستەگاني دل،
ھەم وتەگاني زمان، ھەم كەردەوى ئەندامەگانيش دەگريئەوہ، خوا كە
دەفەر موى: كەسك كەردەوى باش بکات، كەردەوى باش ياني چي؟ ياني
ھەموو جەم و جۆل و چالاكيەكان كە لە قازانجي مەرۇف دان و لە قازانجي
تاك و خيزان و كۆمەلگادان، وەبەتەئكيد بەرنامەي خواي پەومردگاريش
ھاني ئينسانەكان دەدات و فەرمانيان پئ دەكات كە ھەموو ئەو جەم و جۆل
و چالاكيانە ئەنجام بدەن، كە لە دنياو دوا رپۆز دا لپيان بەھرمەند
دەبن، ئنجا ھەر كەسك كەردەوى باش ئەنجام بدات، لە نير و مئ،
لەئىسلام دا، لە تەرازووي بەرنامەي خوادا جياوازي نەخراوتە نيوان
نير و مئ، چونكە نير بوون و مئ بوون، بە دەست خودى ئينسانەك
نەو، خواي كاربەجئ ئينسانەگاني كەردۆتە نير يان مئ، لە بەر ئەوہ
رەگەز (جنس) ناگريئە پيۆر و تەرازو و ھەر گام لە نير و مئ،
ھەرگەسك كەردەوى باش ئەنجام بدات بروادريش بي ئەوہ بەتەئكيد
بە ژيانكي پاك و چاك، ژيانكي بەتام و چيژ دەپريهين، واتە: لە
دنيا، وە لە دوارپۆشدا بە تەئكيد بەگوپرەي باشترين كەردەوميان،
پاداشتيان دەدەينەوہ.

گەواتە: بەختەۋەرىي دىنيا لە گەرمۇي ئيمان و كەردەۋى باش دايە، ئىنجا ئايا ئيمان و كەردەۋى باش كى ديارىي دەكات؟ بە دىنئايىيەۋە خوا ديارىي دەكات، لە رىي چىيەۋە ديارىي دەكات؟ لە رىي بەرنامە كەيەۋە، ئىنجا لىرەدا مادام خەۋى تاك بە گشتى دەيفەرمۇي، گەواتە: ھەم تاك دەگرىتەۋە، ھەم خىزان، ھەم كۆمەلگا، ھەم دەۋلەت، كاتىك خەلگ بە تاك و كۆمەلئانەۋە خاۋەنى ئيمان بنو، خاۋەنى كەردەۋى باش بن، بەھۋى پايەنلىيان بە شەرىعەتى خەۋى پەۋمەردگارەۋە، ۋە ۋلاتى خەۋىيان بە ۋ شىۋەيە بەرپەۋە بەرن كە شەرىعەتى خوا دەفەرمۇي، ئەۋە ھەم بەختەۋەرىي ژيانى دىنئايان بۇ دەستەبەر دەبىي، ھەم سەرفرازىي دوا رۆژىشيان بۇ مەسۇگەر دەبىي.

چۆنىيەتى پەيۋەستىۋونى ئيمان و عەقىدەى ئىسلامىي بە بونئاسىي ئىسلامىيەۋە پايەكانى ئيمان و عەقىدەى ئىسلامىي:

سەرەتا دەئىين: مەبەستەمان لە ئيمان و عەقىدەى ئىسلامىي ئەۋ ھەلۋىستە فىكرىيەيە كە لە بوونئاسىيەۋە سەرخاۋە دەگرىۋ، تاكە ھەلۋىستى راست و دروستى فىكرىي كە لەۋ بوونئاسىيەۋە كە لە باسى پىشۋودا باسماكتەرد، ھەلۋەقۇلۋ پەيدا دەبىي، بىرىتە لە ئيمان و عەقىدەى ئىسلامىي، واتە: ھەر كەسىك و ھەر كۆمەلئەقەنەتى ۋابى كە خوا (سەبھانە و تعالى) تاكە بەدەيھىنەرو پەۋمەردگار و خاۋەن و مشۋور خۇرو تاكە پەرسىراۋى مەۋقەكانە، ۋە قەناعت و پەرواى ۋابى كە خوا زەۋى و ئاسمانەكانى بۇيە دروست كەردون، تاكو ئىنسانەكانىيان تىدا تاقي بكاۋەۋە، ۋە خوا (سەبھانە و تعالى) ئىنسانى كەردۋتە تە جىنشىن لەسەر زەۋى، ۋە خوا ھەمۋو مەۋقەكانى لە دايك و بابىكەۋە دروستكەردەۋە دابەشەكەردەۋون بۇ گەل و تىرەكان، بۇ ئەۋەى يەكەدى بئاسن، ۋە پارىزكارىي (تقوى) تەرازو و سەنگى مەھەكى، گرانبىي و سوۋگىي مەۋقەكانە، ۋە پەيغەمبەران (عليهم الصلوة والسلام) پەيام و بەرنامەكانى خەۋىيان ھىناۋە،

الصلاة والسلام) وہ بہرؤزی دواہی۔

ئيمان، لەبەر روژشايى چەند ئايەتتەك دا دەخەينە روو:

پیغمبران بینی. ئەم پینجە پینج پایە سەرەکی ئیمان و عەقیدەن ئە

روانگەي ئىسلامەۋە ، ھەئبەتە ھەرمائىشتى سەھىجى پېغەمبەر گە بە ھەرموودەي جېرىل ناسراۋە ، باسى پاىيەھەكى دىكەي شەشەمىش دەگات ، گە برىتتە لە ئىمان بە قەدەر : { اَنْ تُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرٌ وَشَرٌّ }^(۱) بەلام لە ئايەتەگاندا ئىمان بە قەدەر باسنەگراۋە ، بۇچى ؟ چونكە ئىمان بەقەدەرى خوا ، ھەر دەچىتەۋە نىۋ ئىمان بەخوا ، چونكە ھەر گەسى ئىمانى بە خوابى ، دەبى ئىمانى بەۋەش بىت گە خوا ھەموو شتىك دەزانى و ھەموو شتىك دەتوانى ، وە كار بەجى يە ، وە خوا ھىچ شتىكى لى عاصى نابى ، گەۋاتە : ئىمان بە قەدەر ، دەچىتەۋە نىۋ ئىمان بە خواۋ بە سىفەتەگانى خواى پەرۋەردگار ، ئىجا ئەگەر ئەم پېنچ پاىە پېنچ پاىە گانى ئىمان ، ئەدى ئىمان بۇ خۇى چىيە ؟ وە نىۋەرۋكى ئىمان چىيە ؟ وە ئىمان لە چى پىكدى ؟ لە زۆر لە ئايەتەگانى قورئان دا خواى پەرۋەردگار پېناسەي ئىمانمان بۇ دەگات ، بەلام نەك بەشېۋەھەكى دارنراۋىي (تجريدى) بەلگو خوا پېناسەي ئىمانداران مان بۇ دەگات ، چونكە ئىمان ۋەك خۇى ، ۋەك حەقىقەتتىك بوونى نىە ، ھەتا ئىنسانىك ھەلى نەگرى ، بۇيە خواى پەرۋەردگار باسى ئىمان داران مان بۇ دەگات ، ۋاتە : ئەۋانەي گە ئىمانيان ھەيە ، گە دەبى چۆن بن ؟ ۋەكىن ؟ وە چۆن ؟ بۇ ۋىتە :

۱- لە سوۋرەتى (الحجرات) ئايەتى (۱۵) دا دەفەرمۇي : ﴿ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَنَّهْدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُولَٰئِكَ هُمُ الصّٰدِقُونَ ﴾^(۱۵) ۋاتە : بىگومان بىرۋاداران تەنيا ئەۋانە گە بىرۋايان بە خواۋ بە پېغەمبەرگەي ھىناۋە ، پاشان نەكەۋتوۋنە گومانەۋە ، وە بە سامان و گىانيان لە پىناۋى خوادا تىدەكۆشن ، ئا ئەۋانە راستن ، ۋاتە : راستە گە دەللىن : ئىمانمان بە پەرۋەردگار ھەيە ، (ئىما) لە

^۱ متفق عليه .

زمانى عەرەبى دا پىي دەگوتى: (أداة الحصر والإثبات) ئامپازى كورت
 ھەللىن ۋە چەسپاندن، واتە: وشەى (إنما) كاتىك دەگەۋىتە سەر
 پستەيەك كە حوكمىكى تىدا دى، ئەو حوكمە دەچەسپىنى ۋە كورتى
 ھەل دىنى، ئەو كەسەدا كە بۇى باسكراۋە.

كەۋاتە: لىردە ئەم ئايەتە پىمان دەفەرمۇ: ئىمانداران تەنھا ئەو
 كەسانەن كە ئىمانيان بە خوا ۋە بە پىغەمبەرى خوا (عليه الصلاة والسلام)
 ھەبى، ۋە ھەر جى پىغەمبەرى خواش لە خواۋە بىھىنى، ئىمانيان پىي
 ھەبى، ۋە پاشان ھىچ دوو دىلى ۋە ھەلەرىكىيان نەبى، ۋە بەسەرۋ
 مالىشىيان لە پىتاۋى خوادا تىبكوۋش، ئائەۋانە راستن، كەۋاتە: غەپرى
 ئەۋانە نە ئىمانداران، ۋە نە راستىش دەكەن لە دەۋاى ئىمان دا.

۲- ئەشۋىنىكى دىكەدا خوا (سبحانه وتعالى) پىناسەى ئىمانداران مان بۇ
 دەكات ۋە دەفەرمۇ: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا
 تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ
 الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا هُمْ دَرَجَتٌ عِنْدَ
 رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾ ﴾ الأنفال.

لىردە خوا (سبحانه وتعالى) بە پىنج سىفەت ئىماندارانمان بۇ پىناسە
 دەكات، دەفەرمۇ: بىگومان بىرۋاداران ئەۋانەن كە:
 يەكەم: كاتىك يادى خوا دەكرى ۋە باسى خوا دەكرى، دىيان پرا دەچلەكى
 ديارە لە مەقامىكدا كە داخۋازى ئەۋە بكات دىيان رابچلەكى ۋە شۋىنە
 كە شۋىنى ئەۋە بى، بۇ ۋىنە: باسى ترس لە خوا بى، يان باسى سزى
 خوا بى، يان باسى بەرزى ۋە گەۋرى ۋە مەزنىى خوا بى، دىيان پرا
 دەچلەكى: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾.

دوۋوم: ۋە كاتىك كە ئايەتەكانى خويان بەسەردا دەخوینریتەۋە، ئىمانيان پىيان زىاد دەكات، واتە: ھەتا بە ئايەتەكانى خوا ئاشناتربىن ئىمانيان زياتر دەكات: ﴿وَإِذَا تَلَّيْتْ عَلَيْهِمْ ءَايَتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَنًا﴾.

سىيەم: ۋە تەنھا پىشت بە خۋاى خۋيان دەبەستىن و پىشتيان تەنھا بەخوا قائىمە، بەئى ھۆكارمەكان پەچاۋ دەكەن، بەلام دلىان ھەر بە خواۋ پەيوەستە ﴿وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾.

چۈارەم: ئەۋانەى نوپۇزەكانيان بەرپا دەكەن، نەك بەس نوپۇز بکەن، بەلگۈ بەرپاى دەكەن، واتە: بەو شىۋەيەى گە خوا دىيەۋى دىيەن و ھەقىقەتى نوپۇز دىننەدى: ﴿يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ﴾.

پىنچەم: ۋەلەۋەى گە پىمان داۋن دەبەخىش، يانى ھەرچى گە پىمان داۋن، بۇيۋى مەنەۋەى، ياخود ماددىي، ھى مەنەۋەى ۋەك: ئەو ھەقلى و ھۆشيارىيەى گەھەيانەۋ، ئەو زانىيارىيە ھەيانە، بەكارى دىنن، ھى ماددىيىش واتە: ئەو سەرۋەت و سامانەى گە ھەيانە، بەكارى دىنن لەبەرۋەندىي ھەك دا بۇ ئەۋەى گەرەزامەنلىي خۋاى پى ۋەدەست بىنن ﴿وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾.

لە گۈتايىدا دەفەرەمۋى: ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾. واتە: ئا ئەۋانە بەپاستىي ئىمان دارن لەلەيەن خۋاى پەرۋەردگارەۋە لىبوردنىكى تايبەتيان ھەيە، ۋە بۇيۋىكى پىر پىزو حورمەتيان ھەيە، ھەم لىيان دەبۋورى، ھەم بۇيۋىك گەرپىزو حورمەتى تىدايە، بەس خۋاردن و خۋاردنەۋە نا، خۋاردن و خۋاردنەۋە بۇ جەستە، بەلام پىزو حورمەت بۇ روۋح، چونكە ئىنسان بەر لەۋەى جەستەبى روۋحە.

۳- لە جىيەكى دىكەشدا ديسان خوا (سبحانه و تعالى) جاريكى دىكە پىناسەى

ئىماندارانمان بۇ دەكاتو دەفەرمۇي: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّى يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِذَا أَسْتَأْذِنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأُذِنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّكَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

﴿النور﴾ ۱۶. واتە: بىگومان بىروداران تەنيا ئەو كەسانەن كە ئىمانيان

بەخوا و بە پىغەمبەرەكەى ھىناو، ومھەر كاتىك ئە خزمەت پىغەمبەرى خوادا بوون بۇ جاريكى كۆكەرەمە، (واتە: جاريك كە پىويست بكا مسولمانانى بۇ كۆيكەنەو) ئامادەى ئەو كارە دەبن، مەگەر مۆلەتى لى وەربىگرن {واتە: لە پىغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يان بەرپرسىيان، ئەگەرنا ئەو كارە بەجىناھىلن و بيانو نادۆزنەو و بەملاو لادا نارۆن} دوايى دەفەرمۇي: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

وَرَسُولِهِ﴾ بىگومان ئەوانەى كە مۆلەت لى وەردەگرن، ئىجا بەملاو لادا دەچن، ئەوانە ئىمانيان بە خواو بە پىغەمبەرەكەى ھەيە ﴿فَإِذَا

أَسْتَأْذِنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ﴾ جا ھەر كاتى مۆلەتيان لى وەر گرتى بۇ ھەندى كاروبارى خويان ﴿فَإُذِنَ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ﴾ ھەر كات ويستت و

بەرژەمىندىت تىدا بىنى، مۆلەتيان بدە ﴿وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ اللَّهُ إِنَّكَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ وە داواى لىبوردنىشيان بۇ لە خوا بكە، بىگومان خوا

لىبوردەى بەبەزمىيە.

ئىرمدا خوا (سبحانه و تعالى) راستىيەكى زۆر گەورەمان بۇ بەيان دەكات،
 كە پەيۋەندى ھەيە بە لايەنى سىياسىي ولايەنى كۆمەلەيەتتە،
 ئەۋىش ئەۋىيە كە دەفەرەمۇ: ئىمانداران تەنيا ئەۋانەن كە بىرۋايان بە
 خواۋ بە پىغەمبەر ھەيە، وپراي ئەۋەش ھەر كارىك كە پىۋىستە
 مەۋمانانى بۇ كۆپنەۋە دەبى بە ھەرەۋەزى بى، ئىجا جەنگ و
 جىھادە، كارىكى سىياسى يە، چالاكىيەكى كۆمەلەيەتتە، ئابۋورىيە،
 ھەرچى بى، ھەرگارى پىۋىست بكا مەۋمانان بۇ كۆپنەۋە، ئەۋان كۆ
 دەبەنەۋە و بەملاۋادا ناچىن، پىغەمبەرى خواۋ قىادەى خۇيان جى
 ناھىيىن، تا مۆلتە ۋەرنەگرن، ديارە ئىرمدا مەبەست تەنيا پىغەمبەر
 (صلى الله عليه وسلم) نىە دەبى مەۋمانان بەبى مۆلتەى بەرپرسى
 خۇيان ۋەرنەچىن و سەرپىچىي نەگەن، گەۋاتە: بەقسەى براگەۋرە
 بەرپرسان كەرن ئە ستوۋرى شەرىعەت دا، بۇ جىبەجى كەرنى ئەرك و
 فرمانەگان، مەرچە بۇ ھاتنەدى ئىمان.

چۆنىيەتى ھەلقولۇنى سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي لە بونناسى و ئىمان و ەقىدەى ئىسلامىيەۋە:

خۇيەرى سەنگىن! با سەرنج بەدىن بزانىن چۆن چۆنى بونناسىي
 ئىسلامىي و تىروانىي ئىسلامىيەنە بۇ بوون (وجود)، ۋە ئىمان و ەقىدەى
 ئىسلامىي بەۋ شىۋىيەى كەباسمان كەرد، چۆن دەبن بەسەرچاۋە بۇ ھەلقولۇنى
 سىستەمى ھۆكۈمرانىي ئىسلامىي، ۋەچۆن چۆنى سىستەمى ھۆكۈمرانىي
 ئىسلامىي پەيۋەست دەبى بە بونناسىي ئىسلامىيەۋە بە ئىمان و ەقىدەى
 ئىسلامىيەۋە؟

ئىمە پىشتەر باسمانكەرد كە ئىمان و ەقىدەى ئىسلامىي ھەلقولۇۋى
 بونناسىي ئىسلامىي و تىروانىي ئىسلامىيەنە بۇ بوون (وجود)، ھەر كەسى

بەھ شىۋەيە تەماشاي (بوون) بكاو، بەھ شىۋەيە خوا بناسىۋ، بەھ شىۋەيە تەماشاي ژيان بكاو، تەماشاي ئىنسان بكا كە ئىسلام دەلى، ئەۋە يەكسەر ئەۋ جۆرە بوونناسىيە پالى پىۋە دەنى بۇ ئىمان ھىنانو، ھەئوئىستىكى فىكرىي پەيدا دەبىۋ، دوايى ئەۋ ھەئوئىستە لەكردارو پەفتاردا بەرجەستە دەبى، چونكە ئىمان ۋە ەقىدە ئىسلامىي برىتى نىە تەنيا لە حالەتتىكى تىۋرىي ۋە زەينىي، بەئگو ئىمان چوار پىكەينەرى سەرەكى ھەن: پىك ھىنەرىكى زەينى، پىكەينەرىكى دەروونىي، پىكەينەرىكى تەعبىرىي، ۋە پىكەينەرىكى كىردەمىي ۋە جەستەي، ئىمان برىتىە لە چەند راستىيەك بەرانبەر بە خوا (سبحانە رتعالى) ۋە فرىشتەكانى ۋە پىغەمبەرانى ۋە كىتبەكانى ۋە رۆژى دوايى، كە لە ەقل دا جىگىر دەبن، واتە: ئىمان پىش ھەمو شى مەعرفەت ۋە ھۆشيارىي ۋە زانىارىي ۋە پەيپىردنە، بەئام دواي ئەۋەي كە ەقل دەركى پى كىردوون ۋە پىيان ھۆشيارو رۆش بۆتەۋە، لەدلىشدا جىگىر بوون، بۇ ئەۋەي دلىش پىيان بىدار بىتەۋە، ئەۋ ەقىقەتەنە دەبى دلىش پەسەندىان بكات، ئنجا دواي ئەۋە دەبى زەمانىش تەعبىرىان لى بكات، واتە: پاش ئەۋەي لە زەينەۋە گوازەنەۋە بۇ دل، دلىش دەبى بىاندا بەزەمان، ئەۋىش تەعبىرىان لى بكات، كەۋاتە: دان پىدانانى زەمانىش پىكەينەرى سىيەمى ئىمانە ، ۋە پاشان كىردەۋى ئەندامەكانەۋ، ھەر كات ەقىقەتەكان لە ەقل ۋە دلدا جىگىر بوونو، بەزەمان تەعبىرىان لى كرا، ئىنسان دەبى بە پىي تۋانا بەكىردەۋەش پىيان ھەئسى.

بۇ ۋىنە: ئىمان بە خوا، برىتىە لە ئىمان بە بەدەيەنەرايەتىي خواۋ بە پەرسىۋايتىي خواۋ بە خاۋەندارىتتىي خوا، ئنجا ھەر كات ەقل دەركى بەۋ راستىيە كىردو، دل پەسندى كىردو، زەمان دانى پىدا ھىناۋ، بەكىردەۋەش ئەنجام دراۋ بەرجەستەكرا، ئەۋ جار ئەۋە پىي دەگۈترى ئىمان .

ئىنجا با تەماشى بىكەين بىزانىن، چۆن چۆنى نەك ھەر سىستەمى ھوگمپانىي ئىسلامىي، بەلگە ھەموو ئەرگەكانى ئىسلام، پەيوست دەبنەو، بە شىوھى تىپروانىن بۇ بوون (وجود) و بە ئيمان و عەقىدەو:

۱- ئايەتەكانى ژمارە: (۴۰ و ۴۱) لە سوورەتى (يوسف) دا خوا لە سەر زمانى

(يوسف) (عليه السلام) دەفەرموى: ﴿يَصْدَحِي السَّجَنُ أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ﴾ (۴۱) مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مِمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿۴۰﴾ واتە: ئەي دوو ھاوئە زىندانىيەكەم! ئايا چەند پەرورەدگارىكى پەرتەوازە باشترن، ياخود خۆي تاكى مل پى كەچكەر؟ لىرەدا (يوسف) پرسىار لە دوو ھاوئەكەي دەكا كە: ئايا واباشە چەند پەرورەدگارىكى پەرتەوازەي دژ بەيەكى ناكۆك بپەرستىن، ياخود يەك خوا (سبحانه و تعالی) كەتاك و بالا دەستەو بەسەر جگە لە خۆيدا؟ دوايى دەفەرموى: ﴿مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مِمَّا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ﴾ واتە: ئىوھ ھىچ ناپەرستىن لەجىياتى خوا، بىجگە لە ھەندىك ناو كە خۆتان و بابو باپىرانتان بەگارتان ھىناون، واتە: تەنيا ناوى بى نىومرۆك دەپەرستىن، كە ئەلايەن خواوھ ھىچ بەلگەيان لەسەر نىە، كە ئەوانە پەرورەدگارو پەرسترون، دوايى دىتە سەر ئەسلى مەبەستو دەفەرموى: ﴿إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ﴾ ھوكم تەنيا دەبى ھى خوا بى، ھوكم لىرەدا يانى: ياسا دانان و، ھەلال و ھەپرام ديارىي كردن و، چاگەو خراپە ديارىي كردن، تەنيا مافى خوايە، كە فەرمانى كردوھ جگە لەو كەس نەپەرستىن، واتە: ئەگەر جگە لە خوا كەسيكى دىكە بىكەنە بەرنامە دانەر و ھاكمتان،

ئەھۋە ماناي وايە جگە لە خواتان پەرستە، بەلام خوا فەرمانى كىردە كە جگە ئەو كەس نەپەرست، چ وەك پېشكەش كىردنى دروشمەكان (تقديم الشعائر): نوپۇز ۋە پۇژو ۋە زەكات ۋە حەج، ۋە چ وەك ۋەرگىرنى بەرنامەكان (تلقى الشرائع) دەپى ئە ھەردو ۋەرەكەدا، تەنیا خوا پەرستراۋى، ﴿ذَلِكَ الَّذِي أَلْقَيْتُمْ﴾ ئا ئەھۋە دىندارى پاستە، دىندارى پىك ۋە پاست، ئەھۋە كە تەنیا خوا پەرستراۋى، خواش كاتىك تاكە پەرستراۋ دەپى، كە وەك چۇن دروشمەكانى خواپەرستى تەنیا بۇ ئەھۋە پېشكەش دەكىن، سەجەدە پىكۋە ۋە نوپۇز ۋە حەج ۋە قوربانى پۇژو دوعا، تەنیا بۇ ئەھۋە پېشكەش دەكىن، بەھەمان شىۋە دەپى بەرنامەكانىش ۋە ياساكانىش كە ژيانىان پى بەرپۇە دەپى، بەس ئە خوا ۋەرگىرنى، بەلام زۇرەپى خەلگى نازان دىندارى پاستە قىنە ئەھۋە كە تەنیا خوا حاكەم بى، وەك چۇن تەنیا خوا پەرستراۋ (معبود)، ئە ۋەرى دروشمەكاندا، دەپى تەنیا خواش حاكەم بى ئە ۋەرى شەرىعتە ۋە حوكەم دا.

۲- ۋە ئە سوۋرەتى (فاطر) ئايەتى ژمارە (۳) دا، خوا (سبحانه وتعالى) تەنیا پەرستراۋىتى خۇ، پەيۋەست دەكاتە ۋە بەھۋە كە تەنیا ئەھۋە خاۋنى نىعمەتە ۋە تەنیا ئەھۋە بەدەپنەرە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَلْقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَانْفُكُوا﴾ ۲ ۋاتە: ئەھۋە خەلگىنە! چاكەى خوا بە سەر خۇتەنە ۋە ياد بىكەنە ۋە لەبىرتان بى، ئايا جگە ئە خوا بەدەپنەرىكى دىكە ھەپە ئە ئاسمان ۋە زەمى، پۇژىتان پى بىدا؟ (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ۋاتە: مادام جگە ئە خوا ھىچ پۇژى دەررىكى دىكەتان نىھە، تەنیا خوا پۇژى دەرە، تەنیا خوا

خاۋەرنى نىعمەتەگانه، جېنى خۇيەتى تەنيا ئەۋىش پەرستراۋى، جگە لەۋ پەرستراۋى بەھەقى دىكەتان نىيە ﴿فَأَنْتَ تُؤْفَكُونَ﴾ ئەدى بەرەۋ كۆي لا دەدرېن؟ ۱۹: واتە: ۋەك بىلېنى ئىرادەتان لە دەستى خۇتاندانە ماۋەۋە كەسېك پروۋتان پى دەسوۋرېنى.

۳- ۋە لەسوۋرەتى (الغافر) لەئايەتەگانی: (۶۱۱ ۋە ۶۱۲ ۋە ۶۱۳) دا ئەۋ راستىيەم زىاتر بۇ پروۋ دەگاتەۋەۋە دەفەرەمۇي: ﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْإِنْسَانَ لِتَشْكُرُوا فِيهِ وَالتَّهَارُ مَبْصَرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ (۶۱) ﴿ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَلِيقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنْتَ تُؤْفَكُونَ﴾ (۶۲) ﴿كَذَلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾

﴿۶۲﴾ واتە: خوا ئەۋ كەسەيە كە شەۋى بۇ گىپراۋن بەۋە كەتپىدا ئارام بىگرن، ۋە پۇۋزگارىشى بۇ گىپراۋن بە بىنەر، (ۋاتە: تپىدا دەبىنن ۋە كەسابەتى تپىدا ئەنجام دەدەن) بېگومان خوا خاۋەنى چاگەيە بەسەر خەلگەۋە، بەلام زۆربەى خەلگى ناسوپاسن، ئائەۋ خاۋايە پەرستراۋانە، بەدەيەنەرى ھەۋۋ شىكە جگە لەۋ ھىچ پەرستراۋى دىكە نىن، بەرەۋ كۆي لا دەدرېن! ئەۋانەى بېۋا بەئايەتەگانی خاۋانگەن، ئا بەۋ شىۋمىيە پروۋيان پى لا دەدرى، ۋاتە: شەپتان كۆنەرۋلېان دەكاۋ لەبەندايەتپى بۇ خوا دوۋريان دەخاتەۋەۋە دەيانكاتە بەندەۋ خزمەتكارى خۇي، شەپتانى جندو مەۋفۇ، تاغۋوتەگان زەفەر بەگەسانىك دەبەن كە دلىان لەخوا بەيەك گرتن (توحيد) خالىيە، دلىان لە خاۋاناسىي (معرفة الله) بەتالەۋ بەندەى خوا نىن، بۇيە دەبەن بە كۆيلەۋ خزمەتكارى ئەۋەۋ.

۴- ۋە خاۋى بى ۋىنە لە سوۋرەتى (النساء) ئايەتى (۵۹) دا دەفەرەمۇي: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَزَعْتُمْ فِي شَيْءٍ

فَرَدُوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

۵۹ **۞** واتە: ئەي ئەوانەي بېرواتان ھېناۋە! فەرمانبەرىي خوا بىكەن، ۋە فەرمان بەرىي پېغەمبەر بىكەن، ۋە ھى كاربەدەستانىك ۋە مشوور خۇرائىك كەلە خۇتاتن، ۋە ئەگەر لە شتىكدا كەۋتەنە مشت ۋە مېرۋە بېگىرپنەۋە لاي خواۋ پېغەمبەر، ئەگەر بېرواتان بە خواۋ بە پۇۋى دوايى ھەيە، ئائەۋە بۇ ئىۋە چاگترە ۋە سەرنجامىشى باشترە، ئىرەدا خوا **(سېحانە رەتەلى)** پۈۋە لە ئىمانداران دەكات، كە ئەگەر ئىمانيان بە خواۋ بە پۇۋى دوايى ھەيە، دەبىي فەرمانبەرىي خۋابن واتە: شوئىكەۋتەي قورئان بن، ۋە فەرمان بەرىي پېغەمبەر بن، واتە: شوئىكەۋتەي سۈننەت ۋە پىيازى بن، كە بەتەئكىد فەرمان بەرىي بۇ پېغەمبەرىش ھەر برىتتە لە پراكتىزە كردن ۋە جى بەجى كردنى قورئان ۋە برىتتە لەۋەي كە پېغەمبەرى خوا، قورئانى بەۋ شىۋمىيە جى بەجى كەردەۋ، واتە: سۈننەتى پېغەمبەر شتىكى جيا لە قورئان نىيە، بەئكو برىتتە لە چۈنەتتى جى بەجى كردن ۋە پراكتىزە كردنى قورئان.

پاشان دەفەرمۇي: فەرمانبەرىي كاربەدەستانىك بىكەن كەلە خۇتاتن، واتە: خۇتان ھەتتەن بىزاردوون ۋە ديارىيتان كەردوون، ۋە لە خۇتاتن لەپروۋى ئىمان ۋە ەقەيدەتەنەۋە، دواتر دەفەرمۇي: ۋە ئەگەر كەۋتەنە كىشەۋە لەگەل كاربەدەست ۋە بەرپىرسەكانتان دا بېگىرپنەۋە بۇ لاي خواۋ پېغەمبەرى خوا، واتە: بېگىرپنەۋە بۇ لاي قورئان ۋە سۈننەت، قورئان ۋە سۈننەت تەرازوۋى لەيەك جيا كەردنەۋەي چاگە ۋە خراپەۋ، پاست ۋە چەۋتەۋ، ھەلەل ۋە ھەپامن، بۇيە ئەۋ ھۈكەم شەرىعيانەي لە قورئان ۋە سۈننەت ۋە رەدەگىرپنەۋە زانايانى ئىسلام لەسەريان يەگدەنگن، دەبىي دەستوورى مسوئلمانان پىك بەيئەن. ۋە كاتىك كۆمەلگاي مسوئلمانان

لەنىو خۇياندا يان لەگەل كارىبە دەستانى دا دەكە ونە كىشەو مەشت و مېر
پراچىيى يەو، دەبى ئەو ناگۆكىي و كىشەيە بگىر نەو، بۇ قورئان و
سونەت، ئەگەر خۇيان بە ئىماندار دەزانن، دوايى دەفەر موى: ﴿ذَلِكَ
خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ ئەو چاگەر و دەسەرە نجامىشى باشتە.

۵- وە لە سوورەتى (النور) ئايەتى (۵۱) دا خوا ھەلۋىستى بېر وادار ئامان مان بۇ
دەخاتە روو، لەبەرانبەر ھالەت كىدا كەبانگ دەكرىن تاگوشەرىيەتى
خوایان بەسەر دا جى بەجى بگرى، دەفەر موى: ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا
دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

﴿۵۱﴾ واتە: بىگومان قسەى بېر وادان كاتىك بانگ دەكرىن بۇ ئەو ھى كە
دادوھرىيان لەبەندە بگرى، ھەلۋىست و قسەيان ھەر ئەو ھى كە بلین:
بىستمان وە گوپرايە ئىن، يانى: وەرى بگرن و پاشان جى بەجى بگەن،
كەسى خۇى بەبېر وادار بزانى، نابى لەبەرانبەر شەرىيەتى خوادا لام و
جىمى ھەبى، نابى دل لەدل دانى ھەبى، دواى ئەو ھى دەزانى كە خوا
ئەو ھى فەر موو، پىغەمبەرى خوا ئەو ھى فەر موو، وەحى خوايە،
نابى رىگا بەخۆت بەدى سەر پشك بى، جىبەجىي دەكەى، يان نايكەى؟
قبوولئى دەكەى يان نايكەى؟ ھەئەتە قبوول كەرن و نەكرەنى، سنوورى
نىوان ئىمان و كوفەر، چونكە ھەر كەسىك فەرمانىكى خوا قبوول نەكاو
بشزانى ئەو ھى فەرمانى خوايە، لەبازنەى ئىسلام دەجىتە دەر، بەلام
بەجى بەجى نەكرەنى لەبازنەى ئىمان و ئىسلام ناچىتە دەر، مادام
دانى پىدا بىنى كەحەقە، بەلام بەتەكەيد بەئەندازەى سەرپىچىيەكەى
تاوانبارى دەكات، جارى واش ھەيە سەرپىچىيەكەى لەبازنەى ئىمانىشى
دەبەتە دەر.

۶- وه له سوورەتى (الأحزاب) لە ئايەتى (۳۶) دا دەفەر مۆى: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا﴾ ۳۶ واتە: وه ههچ پیاویکی برودارو ههچ ئافرهتیکی برودار بۆیان نیه، کاتیک خواو پیغمبهری خوا بریاریک دهردهگهن، سهر پشک بن و مافی هه ئبژاردن به خویان بدن، وه ههر کهسی سهر پیجی له فهرمانی خواو پیغمبهری خواو بکا، به شیومیهکی زۆر پروون و ئاشکرا پئی لی ون بووه.

۷- وه له سوورەتى (الأنعام) ئایهتهکانی: (۱۵ و ۱۶) دا خوا (سبحانه و تعالی) اریکی دیکه ئهو پرستییهمان بۆ پروون دهکاتهو و پشترستی دهکاتهو، کهچۆن بووناسی ئیسلامی په یوهسته بهعه قیده ئیسلامیهوه، وه عه قیده ئیسلامیش سیسته می هوکمرانی ئیسلامی ئیوه سهرچاوه دهگری، دهفهر مۆى: ﴿قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ اتَّخِذْ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونُ مِنَ الْمُسْرِكِينَ﴾ ۱۵ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ۱۶ مَن يُصِرْ عَنْهُ

يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ۱۷ به پیغمبهر دهفهر مۆى: تو بلی: (واته: به کافرهکان بلی: ئایا جگه له خوا کهسیکی دیکه بکهمه سهرپهرشتیاری خو، له کاتیکیدا که خوا به دیهینهری ئاسمانهکان و زهوییه (ئهو پهیدای کردوون) وه ئهو رۆزی دهاو رۆزی نادری، (ههر ئهو رۆزی دهرهو پیویستی بهوه نیه رۆزی بدری)؟! بلی: فهرمانه پیکراوه که یه کهم کهس بم گهردن که چ بم بۆ خوا (سبحانه و تعالی) وهتو له هاوبهش دانهران مه به، (هاوبهش بۆ خوا دامهنی له پهرستنیداو، هاوبهشی بۆ دامهنی له وهدا که به قسهی جگه له خوا بکهی و، به دواى

جگە لە بەرنامەى خوا بکەوى) ھەرومھا بلى: من دھترسىم
كەسەر بېچى خوا بکەم، ئە سزى رۇزىكى مەزن (كە رۇزى دوايىه)، وە
ھەر كەسىك ئەو ئازارەى لى لا بدرى، بەراستى خوا بەزمى پىيدا
ھاتۆتەو، وئەوھش بە موراڧ گەيشتنىكى زۆر ئاشكرايە .

۸- ھەرومھا ئە سوورپەتى (الانعام) ئايەتەكانى: (۱۱۴ و ۱۱۵) دا، ئەگەر ئە ئايەتى
پىشىدا باسى ئەوھى كرد كە جگەلە خوا نابى بكرىتە سەر بەرشتىيكار،
لەم دوو ئايەتەدا باسى ئەوھ دەكات كە دەبى جگە ئە خوا نەكرىتە
نەكرىتە دادومر (حكەم)، وەك دەفەر موى: ﴿ أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكْمًا وَهُوَ
الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ
مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۝۱۱۴ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا

مُبَدِّلَ لِكَلِمَتِهِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝۱۱۵﴾، ديارە خوا لەسەر زمانى
پىغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەر موى: ئاياجگە لە خوا كەسىكى
دىكە بکەمە ھەكەم ؟!! (وہ بہمانای بہرنامہ دانەریش دى) لەھالىكدا
كە ئەو كىبى بۇ ئىود ناردۆتە خوار زۆر پۆشنەو ھەقىقەتەكانى پۆشن
كردۆتەوھو ياساكانى تىدا پروون كردوونەوھ، (واتە: مادام خوا كىبىكى
ناردوھ بەرنامەى ژيانى تىدا پروون كردۆتەوھو ياساكانى تىدا پروون
كردوونەوھ، چۆن جگە لەو بکەمە ھەكەمى خۆم و بىكەمە ھاكىمى
خۆم؟! وئەوانەش كە پىشتەر كىبىمان پىداون (كە بەتايبەت مەبەستى
جوولەگەو نەصرانىيەكانە، وە ھەموو خاوم كىبە ئاسمانىيەكانە،
بەگشتى)، دەزانن كە ئەم قورئانە بەھەق لە پەروردگار تەوھ
دابەزىنراوھ، (چونكە نىشانەكانى موھەمەد (صلى الله عليه وسلم) لە
كىبە پىشووھكاندا ھەن، ھەر بۆيەش خاوم كىبەكان چاومرپيان

دەمەرد بى، وە ھەندىكىش ئەوانەى گە ئىنصافىيان ھەيە، وەك (عبداللە بن سەلام) ئىمانىيان پى ھىنا، گوتىيان: نىشانەگانى تۆ لە كىتەبەگانى ئىمەدا ھەن، بەلام ئەوانى دىكە گە كىنەو ھەسەدىيان ھەبوو دەيانزانى بەرژەمەندىيان لى تىك دەچى، ئىمانىيان پى نەھىنا، وەك خوا دەفەرموى: ﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ﴾ دەيان ناسى وەك چۆن كورەگانى خويان دەناسى، بەلام ئىمانىيان پى نەھىنا بو ئەوۋى بەرژەمەندىيەگانىيان لى تىك نەچن و، ئەو بازارى سەزىيان كەردبوو، لىيان تىك نەچى، بۆيە ئىمانىيان پى نەھىنا). پاشان دەفەرموى: ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَكِبِّينَ﴾ واتە: تۆ ئەوانە مەبە كەدەكەونە گومانەو ھە جا ديارە پىغەمبەر گومانى نەبوو، بەلام مەبەست ئەوانەن گە لە پىشت پىغەمبەرەو، چ لە ئىمان داران، چ لە خەلگى دىكە، لە كۆتايى دا دەفەرموى: ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدًا﴾ واتە: وشەى پەرۋەردگار تەواو، لەروۋى راستىيەو، وە لەروۋى دادگەرىيەو، لادەر نىە بو وشەگانى، وە ئەو بىسەرى زانايە.

ئايەتەگانى خوا دوو بەشن: بەشىكىيان ھەوائىن، وە بەشىكىيان ياسان، ئىنجا خوا دەفەرموى: وشەگانى پەرۋەردگار ئەگەر ھەوائىن لەراستىيدا تەوايان كەردو، ھىچ ھەوائىكى نەداو، چ لەبارەى پەردو، چ لەبارەى داھاتو، وە كە راست نەبى، وە ئەگەر ھۆكەمىش ئە دادگەرىيى دا تەوايان كەردو، وە ھىچ ھۆكەمىكىشى دانەناو كە دادگەر نەبى.

لېرەدا زۆر بەروونى و پاشكاۋى دەيىنن: وەك چۆن ئىمان و ھەقىدەى ئىسلامىي ئەگەرل بونناسى ئىسلامىي دا تىكەلگىشەو پىيەو ھەبوستە، واتە: ھەركەسىك ھەلگى تېروانىنى ئىسلامىيانە بى، ناچار دەبى كە ھەلگى ھەقىدەى ئىسلامىي بىت، ئەگەر لە ھۆكەمى ھەقىل لاندە، وە ئىمان و

خوا ئیمهو میللهتی ئیمه لهو کهسانه بگپړئ که تهنیا خوا به حاکم و دادومرو یاسادانه ری پوها دوزانن، وه تهنیا شه ریعتهی خوای په رومردگار به بهرنامهی خوږیان دوزانن.

بهشی چوارهم

پیناسه‌ی چهند وشو زار او هیهك

دهولت (الدولة)

حكومت (الحكومة)

دهستور (الدستور)

یاسا (القانون)

سیسته‌می حوکمرانیی (نظام الحكم)

خوينەرى سەنگىن!

خو پىشتىوان بى ئەم بەشى چوارەم ۋە گۇتايى يەى ئەو تەۋمەرىيەدا
پىناسەيەكى كورت ۋە پوختى پىنج وشەو زاراۋە دەكەين ۋە تىشكىان دەخەينە
سەر، چونكە ھەر پىنجىيان پەيۋىندىي راستەوخۇۋ توندو تۇلپان بەم كىتپە ۋە
كۆي باس ۋە بابەتەكانىيەۋە ھەيە، ئەو پىنج وشەو زاراۋىيەش برىتىن لە:
دەۋلەت، ھۆكۈمەت، دەستور، ياسا، سىستەمى ھۆكۈمرانىي.

ئىنجا ھەر لەبەرايىيەۋەش دەلىم:

بىگومان پىسپۇر ۋە شارەزايانى فىقھى سىياسىي ۋە دەستورىي، راجىيى ۋە مەشت ۋە
مەرى زۇر ۋە جۇراۋ جۇريان لەبارەي چەمك ۋە واتاي ھەر كام لەو وشەو زاراۋانەۋە
ھەيەۋ، ناگۇنجى لىرەدا بىچىنە نىۋە وردەكارىيەكانى ئەو راجىيى ۋە مەشت ۋە
مەرانەۋە، بەلگە بەۋىندە ۋە دىنن كە ئەۋەي راي زۇرىنەياني لەسەرەۋ، لە
ۋاقىيى پىراكتىزە كراۋى ئەو وشەو زاراۋانەۋە نىزىكتەر، بىخەينە ۋە.

۱- دۆلەت (الدولة):

ۋەشەي (دولة) بەۋ چەمك ۋە واتايەي ئىستاي كە برىتىيە لە قەۋارمەكى سى
كۈچكەي: سەرزمىنىك، خەللىك، دەستەلانىك، كاتى خۇي بەكارنەھىنراۋە،
ھەرچەندە ۋەشەي (دولة) لە قورئاندا ھاتە: ﴿...كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ
مِنْكُمْ...﴾ ۷ ۋە: ... بۇ ئەۋەي مال ۋە سامان تەنيا لەنىۋ
دەۋلەمەندەكانتان دا كورت ھەلئەيەت..

ئىنجا ھەرچەندە وشەى (دۆلە) لى ئايەتەگەدا ماناى خستە ئۆر پىكىفى خۆۋ دەست بەسەر داگرتن (ئىستىلاء) دەگەيەنىۋ، ئەۋەش لىماناى دۆلەتەۋە نىزىكە، بەلام ئەۋە جىايە لىۋ چەمك و واتايە ئىستا وشەى دۆلەت دەيگەيەنىۋ.

شاينى باسىشە وشەى ناوبراۋ لى رابردوۋا نە لىنىۋ مەسۇلمانان و نە لىنىۋ نامسۇلمانانىش دا، بەماناى قەۋارى سىياسى بەكار نەھىتراۋە.

ئىنجا ھەرچەندە ھەتا ئىستا بەتەۋاۋى بۆم روۋن نەبۆتەۋە گە ئايا سەرمەن بەكارھىتەنى وشەى ناوبراۋ بەۋ چەمك و واتايى ئىستا، گە برىتە لى قەۋارى سىياسى، گەى بوۋە؟ بەلام دىنىام گە ئەۋەى مېژوۋ زانانى ھاۋچەرخ لى كىتەبەگانىان دا دەنىۋوسن بۆ ۋىنە:

(الدولة النبوية)، (الدولة الراشدية)، (الدولة الأموية)، (الدولة العباسية)، (الدولة الأيوبية)، (الدولة السلجوقية)، (الدولة البويهية).

ماناى وانىە گە كاتى خۆى ئەۋ وشەۋ زاراۋىە بۆ ئەۋ قەۋارە سىياسىيانە بەكارھاتەۋە، بەلگە مېژوۋزانانى ھاۋچەرخ لى رۆژگارى خۆيانەۋە وشەى ناوبراۋيان ۋەك ناۋونىشان بۆ ئەۋ قەۋارە سىياسىيانە بەكارھىتاۋە.

ئىستاش با سەرنجى بىروۋاى ھەندىك لى پىسپۇرۋ شارەزاينى بوۋارى فىقھى سىياسى ۋە دەستۋورى ۋە ياساى بىدەين، بزەين چۆن پىناسەى (دەۋلەت) دەگەن؟

يەگەم: (د. محمد كامل ليلة) لى كىتەبى (النظم السياسية: الدولة والحكومة)^(۱) دا چەند پىناسەيەك بۆ دەۋلەت دىنىتەۋە، يەگىكىان ھى (بلنتشلى) سويسرىيە گە ديارە ئەۋ بە عەربىي تەرجەمەى كردەۋ، دەلى: (الدولة: جماعة مستقلة من الأفراد يعيشون بصفة مستمرة على أرض معينة

بينهم طبقة حاكمة وأخرى محكومة). واتە: دۆلەت برىتتیه لہ کۆمەلە تاکىكى سەرىەخۇ كە بەشىۋىيەكى بەردەوام لەسەر سەرزەمىنىكى دىارىكرادا دەرژىن، لە نىۋيان دا چىنىكى حوكمران ھەيە و چىنىكىش كە حوكمىيان بەسەردا دەرگى.

دووم: يەككى دىكە لەو زانايانەى بوارى سياسىي كە پىناسەى دۆلەتى كرده (ھۆلاند)ى ئىنگلىزىيە، ئەويش پىناسەكەى ئەوۋى پىشوو نىكە، دەلى: (الدولة مجموعة من الأفراد يقطنون إقليماً معيناً ويخضعون لسلطان أغلبية أو سلطان طائفة منهم)^(۱) واتە: دۆلەت برىتتیه لہ کۆمەلە تاکىك كە لەسەر ھەرىمىكى دىارىكراد نىشتەجىن، ۋە ملكەج دەكەن بۇ دەسلەلتى زۆرىنە، ياخود دەسلەلتى كۆمەللىك لەو كۆمەلگايەدا.

سىيەم: يەككى دىكە لەو زانايانە (ۋىلسن)ى ئەمىرىكىيە، كە يەكك بوو لە سەرۆك كۆمارەكانى ئەمىرىكا، ئەويش دۆلەت ئاۋا پىناسە دەكات و دەلى: (شعبٌ منظم خاضعٌ لقانون يقطنون أرضاً معينة)^(۲) واتە: گەللىكى رىكخراۋن ملكەچكەرن بە ياسا، لە سەر زەمىنىكى دىارىكرادا نىشتەجىن.

چوارەم: (المعجم الوسيط)يش كە فەرھەنگىكى ناودارى ھاۋچەرخى زمانى عەرەبىيە، ئەمىش ھەر بەو شىۋىيەى پىشوو پىناسەى دۆلەت دەكات و دەلى: (الدولة: مجموع كبير من الأفراد يقطن بصفة دائمة إقليماً معيناً ويتمتع بالشخصية المعنوية و بنظام حكومي و بالاستقلال السياسي)^(۳) واتە: دۆلەت برىتتیه لہ کۆمەللىكى زۆر لە تاكەكان، كە بەشىۋىيەكى

^۱ سەرجاۋەى پىشوو.

^۲ ھەمان سەرجاۋە.

^۳ المعجم الوسيط، ص ۳۰۴.

بەردەوام لە نىۆ ھەرىمىك دا (واتە: لەسەر زەمىنىكى ديارىكراودا) نىشتەجىن، وە خاوەنى كەسايەتتییەكى مەعنەوىيە، وە خاوەنى سىستەمىكى ھوكمرانىيە، وە خاوەنى سەربەخۆيى سىياسىيە.

ئەگەر تەماشای سەرچەم ئەم چوار پێناسەيە بكەين، كە ديارە پێناسەى دىكەيش زۆرن، بەلام ھەموويان لەو چوار چۆمبەدا كۆدەبنەو، كە دۆلەت پيوستى بە سى بنەما ھەيە:

(١) كۆمەلە خەلكىك، كە ھەندىك جار بە گەل (شعب) ناو دەبرى و ھەندىك جار بە كۆمەل (أمّة) و ھەندىك جارىش بە كۆمەلە تاكىك (مجموع من الأفراد).

(٢) سەرزەمىنىكى ديارىكراو.

(٣) دەسلەتتىكى سىياسىي، يانى: دۆلەت دەبى ئەو سى پىكەيتەرەى ھەبن: سەرزەمىنىك ھەبى، خەلكىك لەو سەرزەمىنە ھەبى، وە دەسلەتتىكى سىياسىي ھەبى، كە ئەو خەلكەى رىكخستبى، وە لەو سەر زەمىنەدا خۆيان كارو بارىان بەرپۆە بەرن.

پێنجەم: كۆتايى ئەم پێناسانەش بە پێناسەيەكى مەوسووعەى ناودارى (ويكىبيديا) ديتين، كە زياتر تيشك دەخاتە سەر چەمك و واتاي (دەولەت) و دەلى: (دولة: هي مجموعة من الأفراد يمارسون نشاطهم على إقليم جغرافي محدد ويضعون لنظام سياسي معين يتولّى شؤون الدولة، وتُشرف الدولة على أنشطة سياسية واقتصادية واجتماعية التي تهدف الى تقدّمها وازدهارها وتحسين مستوى حياة الأفراد فيها. وينقسم العالم إلى مجموعة كبيرة من الدول، وإن اختلفت أشكالها وأنظمتها السياسية).

واتە:

دەۋلەت: كۆمەلە تاكىكىن كە چالاكى خۇيان ئەنجام دەمدن لەسەر
 ھەرئىمكى جوگرافىيى دىيارىكراۋ، ملكەچ دەكەن بۇ سىستەمىكى
 سىياسىي تايىبەت، كە كاروبارى دەۋلەت بە ئەستۈۋە دەگرى.
 ۋە دەۋلەت سەرپەرشتىيى ئەۋ چالاكىيە سىياسىي ۋ ئابوورىيى ۋ
 كۆمەلەتتىيانە دەكات، كە دىيەۋى بەرمو پىشەۋمىيان بەرىۋ، گەشەيان
 پىۋ بداتۋ، ئاستى ژيان ۋ گوزمرانى تاكەكانى تىدا باش بكات.
 ۋە دنيا بۇ ژمارىيەكى زۆر لە دەۋلەتان دابەش دەبى، ھەرچەند
 شىۋەكانىيان ۋ سىستەمەكە سىياسىيەكانىيان جىاۋاز بن.
 شايانى باسشە ئىستاكە (۲۳۱) دەۋلەت لە دنيادا ھەيە^(۱) كە ھەيانە ۋەك:
 كۆمارى چىنى گەلىي (جمهورية الصين الشعبية) ژمارەى دانىشتوۋانى لە
 مىليار (۱۰۰۰۰۰۰۰۰) يىك كەس تىپەرپومو، ھەشيانە زۆر بچوۋكە ۋ ژمارەى
 دانىشتوۋانى ناگاتە مىليۇنىك، ۋەك ھەندىك لە دەۋلەتانى كەنداۋ.

۲- ھكۈمەت (الحكومة):

ۋشەى ھكۈمەت كە لە زمانى كوردى دا ۋشەى (مىرىي) بۇ بەكاردىۋ،
 ئەگەر ناخۇشويستراۋىش بىۋ ۋشەى (پژىم).
 شايانى باسە كە ۋشەى (ھكۈمە) ىش لە قورئاندا نەھاتوۋ، بەلام ۋشەى
 (ھكەم) ۋ زۆر لە پىژگە (صیغة) كانى زۆر دووبارد بۆتەۋە ۋەك:
 (ھكەم، يەكەم، يەكەمان، ھكەم، فاكەم، ھكەم، ھكەمىن، ھاكەمىن)، بەلام بە
 سەرنجدانى ئەۋ ۋشانە لەۋ سىاقانەدا كە تىياندا ھاتوۋن ۋ سەرنجدانى
 سەرنجدانى ماناۋ چەمكى رىشەيى ۋشەكەش لە زمانى غەربىيى دا، بۆمان
 دەرەكەۋى كە زياتر مەبەست پىۋ:

^۱ بىھىي سەرژمىرى سالى (۱۹۹۸)، ۋەك لە سايتى (شبكة رحمة) دا ھاتوۋە.

دادومرىيى كىردن (القضاء) و بىر ياردان و^(۱) لىزانىيى (حىكمەت) دى، گىرنگ ئەومىيە وشەي (حكومة) بەو چەمك و واتا زاراومىيى يە باۋەي ئەم رۇزگارە، كاتى خۇي بەكارنەھىتر اۋەم بەماناي: دادومرىيى كىردن و لەيەك جىا كىردنە ۋەي ناكۇكىەكان (القضاء والفصل بين الخصومات) بەكارهاتۋە.

بەلام لەم رۇزگارەدا وشەكانى: (حكومة) و (حکم) ماناۋ چەمكىي تايىبەتايان ھەيە، با سەرنج بەدەين:

۱- خاۋەنى (المنجد) گوتۋويەتى:

(حَكَمَ يَحْكُمُ حُكْمًا وَحُكُومَةً فِي الْبِلَادِ: تَوَلَّى إِدَارَةَ شُؤْنِهَا، فَهُوَ حَاكِمٌ ج: حُكَّامٌ... الْحُكُومَةُ: (مَص): أَرْيَابُ السِّيَاسَةِ وَالْحُكْمُ // الْهَيْئَةُ الْحَاكِمَةُ الْمُؤَلَّفَةُ مِمَّنْ يَتَوَلَّوْنَ إِدَارَةَ شُؤْنِ الْبِلَادِ)^(۲) ۋەك دەيىنين خاۋەنى (المنجد) ھەركام لە وشەكانى: (حكم و (حكومة) ي بەماناي بەرپۇمبىردنى كاروبارى ولات، يان: دەستەي حوكمىراني پىكەتۋو لە بەئەستۋو گرانى بەرپۇمبىردنى كاروبارى ولات، تەفسىر دەكات.

۲- خاۋەنى (الإسلام والدستور) لەبارەي پىناسەي (حكومة) ۋە گوتۋويەتى:

(الحكومة: هي الهيئة التي تمتلك القوة الشرعية لفرض الترتيبات والأحكام والقوانين اللازمة للحفاظ على الأمن والاستقرار في المجتمع وتنظيم حياة الأفراد المشتركة).^(۳)

ۋاتە: حكوومەت ئەو دەستەو پىكەتەيە كە ھىزى شەرىعيەتى ھەيە بۇ سەپاندنى رىك و پىكىي و رىساۋ ياسا پىۋىستەكان بۇ پاراستنى ھىمىنى و ئارامىي لە كۆمەلگاداو رىكخستنى ژيانى ھاۋبەشى تاكەكان.

^۱ المعجم الوسيط، ص ۱۸۰، والمنجد، ص ۲۴۶.

^۲ المنجد، ص ۱۴۶.

^۳ الإسلام والدستور، لتوفيق بن عبدالعزيز السديري.

۳- (د. أحمد عطية الله) خاۋەنى: (المعجم السياسي الحديث) لەبارەى پېناسەى حكوومەتەو گوتوۋىەتى: (الحكومة (أ): المؤسسة (the institution)) تلك المؤسسات التي تضع القواعد وتنفذها في شكل قرارات ملزمة لجماعة سياسية: سواء كانت دولة أو مدينة أو إقليمياً أو قبيلة أو أو أية منظمة أخرى وكما تعني الكلمة: نشاط الحكم، أي: وضع القواعد وتنفيذها وتقديم التحكيم بشأن تنفيذها، ونشاطات الحكومة هذه توصف غالباً بأنها وظائف تشريعية وتنفيذية وقضائية، وفي معنى أضيق قد تعني الكلمة الفرع التنفيذي وحده...^(۱)

واتە: حكوومەت بریتىيە لەو دامەزراوانەى كە بنچىنەكان لە شیۆەى بریارە پابەندكەرماندا بو كۆمەلگى سیاسى دادەنن و جیبەجیڤشیان دەكەن: ج دەولەت بن، یان شار، یان هەریم، یان هۆز، یان هەر پێكخراویكى دیکە، هەروەها ئەو وشەى بەمانای چالاکیى حوکمرانیى دى، واتە: دانانى یاساگان و جى بەجێکردنیان و دادومریی کردنیى لەبارەى جیبەجیگردنیانەو.

ئەجە ئەو چالاکیانەى حكوومەتیش بە زۆریی وا وەسف دەکرین كە بریتین لە: ئەركەکانى: یاسادانان و جیبەجیگردن و دادومریی کردن، جارى واشە وشەكە بەمانا تەسكەكەى، تەنیا لقى جیبەجیگردن دەگریتەو.

شتیکى ئاشکراشە كە بەهۆى بەرەو پێشچوونى ژيانى سیاسى كۆمەلگەکانى بەشەرو بەردەوام لە گۆراندە بوونیەو، ئەو وشەو زاراوە سیاسییانەش كە پێیەو پەيوەستن، زۆر سەقامگیر نین و كەم و زۆر گۆرانکاریان بەسەردادى و

پاچىيى زۇرىشىيان تىدا پەيدا دەپى، شايانى باسشە لەم رۇزگارمدا وشەى
حكوومەت بەچەند واتايەك بەگاردى:

۱- تەشكىلكردىنى ومزارەتەكان (تشكىل الوزارة): واتە: جيا لەسەرۇ
ومزيران و سەرۇك كۇمار - ئەگەر ھەبى.

۲- ھەروھەا وشەى حكوومەت بەگاردى بۇ دەستەلاتى جىيەجىكرىد
بەتايىبەت (السلطة التنفيذية) واتە: سەرۇك ومزيران و ومزىرەكانى، واتە:
خوى و كابىنەكەى.

۳- وە بە واتايەكى فراوانترىش بەگاردى بۇ ھەرسى دەستەلاتەكان واتە:
دەستەلاتى ياسادانان و، دەستەلاتى جىيەجىكرىد و، دەستەلاتى دادومرىى،
بۇ كوى ھەرسى دەستەلاتەكان بەگاردى.

۴- ھەندىك جارانىش خەك حكوومەت بە ماناى دەولەتىش بەگاردىن،
بەلام ديارە لەلاى شارمزاىان و پسۇران ئەو ھەلەيەو دەولەت جيايە.
دەتوانىن بۇ لەيەك جياكرىنەو ھەمكى دەولەت و حكوومەت بلىين:
ئەگەر سەيارمەك ھەبىت، ھەموو سەيارەكە دەولەتە، و ئەو مەكىنەيەى كە
ئىش بە سەيارەكەدەكات و دەجىوولئىنىت حكوومەتە، يان بۇ نموونە ئەگەر وەك
ئىنسان داىبنىين: دەولەت وەك ھەموو جەستەى ئىنسان بە ھەموو
ئەندامەكانىيەو وايە، و ئەو عەقل و ھۆشە كە جەستەكە دەجىوولئىنى و
ئەندامەكانى بەگاردىنى، برىتيە لە حكوومەت.

۳- دەستور:

وشەى (الدستور) فەرھەنگى (المعجم الوسيط) ئاوا پىناسەى كردوہ:
(الدستور: القاعدة يعمل بمقتضاها، والدستور: الدفتر تكتب فيه أسماء
الجند ومرتباتهم، والدستور في الاصطلاح المعاصر: مجموعة القواعد

الأساسية التي تتبين شكل الدولة ونظام الحكم فيها ومدى سلطتها إزاء الأخرى، ج: دساتير^(١)

ۋاتە: دەستوور بىنچىنەيەكە كە كارى پىدەكرى، ۋە دەستوور ئەۋ دەفتەرمەيە كە ناۋى سەربازان ۋە موۋجەكانىنى تىدا تۆمار دەكرى، ۋە ئە زاراۋى ھاۋچەرخ دا دەستوور: ئەۋ كۆمەلە بىنچىنە بناغەيى يانەن كە شىۋەى دەۋلەت ۋە سىستەمە ھۆكۈمرانىيەكەى دىيارى دەكات، ۋە ئەندازەى دەستۋىشتوۋىي بەرانبەر بە تاكەكان دىيارى دەكات، كۆيەكەى دەستوورە ن.

۲- ۋە مەۋسۇۋەى (ۋىكىپىدىيا) ئاۋا پىناسەى دەستوورى كىردە:

(الدستور (Constitution) هو القانون الأعلى الذي يتحدد القواعد الأساسية بشكل الدولة (بسيطة أم مركبة)، ونظام الحكم (ملكي أم جمهوري)، وشكل الحكومة (رئاسية أم برلمانية)، ويُنظم السلطات العامة فيها من حيث التكوين والإختصاص والعلاقات التي بين السلطات، وحدود كل سلطة، والواجبات والحقوق الأساسية للأفراد والجماعات، ويضع الضمانات لها تجاه السلطة، ويشمل اختصاصات السلطات الثلاث: السلطة التشريعية والسلطة القضائية والسلطة التنفيذية، وتلتزم به كل القوانين الأخرى مرتبة في الهرم التشريعي.....)

ۋاتە: دەستوور: كۆنستىتۇيۇش: ئەۋ ياسا بالايەيە كە بىنەما بناغەيەكانى دىيارى دەكات، شىۋەى دەۋلەت (سادە يان لىكدراۋ بى) ۋە سىستەمى ھۆكۈمرانىي (پادشاىي يان كۆمارى) بى، ۋە شىۋەى ھۆكۈمەت (سەرۋكايتى يان پەرلەمانى بى) ۋە دەستەلەتە گىشتىيەكانى تىدا رىكدەخت لە روۋى پىكەتەۋ ۋە لاهىيەتەۋ، ۋە لە روۋى پەيۋەندى

يەكەنى نىۋان دەستەلاتەكان و سنوورى ھەر دەستەلاتىك، ۋە ئەرك و مافە بىنەپەتتەيەكانى تاكەكان و كۆمەلەكان، ۋە زەمانەتەكانىان لى بەرانبەر دەستەلات دا بۇ دادەنى.

ۋە دەستوور سەلەھىيەتى ھەرسىك دەستەلاتەكە دەگىرەتەۋە: دەستەلاتى ياسادانان و دەستەلاتى دادوۋرىي و دەستەلاتى جى بەجى كىردن، ۋە سەرچەم ياساكانى لى روۋى رىزبەندىي ياسا دانانەۋە، لىخوارەۋەينى و پىيەۋە پابەند دەبن.

۳- (د. أحمد عطية بن سعيد) لى (المعجم السياسي الحديث) ئاۋا پىناسەى دەستوور دەكات:

(الدستور (Constitution) بيان جوهرى بالقوانين التي تحكم وظائف المؤسسة السياسية في مجموعة سياسية والعلاقات بينها، أو بيان بالقيود الموضوعة على صلاحيات المؤسسات من هذا القبيل وتحتوي عادة قائمة بحقوق المواطنين وفي معظم الحالات يكون الدستور وثيقة مدونة مصنفة واحدة، غير أن لبعض الدول مثل المملكة المتحدة دستوراً غير مدون، لأنه لا توجد وثيقة مصنفة واحدة تتضمن الدستور. ولأن الدستور يعد مكوناً على نحو جزئي من أعراف غير مدونة^(۱).

ۋاتە: دەستوور روونكردنەۋەيەكى بىنەپەتتى ئەۋ ياسايانەيە كە ئەر كە دامەزراۋمىي يە سىياسىيەكان و پەيۋەندىي نىۋانىان رىك دەخەن لى كۆمەللىكى سىياسى دا، يان دەستوور: روونكردنەۋەى ئەۋ كۆت و بەندانەيە كە دەخىنە سەر سەلەھىيەتى ئەۋ جوۋرە دامەزراۋانە، ۋە عادەت ۋايە كە لىستى مافەكانى ھاۋۋولاتىيانىشى تىدايە.

وہ بہ زوری وایہ کہ دستور دیکومینتیکی نووسراوی یه کپارچه
 دہی، بہ لام ہندیک دہولتیش وکہ شانشینی یه گرتوو (بہریتانیا)
 دستووریکی نہ نووسراوی دہی، چونکہ نووسراویکی یه کپارچہی نابی
 کہ دستور بگریتہ خوئی، وہ نہ بہر ئہوہی دستور (لہو حالہ تہدا)
 بہ شیوہ جوژیی لہ چہند عورف و باویکی نہ نووسراوہ پیک دی.
 پیہ وایہ دواى ئہو سئ پیناسہیہش پیویستی بہ روونکردنہوہی دیکہ
 ناکات لہ بارہی چہمک و واتای دستورہوہ.

۴- قانون (القانون):

۱- (المعجم الوسيط) ئاوا پیناسہی (قانون) ی کردوہ، کہ لہ کوردیی دا
 (یاسا) ی پی دہلین:

(القانون: مقياس كل شيء وطريقه (رومية وقيل: فارسية) والقانون في
 الاصطلاح امر كلي ينطبق على جميع جزئياته التي تتعرف احكامها
 منه، والقانون: الأصل)^(۱)

واتہ: قانون پیوہرو ریباری ہرشتیکہ (لہ ئہسل دا رومی وہ
 گوتراویشہ: فارسییہ)، وہ قانون لہ زاراوہدا: حوکمیکی گشتی یہ بہسہر
 تیكرای بہشہکانی دا دہچہسپی، ئہو بہشانہی کہ حوکمیان لہ وہوہ
 دہزانری، وہ قانون یانی: ئہسل و بناغہ.

۲- مہوسووعہی (ویکیبیدیاش لہ بارہی ریشہی وشہی (قانون) و چہمک و
 واتایہ کہیہوہ گوتووہتی:

(القانون: كلمة يونانية الأصل تلفظ كما هي (Kanun) وانتقلت من
 اليونانية الى اللغات الأخرى وهي تعني: العصا المستقيمة فانتقلت الى

^۱ المعجم الوسيط، ص ۷۶۳.

الفارسية بنفس اللفظ (كانون) بمعنى أصل كل شيء - وقياسه، ثم عُرِبَتْ
عن الفارسية بمعنى الأصل، ودرج استخدامها بمعنى أصل الشيء الذي
يسير عليه أو المنهج الذي يسير بحسبه، أو النظام الذي على أساسه تنظم
مفردات الشيء وتكون متكررة على وتية واحدة بحيث تكون خاضعة
لنظام ثابت، فيقال: قانون الجاذبية، وقانون العرض والطلب...
ولتعريف القانون اصطلاحاً ثلاثة تعريفات:

- ١- تعريف اصطلاحي عام: وهو القواعد التي تنظم سلوك الأفراد في المجتمع تنظيمًا ملزمًا، ومن يخالفها يعاقب وذلك كافية لاحترامها.
- ٢- تعريف اصطلاحي اعتباراً بالمكان: وهو مجموعة القواعد النافذة في بلد ما فيقال: القانون الفرنسي والقانون المصري مثلاً.
- ٣- تعريف اصطلاحي باعتبار الموضوع: وهو مجموعة القواعد المنظمة لأمر معين وضعت عن طريق السلطة التشريعية، فيقال: قانون الملكية العقارية، أو قانون المحاماة، أو قانون الجامعات.^(١)

واته: قانون وشهیهکی به ئەسل یۆنانییه وەک خۆی دەبیتێری قانون (kanun)، پاشان لە یۆنانییەوه پەرپووتەوه بۆ زمانەکانی دیکە، وە بەمانای گۆچانی راست دێ، پاشان بەهەمان بێژە (قانون) گوازاراوتەوه بۆ زمانی فارسی بەمانای: بناغە و پێوەری ھەرشتیک، پاشان لە فارسییەوه گوازاراوتەوه بۆ عەرەبی بە مانای بناغە، وە کرا بە عادت کە بە مانای بناغەی شتێک یان بەرنامەیەک کە لە سەری دەپروات، یان سیستەمێک کە بەگوێرەی وی تاکە دووبارە بوومەکانی شتێک ڕێک

۱. ويگيبيديا لەسەر تۆرى ئىنتەرنېت.

دەۋەستىن، ۋەك مەككە جىن بۇ ياسايەكى چەسپاۋ، دەگۈترى: قانۋونى كىش كىردىن... قانۋونى رانۋاندن ۋە داۋا كىردىن...

ۋە لە رۋوى زاراۋىيى يەۋە قانۋون سى پىئاسەى ھەن:

۱- پىئاسەيەكى زاراۋىيى گشتى: كە برىتيە لەۋ بىنچىنەنى بە شىۋىيەكى بابەندىگەرەنە رەفتارى تاگەكانى كۆمەلگا رىك دەخەن، كە ھەرگەس سەرىپچىيان لى بكا سزا دەدرى، ئەۋىش بە مەبەستى رىز لىگىرانى ئەۋ بىنچىنەنە.

۲- پىئاسەيەكى زاراۋىيى لە رۋوى شوپىنەۋە: كە برىتيە لە كۆمەلە بىنچىنەيەكى كارپىكراۋ لە ۋلاتىك دا، بۇ ۋىنە: دەگۈترى: قانۋونى فەرنەسىي ۋە قانۋونى مىصرىي.

۳- پىئاسەيەكى زاراۋىيى لە رۋوى بابەتتەيەۋە: كە برىتيە لە كۆمەلە بىنچىنەيەكى رىكخەر بۇ كارپىكى تايبەت كە لە رپى دەستەلاتى ياسا دانانەۋە دانراۋن، دەگۈترى: ياساى زانكۆيەكان.

۳- (المنجد) يىش ئاۋا پىئاسەى (قانۋن) دەكات:

(قانۋن جى قۋانين..... مجموعة الشرائع والنظم التي تنظم علاقات المجتمع سواء كان من جهة الأشخاص أو من جهة الأحوال).^(۱)

ۋاتە: قانۋون كۆيەكەى قانۋونەكانە، كۆى ئەۋ برىيارو ياسايەنەيە كە پەيۋەندىيەكانى كۆمەلگا رىككەخەن چ لەلەيەنى كەسەكانەۋە، چ لەلەيەنى سامانەكانەۋە.

^۱ المنجد في اللغة والأعلام، ص ۶۵۶، ط ۴۳.

۵- سىستېمىيىلىك ھۆكۈمرانلىق (نظاملىق):

مەسئۇلىيەت (دىكتاتۇرا) ئاۋا پېئاسە سىستېمىيىلىك ھۆكۈمرانلىق دەك: (النظام السياسي في صورته الهيكلية: هو عبارة عن مجموعة المؤسسات التي تتوزع بينها عملية صنع القرار السياسي، وهي المؤسسة التشريعية والتنفيذية والقضائية)^(۱) واتە: سىستېمىيىلىك ھۆكۈمرانلىق ئە شىۋە پەيگەرپەيگە دا: بىرىتە ئەو كۆمەلە دامەزراۋىيە گە پىرۇسە دروستكردى بىرارى سىياسىيىنى بەسەردا دابەش دەيى، گە بىرىتە ئە دامەزراۋەكانى ياسادانان و جى بەجى كىردن و دادومىيى كىردن.

كەواتە: ئەگەر يمانەۋى بەشۋەيەكى سادە ئاسان پېئاسە سىستېمىيىلىك ھۆكۈمرانلىق (النظام الحكم) بىكەين، بە ھەموو جۇرۇ شىۋەكانىيەۋە، ھەك تۈزۈكى دىكە باسپان دەكەين، دەتوانىن بلىن:

سىستېمىيىلىك ھۆكۈمرانلىق بىرىتە ئە چۈنەيتى و شىۋە ھۆكۈم كىردن و بەرپۇمبىردى دەۋلەت بۇ كۆمەلگەۋ ولات، واتە: ئەو دەستەلاتە سىياسىيە چۈن خەلگە وولات بەرپۇ دەۋلەت و كاروبارەكانىيان پىك دەخات، ئە ھەرسىك بوارەكانى ياسا دانان و جى بەجى كىردن و دادومىيى دا؟

شايانى باسپشە سىستېمەكانى ھۆكۈمرانلىق (أنظمة الحكم) زۇر جۇرن، بەلام دەگونجى بىيانخەيتە ژىر شەش ناۋونشانەۋە:

يەگەم: ئە پىرۇ چۈنەيتى دانانى بەرپىسى يەگەمى ئەو قەۋارە سىياسىيەۋە، ئەو پىرۇۋەۋە، دوو جۇرن:

۱- پادشاھىيەتى (ملكي).

۲- كۆمارىيى (جمهوری).

^۱ بىروانە: (ۋىكىپېدىيا) لەسەر تۈرى ئىنتەرنېت.

پادشاهیستی که میراتی (وراثی)یش پی دہئین، ئوہوہیہ کہ خوگمپران
پشتاو پشت بہو دہستہلاتہ دہگات، لہ بابہوہ بو کوپ (یان کج) لہوہ
وہ بو نہووہ ہتہ۔

دياره ٺهو ڪهسه يهڪمه دهگونجي نازناوي پادشا (ملك) ههٿڳري،
يان ٺهمير، يان سولٽان، يان ٺيمپراتور يان قهيصهر.. يان ههر
نازناويڪي ديڪه، وهڪ خهليفه، شا...

بەلەم كەسى يەكەم ئە سىستەمى حوكمرانىي كۆمارييدا كە پىيى دەگوتى: (رئيس الجمهور) بە كوردى سەرۆك كۆمار، سەرۆك جەماور، تايىتمەندىيەگە ئومىيە كە خەلگ ھەئىبۇاردوھو مىراتىي نىي، ئىجا خەلگ بە چ شىومىيەك دىارىي دەكات؟ ئەوھش مەرج نىي تەنيا جۇرئىك بى، دەگونجى ئە پەرلەمان دا دىارىي بكىرى، دەشگونجى كە راستەوخۇ ئە لايەن خەلگەود ھەئىبۇردىرى.

دوووم: ناوونیشانی دوووم بۆ دیاریکردنی سیستەمەکانی حوکمپرانیی، لە
 ڕووی ملکەچپوون یان ملکەج نەبوون بۆ یاساومیه، ئەو ڕوودۆش
 دەبنەوه بە دوو جۆر:

۱- سیستمی حوكمرانى ياساى.

۲- سیستمی حوکرانی نایاسایی.

ئەوئى گە پابەندە بە دەستوورو قانۇنەوئە ملەكەچ بکات بۇ دەستوورو قانۇن، پىی دەگوترى: ياسايى، ئەوئەش گە خۇی ئە سەرووی دەستوورو ياساوە حیساب دەکات، پىی دەگوترى: نایاسايى، یاخوئە نادمەستوورىی.

سَيِّهَمْ: له پړووی دمهسته لاته وه، که ئایا دمهسته لات له دمهسته گه سیڅ دا چرې دمهسته وه، یان له دمهسته یه که دا، یا خود دابه ش دمهسته به سهر چهند لایه نیڅ دا؟ له ورو ورو مشهوره دوو جوړن:

۱- سىستېمى ھۆكۈمىرانىي رېھا، يان گشتىر (شمولى).

۲- ۋە سىستېمى ھۆكۈمىرانىي بەستراۋە (مقىد).

چۈرەم: ۋە لەروۋى گەپنەۋە سەرچاۋە دەستەلەۋە، ئايا دەستەلەت بۇ
كى دەگەپنەۋە، بۇ تاك؟ يان بۇ دەستەيەك؟ يان بۇ گەل ۋە خەل
بەگشتى؟! لە ۋە ۋە ۋە ۋە سى سى جۇر سىستېمەمان ھەيە بۇ ھۆكۈمىرانىي:
۱- سىستېمى ھۆكۈمىرانى تاكىي (نظام الحكم الفردي) كە
(ئۆتۈكپاسىي) یشى پىدەلەن.

۲- سىستېمى ھۆكۈمىرانىي تۈيۈي (نظام الحكم الطبقي).

۳- سىستېمى ھۆكۈمىرانىي جەماۋىي (نظام الحكم الجمهوري).

پىنچەم: ۋە سىستېمەكانى ھۆكۈمىرانىي لەروۋى جۇرى دىموكپاسىيەۋە، سى
جۇرن:

(۱) دىموكپاسىي پاستەۋخۇ (الليمقراطية المباشرة)، كە خەل
ھەموۋى سەرۋەك ۋە شەخسى يەكەم ھەلدەبۇرن ۋەك لە يۇنانى
كۇن دا بوۋە، يان ۋەك ئىستا لىبىا ئىدىيەي ئەۋە دەكات.^(۱)

(۲) سىستېمى دىموكپاسىي نىمچە پاستەۋخۇ (الليمقراطية شبه
المباشرة)، كە لەلەيەكەۋە خەل ۋە جەماۋىر نوپنەران
ھەلدەبۇرن ۋە پەرلەمانىك پىك دى، لەلەيەكى دىكەشەۋە لە
مەسەلە چارۋىۋوس سازەكان دا دەگەپنەۋە بۇ راي خەل، لە
رپى دەنگدانى گشتىيەۋە.

^۱ پىش سەر بەھتەرت چوۋنى ھەزرافى گوتراۋە.

٣) ديموكراسي نوينه رايه تبي (الديمقراطية النيابية) نه وئش نه وهيه

که خه ئک و جه ماوم یه ره مان هه ئه دبژیرن و، دواتر یه ره مان

بهریرسه‌گان هه‌لده‌بژیری، به هه‌موو پی‌گه‌گانیانه‌وه.

شەشەم: وہ لہرووی جوڑی پہرلہمانہوہ دہنہوہ بہ سیّ جوڑ:

۱- سیستمی پەرلەمانی، گە ئەومیە سەرۆك، پەرلەم

هه ئىدمىژىرى، يان سەرۆك كۆمار ھەر نىيە، يان ئەگەر ھەشې

لە پەرلەمان دا دیاریی دەکری، سەرۆک ئەبەردەم پەرلەمان

دا بهریرسیاره.

۲- سیستمی سەرۆکایهتی، وهك له ئەمەریكاو له هەندیک ولاتانی

دیکەدا ھەيە، کەسەرۆك کۆمار راستەوخۆ ئەلایمەن خەلگەو

هه لدمیژدری و، دمسته لاتی زیاتره و دمستی کراوه تر دمی.

٣- سیستمی کۆمه لهی (نظام الجمعیه) وهک له سویسرا ههیه، که

راسته و خو به هه ره و مزی دهسته جه معیی حوكم دهكری،

واته: تاك حوكم ناكات، نه تاكيك كه په رله مان هه ليد مېژيږي،

وہ نہ ٹاکیک کہ راستہ خو جہ ماورہ ہئید مہڑی، بہ لکو

کۆمهله گهسیک هه‌نده‌بژیررین و ویکراو پی‌که‌وه حوکمی ولات

دمگهن.

ئەمانە بە گشتى جۇرەكانى سىستەمى حوكمرانىين، كە لەم رۇزگارو

سەر دهمە ی ئیڤەدا هەن.

خويىنەرى سەنگىن!

وھك بىنىت، ئىمە لە خستەنپرووى جۆرەگانى سىستەمى حوكمپرانى دا
 ھەرومھا پىشترىش لەكاتى پىناسەى: دۆلەتو حكومەتو دەستوورو ياسادا،
 كەمو زۆر باسى ھەلۆيىستى ئىسلامو شەرىعەتەكەيمان نەكردا
 ھۆكارى ئەوھش ھەر ئەوھىە كە ئىمە لەم بەشى چوارەمەدا تەنیا
 مەبەستمان ئەوھبوو، كە ھەموو لایەك بەرچاوپروونى مان ھەبى، لەبارەى
 چەمك و واتاى ئەو پىنج وشەو زاراوہ سەرەككیەو، كە كۆى باسو بابەتەگانى
 ئەم كىتبەمان بە ھەر چوار تەوہرە سەرەككیەكەيەو، پىيانەوہ پەيوەستن.
 ئاشكراشە كە ھەرسىك تەوہرى داھاتووى ئەم كىتبە، ئامانجى سەرەككى
 لىيان تىشك خستەن سەر سىستەمى حوكمپرانى ئىسلامىيە، بۆيە لەم بەشەدا
 بە پىيوستمان نەزانى ھىچى لەبارەوہ بلىين.
 لىرەش دا كۆتايى بەم تەوہرى يەكەمە دىنينو، پروو دەكەينە تەوہرى
 دووہمى ئەم كىتبە، لە بەرگى دووہم دا، كە گەورەترىن و گرنگترىن تەوہرو
 زۆرترىن پانتايى (مساحە)يىشى بۆ تەرخان كراوہ.

لە ئۆرە كۆمەلەزىيەكەش لىكەنلەين
 بىن ھەم ەز موافق انوارى الدىنەكەي

فەيلى باپىر AliBapir

archive.org/details/@alibapir

AliBapir

Google Play App Store

QR codes for AliBapir

www.alibapir.com

فەيلى باپىر AliBapir

YouTube AliBapir

كەتاي
 فەيلى باپىر AliBapir

QR codes for AliBapir

فەيلى باپىر AliBapir

له څېره څومره لږه پېښه کېږي
Stay in touch on social media
نږدې ښکېږئ

ډاګه باندې مکتبه یی ماموستا علي بابېر

علي بابېر AliBapir

archive.org/details/@alibapir

علي بابېر AliBapir

AliBapir

www.alibapir.net

English - عربي - کوردی

کښالې

ډاګه باندې مکتبه یی ماموستا علي بابېر

ډاګه باندې مکتبه یی ماموستا علي بابېر

نۆمۈرۈك

- پېشكەش بى ۷.....
 پېناسى ئەم كىيە ۹.....
 تەۋمىرى يەكەم ۲۹.....
 قەۋاردى سىياسىي لەئىسلامدا ۲۹.....
 پېشەكى ئەم تەۋمىرىيە ۳۱.....
 بەشى يەكەم: ئايا ئىسلام پېئويستىي بەدەۋلەت ۋ قەۋاردى ساسىي ھەيە؟! ۳۳...
 ھۆكۈمەتنى يانگەشەكەرنى جىياكرەنەۋى ئىسلام لە دۆلەت لە راپىردوودا: ۳۶.....
 جىياۋازىي نەپەتتىي نىۋان ھۆكى ئىسلامىي ۋ تىۋىكراسىي ۳۸.....
 بۇچى ئىسلام دىمىي دۆلەتنى ھەيى؟ ۳۹.....
 ۱- (ەمەق ۋ واقع) ھەبۋونى دىسەلاتى سىياسى ۋ دۆلەت بۇ ئىسلام پېئويست دىكەن: ۳۹...
 ۲- دىقەكەننى قورئان ۋ سۈننەت ھەبۋونى قەۋاردى سىياسىي پېئويست دىكەن: ۴۲.....
 ۳- سۈرۈشتى ئىسلام ھەبۋونى قەۋاردى سىياسىي دىخۋازى: ۴۶.....
 ۴- مېئۋۋى ئىسلام ۋ مەسۈلمانان بەلگەيە لەسەر ئەۋە كە ئىسلام بەيى دۆلەت بەرپۈ ناچى: ۵۱.....
 ۵- ھەۋالدانى پېئەمبەرى خوا (سَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بە لە يەكتراننى قورئان ۋ سۈننەت: ۶۳...
 ۶- يەكەمەننى زانايان لەسەر پېئويستىي دۆلەت: ۶۶.....
 بەلام ئايا ئەم بابەتە كەى وروۋىئىرا؟ ۷۱.....
 بەشى دوۋەم: چۈنەيتى بىياتنانى قەۋاردى سىياسى لە ئىسلامدا ۷۷.....
 بەرايى: ۋەلامى پىرسارىك ۷۸.....
 بېگەى يەكەم: بەرنامە ۋ رېئازى پېئەمبەران بۇ پاكسازىي ۋ چاكسازىي كۈمەلگا: ۹۱.....
 بېگەى دوۋەم: رېئازى پېئەمبەرى خاتەم بۇ بىياتنانى دۆلەت ۋ قەۋارد: ۱۱۰.....
 قۇناغى يەكەم: داپەزانلىنى ۋەدى: ۱۱۷.....
 قۇناغى دوۋەم: بانگەۋاز ۋ ھۇشياركرەنەۋى خەلگ: ۱۲۳.....
 قۇناغى سېيەم: تېگەيانلىن ۋ پېگەيانلىنى كۈمەلگەى ھەلئىزاردە: ۱۲۷.....
 قۇناغى چۈاردەم: گەران بەدۋاى بىكەى جەماۋىرىي ۋ پېگەى دۆلەت دا: ۱۳۱.....
 قۇناغى پېئەجەم: بەستىنى پەيمانى يەكەم ۋ دوۋەمى ەقەيە: ۱۳۴.....
 چۈنەيتى ئەۋ پەيمان بەستەنە ۱۴۰.....
 چەند ھەلۋەستەيەك لە بەرانبەر پەيمانى دوۋەمى ەقەبەدا: ۱۴۲.....
 قۇناغى شەشەم: كۆچكرەننى پېئەمبەر ۋ ھاۋەلانى بۇ يەسرىپ: ۱۵۴.....

قۇنغاى ھەۋتەم: دانانى پىنج پاىھى گىرگ:	۱۵۸
۱- دروست كىردنى مەزگەۋ	۱۵۸
۲- بىرايەتى لەنىۋان كۆچكەران ۋە پىشتىۋانان دا	۱۶۲
۳- نوۋسىنى (صەقىھە)	۱۶۵
۴- دانانى بانگ	۱۶۷
دىارىكىردنى رۈۈگە	۱۷۱
پىگەى جەنگ ۋە جىھاد لە كۆمەلگاۋ دۆلەتى ئىسلامىي دا	۱۷۳
بەشى سىيەم: سىستەمى ھوكمىرانىي (نظام الحكم) لە ئىسلام دا	۱۷۷
ھەبۈۋ ۋە نەبۈۋى سىستەمى ھوكمىرانىي لە ئىسلام دا:	۱۷۹
ئەزمۈۋى مېژۋۋى سىستەمى ھوكمىرانىي لە ئىسلام دا:	۱۸۶
راستىكردنەۋى تىگەشتىكى ھەلە لە فەرمۇدەيەكى پىغەمبەر (سلى الله عليه وسلم)	۱۹۲
بەرپەرچدانەۋى مەر جىگرانى قورەشىي بۈۋى ھوكمىران:	۱۹۷
بەرپەرچدانەۋى بىرۈكەى: سىبەرى خاۋابۈۋى ھوكمىران:	۱۹۸
سروشت ۋە چۆنەتى سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي:	۲۰۰
چۆن سىستەمىكى ھوكمىرانىي ئىسلامىي پەيدا بىكەين؟	۲۰۳
بناغەى فىكرى ۋە ەقىدەى سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي:	۲۰۶
پىناسەى بۈۋناسىي ئىسلامىي:	۲۰۸
ھىلى يەكەمى بۈۋناسىي ئىسلامىي:	۲۰۸
ھىلى دوۋەمى بۈۋناسىي ئىسلامىي:	۲۱۱
ھىلى سىيەمى بۈۋناسىي ئىسلامىي:	۲۱۴
ھىلى چوارەمى بۈۋناسىي ئىسلامىي:	۲۱۸
ھىلى پىنجەم ۋە كۆتايى بۈۋناسىي ئىسلامىي:	۲۲۰
چۆنەتى پەمۈستىۋۈنى ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامىي بە بۈۋناسىي ئىسلامىيەۋە	
پاىەكانى ئىمان ۋە ەقىدەى ئىسلامىي يەۋە:	۲۲۵
چۆنەتى ھەلقۈلىنى سىستەمى ھوكمىرانىي ئىسلامىي لە بۈۋناسىي ۋە ئىمان ۋە ەقىدەى	
ئىسلامىيەۋە:	۲۳۱
بەشى چوارەم پىناسەى چەند وشەۋ زاراۋەيەك	۲۴۳
۱- دۆلەت (الدولة):	۲۴۴
۲- ھكۈمەت (الحكومة):	۲۴۸
۳- دەستۈۋر:	۲۵۱
۴- قانۋون (القانون):	۲۵۴
۵- سىستەمى ھوكمىرانىي (نظام الحكم):	۲۵۷

نهم کتبه

به هر چوار نه و هر که به وه لی کو لینه وه به کی
نه فس در یژانه به له باره ده ولتداری و
حوکمرانی به وه له ئیسلامدا و، وه لام چنه
پرسیار کی گرنگ له و باره به وه گرتوته
خوی:

۱ | آیا ئیسلام به سروشت ده ولت و قهواره
سیاسی ده خوازی؟

۲ | آیا تایبه تمه ندیه کانی قهواره سیاسی
له ئیسلامدا چی و چین؟

۳ | آیا بنه مایه کانی سیسته می حوکمرانی
ئسلامی چهن و چۆن؟

۴ | آیا سی ده ستله ته کانی یاسادانان و
جیه جیکردن و دادوه ری له ئیسلامدا چۆن و

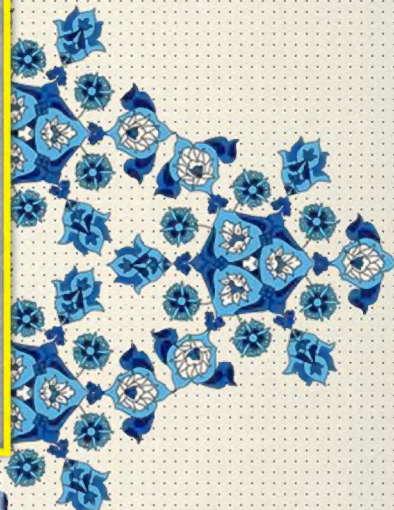
سنورو صه لاه تیان جیه و چۆنه؟

۵ | آیا نامسولمانان له ده ولته ئیسلامیدا
چۆن ته ماشایان ده کری و، چۆن مامه له یان

له گه لدا ده کری؟

ته مانه و گه لیك پرسیارو ئیشکالی دیکه ش
له م کتبه دا، وه لام دراونه ته وه و چاره سه ر

کراون.

چۆر گه ده و شکره

نوسینگه ئه فیسیر

بۆ بلاوکردنه وه و راگه یاندن

همو ئیز - شه قاتی دادگا - زۆر کوتلی شیرین پالاس

Mob: 00964 750 460 51 22

Tel: 0964 750 25 18 138

www.tafseer-pub.com

tafseeroffice@yahoo.com

